Державна установа «Інститут Івана Франка НАН України»
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
кафедра документознавства та інформаційної діяльності
Калуська міська рада
Управління культури, національностей
та релігій Калуської міської ради
Комунальний заклад «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»
Краєзнавчий музей Калущини

КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Kalush Historical Studies

Том 5

Збірник наукових статей

Івано-Франківськ
ФОЛІАНТ
2021

УДК 94(477. 86) (082)
К 90

Рекомендовано до друку Вченою радою Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (протокол № 04/622 від 31. 03. 2021 р.)

Редакційна колегія: **Олег Малярчук**, доктор історичних наук, професор (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – головний редактор;

Оксана Франко, докторка історичних наук, професорка, дійсна членкиня Наукового товариства ім. Т. Шевченка (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Оксана Когут, докторка філологічних наук, професорка (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – заступниця головного редактора;

Ігор Райківський, доктор історичних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Андрій Франко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу франкознавства (Державна установа «Інститут Івана Франка НАН України» м. Львів**)**;

Олег Єгрешій, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Андрій Королько, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Артур Єфремов, директор (комунальний заклад «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»);

Іван Тимів, провідний науковий співробітник (Краєзнавчий музей Калущини, комунального закладу «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради») – упорядник та відповідальний науковий редактор;

Мар'яна Думенко, головна спеціалістка загального відділу виконавчого комітету Калуської міської ради;

Ольга Кецмур, заслужена вчителька України (Калуський ліцей № 10) – літературний редактор;

Оксана Тебешевська, заслужена вчителька України (Голинська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів);

Людмила Андрійчук, наукова співробітниця (Меморіальний музей «Калуська в'язниця», комунального закладу «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»).

***Рецензенти*:** **Володимир Качкан, академік АН ВШ України; доктор філологічних наук, професор; Микола Литвин, доктор історичних наук, професор; Ярослав Мандрик, доктор історичних наук, професор.**

К-90 Калуські історичні студії. Т. 5. Збірник наукових статей / Упоряд. та відп. наук. ред. І. М. Тимів. За ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2021. – 356 с.

Збірник містить наукові статті з актуальних проблем історії України і Калущини. Проаналізовано суспільно-політичні виклики, що постали в XIX–XX століттях перед українською спільнотою. Окреслено дискусійні проблеми соціально-економічного і політичного розвитку краю, висвітлено біографічний сегмент і творчий доробок науковців і краєзнавців.

Видання адресоване історикам, краєзнавцям, учителям та всім небайдужим до минулого краю.

Книга видається за кошти комунального закладу «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради».

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних. Відповідальність за викладені факти, цитати, імена та інші дані несуть автори публікацій. Під час передруку матеріалів посилання на це видання обов'язкове.

ISBN 978-617-7970-06-3

© І. Тимів, © О. Малярчук
© КЗ «Музейно-виставковий центр КМР»

ЗМІСТ

Королько А. З. Творча історико-краєзнавча лабораторія з калушезнавства…….. 5

НАУКОВІ СТУДІЇ

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Ониськів Д. Г., Ониськів М. І. Матеріали архіву Калуської міської філії «Союзу українок» про громадську діяльність жінок у Калуші (ХХ – початок ХХІ ст.)…… 12

РАННЬОМОДЕРНА ІСТОРІЯ

Тимів І. М. Похід татарських військ через Галицьку землю в Угорщину в 1594 р. …… 34

З ІСТОРІЇ СУДОЧИНСТВА

Ониськів О. Г. Діяльність калуського міського суду в роки німецької окупації 1942–1944 рр. …… 78

ДІЯЛЬНІСТЬ УПА ТА ПІДПІЛЛЯ ОУН РЕПРЕСОЛОГІЯ

Андрійчук Л. І. Особливості медичної опіки відділів УПА в Калуській окрузі ОУН в 40-х рр. ХХ ст.: огляд джерел ……. 89
Чорній А. Є. Дослідження місць поховань жертв комуністич - них репресій 40-х рр. ХХ ст. на Калущині…….. 114
Лесів С. В. Обставини ліквідації референта Служби безпеки Карпатського крайового проводу ОУН Володимира Лівого – («Йордана»), («Митаря»)…….. 126

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Малярчук О. М. Уперше підняті синьо-жовті прапори на Долинщині та Калущині в часи української Оксамитової революції……...140

ПОСТАТІ

Тимів І. М. Тарас Шевченко – дослідник старожитностей України……... 154
Відливаний О. В. Візитації митрополита Андрея Шептицького на Калущину……..... 189
Франко А. Д., Франко О. О. Родинні взаємозв'язки голови Товариства дрогобичан у США, видатного музиканта Володимира Осередчука (1910–1988) зі шляхетної династії Дидинських із Франковим сімейством на Калущині: мемуарно-дослідницька візія життя й діяльності……..…… 199

КРАЄЗНАВЧЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Півторак О. М., Півторак В. Р., ***Півторак Д. В.*** Безконечник творчої спадщини Йосипа Кащишина……. 251

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Тебешевська О. С. Іван Франко і Голинь: від минулого до сьогодення……...……... 262

ГАЛУРГІЯ КАЛУЩИНИ

Костів І. Ю. Галургія Калущини: досвід і практика……..…. 276

ЮВІЛЕЙНІ ВІТАННЯ

Тимів І. М. Життєвий шлях історика-краєзнавця Олега Малярчука: професійна та громадська праця…… 306
Малярчук О. М. Ентузіаст і невтомний подвижник – краєзнавець Богдан Яневич……... 320

ДОДАТКИ

Фотоматеріали……. 329

Відомості про авторів……. 350
Information about the authors……. 352

Вимоги до оформлення статей……..…… 354

Творча історико-краєзнавча лабораторія з калушезнавства

Необхідність краєзнавства для суспільного життя та господарювання, культури має духовно-психологічну та соціально-економічну мотивацію. Його виникнення і функціонування стимулюється, з одного боку, практичними, утилітарними потребами, з іншого, – генетичне успадкування родовідних начал спонукає до передачі від покоління до покоління і між людьми одного покоління духовних елементів та історичних знань. Краєзнавство не лише вводить у канву природничих і соціогуманітарних досліджень місцевий колорит, але й незмірно розширює й організовує коло людей, зацікавлених у дослідженні рідного краю. Значення краєзнавства у вихованні національної свідомості, патріотизму годі переоцінити. Антропоцентризм, увага до людини та її оточення зближує краєзнавство з такими популярними на Заході напрямами історичної науки, як історія повсякденності, соціальна історія.

Нова хвиля читацького попиту винесла на передній план літературу про рідний край, яку не тільки читають, але й опрацьовують вчителі для проведення уроків з історії, географії, літератури, краєзнавства, спонукають науковців та краєзнавців до нових пошуків історичних документів щодо вивчення маловідомих сторінок історії малої Батьківщини. Для цього необхідні нові дослідження, які б творилися у своєрідних історико-краєзнавчих лабораторіях. Такі лабораторії повинні міститися у кожному районі, кожній міській, селищній, сільській територіальній громаді нашої області. Одна з таких історико-краєзнавчих лабораторій випромінює свою творчу працю і здобутки на Калущині – «Калуські історичні студії».

У цьому році вийшов ювілейний п’ятий том наукового краєзнавчого збірника «Калуські історичні студії». Збірник міс-

тить наукові статті з актуальних проблем історії України і Калущини. Проаналізовано суспільно-політичні виклики, що постали в XIX–XX ст. перед українською спільнотою. Окреслено дискусійні проблеми соціально-економічного і політичного розвитку краю, висвітлено біографічний сегмент і творчий доробок науковців і краєзнавців.

Наукові студії укладені за рубриками «Джерелознавство», «Ранньомодерна історія», «Українське державотворення», «Діяльність УПА та підпілля ОУН. Репресологія», «З історії судочинства», «Постаті», «Краєзнавче літературознавство», «Пам'яткознавство», «Галургія Калущини», «Ювілейні вітання». У кінці видання поміщені оригінальні додатки.

Першою розвідкою науково-краєзнавчого збірника у рубриці «Джерелознавство» є опубліковані науковцями Дарією і Мартою Ониськів матеріали архіву Калуської міської філії «Союзу українок» про громадську діяльність жінок у м. Калуші (XIX – початок XXI ст.). Автори, опираючись на опубліковані матеріали громадського архіву Калуської філії «Союзу українок» та історіографічний доробок діаспорних і сучасних українських дослідників, розглянули діяльність «Союзу українок» у м. Калуші до 1939 р., охарактеризували спогади союзянок та інших громадських активісток Калущини, висвітлили їхній вплив на формування національної свідомості сучасної молоді, проаналізували записи про діяльність відродженого «Союзу українок» у м. Калуші в 1990–2017 рр., систематизували відомості про наявні у громадському архіві друковані видання, фотоматеріали та інші інформаційні джерела. Погоджуюсь із міркуванням дослідниць, що формування громадського архіву «Союзу українок» у м. Калуші є доцільним й актуальним, адже сьогодні залишилося вже не так багато живих свідків історичних подій, відповідно є необхідність у фіксуванні маловідомих епізодів з історії міста та його мешканців. Зібрані союзянками істо-

ричні відомості, фотоматеріали є складовою частиною історії міста Калуша й Калущини.

У рубриці «Ранньомодерна історія» опублікована оригінальна стаття історика і краєзнавця Івана Тиміва про похід татарських військ через Галицьку землю в Угорщину у 1594 р. Її цінність полягає в тому, що автор на основі маловідомих документальних та історіографічних джерел охарактеризував політичні передумови походу, участь українського козацтва в цих подіях. Відзначимо скрупульозність Івана Тиміва, який показав не тільки чисельність польського війська, козацьких сил й татарсько-турецького угрупування, але й ґрунтовно підійшов до окреслення маршруту походу ординців українськими землями та спроб козаків стримати їхнє просування. Цей сегмент дослідження вкрай необхідний для подальшої розробки низки нових розвідок щодо вивчення топографії, ономастики, топоніміки і мікротопоніміки рідного краю. Підготовка, оформлення і написання такої публікації – це приклад всім майбутнім дослідникам, які хочуть професійно займатися науковим краєзнавством, зіставляючи й аналізуючи архівні матеріали, дослідження польських та українських дослідників з вивчення історії України та краю ранньомодерної доби.

Оригінальна за своєю змістовою наповненістю стаття Олега Ониськіва про діяльність міського суду в м. Калуш в роки німецької окупації краю періоду Другої світової війни, поміщена в рубриці «З історії судочинства на Калущині». Автор доводить, що німецька окупаційна влада, створюючи структуровану систему судочинства, перш за все захищала інтереси німецьких громадян та осіб німецького походження. Населення міста Калуша та його околиць, мали можливість звертатися до Калуського міського суду за захистом своїх прав, однак судові рішення були не остаточні, і з різних підстав могли бути переглянуті німецькими судами. Створене судочинство мало відверто дискримі-

національний характер і слугувало опорою для німецького окупаційного режиму.

Статті краєзнавців і музейних працівників Л. І. Андрійчук, А. Є. Чорній та С. В. Лесіва, опубліковані у рубриці «Діяльність УПА та підпілля ОУН. Репресологія», знайомлять читачів з маловідомими сторінками українського національно-визвольного руху на Калущині у 1940-х рр. На основі архівних документів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, спогадів та опублікованих матеріалів Людмила Андрійчук проаналізувала діяльність медичної служби в Калуській окрузі ОУН. Авторка висвітлила процес організації медичних курсів, розглянула особливості створення та функціонування медичних об'єктів – «шпитальок», виокремила труднощі, пов'язані із залученням кваліфікованих кадрів до лав санітарної служби. Музейна працівниця Анна Чорній дослідила місця поховання жертв комуністичних репресій 1940-х рр. на Калущині, розкрила етапи та підсумки дослідницької праці членів товариства «Меморіал» у 1990–1996 рр. та пошанування пам'яті загиблих унаслідок репресій більшовицького тоталітарного режиму. Степан Лесів завідувач Історико-меморіального музею Степана Бандери у Старому Угринові, використавши архівні джерела низки центральних і місцевих архівних установ України, опубліковані збірники документів та дослідження сучасних українських істориків, охарактеризував обставини ліквідації референта служби безпеки Карпатського крайового проводу ОУН Володимира Лівого («Йордана», «Митаря»).

Публікація доктора історичних наук, професора Олега Малярчука у рубриці «Українське державотворення» переносить усіх читачів цього унікального наукового краєзнавчого збірника до вивчення новітньої історії рідного краю. В орбіті шанованого науковця – дослідження перебігу Оксамитової революції та Революції на граніті (жовтень 1990 р.) на Долинщині

і Калущині доби світанку незалежності України, яка також була й складовою рухівської епохи. Саме Народний рух України за перебудову, як наймасовіша та найпотужніша політична сила того часу, спричинився до розвалу СРСР. Автор зауважує, що цей рух на території краю, ініційований не тільки НРУ за перебудову, але й іншими новітніми українськими політичними силами, представляли переважно вчорашні «в'язні сумління», котрі пройшли крізь пекло сталінських та брежнєвських концтаборів. Влилися до них і молоді люди, які не зазнали нелюдських випробувань тоталітарної комуністичної системи.

У рубриці «Постаті» Іван Тимів опублікував статтю «Тарас Шевченко – дослідник старожитностей України». Історик розкрив пошуково-дослідницьку діяльність Кобзаря у складі Київської комісії для розбору давніх актів; встановив маршрути подорожей художника Україною впродовж 1845–1847 рр., виокремив графічні та живописні твори митця, що стосуються археології, архітектури, побуту, виконані під час наукових експедицій; акцентував увагу на археологічній та фольклорно-етнографічній діяльності письменника. Автор резюмує, що Тарас Шевченко під час своєї пошуково-дослідницької діяльності зробив чимало важливих історико-археографічних та етнографічних записів, які свідчать про його серйозні зацікавлення історичним минулим народу та умовами повсякденного життя. Цінними є зібрані Кобзарем історичні документи: витяги з оригінальних актів про землеволодіння, становище селян-кріпаків, скарги, прохання тощо.

Друга стаття цієї рубрики музейного працівника та краєзнавця Олега Відливаного присвячена висвітленню візитації митрополита ГКЦ Андрея Шептицького на Калущину в 1927 та 1930 рр. Автор цікавої розвідки, послуговуючись газетними публікаціями часопису «Діло», фотоматеріалами з фондів Краєзнавчого музею Калущини та працями сучасних українських

істориків, виокремлює три візити Андрея Шептицького до м. Калуша – у 1906, 1927 та 1930 рр. Два останні мали свою спрямованість: якщо у 1927 р. візит глави ГКЦ був пов'язаний з допомогою населенню Прикарпаття, у тому числі і Калущини, то в 1930 р. Андрей Шептицький побував на Калущині з нагоди відзначення 30-ліття своєї митрополичої діяльності та святкування ювілею кооперативного руху в Галичині.

Стаття краєзнавчої родини Оксани, Віталія і Дарії Півтораків присвячена творчому доробку відомого прикарпатського поета Йосипа Кащишина, надрукована в рубриці «Краєзнавче літера-турознавство». Поетичні книжки краєзнавця-письменника розповідають про малу батьківщину та про князівські часи періоду Галицько-Волинської держави. У розвідці детально охарактеризовано ліроепічний образ галицько-волинського князя Данила Галицького (1201–1264), поданого в поетичному романі письменника «Сказання про короля Данила».

У рубриці «Пам'яткознавство» педагог і філолог Оксана Тебешевська торкнулася оригінального аспекту франкознавчих досліджень – історичної пам'яті про українського письменника, упредметненого в постаменті Іванові Франкові в селі Голинь Калуського району. У статті показано, як пов'язане ім'я Каменяра з цим населеним пунктом, подано цікаві факти про історію встановлення і відкриття пам'ятника, відомості про життя та діяльність жителя Канади (родом з с. Голинь) Миколи Жекала, який пожертвував кошти на його спорудження; розкрито найважливіші сторінки вшанування українського Мойсея; описано встановлення Пам'ятного знака на честь загиблих просвітян.

Стаття науковця Івана Костіва, надрукована у рубриці «Галургія Калущини», присвячена впливу калію на рослини та людський організм, процесу очищення калієм продуктів рослинництва від радіоактивного цезію. Автор звернув увагу на наукові дослідження з видобування та переробки соляних покладів

на Калущині; проаналізував діяльність калуських гірничо-рудних об'єктів та промислових комплексів із виробництва сульфатних калійно-магнієвих добрив; показав внесок місцевих керівників та провідних фахівців у розвиток галургійної науки і практики; висвітлив екологічні проблеми краю та окреслив перспективи відновлення виробництва калійних добрив на Калущині.

Підсумовують науковий збірник «Калуські історичні студії» статті про відомих калушезнавців Олега Малярчука на відзначення 55-ліття від дня народження і 30-річчя науково-краєзнавчої діяльності та Богдана Яневича з нагоди 60-річчя від дня народження.

Наприкінці наукового краєзнавчого збірника поміщені додатки – унікальні фотоматеріали, присвячені історії рідного краю новочасної доби, творчості Т. Шевченка, візитації митрополита ГКЦ А. Шептицького та діяльності осередків «Союзу українок» на Калущині у міжвоєнний період, організації українського національного руху в 1940-х рр., національно-культурному відродженню Калущини на зорі незалежності України, вшануванню пам'яті І. Франка та літературної творчості Й. Кащишина.

Отже, науковий краєзнавчий збірник «Калуські історичні студії» – своєрідна історико-краєзнавча лабораторія калушезнавства – займає гідне місце у творчому пошуку, сприяє якісному розвитку краєзнавчих досліджень, духовному збагаченню жителів краю. Саме ця «оаза» веде необхідну для молоді дидактичну, патріотично-виховну і просвітницьку діяльність, адже з краєзнавчою книгою формується успішне майбутнє кожної людини і всього суспільства.

Андрій Королько, кандидат історичних наук,
член Національної спілки краєзнавців України

НАУКОВІ СТУДІЇ

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 061. 2-055, 2 (477. 86) “19/200”

Дарія Ониськів,
м. Калуш
Марта Ониськів,
м. Львів

Матеріали архіву Калуської міської філії «Союзу українок» про громадську діяльність жінок у Калуші (XX – початок XXI ст.)

Анотація. *У статті здійснено спробу дослідити матеріали громадського архіву Калуської міської філії «Союзу українок». На підставі збережених рукописів архіву філії розглянуто діяльність «Союзу українок» у Калуші до 1939 р., охарактеризовано спогади союзянок та інших громадських активісток Калущини. Висвітлено їхній вплив на формування національної свідомості сучасної молоді. Проаналізовано записи про діяльність відродженого «Союзу українок» у Калуші в 1990–2017 рр. Систематизовано відомості про наявні у громадському архіві друковані видання, фотоматеріали та інші інформаційні джерела.*

Ключові слова: *громадський архів, щоденник, календар, світлина, «Союз українок», відродження, спільнота, ініціатива, жінка, пам’ять.*

За роки незалежності України в Калуші зросла кількість досліджень на історичну й краєзнавчу тематику. Сформувалася творча спільнота, яка ефективно працює над висвітленням малодосліджених проблем з історії Калуша й Калущини. Активізують і координують наукові дослідження працівники Краєзнавчого музею Калущини. Яскравим свідченням цього є видання збірників наукових статей «Калуські історичні студії» [1–4],

«Історія музейництва на Калущині: локальний вимір» [5], проведення конференцій, дискусій, круглих столів на актуальні теми. Сформувався цілий науковий напрям – калушезнавство. Автор цього нового в історичній науці терміну – доктор історичних наук Олег Малярчук [2, с. 5].

Зазначені історичні й краєзнавчі ініціативи свідчать про те, наскільки важливим для жителів Калущини є поле дослідження минулого життя як міської, так і сільських спільнот. Вони також переконливо засвідчують, як вивчення минулого допомагає формувати бачення майбутнього розвитку місцевих громад і як, на прикладі власної історії, оминати різні перешкоди сьогодення.

Цілком згідна з колишньою директоркою музейно-виставкового центру Калуша, союзянкою Уляною Паньо щодо того, що одним із найбільш безжальних аспектів дослідницьких проблем є фактор часу. Пані Уляна наголошує: «Свідки важливих подій відходять, відповідно незафіксована інформація зникає. Надія на відкриття архівів тільки частково дозволила виправити ситуацію: інформація часто відсутня або ж спотворена радянськими спецслужбами до невпізнання. Якщо додати до цього значне розпорошення тематичних документів, фото по архівах всієї України, то дослідження саме локальної історії залишається дуже проблематичним» [6, с. 4–5].

У контексті місцевого розвитку важливим аспектом дослідження історичної пам’яті є вивчення громадської активності у Калуші в XX ст. Та саме цей відрізок локальної історії мало зафіксований, хоча надзвичайно важливий для формування в місцевій громаді структур громадянського суспільства і громадянської свідомості.

Калуська філія «Союзу українок» розпочала свою діяльність у місті на початку XX ст. Довкола цієї організації постійно гуртувалися громадські ініціативи жінок. Тому калуські союзян-

ки невипадково взялися за дослідження саме громадської активності жінок Калуша у XX ст., а також на початку XXI ст. На базі калуської союзівки створений громадський архів жіночого руху. У цьому архіві зберігся значний обсяг тематичних документів, свідчень, літератури. Він дає змогу дослідити важливу частину міської історії Калуша та є основою для збереження й поповнення матеріалів у майбутньому [6, с. 4–5].

Архівні матеріали «Союзу українок» у Калуші в джерелознавчому аспекті вивчені ще недостатньо. Дослідження в цьому напрямі, властиво, лише розпочалися. Цей громадський архів потребує також фахового упорядкування, на що потрібні кошти й людські ресурси. В останні три роки калуські союзянки вирішили деякі із зафіксованих записів упорядкувати у невеличкі збірники. Наразі у рамках проєкту Калуської міської філії Союзу українок «Створення громадського архіву жіночого руху в Калуші» видано чотири такі збірники. «Збірник матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (1917–1939 рр.)» у 2017 р. [6] і перша частина «Збірника матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (кінець XX початок XXI століття)» у 2018 р. [7] побачили світ за фінансової підтримки Калуської міської ради в рамках реалізації в місті проєктів громадських організацій. Проєкт калуських союзянок «Робота над матеріалами архіву жіночого руху в Калуші кінця XX–початку XXI століття» переміг у номінації «Кращий культурно-просвітницький проєкт, приурочений 581-й річниці першої письмової згадки про м. Калуш». «Збірник матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (1940–1950 рр.)» [8] вийшов також у 2018 р. – за фінансової підтримки депутатів Калуської міської ради Тараса Ходака і Андрія Романіва, благодійник – о. Савва Дубатовк. У збірнику – біографії жінок, які вижили у часи воєн, виселення і тоталітаризму. Четвертий збірник [9] про проєктну і волонтерську діяльність калуських союзянок побачив світ у

2020 р. в рамках реалізації громадських проєктів, які реалізовані за кошти бюджету Калуської міської об'єднаної територіальної громади.

В архіві Калуської міської філії «Союзу українок» зберігаються три щоденники [10–12], у яких союзянки ведуть записи про роботу цього відновленого в 1990 р. громадсько-культурно-просвітницького товариства у Калуші. Вони дають нам змогу відстежити життя міста Калуш і навколишніх сіл через призму діяльності «Союзу українок» протягом століття. Калуські союзянки у цих щоденниках не просто фіксують роботу відновленої філії, але й збирають у них інформацію (як у форматі спогадів, так і статті, поміщені в різних ЗМІ) про діяльність жінок Калущини, починаючи з 1916–1917 рр., коли в Калуші були засновані спочатку товариство «Жіноча рада», а через рік – філія «Союзу українок» [6, с. 5].

Протягом 27 років записи про роботу відновленої філії «Союзу українок» м. Калуша вела членкиня цієї громадської організації Марія Чіх. Розпочала їх у 1990 р. 12.09.2017 р. ініціаторка створення архіву зробила з цього приводу наступний запис: «Я вирішила зберегти про них пам'ять… і почала вести альбоми-хроніки, ілюстровані світлинами, вирізками з газет, вітаннями з нагоди релігійних і громадських свят, про життя, роботу в «Союзі українок» багатьох членкинь. Сила і успіх «Союзу українок» в силі духу його членкинь» [10, арк. 83–84; 7, с. 26].

Слід зауважити, що спогади велися мовою респонденток, без редагування. Також вважаємо за потрібне констатувати, що нумерація сторінок у щоденниках 2 і 3 зроблена не традиційно. Навіть не можна сказати, що це нумерація сторінок: скоріш за все це порядковий номер чергового запису, хоча у змісті вказується саме «сторінка». Скажімо, Гімн «Союзу українок» займає сторінку і в змісті ми знаходимо його на сторінці 2 [11, с. 2].

Інформація «Маланкував Калуш» разом із світлинами займає три сторінки, четверта – порожня: сторінка 11 пронумерована тільки на початку цієї інформації [11, с. 11]. Наступна, сторінка 12, позначена через ці чотири сторінки [11, с. 12].

Щоденник 1 [10] в основному містить спомини жінок Калущини. Для нього використано фотоальбом. Аркуші паперу, на яких записані від руки спомини жінок, а також газетні вирізки вклеєні в нього. У Щоденнику 1 пронумеровано 90 аркушів. Формат: 30х20,5. Кулькова ручка: синя, фіолетова, чорна. Почерк: розбірливий. Щоденник 1 відкриває Гімн «Союзу українок». На наступній сторінці – емблема «Союзу українок», нижче каліграфічним почерком виведено: «Українські жінки, починаючи з часів святої княгині Ольги і закінчуючи учасницями підпілля ОУН і УПА, доказали світові, що вони є вірними доньками свого народу». Споминам передують і слова Мілени Рудницької, виведені тим же каліграфічним почерком: «Служба для Нації була і є одною з провідних ідей українського жіночого руху, з якої він черпає свій етнос і своє остаточне оправдання». Зібрані в цьому щоденнику спомини послужили основою для створення «Збірника матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (1940–1950 рр)» [8].

На неабияку увагу заслуговують записи у Щоденнику 1 про жінок, які боролися за незалежну Україну в лавах УПА, за що зазнали катувань у радянських тюрмах, поневірялись на засланні, але не скорилися. Ці жінки вижили в ті буремні часи. Вижили, бо мали віру в Бога, волю до життя і любов до України. І саме ці мужньої долі жінки з перших днів відновлення діяльності «Союзу українок» у Калуші поповнили його ряди. Архів містить не просто чиїсь записи про цих жінок, тут збережені їхні особисті спогади, деякі з яких записані їхньою ж рукою. «Їхнє життя – гідне наслідування, вони були активними членкинями «Союзу українок», – пише Марія Чіх 12.09.2017 р. [10, арк. 83–84; 7, с. 26].

Серед цих гідних наслідування жінок – союзянка довоєнного покоління, лицарка Бронзового Хреста Заслуги, підпільниця ОУН і УПА, розвідниця, зв'язкова, референтка Українського Червоного Хреста (УЧХ) Станіславівщини й Дрогобиччини Юлія Ганущак (1915–1997), відома під псевдо «Галичанка». Архів калуських союзянок зафіксував день похорону патріотки: «…7 серпня 1997 року громадськість Калущини провела в останню дорогу нашу славну краянку п. Юлію Ганущак-«Галичанку». Її любили і шанували не тільки на рідній землі, але і в далекій діаспорі – за патріотизм, за відданість ідеї. Бог і Україна для неї були понад усе. Зі всіх куточків Галичини прибуло багато побратимів, щоб віддати шану цій скромній і багатій душею жінці…». Також в архіві знаходимо запис про освячення напередодні 82-ї річниці утворення ЗУНР, у жовтні 2000 р., пам'ятника на її могилі [10, арк. 5–6; 8, с. 5–6]. До речі, у день 105-ї річниці від дня уродин Юлії Ганущак, 31 січня 2020 р., її 99-річна подруга по боротьбі Катерина Гаврилів з Болехова, відома як підпільниця «Зелена», на могилі Юлії Ганущак в її рідному селі Довпотів наголосила, що «якби ми нині мали таких героїв, як «Галичанка», наша Україна була б найславніша у світі». Того ж дня калуські просвітяни і союзянки внесли пропозицію запровадити для медсестер Калущини премію імені Юлії Ганущак. Цю пропозицію підтримали присутні на вшануванні очільники Войнилівської об'єднаної територіальної громади [13; 14].

Запис у Щоденнику 1 від 13.01.2009 р. свідчить про віншування напередодні Нового року калуськими союзянками Емілії Петраш, уродженки с. Залуква Галицького району, яка пішла в підпілля в 1944 р., була замісником повітової провідниці Духович Марії на теренах Галицького району (Станіславщина). Її псевдо – «Катруся». Багато працювала з молоддю, виховувала в патріотичному дусі, вела антирадянську пропаганду. У 1946 р.

була заарештована і засуджена на 10 років позбавлення волі. Відбувала каторгу в Красноярському краї, в Іркутській області. В Україну повернулася в 1955 р. й оселилася в Калуші [10, арк. 7]. У 2004 р. п. Емілія писала: «Якби ці тюрми заговорили, то світ потьманів би від дикого жаху» [10, арк. 8]. Її ім'я занесено в книгу «Українські жінки у визвольній боротьбі 1940–1950 рр.» [10, арк. 7]. Цю книгу Емілія Петраш подарувала калуському «Союзу українок», так що це видання теж поповнило громадський архів.

Активною членкинею відновленого «Союзу українок» стала й Ольга Сербин-Петровська, яка оселилася в Калуші, відбувши 25-річне покарання в мордовських таборах. Військовий трибунал МВС Львівської області 17.07.1950 р. засудив її на такий термін за те, що спочатку постачала повстанцям медикаменти, а згодом пішла в підпілля й була районною пропагандисткою. Мала псевдо «Дикунка» [10, арк. 1–2].

Цікаві спогади про Олену Степанівну, хорунжу УСС, для союзянського архіву записані у липні 1993 р. Ольгою Сербин-Петровською: «Ніколи не зітреться в пам'яті моя зустріч з Оленою Степанівною. До нашої камери ввели старшу жінку, років десь біля 70. Одягнена була скромно, на плечах тілогрійка, а на голові берет. Обличчя інтелігентне. Волосся сиве, а очі голубі, голова злегка тряслася. Поставила клуночок на підлогу, а сама почала проходжуватися по камері. Хід був енергійний. Я з зацікавленням спостерігала. Другого дня при перекличці я довідалася, що це Олена Степанівна, наша легендарна хорунжа Січових стрільців, яку наш народ оспівав у пісні «Ой на горі, на Маківці»… Її було засуджено через належність до Січових стрільців. Хоч історія давня, але для більшовиків [терміну] давності не було…» [10, арк. 7–8; 8, с. 9–12].

Уродженка с. Підгірки *(нині – належить до Калуша. – О. М.),* підпільниця Осипа Лучко зафіксувала свої спогади про

допити, очні ставки її ще неповнолітньої. А в 1950 р. отримала 25 років тюрми, 5 років позбавлення прав. Рідну землю покинула на Різдво Пресвятої Богородиці 1951 р.: «Разом з нами у товарних вагонах їхала і Ольга Дучимінська. Ми, молодь, на згадку про рідну Україну взяли квіти, а п. Дучимінська – жменьку землі рідної…» [10, арк. 3–4, 22–23; 8, с. 13–14; 15].

Дізнаємося і про підпільну пропагандистку, медсестру сотні «Бея», одну з ініціаторок відродження «Союзу українок» на Калущині Марію Волочанську (з роду Тимків). У 1945 р. доглядала пораненого сотенного «Гонту» (*Матвія Сьомака. – Д. О.*) в с. Берлоги (нині – Рожнятівщина). Оскільки передбачувалася облава з боку енкаведистів, то всі разом із «Гонтою» сховалися в криївці, яка знаходилася між стінами в коморі. «Цей період в житті Марії був дуже відповідальний перед воїнами, які боролися за незалежність України. Не одному бійцеві врятувала життя, даючи медичну допомогу», – акцентують у записі [10, арк. 26–27; 8, с. 21–23].

У найтяжчі хвилини життя віра в Бога і Україну допомагали вистояти зв'язковій станиці, кур'єрці сотні «Гонти» Катерині Рисей-«Ірині». Жорстокість енкаведистської системи катувань спізнала 17-річною юнкою. Засуджена на 10 років позбавлення волі, в 1948–1952 рр. будувала залізничну дорогу «Москва-Пекін» через Монголію: «Сипучі піски, холод, голод, важка фізична праця. Все витримали жіночі руки таких, як вона, невільниць» [10, арк. 44–45; 8, с. 23].

Із союзянських архівних матеріалів дізнаємося про кілька зошитів з віршованими рядками станичної с. Голинь Марії Ткачук, які народилися в холодних лісах сталінських таборів (у 1947 р. військовий трибунал за ст. 44,1-а засудив її до десяти років каторги, вдома залишилась грудна дитина) [8, с. 24–26].

В архівних матеріалах знаходимо відомості і про жінку, котра влітку 1950 р. зшила саме той синьо-жовтий прапор, який

робітники калійного комбінату в Калуші вивісили на високій заводській трубі. Це – медсестра-підпільниця УПА Марія Музичко (Яців) під псевдо «Чорноброва». Коли переносила штафети, арешти обминули її. А от за пошитий національний прапор отримала 25 років ув'язнення [10, арк. 77–78; 8, с. 29–30].

Історія калуської союзянки Дарії Пітулей – яскраве свідчення шляхетного й патріотичного виховання в галицьких священничих сім'ях. Народилася в сім'ї пароха с. Модрин коло Дрогобича, греко-католицького священника о. Теодора Німиловича. Ще в юні роки брала участь в акціях на підтримку політв'язнів, до відзначень річниць ЗУНРу, бою на горі Маківка. У старших класах була активною учасницею молодіжних патріотичних рухів, спортивного товариства «Сокіл», а згодом стала членкинею ОУН (М). З 1943 р., закінчивши курси медсестер, працювала в структурі УЧХ УПА Служба здоров'я. У 1946 р. її засудили за ст. 54-1 «а» і «54-11» КК УРСР на п'ять років ув'язнення у виправно-трудових таборах [10, арк. 30].

Цікава історія союзянки Марії Ващук, яка народилася в сім'ї Івана Рогожинського, завдяки якому нині славляться заліщиківські помідори, бо саме він, ветеринар і агроном за фахом, у 1930-х рр. навчив заліщинців вирощувати виноград, помідори, сади, квіти. А їздив сюди 25 км з Городенківщини на Станиславівщині, бо з головного агронома цукрового заводу в Городенці його звільнив поляк відразу, як тільки він віддав доньку в українську гімназію. Задля того, щоб дівчина могла вчитися в Городенківській приватній українській гімназії, Іван Рогожинський не лише пожертвував роботою, а й продав поле. А для доньки свобода батьків стала важливішою за власну долю: як тільки дізналася після Другої світової війни *(у той час Марія опинилася на англійській території Відня, потрапила сюди з дипломом магістра фармації. – Д. О.)*, що батькам загрожує виселення, бо вважають, що вона в УПА, дівчина, не задуму-

ючись, пішла в комендатуру й зголосилася радянській владі. Правда, додому потрапила аж через півроку: працювала там перекладачкою (знала кілька мов) за умови, що ті повідомлять НКДБ про неї і її батьків не чіпатимуть. Коли приїхала в 1946 р. до Львова, цілувала землю… А ще за п. Марію та її нащадків моляться й молитимуться сім поколінь дев'яти євреїв, яким під час Другої світової війни в Городенці вона врятувала життя [16; 8, с. 32–35].

Містить архів калуських союзянок історії не лише уродженок Галичини, доля яких закинула на Калущину. Одна з історій стосується вчительки з Києва – Ольги Коломиєць, яка була завучем у Підгірках і яку восени 1948 р. через зраду заарештували. А в неї і література підпільна була, і листівки друкували, й не раз допомагала «хлопцям з лісу». Засудили за ст. 54-1А-11 на 10 років таборів і 5 років позбавлення прав [17; 8, с. 36–38].

Нелегка доля і союзянки в другому поколінні Віри Пілянської, яка поповнила ряди цієї відродженої громадської організації за прикладом матері – учениці відомої прогресивної галичанки Костянтини Малицької Софії Дякон (з роду Романко). Сім'я її батька *(четверо чоловік. – Д. О.)* – просвітянина, народного вчителя, старшини УГА Ярослава Дякона в 1950 р. була виселена в Томську область. Три роки до цього найстарший брат Ігор за те, що заготовляв ліки для УПА, був засуджений на 10 років виправно-трудових робіт і 5 років позбавлення прав. Через те, що була виселена, після повернення на рідну землю, Віру не взяли на курси медсестер. А вже працюючи медреєстраторкою в тубдиспансері (1970 р.) не могла навіть брати участі в будь-яких медичних зібраннях: головний лікар не допускав її, всім працівникам наказував нічого при ній не говорити, наголошуючи «бо знаєте, хто вона» [10, арк. 75–76; 18, с. 40–41; 8, с. 28–29].

Зафіксовані історії жінок Калущини вчать власним прикладом, не нав'язливо так, по-жіночому мудро, молодих союзянок.

Їхні приклади дають сили наступним поколінням жити й творити не опускаючи рук. І, головне, вірити… «Історії цих жінок розвінчують загальноприйнятий стереотип, що Калуш – це глибока, глуха провінція, що люди тут не можуть жити активно і цікаво. Ці жінки вірили в Бога. А від віри в Бога походить і їхня віра в людей. Вони були достойними, гідними особами і зуміли створити відповідну ауру довкола себе. Вони вміли працювати заради загального блага, відкинувши особисті егоїстичні амбіції і упередження. Вони мали дух істинного альтруїзму і жертовності… не були байдужими до будь-яких потреб суспільства», – зауважує у вступному слові до «Збірника матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (1940–1950 роки)» Оксана Петрів [8, с. 4].

Голова Калуської міської філії «Союзу українок» Любов Липовська вважає, що це покоління є дуже цінним для нас: «… відчутно, що це люди, які мали традиційне й християнське виховання. А це була дуже сильна основа на все життя. Вони були вірні своїм переконанням. У них на першому місці були закон і мораль... Це покоління усвідомлено вело себе в суспільстві. Їхні переконання були не від того, що «мені зробили». Україну вони сприймали не як споживачі – «що мені зробила Україна?». Вони сприймали її як духовне явище, як те, чому вони служили, як ідею, яка їм давала ціль у житті. І тому ні репресії, ні арешти, ні залякування не могли убити їхніх переконань. Це ще було покоління, яке знало чітку християнську мораль і тому воно дуже цінне для нас. У них такі поняття, як брехати чи жити двійною-трійною мораллю, були недопустимі. Вони вміли підкорити свої бажання сильним моральним законом. Це – надійні люди, яким можна довірити.

Вони дуже багато зберегли в нашій культурі. По-перше, зберегли себе – своїм світоглядом, своїми переконаннями, своєю любов’ю до землі, в якій народилися. Вони зберегли традиції,

які передали нам у союзівці, зберегли традиційну українську кулінарію й кухню. Вони зберегли вишивку, етнографію, пісню, музику. Їхні спомини – це спомини про справжнє життя. І тому завдяки їхній непоказовій дії фактично маємо картину справжньої України – живу Україну з усіма її принадами» [18, с. 68–69].

Спогади союзянок старшого покоління про пережите під час Другої світової лягли в основу проєкту Калуської міської філії «Союзу українок» «Місце пам'яті. Діалог», який калуські союзянки втілювали з вересня 2012 р. до жовтня 2013 р. за підтримки німецького фонду «Пам'ять. Відповідальність. Майбутнє» у співпраці з Всеукраїнською благодійною організацією «Турбота про літніх в Україні». Зібрані матеріали, чимало з яких від калуських жінок (не лише членкинь «Союзу українок») записали молоді союзянки, були використані при створенні вистави «Війна – слово нез'ясованого роду», яка протягом двох місяців була представлена молодіжним театром «ЛюбАрт» (керівник Л. Липовська) на різних майданчиках [19].

Щоденник 2 [11] «з Богом розпочато з 1990 р. з описом подій, дат. Закінчено 2010 р.». Опис продовжено в Щоденнику 3 [12] з узагальнених історичних подій і фактів, які пов'язані з 1 січня. Завершує Щоденник 3 інформація про прощання Калущини з учасником АТО, бійцем батальйону «Айдар», уродженцем с. Ріп'янка Василем Боднаром, який загинув у ніч з 26 на 27 вересня 2014 р. біля міста Щастя [12, с. 166–168]. Для обох щоденників використано записники. Формат: 28,4х20,8. У Щоденнику 2 пронумеровано 112 «сторінок». У Щоденнику 3 – 167 с. Кулькова ручка: синя, чорна. Почерк: розбірливий. Обидва щоденники закінчуються змістом.

Щоденники 2 і 3 Марія Чіх вела під заголовком: «Союз українок»: день за днем». Тут трапляються як безпосередньо записи, так і вклеєні вирізки з газет, де йде мова про діяльність

цих чи інших громадських організацій, світлини, на яких зафіксовані визначні події в краї. Є тут і сценарії заходів, які проводили союзянки з метою відродження наших традицій (такі як Шевченківські дні, Андріївські вечорниці, бойківське весілля), і виступи союзянок на різного рівня конференціях, презентаціях тощо.

За записами у Щоденнику 2 і Щоденнику 3 можна простежити діяльність відродженого на Калущині «Союзу українок» за майже три останні десятки років. Хоча хронології як такої не спостерігаємо. Інформація «Союз українок»: день за днем», яка є своєрідним підсумком роботи Калуської філії, записана Марією Чіх у 2007 р., поміщена на сторінці 5 [11, с. 5]. А от запис від 12.05.1991 р. про проведений союзянками перший важливий захід, покликаний відродити День матері, зафіксований на сторінці 9 цього ж щоденника [11, с. 9].

З перших сторінок Щоденника 2 дізнаємося про відродження «Союзу українок» у Калуші та її ініціаторок: «В 1989 р. ініціативна група в складі п. Сохацької Ірини, п. Волочанської Марії і п. Безрукої Роксолани порушила питання про відродження «Союзу українок» – громадсько-культурно-просвітницького товариства в м. Калуші. Так, 29.09.1990 р. вперше відбулася конференція «Союзу українок»…» [11, с. 5–6]. На перших сторінках Щоденника 2 можна ознайомитися з прізвищами союзянок. На жаль, серед них – чимало тих, хто вже відійшов у вічність. Тут зафіксовано як день і рік народження, так і день смерті [11, с. 4]. Зі сторінок Щоденника 2 дізнаємося про театр «ЛюбАрт», що створений при союзівці під орудою голови Калуської філії СУ п. Люби Липовської [11, с. 7], про те, як маланкував Калуш у 2007 р. [11, с. 11] чи відзначав чергову річницю Незалежності України [11, с. 19]. Авторка Щоденника фіксує як радісні події в житті посестер, скажімо Дні уродин чи річниці весілля [11, с. 15, 16, 19–20, 32, 58, 101,102], так і з сумом

сповіщає про їхній відхід у вічність [11, с. 10, 14, 66, 69]. Записані тут і спогади союзянок, зокрема, Галини Сороки, про розстріляних німцями 4 листопада 1943 р. учнів торгівельної школи [11, с. 20]. Зафіксовані на сторінках Щоденника колядки, віншівки [11, с. 12–13], українські пісні [11, с. 21], зустрічі союзянок з колишніми вояками УПА [11, с. 22], їхня участь та безпосередня організація презентацій книг [11, с. 24, 45]. Чимало місця в Щоденнику відведено героїчним постатям українських жінок, як то Олена Теліга [11, с. 26], Ольга Басараб [11, с. 27]. У Щоденнику поміщені вирізки з місцевих газет про діяльність філії СУ [11, с. 71, 82, 111] та важливих для Калущини подій [11, с. 50, 56, 72, 74, 75, 76]. Із зафіксованих у Щоденнику запрошень і матеріалів дізнаємося про участь калуських союзянок у різних науково-практичних конференціях, конгресах, річницях відродження «Союзу українок» по всій області, обласних семінарах [11, с. 78, 103, 106, 107]. Зі сторінок Щоденника 2 дізнаємося і про виявлення громадянської позиції калуських союзянок щодо того чи іншого важливого питання у зверненнях як до місцевої влади, так і до краян [11, с. 31, 46].

Окреме місце в Щоденнику 2 займає інформація про відзначення 90-річчя з часу заснування «Союзу українок» у Калуші. Цій даті була присвячена виставка в історико-краєзнавчому музеї Калущини, де виступали голова філії Любов Липовська, союзянка Марія Волочанська [11, с. 39–42]. Також йдеться про участь калуських союзянок у Всеукраїнській конференції «Український жіночий рух: історія і соціокультурна перспектива», яка проходила в Івано-Франківську 12–13 квітня 2008 р. [11, с. 40–41].

З перших сторінок Щоденник 3, який Марія Чіх розпочала з 2011 р., фіксує події і факти, пов’язані з 1 січня. Із цих записів зокрема дізнаємося, що в цей день 1880 р. В. Барвінський започаткував у Львові українську газету «Діло», яку редагував

уродженець Войнилова Іван Белей, а 1912 р. вийшло перше число газети «Калуський листок» (редактор Іван Куровець). Читаємо і про те, що 1 січня 1934 р. в Народному Домі в Калуші відбулася вистава театру зі Львова «Руська бесіда» за п'єсою І. Карпенка-Карого «Чумаки» за участю уродженця Калуша Івана Рубчака. Зафіксовано й таке: 1 січня 1993 р. вперше в історії міста було видано ілюстрований календар «Калуш-93» [12, с. 1–2]. Зі сторінок Щоденника дізнаємося про колядування союзянок від хати до хати, про вертеп оо. Василіян з Крехова, який завітав до Калуша в часі Різдва-2011 [12, с. 5], про вистави за мотивами творів В. Стефаника Львівського «Театру в кошику» [12, с. 6]. Розміщують союзянки на сторінках Щоденника інформацію про видатних особистостей Калущини, України, УГКЦ [12, с. 10–11, 13–14, 27–29, 49, 63, 93, 77–78]. Для місцевих дослідників була неабиякою знахідкою листівка легендарної Олени Степанів – першої жінки-січового стрільця – до калушанки Ольги Петровської-Сербин [12, с. 87]. Поміщено тут і родовід союзянки Стефанії Петровської [12, с. 144–148]. Окреме місце в Щоденнику займає інформація про різні проєкти, які реалізовували калуські союзянки в ті роки [12, с. 15, 36–42, 46–47, 121, 131]. Висвітлення подій 2014 р. ознаменоване Майданом [12, с. 149–152]. Знаходимо й інформацію про початок волонтерської діяльності калуських союзянок щодо допомоги воїнам України в зоні АТО [12, с. 158]. Чимало місця в Щоденнику 3 займають матеріали урочистої академії з нагоди 80-річчя Першого Українського Жіночого Конгресу, що відбувалася у вересні 2014 р. в Івано-Франківську [12, с. 153–157].

Крім щоденників, в архіві Калуської міської філії «Союзу українок» зібрано книги різної тематики. Тут є всі випуски збірників Міжнародного конкурсу «Мій рідний край», який щороку організовує «Союз українок» України серед учнівської і студентської молоді. Серед опублікованих робіт – і дослідження

калуських школярів. Є в калуській союзівці кілька чисел журналу «Наше життя», який видає «Союз українок Америки». Тут публікують і статті союзянок з України. До прикладу, стаття голови Черкаського відділу СУ Леоніди Джулинської «Повертаються до життя релігійні свята та народні звичаї» [20, с. 27]. Є в громадському архіві і надзвичайно важлива патріотична й актуальна «Антологія драматургії української діаспори» [21]. На жаль, в Україні не прочитана, не пізнана. А в Калуші Люба Липовська (режисерка, голова Калуської філії СУ) робила деякі постановки. Вартісним є збірник портретів українських жінок, які проявили себе в різних галузях, виданий у Києві в 1998 р. [22]. У ньому поміщено дві статті про калуських союзянок: про художницю Галину Турчик [22, с. 310–313] і про Любу Липовську, зокрема про її театральну діяльність [22, с. 313–316]. Вміщує громадський архів калуських союзянок і видання сучасних місцевих поетів, письменників, краєзнавців.

Також у громадському архіві є більше тисячі світлин. Більшість із них – копії. Усі світлини зберігаються в п'яти фотоальбомах. Приблизно сотня цих світлин датується 1920–1939 рр. На них – союзянки Калуша і сіл Калущини *(фото 20–23)*, калуські міщани, просвітянські хори, сільські й міські громади. Неабиякої уваги заслуговують старовинні світлини, які зафіксували загальні збори «Союзу українок» і «Просвіти» в 1920-х рр. [6, с. 7], сиротинець у Калуші під опікою «Союзу українок» [6, с. 8], приватні дитячі садки в Калуші, дівочий хор [6, с. 9–10] чи господарчо-кулінарські курси [6, с. 12], що діяли при «Союзі українок», та багато інших, із яких перед нами відкривається історія Калуша і навколишніх сіл в особах, пейзажах, побутових сценках. Частина світлин належить до середини минулого століття і, в основному, стосується тих, хто пережив Другу світову війну та брав посильну участь у національно-визвольній боротьбі 1940–1950 рр. Решта фотоматеріалів свідчать про відновлення

незалежності України в 1991 р. і діяльність багатьох громадських організацій Калуша, які активно створювалися у цей час. Чимало у союзянському архіві й сучасних світлин. На всіх цих знимках ми можемо побачити, як протягом століття наші краяни одягалися, чим займалися, як виглядав їхній побут – святковий і повсякденний.

До речі, із архівних матеріалів калуської союзівки дізнаємося, що в січні 1991 р. з ініціативи Ірини і Зоряни Сохацьких у приміщені філії, що на площі Героїв у Калуші, була відкрита одна з перших виставок старовинної фотографії. Тут зафіксовані відгуки про цю виставку. Зокрема, калушанка Ольга Івасів записала: «Виставка дає уявлення про побут, культуру, освіченість, громадську роботу, архітектуру міста, про його славних і звичайних, погинулих і тих, що живуть дотепер, людей. Це сприяє вивченню нашого краю в минулому, нагадує про колишні визначні події» [23]. Молоді калуські союзянки, вдивляючись в обличчя краян на цих старих світлинах, були вражені. «Вони повні благородства, доброти, розуму, якогось світла. І це не зважаючи на те, що жили вони у дуже непрості часи! Обличчя селян випромінюють якийсь невловимий блаженний спокій і гідність. Вони справді щиро любили свою землю. Маю на увазі не якусь абстрактну, невизначену, а цілком конкретну – землю, яку вони обробляли, землю, яка їх годувала. Ця земля наповнювала їхнє життя тим змістом, якого нам зараз дуже бракує. Їм не було чого соромитись, бо вони працювали чесно і самовіддано», – зауважує членкиня молодіжного осередку Оксана Петрів [8, с. 4].

У громадському архіві Калуської міської філії «Союзу українок» зберігаються три перекидні календарі, видані філією в рамках зреалізованих місцевими союзянками проєктів. Перший датується 2011–2012 рр. Він був виданий як підсумок проєкту «Діалоги». Його калуські союзянки втілювали в рамках фінан-

сової програми грантів Посольства Нідерландів в Україні MATRA KAP. У 2014 р. виданий календар «Місце пам'яті». Архів союзівки поповнився цим підсумковим перекидним календарем у фіналі реалізації проєкту «Місце пам'яті», який впроваджували за підтримки Фонду «Пам'ять. Відповідальність. Майбутнє» (Німеччина) у співпраці зі Всеукраїнською благодійною організацією «Турбота про літніх в Україні». Нещодавно громадський архів поповнився перекидним фотокалендарем на 2020–2021 рр. «Калуська філія Союзу українок». Календар виданий у рамках проєкту «Діалог поколінь». Проєкт здійснений за фінансової підтримки Калуської міської ради за сприяння міського голови Ігоря Матвійчука. Подаємо детальний опис останнього календаря [24]. Він розміщений на 13 аркушах, включаючи титульну сторінку. Формат (як і в двох попередніх): 42х29,7. Світлини, поміщені на його сторінках, – як чорно-білі, так і в кольорі. Знимки відображають діяльність союзянок у різні історичні періоди. На титульній сторінці розміщена велика світлина перших союзянок відновленої філії. Ще чотири світлини, які свідчать про відновлення на початку 1990-х рр. роботи філії «Союзу українок» на Калущині *(фото 36–38),* знаходимо на сторінці місяця травня. Нижче і на наступній сторінці (місяць січень) – світлини союзянок до 1939 р. На всіх інших сторінках, починаючи з лютого, бачимо світлини нинішніх союзянок молодшого покоління у національних строях. Кожну сторінку супроводжує глибоко змістовний вислів про роль жінки в суспільстві, на кшталт «Жінка дбає про тепло і затишок в домі для своїх рідних» (Христина Урда), «Духовні цінності в поєднанні з інтелектом і почуттям власної гідності творять в жіночих очах неповторне світло» (Вікторія Семеген), «Не раз українська жінка одягала військовий однострій, брала до рук зброю і ставала на захист нашої країни. Але навіть тоді не втрачала своєї жіночності» (Оксана Петрів). Кожен із цих висловів резюмує

рефрен: «Так було колись. Так є і тепер». Завершує календар (місяць грудень) спільна світлина молодих союзянок, яку супроводжує вислів: «Любов до рідної землі – безцінний скарб збережений віками. Любіть Україну! Любіть її більше за себе!» і традиційне «Так було колись. Так є і тепер».

Ініціатори дослідження саме громадської активності жінок ставили за мету зафіксувати специфічний жіночий аспект у діяльності багатьох громадських організацій Калуша – як у першій половині XX ст. («Союз українок», «Пласт», «Зоря», «Боян», «Маслосоюз», Допомоговий комітет), так і після проголошення Незалежності в 1991 р. (Комітет солдатських матерів, «Союз українок», «Меморіал», «Просвіта», Бізнес-центр, Ліга ділових жінок Калуша, Товариство репресованих, станиця Братства УПА та ін.) [6, с. 4]. А також для того, щоб самим збагнути, як багато важила і важить їхня справа у поступі до незалежності України. І для того, щоб їхній внесок змогли гідно оцінити інші, щоб зрозуміли, що жінки Калущини, як всі прогресивні українки, своєю щоденною, подвижницькою працею в рівній мірі з чоловіками виборювали і нині виборюють нам державу [22, с. 3]. І це правильний шлях, бо, як наголошує одна з найвизначніших дослідниць історії українського жіночого руху Марта Богачевська-Хомяк, відхилення від традиційного підходу до історії, поставлення діяльності чи життя населення або громад у центр дослідження може дати повнішу картину нашого минулого [25, с. 23–24].

Таким чином, вивчення і дослідження досвіду громадської діяльності серед жінок сприятиме підвищенню їхньої соціальної активності. Історична пам’ять згуртовує громаду й дає позитивні приклади для формування структур і виховання національної свідомості в громадянському суспільстві. Громадський архів може зацікавити широку аудиторію користувачів ще й через те, що люди цікавляться соціальною історією, тобто як в той чи ін-

ший історичний період одягалися, святкували, подорожували й таке інше.

Беззаперечним є той факт, що формування громадського архіву «Союзу українок» у Калуші є доцільним й актуальним. Важливість збереження й популяризація нашої історичної пам'яті. Сьогодні залишилося вже не так багато живих свідків історичних подій, відповідно є необхідність у фіксуванні маловідомих епізодів з історії міста та його мешканців. Зібрані союзянками історичні відомості, фотоматеріали є складовою частиною історії міста Калуша й Калущини. Їхнє належне опрацювання й зберігання стане вагомим внеском у збереження національної пам'яті українського народу.

Джерела і література

1. Калуські історичні студії. Збірник наукових статей, присвячений 580-й річниці першої письмової згадки про Калуш / відп. ред. і упоряд. І. Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 160 с.

2. Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-м роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-й річниці утворення УПА / Наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – 178 с.

3. Калуські історичні студії. Т. 3. Збірник наукових статей, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта» / за заг. ред. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – 308 с.

4. Калуські історичні студії. Т. 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів / Упор. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – 276 с.

5. Історія музейництва на Калущині: локальний вимір / Упор. та відп. наук. ред.: Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 88 с.

6. Збірник матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (1917–1939 років). – Калуш: ПП «Артекс», 2017. – 24 с.

7. Збірник матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (кінець ХХ–початок ХХІ століття) / Частина І. – Калуш: ПП «Артекс», 2018. – 48 с.

8. Збірник матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші (1940–1950 роки). – Калуш: ПП «Артекс», 2018. – 41 с.

9. Збірник матеріалів архіву громадського жіночого руху в Калуші. Частина ІІ (кінець ХХ–початок ХХІ століття): проектна і волонтерська діяльність. – Калуш: ПП «Артекс», 2020. – 38 с.

10. Щоденник 1 / Рукопис // Громадський архів Калуської міської філії «Союзу українок». – 90 арк.

11. Щоденник 2 / Рукопис // Громадський архів Калуської міської філії «Союзу українок». – 112 с.

12. Щоденник 3 / Рукопис // Громадський архів Калуської міської філії «Союзу українок». – 167 с.

13. Ониськів Д. На Калущині запровадять премію імені Юлії Ганущак («Галичанки») / Дарія Ониськів // Вікна. – 2020, 7 лют. – № 6. – С. 10.

14. Когут Г. У Довпотові вшанували лицарку Бронзового Хреста Заслуги Юлію Ганущак «Галичанку» / Галина Когут // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https:// kalushnews. City /read/events/63121/ u-dovpotovi-vshanuvali-licarku-bronzovogo-hresta-zaslugi-yuliyu-ganuschak-galichanku.

15. Лучко О. Сяйво любові до людей [Спогади про О. Дучимінську] / Осипа Лучко // Дзвони Підгір'я. – 1994, 12 берез. – № 26. – С. 2.

16. Ониськів Д. Я – націоналістка і цього не встидаюся [Про калушанку Марію Ващук] / Дарія Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 2012, 3 серп. – № 31. – С. 9.

17. Когут М. С. Вас пам'ятають, пані вчителько! [Про Ольгу Коломиєць] / Микола Когут // Дзвони Підгір'я. – 1993, 1 квіт. – № 36. – С. 2.

18. Мельник Д. Г. Ярослав Дякон: тернова доля галицького інтелігента / Дарія Мельник. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – 176 с.

19. Ониськів Д. Г. Слово нез'ясованого роду // Дзвони Підгір'я / Дарія Ониськів. – 2013, 18 жовт. – № 44. – С. 13.

20. Джулинська Л. Повертаються до життя релігійні свята та народні звичаї / Леоніда Джулинська // Наше життя. – 2002, бер. – Ч. 3. – С. 27.

21. Антологія драматургії української діаспори «Близнята ще повернуться» / Упоряд. і вступна стаття Лариса Залевська Онишкевич. – Київ-Львів: Час, 1997. – 627 с.

22. Ми – з історії: Збірник. – Київ: ЖЦ «Спадщина», 1998. – 328 с.

23. Виставка старовинної фотографії. Книга відгуків / Рукопис // Громадський архів Калуської міської філії «Союзу українок».

24. Фотокалендар «Калуська філія «Союзу українок» / Проект «Діалог поколінь». – 2020–2021. – 13 арк.

25. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України. 1884–1939 / Марта Богачевська-Хомяк // Центр жіночих студій і УКУ. – Львів: Український католицький університет, перевидання, випр. і доповн., 2018. – 520 с.

Dariia Onyskiv,
Kalush
Marta Onyskiv,
Lviv

Archive Material of the Union of the Ukrainian Women Kalush City Branch about public activity of women in Kalush (XX century – the beginning of the XXI century)

Abstract. *The article attempts to investigate the materials of the public archive of the Union of Ukrainian Women Kalush City Branch. The activity of the Union of Ukrainian Women in Kalush until 1939 is considered on the basis of the preserved manuscript archives of the Branch, the memoirs of allies and other public activists of the Kalush city are characterized. Their influence on the formation of national consciousness of modern youth is highlighted. Records on the activities of the revived Union of Ukrainian Women in Kalush in 1990–2017 were analyzed. Information on the availability of printed publications, photo materials and other information sources in the public archive was systematized.*

Keywords*: public archive, diary, calendar, photo, Union of Ukrainian Women, revival, community, initiative, woman, memory.*

РАННЬОМОДЕРНА ІСТОРІЯ

УДК 94(477.83/.86) “1594”

Іван Тимів
м. Калуш

Похід татарських військ через Галицьку землю в Угорщину у 1594 р.

Анотація. *У статті розглянуто документальні та історіографічні джерела з історії воєнного походу татарського війська влітку 1594 р. до Угорщини на допомогу турецькому візиру Синану. Відзначено, що цей перехід відбувався через українські землі Руського воєводства. Охарактеризовано політичні передумови походу, участь українського козацтва в цих подіях. Визначено чисельність польського війська, козацьких сил й татарсько-турецького угрупування. Окреслено маршрут походу ординців українськими землями та спроби козаків стримати їхнє просування. Розкрито руйнівні дії кримсько-османського війська у Галицькій та Львівській землях. Вказано подальший напрямок руху ординських чапулів через Карпати. Визначено особливості татарського нападу та його наслідки.*

Ключові слова: *джерела, похід, Карпати, Угорщина, татари, Руське воєводство, замки, оборона, козацький гетьман Григорій Лобода, козацький старший Семерій Наливайко, коронний гетьман Ян Замойський, султан Мурад III, хан Гази-Ґерай II.*

Історію турецьких і татарських нападів на Галицьку землю досліджували вітчизняні й зарубіжні історики. Окремі згадки про татарський похід в Угорщину через Карпати влітку 1594 р. та участь козаків у війні проти турків знаходимо в історичних працях Євгена Барвінського [6, с. 2, 15–17], Дмитра Яворницького [39, с. 82–83], Ярослава Дашкевича [15], Володимира

Грабовецького [15, с. 25], Сергія Леп'явка [27, с. 20–21], Дмитра Наливайка [31, с. 85–93], Тараса Чухліба [37, с.58–61]. Джерелознавчий аспект проблеми віддзеркалено у працях Юрія Мицика [29], Дмитра Вирського [12; 13]. У діаспорі цієї проблематики торкалися історики Михайло Антонович [5] та Любомир Винар [10; 11]. Певний науковий доробок у згаданій царині мають зарубіжні дослідники Фрідріх Шмідт [64, s. 162], Єжи Бандтке [43, s. 232], Анджей Морачевский [46, s. 272–280], Юзеф Шуйський [65, s. 142], Александр Чоловський [48; 49; 50], Антоні Прохаска [61, s. 15–16], Тадеуш Шидловський [63, s.102–103]; Броніслав Коцовський [52], Лєшек Подгородецький [60], Марек Плєвчинський [59] та ін.

Попри значну кількість досліджень до кінця не вивченими залишаються ще чимало історичних джерел. Уточнення та обґрунтування потребують уже відомі факти й положення.

Основними джерелами з історії татарських і турецьких набігів є українські літописи, польські та османські хроніки, реляції (донесення), сеймові конституції, постанови місцевих сеймиків, королівські й гетьманські універсали, листування можновладців, звернення й листи урядовців до населення, мемуари учасників подій, щоденники й подорожні записки сучасників, «летючі листки» тощо.

Із вітчизняних джерел про події літа 1594 р. згадує автор «Перестороги», датованої початком XVII ст.: «…турки з своїм військом враз з татарами, котрі привели також 80 тис. воїнів, дали полякам з дуже малим військом цілу справу за виграну» [36, с. 112].

Відомості про перехід татарського війська через галицькі землі до Угорщини у 1594 р. й спустошення ординцями краю знаходимо у Львівському літописі, написаному наприкінці 30-40 років XVII ст., де навпроти року 1594-го зберігся такий

запис: «Татаре вишли були і Галич спалили, шкоди много учинили» [8, с. 104].

Важливу історичну інформацію з історії татарських і турецьких набігів містять актові джерела, зокрема книги Галицького ґродського й земського суду, в яких, зазвичай, зафіксовано збитки, завдані ординцями, але є чимало повідомлень, що висвітлюють обставини нападу, числові показники вибраного ясиру [1; 2; 3] тощо.

Цікаву хроніку за 1594–1597 рр. про події війни країн «Священної ліги» на чолі з Австрією супроти Османської імперії підготував Бартош Папроцький (1543–1614), який долучив її текст до опису царювання Рудольфа II Габсбурга (1552–1612), що вийшов під назвою «Ogrod krolewsky…» («Сад королівський», Прага, 1599). Історик тут описує власне перебіг воєнних подій 1594–1597 рр. (мова про козаків безпосередньо йде під 1594 р.) [13, с. 32].

Важливі відомості про наміри османського командування стосовно воєнного походу в Угорщину та чисельність татарського війська, котре мало доєднатися і пройти через галицькі землі й Карпати та участь козаків у цих подіях, подає у своєму «Щоденнику» австрійський дипломат Еріх Лясота (бл. 1550–1616) [28]. У 1594 р. він (за дорученням німецького імператора Рудольфа II Габсбурга) відвідав Запорозьку Січ з метою залучити козаків до широкої антиосманської ї коаліції [28, с. 199–206].

Із польських джерел про напад татар 1594 р. докладно розповідається в польській хроніці Маріцна Бєльського (1495–1575) [55, s. 1712–1714] та її продовженні, підготовленому сином хроніста Йоахімом (1540–1599) [51, s. 216–218].

Деякі сумнівні відомості про ці події є також у хроніці італійця Алєсандро Гваньїні (1538–1614 – роки життя), який під 1594 р. занотував таке: «Цього року поляки розбили татар, котрі йшли на допомогу туркам до Угорщини, і захопили в них

чимало коней, луків з сагайдаками» [14, с. 787]. Це повідомлення не відповідає дійсності, тому що польські хоругви так і не наздогнали ординців, які спустошили деякі повіти Галицької та Львівської землі й вирушили у Карпати в напрямку Угорщини. Марцін Бєльський про це переслідування ординців зауважив наступне: «Пройшовши за ними *(татарами. – І. Т.)* через Бескиди, наші дійшли до семигородського села Кікань і, маючи вимучених коней, повернулися, а татар не бачили і не побили» [55, s. 1714].

На нашу думку, твердження хроніста про перехід поляками Бескидів, також є сумнівним, воно радше мало пропагандивне значення, аніж реальну підставу. Насправді, Ян Замойський міг переслідувати ординців лише до Дрогобича, звідки відкривалися два шляхи в Угорщину – широкий Самбірський, що вів до угорського Мункача, і важкопрохідний до Хуста. Не знаючи, котрим саме пішли татари, які правдоподібно позначили обидва напрямки, поляки повернулися з нічим. До того ж у гетьмана не було достатньої кількості війська, аби переслідувати супротивника й нав'язати йому генеральний бій.

Зрештою найбільш правдоподібно у коронного гетьмана не було в планах давати генеральну битву татарам в інтересах Габсбургів та щей за умови чотитриразової чисельної переваги супротивника [59, s. 107].

Наші міркування стосовно нетривалого переслідування татар, яких уже неможливо було наздогнати, узгоджуються з думкою Антоні Прохазки про те, що «Замойський вирушив навздогін за татарами до Дрогобича» [61, s. 16]. Гетьман коронний був вельми поміркованим політиком і воєначальником, який розумів, що у важкопрохідних Карпатах можна втратити й те нечисельне військо, котре так нелегко вдалося зібрати.

За свідченнями польських хроністів Марціна та Йоахіма Бєлських, польське військо, яке протистояло татарам, очолював

Ян Замойський (1542–1605), великий канцлер коронний (1578–1605 – роки урядування) [55, s. 1713; 51, s. 117].

Цікаві повідомлення про перебування татар в Галицькій землі влітку 1594 р. залишив польський хроніст і дипломат Рейнольд Гайденштайн (1553–1620 – роки життя) [62, s. 321–324].

Серед польських хроністів про похід татар в Угорщину через територію Руського воєводства згадує й хроніст Павло П'ясецький (1578–1649 – роки житя), єпископ кам'янецький (з 1627), холмський (з 1640) та перемишльський (з 1644), автор відомої праці «Chronica gestorum in Europa singularium» («Хроніка подій в Європі») (Краків, 1645 та 1648 – з виправленнями та доповненнями, Амстердам, 1649) [12, с. 397].

Окремий переклад цього твору польською мовою відомий під назвою «Хроніка Павла П'ясецького (1870). У цій праці є звістка про появу татар у Руському воєводстві в 1594 р. [56, s. 124].

Отже, події татарського походу влітку 1594 р. через галицькі землі й Карпати до Угорщини знайшли достатнє відображення у вітчизняних літописах й зарубіжних хроніках.

Чимало цікавих епізодів, пов'язаних із приготуваннями і переходом ординців через українські землі, зафіксовано в тогочасному листуванні. Події татарського нападу влітку 1594 р. описав гетьман Ян Замойський у своєму листі з Замостя від 10 серпня 1594 р. до кардинала Георґа Альдобрандіні. Цей лист опублікований *(фото 1)* восени 1594 р. у Кракові друкарем Лазарем [47]. А ще так звану перемогу гетьмана над ординцями в липні 1594 р. оспівано Шимоном Добровольським у римованій реляції «Вірші про прихід татар до Угорщини у 1594 р.», виданій Войцехом Кобелинським. Про цю ж перемогу над татарами повідомлялося також у німецькій брошурі, видрукованій у Ерфурті Е. Мехлером, та в італійському «летючому листку», виданому в Римі 1595 р. [29, с. 35].

Події 1594 р. знайшли відображення також в епістолярній спадщині польного гетьмана Станіслава Жолкевського (1588–1618 – роки гетьманування) [57, s. 40–55].

Про відсутність допомоги з боку королівської влади й приватних військових загонів пише польний гетьман коронний Станіслав Жолкевський до Яна Замойського у листі від 28 січня 1594 р. «З боку небезпеки від татар, не можу сподіватися на допомогу жодної сторони». Далі гетьман сповіщає, що ханський син «готується з кримським військом навесні іти до цісарського (османського) війська» [57, s. 22–23]. Це є чи не перша звістка про приготування татар до походу в Угорщину.

Складність становища поляків у зв'язку з можливим проривом ординців через Карпати в Угорщину відображена у листах Станіслава Жолкевського до гетьмана коронного Яна Замойського [57, s. 42–44]. У цьому листуванні польний гетьман висловлює власні міркування з приводу напрямків можливого просування ординців теренами Руського воєводства. У листі від 2 березня 1594 р. польний гетьман стверджує, що «молдавський господар [Аарон] навмисне вказав татарам «Петрову дорогу» в польські землі, щоб уберегти свій край від спустошень». Далі він наголошує, «якщо [ординці] не зайдуть із «Чорного шляху», тоді попри Скалу, Теребовлю, Бучач, Язловець, а потім на Покуття до Снятина» [57, № 23, s. 40, 41]. Ці міркування мали раціональну основу, бо в дійсності саме на Покуття тоді пролягав шлях татарського війська. В іншому листі до цього ж адресата від 8 березня 1594 р. Жолкевський повідомляє, що «разом із татарами у похід готується йти турецький відділ яничар паші з м. Кафи чисельністю 2 тис. вояків». Нище висловлюються віріанти інших можливих напрямків руху орди [57, № 24, с. 42, 43].

Деякі відомості про дипломатичні перемовини з австрійським посланником та власні міркування щодо маршруту татар-

ського війська знаходимо в листах коронного гетьмана Яна Замойського (1581–1605 – роки гетьманування).

У листі до князя литовського гетьмана Криштофа Радзивілла від 12 лютого 1594 р. Замойський розповідає про свою зустріч з австрійським послом Матвієм Вакером у Замості. Посланник від імені цісаря просив у Речі Посполитої порятунку від турків та стримування татар, що мають намір йти в Угорщину через польські землі [41, № 26, s. 106–107]. У листі Замойського до Станіслава Гостомського від 27 лютого 1594 р. канцлер застерігає своїх підлеглих, що татари з Молдавії можуть піти в гори Снятинським шляхом. Він нагадує сандомирському воєводі, старостам самбірському, сяноцькому, стрийському й перемишльському бути обережними й не втрачати пильність [41, № 27, s. 108]. У наступному листі до К. Радзивілла від 20 березня того ж року Замойський, спираючись на повідомлення господдаря Аарона, застерігає, що татари найімовірніше можуть перей-ти в Карпати «Петровим шляхом», бо є доручення кримського хана господарю підшукати провідника для татар по цьому шляху [41, № 28, s. 108]. А в листі від 3 квітня Замойський сповіщає тому ж К. Радзивілові про те, що «Волощині наказано готувати пункти харчування для татарського війська» [41, № 29, s. 111].

Окремі відомості про події, що передували татарському нападові влітку 1594 р., зафіксовані в архіві магнатів Сапєгів. Про загрозу вторгнення ординців мовиться в листуванні Лева Сапєги із Криштофом Радзивіллом. Зокрема, про це йдеться в листі від 22 березня 1594 р. [42, № 112, s. 82–83]. А про вимогу турецького посла дозволити татарам прохід через польські землі та військові приготування до оборони на Поділлі мовиться в листі від 25 березня [42, № 113, s. 84]. Наміри використати австрійцями низових козаків у боротьбі з турками висвітлено в листі від 3 квітня 1594 р. [42, № 114, s. 86].

Загалом польська епістолярна спадщина тодішніх урядовців та воєначальників дає змогу доповнити, підтвердити або спростувати факти, пов'язані з передумовами літньої військової кампанії 1594 р.

Як відомо, напад військ Османської імперії та Кримського ханства на українські землі Речі Посполитої мав місце у липні 1594 р. Він охопив деякі повіти Галицької та Львівської земель Руського воєводства і мав продовження в Угорщині та Словаччині [29, с. 34]. Рейнольд Гайденштайн стверджує, що під час цього нападу татари спустошили не тільки Русь, а й Волинь [62, s. 322]. Напад орди на Волинь мав місце ще й на початку 1594 р. [60, s. 123]. Однак Марек Плєвчинський стверджує, що вторгнення ординців у Волинське воєводство відбулося ще в 1593 р. [59, с. 100]. У цій ситуації цілком ймовірними могли бути два набіги.

Щодо хронології цієї події, то у джерелах нерідко точна дата походу подається на рік швидше або пізшніше. Наприклад, у «Хроніці Самбора» події 1594 р. подано так: «Коли в 1593 р. татари напали на Русь, зібрав Ян Замойський загони й хоругви воєводи сандомирського Юрія Мнішка та воєводи брацлавського князя Януша Збаразького. І заступив дорогу татарам до Самбора, перекривши головні шляхи до Угорщини, лише нестача військових сил завадила стримати напасників» [45, s. 23, 24]. Тоді як у «Київському літописі» про цю подію, датовану вже 1595 роком, мовиться таке: «Року 1595 Татаре, Подгоре и Покуте звоевавши, черезъ Бескидъ до Угоръ пошли» [24, с. 104].

Цим же роком датує згаданий татарський похід і Єжи Бандтке: «Тим часом татари у 1595 р., йдучи до Угорщини проти Рудольфа II, спустошили Русь Червону і Поділля» [43, s. 232]. Така розбіжність пояснюється неоднозначними записами про цю подію в джерелах та можливими труднощами прочитання рукописного тексту.

Цікаві джерельні матеріали про ординський набіг на галицькі землі у 1594 р. подає Корнелій Гек (1860–1911) у життєписі та діяннях Шимона Шимоновича (1558–1629) – українсько-польського латиномовного львівського поета і засновника Замойської академії. Свою розповідь про татарський напад 1594 р. дослідник засновує на реляції Яна Замойського (1542–1605), а наступні події висвітлює, спираючись на дослідження Йозефа Саса, Новодворського та інших [50-a, s. 8].

Перш ніж проаналізувати перебіг самого походу татарських військ в Угорщину, розглянемо його зовнішньополітичні передумови. Міжнародне становище в Європі наприкінці XVI сторіччя було складним: реальною була загроза вторгнення з боку Османської імперії. Як відомо, вже з 1590 р. Османська імперія закінчила війну з Персією, поширила свої володіння на Грузію й Азербайджан й розпочала приготування до наступу на Священну Римську імперію (таку назву тоді мала держава австрійських Габсбургів) й Угорщину. Хоча Австрія, згідно з угодою 1568 р., платила зі своїх угорських володінь султанові упоминки (30 тис. дукатів), османські набіги на території підвладні Габсбургам тривали. Формально війну Австрії оголошено влітку 1593 р. Почався пошук союзників. Однак Іспанія вела війну в Голандії й проти Англії. Венеція, остерігаючись втратити східну торгівлю, щоб відкупитися, згідна була платити туркам по 300 тис. дукатів. Обставини складалися так, що допомоги у боротьбі супроти османців довелося шукати на сході в Московії, Польщі, Семи-городді, Молдавії і навіть у козаків. Однак Річ Посполита воліла зберігати крихкий мир. Московія не бажала встрявати у війну з турками, хоча й надала Австрії фінансову допомогу [17, с. 3; 11, с. 258; 34, с. 233].

Загроза турецького вторгнення зумовила нагальну потребу об’єднання зусиль європейських держав. У цих умовах виникла ідея міжнародної антиосманської коаліції, ініціаторами

якої були Австрія і Ватикан. Папський посланець, хорватський священник о. Олександр Комулович (бл.1548 – початок XVII ст. – роки життя), ще на початку 1593 р. пропонував створити антиосманське об'єднання придунайських князівств – Семигороддя, Волощини й Молдавії, Московії, Речі Посполитої (дві останні відмовилися) й козацтва, котре мало взаємодіяти з семигородськими, волоськими й молдавськими військами [11, с. 258, 259; 27, с. 19].

За створення коаліції активно виступав папа Климентій VIII (1592–1605 – роки понтифікату). Задум понтифіка підтримав Рудольф II Габсбург (1572–1612 – роки правління) король Угорщини, імператор Священної Римської імперії, Галичини та Володимирії, король Богемії, німецький король. Співпрацю й допомогу обіцяли Семигород, Молдавія, Мультяни та Іспанія. Йшлося лише про участь Речі Посполитої, котра своїми диверсійними діями мала роз'єднати сили бусурман. Але завдяки впливові канцлера Яна Замойського Польща безпосередньої участі у війні з Туреччиною не брала. Незважаючи на нейтралітет, війна зачепила й польські, а точніше українські землі [48, s. 43].

Загалом у планах Замойського був намір перетворити розташовані між Польщею, Австрією й Османською імперією князівства Молдавію, Волощину й Семигород у буферні держави, які мали захищати кордони Речі Посполитої від турецьких набігів [50, s. 125].

Більше того, документально засвідчено, що Річ Посполита як тільки могла утруднювала співпрацю козаків з Рудольфом II на початку 90-х років. Вона відмовилася брати участь у антиосманській лізі й вирішила не розривати дружніх стосунків з турками (це за умов продовження татарських набігів) та перешкодити козакам долучитися до війни проти турків на боці Австрії, адже зв'язки козаків з Габсбургами та їхня співпраця

фактично підкреслювали незалежність козацької організації від польського правління. «Негативне ставлення Польщі до протитурецької ліги європейських держав, на думку Любомира Винара, було значним промахом у зовнішній і внутрішній політиці Королівства [11, с. 262, 264].

Відчуваючи наближення війни, козаки запропонували свої послуги австрійському уряду. Від імені реєстрової старшини ініціативу встановлення контактів з австрійським цісарем Рудольфом II проявив такий собі «козакуючий» шляхтич з Перемишля Станіслав Хлопицький, політичний пройдисвіт й авантюрист, який у грудні 1593 р. без відома короля і гетьманів прибув до цісарського двору в Празі. Там він повідомив австрійських політиків, що козаки – вільний незалежний народ й що вони хочуть брати участь у боротьбі проти османців, можуть виставити 8–10 тис. боєздатного війська й стримувати наступ татар. Насправді, запорожці могли підготувати до виступу не більше 6 тис. добірного війська, але у них відчувався брак коней і коштів. У відповідь австрійський уряд відправив на Січ посла Еріха Лясоту, який мав офіційно передати козакам запрошення на службу й кошти. Козаки вимагали укласти з ними угоду від імені імператора. Задля цього вони разом з австрійським посланцем вирядили до Рудольфа II своїх послів – Сашка Федоровича й Ничипора. Місія Лясоти завершилася укладенням угоди цісаря із запорожцями як самостійною військово-політичною силою. Ця угода була першим міжнародним договором козацтва із західно-європейською державою [9, 283; 10, с. 251, 252; 34, с. 234; 59, s. 102; 61, s. 15].

Мета посольства Еріха Лясоти на Січ у червні 1594 р. полягала в тому, щоб спонукати козаків вступити у володіння Османської імперії та Кримського ханства й скувати дії татар й частини турецьких військ [31, с. 83].

Місія Лясоти відбувалася в межах міжнародних планів Священної Ліги. Австрія пішла на такий неординарний крок, щоб знайти нового созника й поширити воєнні дії проти турків на Північне Причорномор' я й Молдавію [37, с. 59].

7 лютого 1594 р. завершився переговорний процес між козацтвом і представниками Священної Ліги. С. Хлопицького приведено до присяги імператорові й відряджено з цісарською хоругвою на Січ. Це корінним чином змінювало статус козацтва у міжнародних військово-політичних відносинах. Уперше в своїй історії козаки стали визнаними самостійними учасниками антитурецької коаліції, а отже, певною мірою визнавалися суб'єктом міжнародних відносин [27, с. 20; 37, с. 59]. А звернення імператора до козаків в обхід польського уряду фактично означало визнання незалежності козацтва від державної влади Речі Посполитої [34, с. 238]. Водночас, зовнішні контакти, їхня участь в антитурецьких і антитатарських заходах підносила козаків у власних очах і в середовищі еліт Речі Посполитої. Свої стосунки з володарями європейських держав козаки оформляли через отримання від них хоругв [9, с. 280–281, 283].

Згідно з дослідженням Євгена Барвінського, козаки за свою військову службу Австрії мали отримати 12 тис. золотих дукатів, за умови вступу на територію супротивника [8, с. 14]. Загалом, це була зовсім невелика сума, радше символічна, аніж справжня платня найманому війську, бо в розрахунку на кожного воїна (10 тис. козаків) припадало 1,2 дукати на місяць (крім цісарських подарунків та воєнних трофеїв), тоді як в Австрії найманці отримували від 10 до 20 дукатів. Власне, Рудольф II і спокусився перспективою отримати добре озброєне військо таким малим коштом [25, с. 114, 116; 34, с. 234].

Отож, українські козаки, на відміну від інших найманців, не вимагали високої платні. Вони досконало знали військове ремесло, були озброєні й добре навчені, відзначалися мужністю

й дружністю в бою, мали свої гармати з обслугою. Однак їх залучення було порушенням тодішнього міжнародного права, адже запорожці, особливо реєстрові, перебували у польському підданстві [34, с. 233]. Проте, зважаючи на очевидні переваги участі козацтва у війні, ця обставина Австрією була проігнорована, хоча офіційне звернення під час переговорів Вакера мало місце.

Театром воєнних дій козацтва стало Нижнє Подністров'я та межиріччя Дністра й Дунаю, що входили до складу Османської імперії. Тут були розташовані турецькі фортеці Тягин (Бендери), Білгород, Килія, Ізмаїл та ін. Під їх прикриттям кочувала невелика, але агресивна буджацька орда. Козаки мали стримувати активність татар та відволікати на себе частину турецьких сил [26, с. 71–72].

У першій половині травня 1594 р. у Кам'янці Комулович провів перемовини із С. Наливайком, з яким було досягнуто домовленості про те, що козаки здійснять набіг на турецьке місто Козлов. На фінансування цього походу папа призначив згадувані 12 тис. дукатів. Коли саме відбувся цей похід, невідомо. Знаним є козацький розвідувальний рейд у червні 1594 р. на турецькі поселення між Тягинею (Бендерами) і Аккерманом (Білгородом-Дністровським) й здобуття м. Паркани в межах Молдавії. Властиво козаки виконали своє завдання з дестабілізації становища в османських володіннях [11, с. 267–268; 27, с. 19–20; 37, с. 86; 38, с. 32–33].

У липні 1594 р. полк С. Наливайка протидіяв татарському вторгненню до Західного Поділля [37, с. 86]. Його козаки (2 тис. вершників) захищали Поділля по лінії Дністра, вони розгромили кілька татарських чапулів й продовольчу базу, підготовлену молдаванами для татарського війська [59, с. 103].

Як відомо, Кримський хан як васал Порти зобов'язаний був надіслати військову допомогу падишахові. Але поляки від-

мовили татарам у дозволі перейти через їхні землі. Їхні представники заявили, що без короля, який перебував у Швеції, перемовини з татарами про перехід татарського війська не вестимуться й що перехід ханських чапулів через територію Речі Посполитої буде заборонено. Однак «татари стрімко перейшли і край цілий спустошили», – писав про ці події Фрідріх Шмідт [64, с. 162].

Паралельно із переговорами у Празі 3 грудня 1594 р. у польському Замості, австрійський посланець Матвій Вакер вів перемовини про можливість переходу козаків на службу до цісаря й отримання допомоги у боротьбі проти турків. Він також звернувся з листом від імені володаря, у якому йшлося про те, що Річ Посполита повинна затримати просування татарського війська в Угорщину, котре може зайти в тил угорцям і спричинити великі руйнування, а поляки матимуть вельми прикрого сусіда. У відповідь польські дипломати порадили, щоб імператор Рудольф II розглянув можливість укладення воєнного перемир'я з турками і союзу з іншими християнськими державами, такими як Іспанія, провів перемовини з Персією і Московією, котрі теж могли долучитися до «стримування татарина» [34, с. 234; 41, s. 106–107; 53, s. 110; 61, s. 15].

Активувалася й османська дипломатія. Навесні 1594 р. султанський чауш [Гуссейн] звернувся до короля з вимогою пропустити татарське військо в Угорщину через українські землі. 19 квітня відбулося засідання польського сенату, який постановив заборонити перехід татарам землями Речі Посполитої, а стосовно продовження перемир'я, турецьким посланцям повідомлено, що без короля сенат не може прийняти таке рішення (монарх перебував тоді у Швеції на коронації). Османський посланець наполягав, аби Польща не розривала перемир'я, бо султан розпочав війну з Угорщиною. Він також вимагав стримувати козаків від походів у турецькі й татарські володіння, на що

польські дипломати відповіли, що «дружні стосунки буде збережено, а щодо козаків, то вони нічого з певністю обіцяти не можуть» [62, s. 321]. Послові також нагадано про те, що татари, як піддані султана, й далі спустошують землі Речі Посполитої [22, с. 10].

Польща сама не може забезпечитися від їх сваволі. «Козаки, се народ свобідний, не підляглий жадному панови. Вони займаються військовою справою, з якої лише і живуть, служать тому, кому хотять» [6, с. 16]. Отже, ніяких гарантій безпеки щодо Криму турецький посланник не отримав.

Оскільки австро-угорська сторона вимагали від Польщі не пропускати супротивника, а зверхній тон вимог турецької сторони викликав обурення польського уряду, то офіційною відповіддю була відмова пропустити татарське військо через польські володіння [26, с. 73].

Тим часом кримський хан уклав мир з Московією, який мав нейтралізувати козацтво. Бажаючи ослабити козацтво, татари 7 разів нападали на землі Запорожжя, де захопили 2 тис. коней [26, с. 73–74].

Повернувшись із Швеції, король підтвердив відмову в проханні турків стосовно переходу татар польськими землями, бо це порушувало нейтралітет Речі Посполитої. «Поляки не хотіли пропускати [татар] через свої кордони, то він [хан] вирішив пробитися в іншому місці» [14, с. 788].

Для підготовки прориву через польські землі кримський хан вимагав від молдавського господаря Аарона добрих провідників для переходу через Молдавію в Угорщину. Господар спершу зволікав, а тим часом повідомив про наміри татар коронного гетьмана Яна Замойського, семигородського князя Сигізмунда Баторія та австрійське військове командування [60, s. 123].

У зв'язку із початком війни проти Австрії султан Мурад III (1574–1595 – роки правління) наказав кримському ханові Хаджі II Гірею II (1588–1596, 1596–1607 – роки правління) вирушати до Семигороддя і Угорщини [50, s. 8]. Завданням татарського війська було здійснити вторгнення в Угорщину з півночі й ударити по тилах угорської армії та роз'єднати її сили. А найкоротший шлях до угрів пролягав через Польщу [48, s. 43, 44]. Саме таким був наказ султана кримському ханові, який мав прийти на допомогу османським військам Синана-паші в Угорщину [22, с. 4].

Оскільки дипломатичним шляхом отримати згоду на перехід татар через польські землі до Угорщини османське посольство так й не отримало, то татари вдалися до авантюрних дій.

Зважаючи на стратегічне значення походу татарського війська в Угорщину, розглянемо чисельність військових сил супротивників. Османський історик Ібрахім Ефенді Печеві (1574–1650 – роки життя), учасник походу османської армії в Угорщину, повідомляючи про участь татар в кампанії 1594 р., зазначив, що в турецький табір тоді прибуло не більше 30–40 тис. вершників [40, с. 405]. За класифікацією сходознавця Ярослава Дашкевича напад татар у 1594 р. належить до категорії середніх, у яких брало участь 20–30 тис. воїнів [18, с. 43].

Стосовно чисельності татарського війська, яке брало участь у поході, то Алесандро Гваньїні у своїй хроніці зауважив, що султан Мурад III «взяв собі допомогу великого татарського хана. До 70 тисяч добрих юнаків пройшли кордони й увійшли до Угорської землі, велику шкоду вчинили в Угорщині і на Підгір'ї» [14, с. 788]. Історик Сергій Леп'явко, зважаючи на повідомлення козацької розвідки, мовить про переправу через Дніпро 60–80 тис. кримського війська [26, с. 77]. Однак зазначена чисельність ханської військової сили є очевидним пере-

більшенням, бо вона значно перевищувала мобілізаційні можливості Кримського ханства, що складали бл. 50 тис. вершників [7, с. 12]. За спостереженням О. Чоловського, загальна чисельність татарських сил була в межах 30–40 тис. воїнів [48, s. 47; 50, s. 8]. Цю думку цілком поділяють польські історики Броніслав Коцовський [52, s. 34] та Марек Пєвчинський, останній стверджує, що «кримськи хан у червні 1594 р. вирушив із 30-ти тисячною армією [59, s. 101]. Зазначені кількісні показники чисельності татарського війська близькі до реальних, адже ще бл. 10 тис. вершників мали бути залишені для захисту татарських улусів від очікуваних козацьких походів у степ.

Дещо інші відомості про чисельність татарського війська подає Еріх Лясота, спираючись на свідчення полоненого татарина Белека, який походив із знатного роду і належав до царських придворних. Зазнавши поранення в коліно, він був захоплений під час бою 18 червня 1594 р. козаками гетьмана Війська Запорозького Низового Богдана Микошинського (бл. середини XVI ст. – після 1596) на очаківській переправі. Полонений зізнався, що «хан виступив у похід із двома царевичами і 80-ма тисячами війська, із яких не більше 20 тис. озброєних воїнів були здатні воювати. Вони мали [наказ] ніде надовго не зупинятися, іти прямо в Угорщину» [28, с. 192–193].

На думку історика Ярослава Пилипчука, ханське військо налічувало 22 тис. воїнів [33, с. 192]. Польський історик Лєшек Подгородецький вважає, що татарські сили були чисельністю 20 тис. воїнів, окрім допоміжних загонів [60, s. 124]. Зважаючи на те, що у поході брав участь хан, загальна чисельність з татарського війська могла складати 25–30 тис. воїнів.

Натомість польські гетьмани мали у своєму підпорядкуванні всього 2 тис. кварцяного війська й збирали добровольців з української шляхти та охочого до служби люду [26, с. 74]. Про це йдеться в листі Лева Сапєги до Криштофа Радзівілла від

17 липня 1594 р., у якому повідомляється про чисельність польського війська на момент відходу татар з-під Самбора, тобто між 9 і 13 липня 1594 р. Тоді у Замойського під зброєю було всього 400 осіб, та й то лише власних слуг. Тому канцлер очікував на прибуття польного гетьмана Станіслава Жолкевського з 2 тис. жовнірів [41, № 30, s. 216]. Найбільша кількість службних, тобто жовнірів, на державній службі зафіксована в кількості 2,2 тис. осіб [57, s. 48]. На час татарського вторгнення максимально вдалося зібрати лише 4 тис. воїнів, з яких у жовтні 1594 р. на порубіжжі довелося залишити 2,25 тис. кварцяних жовнірів, бо невідомо було, яким шляхом повертатимуться татари [52, s. 50; 59, s. 105; 62, 64].

Отже, маючи всього бл. 2,6 – 4 тис. вершників, Річ Посполита не мала достатніх військових сил, здатних протистояти кримському ханові. Звісно, що цього війська було вкрай недостатньо, щоб перекрити можливі напрямки руху татар через Карпати.

Звістки про наміри татар здійснити перехід в Угорщину через Польщу почали поширюватися ще в лютому-березні 1594 р., коли кримський хан повідомив молдавського господаря Аарона про підготовку походу через польські землі до угорського Мункача [6, с. 16; 52, s. 7]. Тим часом самі татари поширювали чутки, що йтимуть виключно через Молдавію [50-а, s. 9]. Тому польський уряд намагався здійснити деякі оборонні заходи.

Семигородський князь Криштоф Тауфенбах і польський канцлер Замойський вважали малоймовірним перехід татар через Карпати, але погоджувалися з необхідністю заблокувати шляхи, що ведуть углиб Угорщини. Високі гори й вузькі проходи сприятимуть влаштуванню засідок й не потребуватимуть більше ніж 1–1, 5 тис. стрільців [52, s. 9].

З метою недопущення ординців через Карпати ще у квітні 1594 р. вершини Бескиду були укріплені засіками [28, с. 172]. Завали було споруджено й з боку Семигороддя, а з польської сторони у високогірних районах Самбірського староства. Ці елементи оборонних споруд у формі лісових завалів та викопаних шанців бачив Еріх Лясота на перевалах у Бескидах [52, s. 26].

До середини квітня 1594 р. Станіслав Жолкевський не мав жодних відомостей про татар. Тоді як Замойський ще від середини березня знав від польського посла в Туреччині Вацлава Дрожинського про збір татарського війська під Білгородом з наміром пройти через Волощину й Польщу до угрів [52, s. 16].

Тим часом польний гетьман Станіслав Жолкевський (1588–1613 – роки гетьманування) як військовий головнокомандувач з метою попередження нападу радив повідомити про небезпеку до Стрия, Самбора, Сянока, Сонча, щоб тамтешні люди зробили засіки на шляхах, відправив розвідників у «Дике поле» й Молдавію, стягував жовнірів й українське (руське) населення як ополчення. Він вважав, що татари підуть «Чорним шляхом», потім повернуть на Меджибіж, Скалу, Язловець, Бучач, Снятин, а звідтам через Волощину до Угорщини, як це було в 1566 р., коли вони йшли на Шігет, або ж пройдуть навпростець – через Карпати. Окрім цього напрямку, поляки сподівалися, що ординці можуть обрати й львівський напрямок, тоді вони проходитимуть біля Підгайців, Рогатина, а далі підуть на Ходоростів, Розділ і Дроговиж [5, s. 6; 52, s. 9. 14].

Якщо орієнтовний напрямок руху ординців був відомим, то з якого саме боку вдарять татари, польське командування не знало. Лише 1 липня 1594 р. Станіслав Жолкевський з Летичева (Поділля) відправив гінця до Яна Замойського з повідомленням, про те, що татари йдуть через Молдавію на Покуття «Петровим

шляхом»*. А сам, попрямував на Залізці, щоб через Львів, дістатися на Підкарпаття. Замойський оголосив збір посполитого рушення під Самбором, а під Городком лише збирав військові сили [41, № 28, s. 109; 48, s. 46; 50, s. 7; 52, 9, 15, 37].

Ян Замойський, під орудою якого було всього 400 вояків, 7 липня 1594 р. прибув до Городка, а наступного дня через Судову Вишню подався до Самбора. Тут, у межиріччі Блажівки й Стровіжі, було закладено оборонний табір. Він був розташований у зручному місці, укріплений траншеями й гарматами. Болотиста місцевість поблизу річок унеможливлювала атаку татарської кінноти. А заболочене дністровське пониззя утруднювало здобуття табору зі сходу. Захисники табору отримали наказ затримати татарські сили до підходу кварцяного війська зі Львова. Далі, згідно з розробленим планом, передбачався вихід військ Жолкевського на фланги і в тил татарам. Прибуття ворожого війська очікувалося на 10 липня. У разі його появи дрібні загони польської кінноти мали герцями (зачіпними сутичками) змусити ординців наблизитися до табору під прицільний вогонь піхоти й артилерії [52, s. 43–44; 45, 46–47].

Напрямок просування кримців – «Петровою дорогою» підтвердили молдавський господар Аарон та потурнак Алі, який спілкувався із польськими послами. Тим часом татари, минувши Сороки, Бакоту, прямували до Хотина (Буковина) [52, s. 16–17, 36].

Отож, польська сторона була добре поінформована про напрям руху супротивника й мала доволі часу для підготовки до захисту, проте в кінцевому результаті виявилася небоєздатною. Покуття майже зовсім не було прикрите військами [25, с. 116].

---

* «Петрів шлях» – шлях, яким проходив в Угорщину в 1591 р. молдавський господар Петро Кульгавий, від Галича він тягнувся до Снятина й Самбора.

Тут готовими до бою були всього три невеликі хоругви (бл. 150 вершників), командувачами яких були Якуб Потоцький, Якуба Корицінський та Ян Щуцький й декілька старостинських загонів. Всього 400–500 вояків. Навіть снятинський староста Микола Язловецький, який повинен був з військом на порубіжжі зустріти нападників, покинув дерев'яний замок, зруйнований татарами ще у 1589 р. і вирушив до Замойського під Городок, а далі – до Язлівця [50, s. 8, 9; 52, s. 38].

Загалом поляки готувалися до оборони дуже мляво. Навіть польний гетьман Станіслав Жолкевський також не зовсім вірив, що кримський хан наважиться вирушити в такий далекий похід та ще й через гори [26, с. 74].

Тим часом Станіслава Жолкевського з військом відправлено пильнувати Поділля. Він був висунутий далеко вперед й стояв з кварцяним військом в районі Заліщиків, виконуючи й розвідувальні функції. Північніше розташувалися козаки Наливайка, котрі прикривали Кучманський шлях [26, с. 116]. Замойський розумів, що у випадку наступу великої маси татар малочисельного кварцяного війська буде недостатньо для стримування ворога на доволі обширному польсько-угорському кордоні від Стрия до Спіша, що проходить через Руське, Сандомирське й Краківське воєводства [41, № 27, s. 108; 52, s. 13; 53, с. 110–111].

Татарський похід загрожував знищенням Руському воєводству не лише в силу охоплення великої території, а й через залучення великої маси військ в разі чинення опору. Щоб відвернути ханське військо від переходу польськими землями, поширювано чутки про зосередження великих польських сил і підготовку до оборони [52, s. 9, 13].

Однак найбільше татарська загроза тривожила мешканців Брацлавського і Подільського воєводств, де розпочалася стихійна мобілізація сил і підготовка до відсічі ворога. Очолив цю

самодіяльну оборону Семерій Наливайко (1560–1597 – роки життя), який у волинських волостях зібрав загін 2–2,5 тис. воїнів. Татарська загроза стала потужним поштовхом до мобілізації енергії козацтва [26, с. 74–75].

Якщо шляхта етнічних польських земель, знаючи, що їй нічого не загрожує, відмовилися виділяти кошти для потреб захисту й оголошувати посполите рушення, то подільські й галицькі шляхтичі, яким був відомий татарський звичай під час прориву в глиб країни минати місця можливого опору, змушена була не тільки терпіти козаків, а й запрошувати їх до своїх маєтків. У своїх діях Наливайко намагався бути незалежним. 8 травня 1594 р. він звернувся до папського посланця Олександра Комуловича, який перебував у Кам'янці-Подільському з листами, в яких йшлося про спільні дії проти турків. У квітні 1594 р. козаки здійснили розвідувально-диверсійний похід до турецького міста Білгорода, метою якого було перешкодити туркам згуртувати свої війська, які мали вирушити в Угорщину. Це була перша воєнна акція козаків в союзі з Австрією, погоджена з австрійським урядом. А в травні козаки атакували турецьке місто Паркани (Прескань) й захопили велику здобич 3 тис. коней приготовлених для татарського походу в Угорщину [10, с. 247; 26, с. 75–76, 77; 39, с. 82]. Спробу наздогнати татар у червні 1594 р. здійснив Семерій Наливайко. На думку Любомира Винара, «цей похід був здійснений у порозумінні з козацькою запорізькою старшиною і мав завдання розвідати кількість турецької сили в Молдавії. Наливайко спустошив Тягиню (Бендери) й узяв бл. 4 тис. полонених» [39, с. 82–83; 10, с. 253].

Після повернення на Брацлавщину Наливайко повідомив поляків про наближення татар. Він також задля об'єднання козацьких сил й ефективності військових дій визнав зверхність запорозького коша [26, с. 78].

У травні 1594 р. запорожці, згідно з домовленістю з Лясотою, вдруге виступили проти татар, які, подолавши Дніпро на турецьких кораблях, 31 травня висадилися біля Очакова. Козацький відділ (1300 воїнів) отамана Богдана Микошинського не зміг завадити переправі, бо 50 козацьких чайок не спроможні були протистояти великому османському флотові, який прикривав висадку татар. Проте козаки захопили декілька турецьких кораблів й 18 червня повернулися на Січ. У полон до козаків потрапив татарський мурза Белєк, який у своїх зізнаннях дав вартісні свідчення про плани й напрямки руху татарського війська. А відділ Семерія Наливайка знищив один із продовольчих пунктів, підготовлених на шляху просування татарського війська. Проте це не завадило просуванню кримці, котрі дочекавшись на Березані приходу буджацької орди, вирушили через Молдавію на Покуття [10, 248; 22, с. 12; 26, с. 77; 37, с. 59; 59, s. 102; 60, s. 124].

Тим часом, Замойський відправив розвідників до Черкас, Білої Церкви, Молдавії, намагаючись від козаків та підданих Аарона отримати відомості з Криму. Він також надіслав листи-застереження до Миколи Даниловича, старости стрийського та інших урядовців [52, s. 13, 14; 57, s. 52].

Коронний гетьман розпочав зосередження кварцяних відділів в Залозцях під Бродами, бо не знав, яким шляхом підуть татари [57, s. 47; 60, s. 123]. Між тим, ханське військо пішло не через Поділля, де на нього чекали поляки й Наливайко, а через Молдавію, Буковину й Покуття. Після цього у козаків відпала необхідність пильнувати прикордоння від татар. А шляхта, отямившись після шоку, спричиненого проривом ординців, дозволила козакам вільну військову діяльність [26, с. 78].

Польща, як завжди, була не підготовлена до відсічі ворогові, бо не мала достатньої кількості готового війська [62, s. 322]. Згідно з розрахунками Яна Замойського, для надійного

захисту польсько-угорського кордону лише на ділянці в районі Самбора потрібно було 10 тис. вояків. Тоді як в дійсності вдалося зібрати заледве 4 тис. жовнірів [52, s. 50, 62].

Звертаючи увагу на розмах татарських вторгнень, Михайло Грушевський писав: «Вся Україна з виїмками хиба зайнятої Москвою північної Чернігівщини стала театром страшних спустошень татарських, турецьких, волоських. Періодично майже щорічно набігали на них більшими або меншими відділами татари, забирали, що могли понести їх коні, і забираючи або нищачи решту. Перешкоди їм в тім ніколи не було» [16, с. 4].

Особливо активізувалися татарські напади на землі Руського воєводства наприкінці XVI – на початку XVII ст.

Свій похід в українські землі кримське військо у 1594 р. розпочало з-під Очакова у напрямку Дністра. Після переправи через ріку татари вирушили через Молдавію на Покуття [60, s. 123]. У другій половині червня 1594 р. вони пройшли поблизу Тегині (Бендер), взяли в облогу Ясси, але місто відкупилося. Проте угорці з допомогою молдовського війська зробили спробу відібрати викуп, але були розбиті й втратили 300 воїнів. Тим часом хан з основними силами прямував до польського прикордоння [52, s. 36].

Швидкість руху ординців була забезпечена тим, що підданий турецького султана молдавський господар Аарон Тиран (роки правління 1591–1595) наперед підготував їм харчування й фураж [25, с. 116].

До Галицької землі ординці проникли з «Молдавського» чи «Золотого шляху», який прямував на Снятин-Коломию-Тисменицю-Галич-Рогатин. Поза Снятином цей шлях розгалужувався й проходив у напрямку на Бурштин-Рогатин-Бібрку-Львів. Інший напрямок, що звався «Золотим шляхом», прямував через Галич на Самбір [20; 50, s. 9, 10] *(фото 2).*

Вони пройшли верхнім Дністром на Покуття, тримаючись так званого «Петрового шляху» [57, s. 54]. Захопивши Снятин, ординці пройшли через Белелую, Гвіздець, Обертин і зупинилися біля Жукова, де штурмом взяли замок [35, с. 135]. Серед спустошених татарами поселень Покуття були Коломия [30, с. 61] й Кулачківці. Саме біля Коломиї хан розділив військо, відправивши в наддністрянські околиці близько 5–8 тис. воїнів [59, s. 103].

«Тоді татари, – пише хроніст Марцін Бєльський, – вибігши з Волощини на Покуття, в місяці липні легко довели своє і там вчинили багато шкоди і морди (знищень) в людях, повернули до Самбора, спалили містечка Снятин, Жуків, Тлумач, Чешибіси містечко з замком *(сьогодні це селище міського типу Тисменицького району Івано-Франківської області. – І. Т.)* [55, s. 1712; 51, s. 216]. Подані факти також знаходять підтвердження у праці Р. Гайденштайна [62, s. 322].

Того ж року спустошень й руйнувань зазнали Тисмениця [25, с. 116], Калуш [51, s. 216; 62, s. 111], Войнилів [23, с. 65; 54, s. 37] та інші міста Галицької землі.

З наближенням ординців польний гетьман С. Жолкевський віддав наказ шляхті й магнатам укріпити кордони на Поділлі і переправи на Бугу й Дністрі. Татари ж, пройшовши «Дике поле», переправилися через Дністер і Прут, вступили до Молдавії, але несподівано змінили маршрут походу і повернули на північ на Покуття. Їхні загони спалили Галич і Калуш, знищивши вогнем і мечем усю підкарпатську землю. Головні польські сили під орудою Яна Замойського знаходилися далеко на сході, але, дізнавшись про напад, рушили наздоганяти ординців [50-a, s. 8–9].

Йдучи в Карпати, татари завдали чималих збитків населенню Галицької землі. Добірне турецько-татарського військо очолив кримський хан Гази-Ґерай II (1588–1596 роки прав-

ління). Воно легко подолало спротив прикордонної залоги і швидко просунулось углиб Галицької землі. З півночі, від можливого флангового удару Жолкевського, нападники були захищені Дністром [32, с. 14; 52, s. 42].

Уточнюючи перебіг літнього нападу, Олександр Чоловський зауважує, що 2 липня в суботу 1594 р. турки й татари зруйнували Снятин, Коломию, Гвіздець, Кулачківці, Обертин, Жуків. 3 липня в неділю – захопили Тлумач і Нижнів, а наступного дня (за невдачу під Нижневом) знищили до ґрунту околиці Тисмениці й навколишні села. 5 липня у вівторок, кримці спустошили Чешибіси (Єзупіль). Це стало можливим тому, що ординці здійснили вторгнення широким фронтом в 5 миль. У складі ханського війська було два відділи турецьких яничарів (кінний і піший) [50, s. 8, 10; 48, s. 49].

Під час нападу на Покуття були вчинені й перші спроби опору напасникам *(фото 3)*. У лісі, між містечком Нижнів та селом Антонівкою, згадані вище ротмістри Якуб Потоцький, Якуба Корицінський та Ян Щуцький влаштували засідку й повністю розгромили невеликий татарський загін. Після цього вирушили до замочку в Чешибісах (Єзуполі). Тутешній замок закладено в середині XVI ст. Мартином Зборовським. Володів ним Якуб Потоцький. Це укріплення було важливим пунктом оборони на Волоському (Покутському) шляхові [50, s. 9].

Тисмениця, що належала королівському ротмістрові Михайлові Станіславському не витримала натиску супротивника. У вогні пожежі згоріли місто й замок, а з ними – й документи на право власності [50, s. 10].

Вранці 6 липня 1594 р. передові татарські загони підійшли до Чешибісів. Вилазки влаштовані ротмістрами не дозволили ординцям розпочати штурм сходу. Лише підтягнувши основні сили, хан вирішив розпочати штурм. Перші удари нападників були відбиті ще перед частоколом. Спершу ординці підпалили

містечко з усіх боків, а потім оточили замок, який був добре укріплений (мав частокіл з двома вежами) і захисники успішно чинили опір. Перша спроба здобуття замку була невдалою, тому ординці відступили й кинулися грабувати околиці. У замку було біля сотні захисників. Тим часом яничари біля підніжжя замку заклали шанці, прилаштували гармати й зарядами розбили частокіл та замкову браму. Під час оборонного бою слуга Якуба Потоцького на прізвище Лясковський (в інших джерелах Ляховський), готуючи до пострілу гаківницю, необережно опустив гніт в бочку з порохом. Пролунав вибух, унаслідок якого загинуло чимало захисників, у повітря злетіла замкова вежа, водночас виникла пожежа, яку вдалося приборкати. Тим часом татари, залишивши коней, розпочали штурм замку [50, s. 9, 11–12; 48, s. 50–51; 52, s. 39, 40].

Польський хроніст Мартин Бєльський, описуючи штурм Єзупільського замку, згадує ротмістрів Якуб Потоцького гербу Пілява та Якуба Корицінського і Щуцького гербу Сокира, котрі, маючи загін не більше 100 воїнів, чинили опір нападникам, влаштовуючи вилазки. Однак, коли надійшли головні татарські сили, містечко було піддано вогню. Під прикриттям диму ординці наблизилися до самого замку, заклавши окопи, вони з близької відстані стріляли з луків і рушниць, бо мали з собою яничарів. Під час бою через необережність захисників вибухнула бочка з порохом. Коли почав палати замок, татари спішилися з коней і почали штурм укріплень і вже були вдерлися в передзамче. Тоді згадані ротмістри з кількома десятками вершників і піхотинцями вступили в бій і стрімко пробилися до Дністра [55, s. 1712–1713; 51, s. 215–216; 62, s. 322]. Властиво, ці ротмістри втекли з поля бою, залишивши решту захисників напризволяще. Захопивши замок, татари взяли у полон тих, хто уцілів після штурму. Місто й навколишні села нападники пограбували й спалили [46, s. 273; 19, с. 26–27].

7 липня 1594 р. вранці ординці вирушили до Галича. Поява татар біля Галича ще 6 липня була зумовлена тим, що хан відправив передовий загін, щоб унеможливити опір захисників ще до підходу основних сил татарського війська. Обороною твердині керував Станіслав Влодко з Германова, староста коломийський і галицький, який підсилив гарнізон шляхетськими біженцями, міщанами, монахами-василіянами [46, s. 273; 52, s. 40–41]. Серед захисників галицького замку був і Криштоф Бучацький (1572–1602) [44, s. 47].

Критичне становище настало, коли під час атаки яничари розбили укріплення і влаштували пожежу. Штурм відбито в запеклому ближньому бою [52, s. 41].

«Там [замок] Станіслава Влодка бєльського воєводи штурмували, але однак не змогли здобути, і татар там полягло чимало. Полум'ям зайнявся й замок, проте його швидко погасили з великими збитками для своїх», – писав хроніст Марцін Бєльський [55, s. 1713; 51, s. 217].

Кількаразовий штурм замку виснажив сили захисників, котрі вже захищалися усім, що потрапаляло під руки. Отож під час бою в татарського мурзу потрапили каменем й він загинув. Саме ця обставина, на думку польських істориків Александра Чоловського та Лєшека Подгородецького, змусила ординців відступити від Галицьгого замку. Перебувши ніч під стінами твердині, наступного дня (8 липня) ординці рушили далі. У відповідь на цю втрату татари спалили Мартинів, Долину, Жидачів, Соколів, та околиці Стрия [50, s. 14; 59, s. 105; 54, s. 37; 60, s. 124].

Співставлення джерел, що повідомляють про оборону укріплень Галича виявило певну невідповідність, адже згідно з Гайденштайном, воєвода белзький Влодек боронився від татар у Тисмениці [62, s. 322], тоді як за Бєльськими – в Галичі. Уточнення обставин місця цієї події потребує залучення додаткових

джерел, скажімо, матеріалів Галицького ґродського й земського судів та ін.

Більш правдподібною причиною швидкого відступу татар з-під Галича, на думку Марека Плєвчинського була та обставина, що тижневе перебування татарського війська в Галицькій землі, пов'язане із періодичними труднощами захоплення тамтешніх замочків й укріплених дворів, зумовлювало затримку походу й порушувало встановлені терміни прибуття татарського війська в Угорщину [59, s. 105].

Тому, не змігши взяти штурмом Галицький замок, татари попрямували до Мартинова, Войнилова, Долини, Жидачева, Стрия [32, с. 14–15]. Про це Марцін Бєльський пише так: «Потім [татари] спалили Калуш і Долину, скрізь багато людей знищували, а не брали» [55, s. 1713]. «Невільників, – писав Рейнольд Гайденштайн, – всупереч своєму звичаю, татари убивали» [62, s. 322]. Це пояснюється стратегічною метою походу, завданням якого була підтримка татарами військових дій османської армії в Угорщині, а не захоплення ясиру. Тому полонених знищували на місці [18, с. 43].

Події літа 1594 р. торкнулися й Калущини. 7–8 липня 1594 р. ординці, перейшовши боднарівські ліси, наблизилися до Калуша. Знаючи, що це володіння Жолкевського, татари вчинили страхітливі грабежі й спустошення, містечко й села староства були спалені. Люди, рятуючи життя ховалися в лісових криївках. Руйнувань зазнали також Войнилів й Мартинів [59, s. 105].

У Львівській землі були спустошені Жидачів, Стрий, Сокаль. Татарами знищено Василіянський монастир в Літній. 8 липня вони повернули і спалили Дрогобич. На відпочинок кримці зупинилися біля с. Слонське, що на північний схід від Дрогобича. Там вони об'єднали свої військові сили й попряму-

вали на Самбір, а звідти – в Карпати [50, s. 15, 16; 52, s. 42; 21, s. 101].

Уніч з 8 на 9 липня 1594 р. татари, залишивши у своєму таборі запалені вогні, прапори, загнаних коней та невеликий загін, непомітно відійшли. Створюючи видимість відступу, вони спершу попрямували у долину річки Стрий, а потім, подолавши лінію Стрий-Жидачів, підійшли до Дрогобича і зупинилися біля с. Слонське [52, s. 47, 48].

П'ясецький зауважує, що ординці, йдучи в Угорщину, прямували на Стрий [56, s. 124]. Однак це твердження не відповідає дійсності, бо насправді, згідно зі свідченнями польських хронік, з-під Самбора татари пішли на Дрогобич, а звідти – у Карпати.

Згідно з описом Мартина Бєльського, поляки намагалися зупинити ординців поблизу Самбора на так званій «Петровій дорозі». Тут гетьман заклав укріплений табір і сподівався тримати оборону аж до приходу жовнірів польного гетьмана Жолкевського. Татари також заклали окопи перед самим лісом. Щоб створити враження діючого табору, вони залишили покалічених і немічних коней, повтикали в землю прапори, а самі непомітно вийшли з табору, про що поляки довідалися лише наступного дня [55, s. 1713; 35, 136; 53, s. 111]. Рейнольд Гайденштайн зауважує, що «татари для певності залишили в таборі ще й невеликий відділ війська, який підтримував розпалені вогні. А гетьман [Замойський] переслідував нападників аж до Дрогобича» [62, s. 322–333].

Александр Чоловський стверджує, що біля Дрогобича війська Яна Замойського й Станіслава Жолкевського об'єдналися. Маючи у своєму складі 12 тис. вояків, поляки продовжували переслідування ординців [50, s. 18]. Вітчизняний історик Тарас Чухліб фіксує таку чисельність польського війска в жовтні 1494 р. [37, s. 61], тобто вже після завершення літньої

кампанії. А в липні того року поляки могли мати хіба що третину від зазначеної кількості війска. На нашу думку, коронний гетьман Замойський добре розумів, що безнадійно відстав й наздогнати кримців тепер не має змоги, тому незначне просування в Карпати було лише видимістю переслідування. До того ж подана Чоловським чисельність польського війська значно перебільшена, бо насправді у поляків на час переходу татар було не більше 4 тис. вояків навіть із урахуванням приватних загонів магнатів. Щоб найняти хоча б восьмитисячне військо, потрібні були чималі кошти.

Тим часом несподіваний відхід татарського війська перекреслив плани гетьмана Замойського, який, переслідуючи ординців, сподівався, що татари оберуть зручний та широкий Самбірський шлях. Тому він вирушив з Городка у напрямку Самбора і зупинився табором на р. Блогвою (тепер р. Блотва) поблизу Комарна. 8 липня 1594 р. поляки побачили полум'я пожеж, спричинене нападниками [54, s. 37].

Дещо іншу диспозицію ханського війська подає О. Чоловський, який вважає, що в Карпати воно вирушило не з-під Самбора, а із табору поблизу села Слонське, що біля Дрогобича. А перед тим, щоб ввести в оману польське командування, здійснило відволікаючий маневр в бік Стрия. У той час, коли поляки, які планували випередити татар й заманити їх у пастку, побачили залишений табір, кримці вже віддалилися на 8 миль і опинилися біля с. Синьоводне [50, s. 16, 18].

Отож, перехитривши поляків, уникаючи відкритого бою, ординці 9 і 10 липня, оминувши польський табір під Самбором, попрямували на Дрогобич, а звідти – на Хуст. Очевидно, у планах турецько-татарських командувачів не було намірів втягуватися у позиційні бої з поляками, бо це б розпорошувало й виснажувало їхні сили, а головне, – затримало б їхнє просування через Карпати в Угорщину. Тому, щоб приспати пильність поль-

ської розвідки, татари, залишивши запалені вогні й частину коней, вночі, тихо повернули на Славськ до Воловецького перевалу *(інші назви Бескидський, Скотарський – висота – 974 м. – І. Т.)*. Наперед ординці відправили захоплених у полон селян з сокирами для прорубування шляху, що пришвидшило просування їхнього війська. Тому Карпати вони перейшли доволі швидко. Провідниками у ханському війську були цигани [55, s. 1714; 51, s. 218]. Олександр Чоловський стверджує, що власне цигани, які мандрували польськими й українськими землями, добре знали усі переходи й річкові броди і найбільш залюднені села, вказували кримцям шлях. Серед провідників були також польський шляхтич Чулянський, засуджений на вигнання, русин (українець), угорець, караїм та жид, взяті ще у Волощині. Щоденно татарське військо долало по 3 милі (бл 20 км). У високогір'ї татари не йшли в одному напрямку. Вони використовували будь-які можливі переходи. Це при тому, що їхнє військо було переобтяжене награбованим майном, котре на собі несли 30 верблюдів. До того ж на шляху в Угорщину були влаштовані завали й засідки. Під час однієї з них ординці втратили частину здобичі. Засідку влаштували священник і шестеро тухольців, яких татарських загін із 200 воїнів наздогнав й покарав. Шлях ханського війська пролягав через Жулин, Семигонів, Верхнє й Нижнє Синьвидне, Сколе, Тухлю до Славська [48, s. 47; 50, s. 9, 19; 52, s. 48, 50, 51; 60, s. 124].

19 липня 1594 р. татари спалили перше угорське село Торонію (Торунь) [54, s. 38]. Вони, розбили загін семигородців під орудою угорця Корніша (700 вояків) на 7-му кілометрі від кордону. Врятувалося заледве 200 жовнірів. Тут ординці затрималися на один день для відпочину, розподілу здобичі й знищення полонених, захоплених для розчистки лісових завалів. Більшість їх відпущено, а частину знищено. Продовжуючи похід, татари досягли Гушти й Дебрецина, а далі долиною р. Тиса

дійшли до Шольонка, де з'єдналися з османським військом [52, s. 51, 52, 53; 59, s. 108].

Зі свідчень джерел, очевидним стають два напрямки руху татар у Карпати – Сколівський і Хустський. Правдоподібно, що одна частина татарського війська з-під Самбора пішла на Сколе, а інша – на Хуст. Про цей другий напрямок Любомир Винар зауважив наступне: «Під Самбором хан зручно оминув польське військо із Замойським і подався через гори на Мадярщину. 20 липня перейшов попри Хуст і дістався на угорську рівнину [10, с. 253; 21, с. 101]. Проте відстань від Самбора до Хуста є вельми значною, а терен гористий, тому припускаємо, що у напрямку Хуста до Угорщини частина татарських відділів пішла одразу після того, як «погостювала» на Покутті, а ті, що подалися до Львівської землі вже з-під Самбора, здійснили перехід у Сколівському напрямку.

Корнило Заклинський вважав, що татари йшли через Руське воєводство в таких трьох напрямках: одна частина орди пройшла розлогим й густозаселеним шляхом на Галич, Калуш і Самбір понад Дністер до Стрия. А до угорського Мункача хан відправив другу частину своїх чапулів, тоді як третя частина татарського війська вирушила в напрямку р. Опір до Мармароського комітату [22, с. 13].

Отож, перехід татарського війська через Карпати мав відбуватися одночасно в різних напрямках.

Про відсутність татар у таборі поляки довідалися лише вранці 12 липня 1594 р. Услід за ординцями вирушило військо Замойського, котре на той час налічувало бл. 1 тис. вершників. У його складі були загони снятинського, кам'янецького, барського, теребовлянського, перемишльського старост, а також ж хоругви Гербуртів, Острозьких, Станіславських. Біля порожнього татарського табору Замойський був 13 липня. Тут до нього приєдналися відділи Жолкевського. Загальна чисельність

польських військ становила 4 тис. вершників. Гетьмани сподівалися, що важкопрохідність гірських шляхів, завали й засідки та опір семигородських військ затримають просування татар. Вирушивши із Слонська 14 липня, польське військо дійшло до прикордонного поселення Колисцени, звідки повернулося, бо не мало дозволу від короля розпочинати бойові дії на чужій території [52, s. 48, 49, 50, 54].

Отже, зважаючи на стратегічне значення власне військового походу, ясир цього разу не був головною метою нападу. Ординці обмежилися незначним обсягом матеріальних коштовностей та спричиненням матеріальних збитків.

Територіально напад охопив Галицьку й частину Львівської землі. Польські війська Станіслава Жолкевського чекали нападників біля Самбора й Дрогобича, а татари, тим часом спустошуючи край, руйнували гетьманські маєтки, між якими і село Мисьменицю біля Гліньська пограбували [58, s. 11].

Історик Євген Барвінський з приводу походу татар через Карпати писав: «Слабкі сили польські, а в додатку байдужість шляхтичів допровадила до сего, що нездужано загородити дороги татарам» [6, с. 17].

На відсутність допомоги нарікав й сам коронний гетьман: «Татари будуть сюди йти, хоч як їх нехтовно. Ніхто на поміч мені не прийшов» [57, s. 44].

Провину за невдалий похід супроти татар, звалили на Замойського. Однак гетьман не вельми цим переймався, його більше турбували чутки про наміри татар на зворотному шляху затриматися й зимувати в Польщі. Та звістки полонених ординців про те, що брат хана в Криму готує новий похід на Польщу, щоб з двох боків (з Угорщини і Криму) вдарити й спустошити її до кореня. Його хвилювало й те, що татарин завжди готовий до бою і, зазвичай, нападає на непідготовлених [62, s. 323]. До того ж після перетину угорського кордону хан відправив до Замой-

ського полоненого шляхтича з вимогою виплатити заборговані Польщею упоминки, погрожуючи взяти в неволю самого гетьмана коронного у випадку відмови. Опоненти закидали канцлерові, що він більше пильнує молоду дружину *(Барбару Тарнавську, в шлюбі 1592–1605)*, аніж безпеку Речі Посполитої [60, с. 124].

Загалом, у країні й за кордоном переважало невдоволення Замойським, якого навіть запідозрювали у зв'язках з татарами, адже він отримував від хана подарунки [6, с. 17; 22, с. 14; 50, s. 20; 26, с. 117].

Католицька церква в особі примаса Станіслава Карнковського (1581–1603 – роки служіння) байдуже поставилася до загрози татарського вторгнення [52, s. 23].

Уже після татарського переходу в Угощину до табору Замойського під Ластівкою прибули воєвода брацлавський Януш із Збаража з військом, чимало людей зібрав Єжи Мнішек – воєвода сандомирський [55, s. 1713] та інші. Згідно з королівським наказом, на допомогу коронному гетьманові прямували магнатські і надвірні хоругви з Кракова під рудою Миколая Зебжидовського. Полк сандомирського старости Єроніма Мєлецького (1000 жовнірів). Військо київського воєводи Котянтина Острозького (2000 жовнірів). Під Жешовом збиралася малопольська (українська) та великопольська шляхта, а під Вишнею неподалік Львова – українське селянське ополчення з Поділля, Волині й Київщини. Однак усі ці мобілізації заходи, спрямовані на недопущення повторної появи татар в Галицькій землі після завершення воєнних дій в Угощині, виявилися запізнілими й даремними, бо ординці повернулися іншим шляхом через Молдавію, а польське військо дарма стояло на порубіжжі аж до січня 1595 року [59, s. 108–109].

І дійсно, після завершення воєнного завдання в Угорщині татари повернулися іншим шляхом – через мультянські землі

(регіон між Карпатами й Дунаєм. – І. Т.), чим вдруге було введено в оману польське командування, котре даремно утримувало в горах кількатисячне військо [53, s. 112; 60, s. 124].

Прорив татар через землі Речі Посполитої в липні 1594 р. викликав великий міжнародний скандал та осуд Польщі. Адже поляки обіцяли австрійському уряду не пропустити кримців через свої землі, але своїх запевнень не дотрималися. Татарський похід 1594 р. показав справжню вартість міфу, поширеного в польській історіографії XVI ст., про захист українських земель польською державою [25, с. 117].

В умовах, що склалися, польський уряд фактично закрив очі на діяльність козацтва, що розв'язало йому руки. Восени 1594 р. козацьке військо чисельністю до 12 тис. вершників розбило господаря Аарона і зайняло столицю Молдавії Ясси. Молдавія перейшла на бік антитурецької коаліції і стала союз-ником козацтва. Стратегічна ситуація в долині Дунаю докорінно змінилася. У війну проти Туреччини вступили також Мультянія і Семигороддя. Взимку 1594–1595 рр. йшли жваві перемовини між союзниками за активної участі представників козацтва [27, с. 23].

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що похід турецько-татарських військ в Угорщину в липні 1594 р. через галицькі землі мав воєнно-стратегічне значення. Його метою була допомога османським військам в Угорщині. Отже, він не був звичним грабіжницьким набігом, походом за ясиром, тому під час цього рейду татари полону не брали, а знищували на місці. У цьому й полягає особливість цього ординського нападу та його відмінність від попередніх набігів.

Поява татарських військ в Угорщині ускладнила становище австрійської армії, бо виникла загроза нанесення удару з тилу.

Водночас відплатні козацькі походи в татарські й турецькі володіння за своїм характером були віддзеркаленням османських та ординських набігів.

Якщо завданням татарських сил було забезпечити своєчасну військову підтримку османцям в Угорщині, то польське військо мало не допустити татар до головного театру воєнних дій. Однак ані козаки, ані поляки не змогли перешкодити проходові допоміжних татарських військ в угорські землі.

Річ Посполита вкотре не була готовою до захисту своїх кордонів, і, як наслідок, руйнувань зазнали Руське й Волинське воєводства, що відповідало нормам тодішніх воєнних дій. Порубіжні фортеці, зокрема Снятин, Коломия, не були відновлені ще від попередніх набігів 1589, 1592 рр.

Власне неготовність Речі Посполитої до опору татарам забезпечила успіх нападу кримців влітку 1594 р. Адже на початковому етапі нападу гетьмани не мали достатньої кількості військових сил, необхідних для рішучої відсічі ворогу. Це при тому, що про можливий напад татар було відомо ще за пів року до його здійснення. Непоквапність С. Жолкевського та запізнілі дії Я. Замойського у справі мобілізації війська були лише на руку кримцям й заохочували татар до набігів. Стратегічно помилковим було також рішення польського командування про дислокацію кварцяного війська на Поділлі.

Унаслідок тижневого перебування ординців на українських землях нападу зазнали окремі повіти Галицької та Львівської земель Руського воєводства. Унаслідок цього переходу у вогні пожеж загинуло щонайменше 20 містечок краю, котрі згадуються в джерелах, як такі, що зазнали збитків.

Здійснюючи рейд до Угощини через українські галицькі землі, татари затрималися всього на 7 днів від 2 до 8 липня 1594 р., бо вже 19 липня вони була за карпатськими перевалами. У цьому випадку татарське військо проявило високу організо-

ваність і мобільність, тоді як польське, як завжди, не поспішало й не встигало за супротивником.

Успіхові татар сприяли продуманість у виборі місця й часу нападу та добре організована розвідувальна діяльність. Саме добре проведена розвідка дала змогу ординцям оминути Поділля, де було зосереджено польське військо й без перешкод вступити в Галицьку землю.

У зв'язку з цією невдачею на міжнародній арені Річ Посполита була посоромлена, оскільки не виправдала сподівань Австрії й Ватикану не допустити переходу татарського війська через українські землі в Угорщину. Натомість козаки зуміли виступити як незалежна й потужна військова організація, здатна виконувати важливі воєнно-стратегічні завдання.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІА у Львові). – Ф. 5. Галицький ґродський суд. – Оп. 1. – Спр. 103: 1594–1595 рр. – С. 1371–2100.

2. ЦДІА у Львові. – Ф. 6. Галицький земський суд. – Оп. 1. – Спр. 64; 1594, 1599 рр. – 680 с.

3. ЦДІА у Львові. – Ф. 6. Галицький земський суд. – Оп. 1. – Спр. 65; 1594, 1599 рр. – С. 681– 1416.

4. ЛНБ ім. В. Стефаника. – Ф. 48: Заклинських. Заклинський К. Г. Історія нападу татарів на наддністрянське Підгір'я 1594 р. .

5. Антонович М. Д. Студії з часів Наливайка / Михайло Антонович. – Прага: Видання Українського історико-філологічного товариства в Празі, 1941. – 86 с.

6. Барвінський Є. І. Причинки до історії зносин цісаря Рудольфа II і папи Климента VIII з козаками р. 1593 і 1594 / Євген Барвінський // ЗНТШ. – Т. 10. – 1896. – С. 1–18.

7. Батюк Т. В. Збройні сили України в протистоянні турецько-татарській експансії у другій половині XVI – на початку XVII ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 20.02.22 / Тарас Батюк – Львів, 2003. – 20 с.

8. Бевзо О. А. Львівський літопис (Іписаніе літом от рождества Христова […] року і по нім імущих) і Острозький літописець. (С кройніки Бельського речі потрібнії вибрані). Джерелознавче дослідження / Олександр Бевзо. – Київ: Наукова думка, 1970. – 198 с.

9. Брехуненко В. А. Козаки на степовому кордоні Європи: Типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVII ст. / Віктор Брехуненко. – Київ: Національна Академія Наук України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2011. – 504 с.

10. Винар Л. В. Козацькі зв'язки з Австрією і Ватиканом в 1593–1595 роках / Любомир Винар // Козацька Україна. Вибрані праці / Ред. В. Степанков; Упорядн. А. Атаманенко. НАН України. Інститут історії України; Українське історичне товариство. – Київ; Львів; Нью-Йорк; Париж, 2003. – С. 236–257.

11. Винар Л. В. Дипломатична місія Олександра Комуловича в Україну 1594 року / Любомир Винар // Козацька Україна. Вибрані праці / Ред. В. Степанков; Упорядн. А. Атаманенко. НАН України. Інститут історії України; Українське історичне товариство. – Київ; Львів; Нью-Йорк; Париж, 2003. – С. 258–270.

12. Вирський Д. С. Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.) / Дмитро Вирський. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – У 2-х ч. – Ч. 1. – 502 с.

13. Вирський Д. С. Війни українні: хроніки татарського прикордоння України (XVI – середина XVII ст.) / Дмитро Вирський. – Київ: Інститут історії України, 2016. – 299 с.

14. Гваньїні А. Хроніка європейської Сарматії / Алєсандро Гваньїні. Упорядкував та переклав з польської о. Юрій Мицик. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1006 с.

15. Грабовецький В. В. Історія Калуша. З найдавніших часів до початку XX ст. / Володимир Грабовецький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 224 с.

16. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні / Михайло Грушевський. – Київ: Наукова думка: 1993. – 535 с. – (Серія: Пам'ятки історичної думки України). (Репринтне відворення другого розширеного видання (Київ-Львів, 1907).

17. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 7: Козацькі часи – до року 1625 / Михайло Грушевський. – Київ: Наукова думка, 1995. – 624 с. (Серія: Пам'ятки історичної думки України). (Репринтне відтворення видання (Київ, Львів, 1909).

18. Дашкевич Я. Р. Ясир з України (XV– перша половина XVII ст.) як історико-демографічна проблема / Ярослав Дашкевич // Український археографічний щорічник. Випуск 2. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 40–47. – (Нова серія).

19. Дейчаківський І. І. Єзупіль. Від перших поселень до сьогодення / Ігор Дейчаківський. – (До 400-ліття Єзуполя). – Івано-Франківськ, 1997. – 192 с.

20. Думка М. С. Татарські шляхи / Микита Думка // Жовтень. – 1970. – № 2. – С. 114–117.

21. Дзира Я. І. Татаро-турецькі напади на Україну XIII–XVI ст. за хроніками Бєльських і Стрийковського / Ярослав Дзира // Український історико-географічний збірник. – Київ, 1971. – Вип. 1. – С. 83–102.

22. Заклинський К. Г. Зношеня цісаря Рудольфа II з козаками і їх участь у війні угорсько-турецькій в р. 1594 і 1595 / Корнило Заклинський // Справозданє дирекции ц. к. гимназии академичной во Львове. – Львів, 1882. – 38 с.

23. Кащишин Й. К., Кащишин О. К., Зайшлий М. Слово про рідний Войнилів / Йосип Кащишин та ін. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 136 с.

24. Київський літопис першої чверті XVII ст. / Вступна стаття і публікація документа В. І. Уляновський, Н. М. Яковенко // Український історичний журнал. – 1989. – № 5. – С. 103–114.

25. Леп'явко С. А. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / Сергій Леп'явко. – Чернігів: Сіверянська думка, 1996. – 286 с.

26. Леп'явко С. А. Дії козацтва проти турків і татар у першій половині 1594 р. / Сергій Леп'явко // Середньовічна Україна. Збірник наукових праць / Відп. ред. В. Смолій. – Київ, 1997. – С. 70–83.

27. Леп'явко С. А. Військово-політична діяльність українського козацтва в контексті між народних відносин: 1561–1595 рр. / Сергій Леп'явко / Автореф. д. і. н. – Київ 2000. – 35 с.

28. Мемуари до історії Південної Русі. Вип. 1 (XVI ст.) / За редакцією В. Б. Антоновича: переклад з російської за виданням 1890. – Дніпропетровськ: Січ, 2005. – 191 с.

29. Мицик Ю. А. Україна XV–XVII століть у світлі тогочасної преси (За матеріалами «летючих листків») / Юрій Мицик // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том CCXXXIII. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1997. – С. 30–46.

30. Монолатій І. С. Коломиєзнавчий лекторій / Іван Монолатій. Зшиток 1. З найдавніших часів до початку XIX ст. – Коломия: друкарня ім. Якова Оренштайна, 2019. – 134 с.

31. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка: Запорозька Січ у західно-європейських літературних пам'ятках / Дмитро Наливайко. – Київ: Дніпро, 1992. – 493 с.

32. Паньків М. І. Текла кровця по Вкраїні (топоніми, легенди, перекази, та пісні про татарські напади на Прикарпаття з середини XV до початку XVIII ст.) / Михайло Паньків. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. – 224 с.

33. Пилипчук Я. В. Кримські татари та князівства Центрально-Східної Європи, 1538–1713 / Ярослав Пилипчук // Scriptorium nostrum. – 2016. – № 1. – С. 188–229.

34. Поп Ю. І. Еріх Лясота і переговорний процес про перехід козаків на службу до австрійського імператора Рудольфа II / Юрій Поп // Наукові записки [Вінницького педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського].Серія: історія. – 2009. – Вип.15. – С. 233–339.

35. Татари на Червоній Русі // Правда. – 1867. – Ч. 17. – С. 134–136.

36. Студинський К. Й. «Пересторога» – руський пам'ятник (кін. 1605 – поч. 1606) / Кирило Студинський. – Львів, 1895. – 193 с.

37. Чухліб Т. В. Козаки та Яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500 –1700 років / Тарас Чухліб. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 446 с.

38. Чухліб Т. В. Козаки і татари. Українсько-Кримські союзи 1500–1700-х років / Тарас Чухліб. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2017. – 274 с. – (Серія «Міжнародна історія України»).

39. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Т. 1 / Дмитро Яворницький. Пер. з рос. І. І. Сварника. – Львів: Світ, 1991. – 391 с.

40. Остапчук В. Хроника Реммаля Ходжи «История Сагиб Герей хана» как источник по крымско-татарским походам / Виктор Остапчук // Источниковедение истории Улуса Джучи (Золотой Орды). От Калки до Астрахани. 1223–1556. Казань: Институт истории имени Ш. Марджани АН РТ, 2001. – С. 391–422.

41. Archiwum domu Radziwiłłów [w:] Scriptores rerum Polonicarum. – T. 8, wyd. A. Sokołowski, Kraków: Z drukarni Wł. L. Anczyca i Społki, 1885. – 297 s.

42. Archiwum domu Sapiehów. T. 1: Listy z lat 1575–1606, wyd A. Prochaska, Lwów, 1892. – 577 s.

43. Bandtkie, Samuel Jyrzy. Dzieje królestwa polskiego. Том II. – w Wrocławiu: u Wilhelma Bogumila Korna, 1820. – 560 s.

44. Barąncz S. Pamiątki buczackie. – Lwów: Drukarnia «Gazety narodowej», 1882. – 168 s.

45. Budzynowski M. Kronika miasta Sambora, zebrana i wydana ku uczczeniu 500 letniej rocznicy założenia miasta Sambora / M. Budzynowski. – Sambor : druk Szwarza i Trojana, 1891. – 52 s.

46. Dzieje Rzeczpospolitej Polskiej z pierwszej połowy XVI wieku. Jędrzeja Moraczewskiego. – T. 5. Ks. 17–21: 1569–1598. – Poznań, 1849. – 295 s.

47. De transitu Tartarorum Per Pocvciam, Anno M. D. XCIIII. Epistola Ad [...] Cynthivm [...] Cardinalem Aldobrandinum / Ab [...] Ioan[ne] De Zamoscio [...] Cancellario, Et Exercituum Generali missa. – Crac[oviae] Lazarus: By. Publisher: Jakub Rhode, 1594. – 20 p.

48. Czołowski A. Z przeszłosći Jezupola i okolicy /Aleksandr Czołowski. – Lwów, 1890. – 123 s.

49. Czołowski A. Złoty szlak / Aleksandr Czołowski. – Stanisławów. – 1938. – 22 s.

50. Czołowski A. Tatarzy w Karpatach w 1594 r. Epizod z najazdów tatarskich na Polskę /Aleksandr Czołowski. – Stanisławów 1939. – 23 s.

50-a. Heck K. Szymon Szymonowicz: jego żywot i dzieła / Korneli Heck. Cz. 2–3. – Kraków: Akademia Umiejętności, Druk. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1903. – 376 s.

51. Joachima Bielskiego dalszy ciąg kroniki polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r. – Warszawa, 1851. – 311 c.

52. Kocowski B. Wyprawa Tatarów na Węgry przez Polskę w 1594 r. / Bronisław Kocowski. – Lublin: Towarzystwo Naukowe K.U.L., 1948. – 70 s.

53. Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. – T. 2: Epoka przedrozbiorowa / Tadeusz Korzon. – Lwów-Warszawa-Kraków: Ossolineum, 1923. – 522 s.

54. Kostowiecka J Z przeszłosći Doliny. Zebrała i ułożyła Janina Kostowiecka, nauczycielka szkoły powszechnej, z mapką i 19 ilustacjami. – Dolina, 1936 – 68 s.

55. Kronika Marcina Bielskiego. T. III (Księga 6 wraz z kontynuacją) / wyd. K. J. Turowskiego. – Sanok: nakł. i druk Karola Pollaka, 1856. – 1790 s.

56. Kronika Pawła Piaseckiego, biskupa przemyślskiego / polski przekład wedle dawnego rękopismu, poprzedzony studyjum krytyczném nad życiem i pismami autora [Juljana Bartoszewicza] Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Konst. Mańkowskiego,1870. – LXXXVI, 457 c.

57. Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584–1620, wydał T. X-że L., dla miłosników języka i dziejów, Kraków, 1868. – 152 s.

58. Osiński M. Zamek w Żółkwi / Marjan Osiński. – Lwów, 1933. – 140 s.

59. Plewczyński M. Wojny i wojskowość polska XVI wieku / Marek Plewczyński. – Tom III: Wojny i wojskowość polska XVI wieku. Tom III. Lata 1576–1599. Zabrze-Tarnowskie Góry Wydawnictwo: INFOR Teditions, 2013, 448 s. – (Seria: Bitwy/Taktyka).

60. Podchorodecki L. Chanat krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII wieku / Leszek Podchorodecki. – Warszawa, 1987. – 358 s.

61. Prochaska A. Hetman Stanisław Żółkiewski / Antoni Prochaska. – Warszawa, 1927. – 419 s.

62. Rejnolda Hejdensztejna sekreterza królewskiego, Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Ksiąg XII / Z łacińskiego przetłómaczył Michał Gliszczyński; życiorysem uzupełnił Włodzimierz Spasowicz. Petersburg, 1857. – T. II. – 484 s.

63. Szydłowski T. Ruiny Polski: opis szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej / Tadeusz Szydłowski. – Warszawa, 1919. – 136 s.

64. Schmidt F. Dzieje Królestwa Polskiego krótko lat porzadkiem opisane, na ięzyk polski przełożone, poprawione i przydatkiem panowania Augusta III pomnożone / Friedrich August von Schmidt. W przekładzie Jana Albertrandi. Warszawa: Nakładem Michała Grela JKM Komisarza i Biblipole, 1766. – 382 s.

65. Szujski J. Dzieje Polski podług ostatnich badań spisane przez Józefa Szujskiego. T. 3: Królowie wolno obrani. – Cz. 1 r. 1572–1668 / Józef Szujski. – Lwów, 1864. – 502 s.

Ivan Tymiv
Kalush

The march of Tatar troops through the Galician land to Hungary in 1594

Abstract. *The article considers documentary and historiographical sources on the history of the military campaign of the Tatar army in the summer of 1594 to Hungary to help the Turkish vizier Sinan. It is noted that this transition took place through the Ukrainian lands of the Russ Voivodeship. Also the article describes the political preconditions of the campaign, the participation of the Ukrainian Cossacks in these events. The number of Polish troops, Cossack forces and Tatar-Turkish groups was determined. The route of the Horde's march through the Ukrainian lands*

and the attempts of the Cossacks to restrain their advance are outlined. The destructive actions of the Crimean Ottoman army in the Galician and Lviv lands were revealed. The further direction of movement of Horde herons through the Carpathians is indicated. The peculiarities of the Tatar attack and its consequences are determined.

Key words: *sources, campaign, Carpathians, Hungary, Tatars, Russ Voivodeship, castles, defense, Cossack Hetman Hryhorii Loboda, Cossack Senior Semerii Nalyvayko, Crown Hetman Jan Zamoiskyi, Sultan Murad III, Khan Gazy-Gerai II.*

З ІСТОРІЇ СУДОЧИНСТВА НА КАЛУЩИНІ

УДК 347. 993(477. 86)“1942/1944”

Олег Ониськів
м. Калуш

Організація та діяльність Калуського міського (городського) суду в умовах німецької окупації

Анотація. *У статті висвітлено процес організації та діяльності Калуського міського (городського) суду під час німецької окупації; проаналізована правова основа діяльності суду, розглянуті матеріали періодики з цієї тематики.*

Ключові слова: *Калуський міський (городський) суд, німецька окупація, дистрикт Галичина, Генерал Губернаторство.*

Ще до початку Другої світової війни статус українських земель активно обговорювався у дипломатичних колах провідних країн світу. Драматизму додавав той факт, що українці були позбавлені власної державності та виступали об’єктом вирішення «українського питання» [1, с. 443].

Наприкінці 30-х років XX ст. населення України перебувало у складі чотирьох держав: СРСР, Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини, які мали на меті зберегти завойовані землі та примножити їх. Міцніюча нацистська Німеччина також проявляла інтерес до українських земель та хотіла за цей рахунок задовольнити свої геополітичні інтереси.

Після нападу 1 вересня 1939 р. на Польщу і її завоювання Третій Рейх посилено готувався до війни із Радянським Союзом. Раніше цієї дати, 23 серпня 1939 р., міністри закордонних справ Молотов та Рібентроп підписали договір про ненапад між СРСР та Німеччиною на 10 років. Поряд із цим договором був підписаний таємний протокол, який розподіляв сфери

впливу двох держав в Північній та Східній Європі. Незважаючи на такі теплі відносини між двома тоталітарними країнами, 22 червня 1941 року спалахнула німецько-радянська війна.

Німецькі війська та його союзники швидкими темпами захоплювали територію радянського союзу. За військовим планом Барбаросса передбачалася блискавична кампанія з повним розгромом Червоної Армії та захоплення європейської частини СРСР із виходом на лінію ріки Волга – м. Архангельськ [2, с. 197]. Уже до середини липня 1941 р. було захоплено Східну Галичину та Західну Волинь, до серпня зайнято місцевість правобережної України. Станом на липень 1942 р. була окупована вся територія України.

Згідно з Повідомленням про тимчасову окупацію і звільнення Червоною армією міст і районів Станіславської області, Калуський район червоноармійці покинули в перших числах липня 1941 року [3, с. 197].

За спогадами директора Калуської торгівельної школи Михайла Гуцуляка, більшовики так несподівано тікали з Калуша, що не встигли доїсти свій обід в домі лікаря Жовніровича [4, с. 117].

Після захоплення західноукраїнських земель Вермахтом, розпочався етап побудови окупаційних органів управління. Із колишніх польських воєводств Львівського, Станіславівського та Тернопільського (без північних районів) було створено дистрикт Галичина, який очолив губернатор Карл фон Ляш, якого у січні 1942 р. на цій посаді змінив австрієць Отто Вехтер. Новостворений дистрикт увійшов до складу Генеральної Губернії, де вже перебували чотири області-дистрикти Краків, Радом, Люблін, Варшава.

Генерал Губернаторство було запроваджене декретом Адольфа Гітлера 12 жовтня 1939 р. і складалося з окупованих польських земель. Дистрикт Галичина стала п’ятою областю

Генерального Губернаторства, місцем перебування керівних органів визначено м. Львів.

Розпорядженням про адміністрацію Галичини, генерал губернатор Ганс Франк 1 серпня 1941 р. постановив, що з 12-ї години цього дня правління в Галичині з рук командування німецької армії переходить до німецької цивільної адміністрації [4, с. 117]. Газети та часописи того часу: «Львівські вісті», «Бережанські вісті», «Тернопільський голос», «Краківські вісті», «Рогатинське слово» – помістили на шпальтах своїх видань промову Г. Франка «Прокламацію до населення Галичини». Генерал губернатор повідомляв, що жахливі терпіння галичан завершились їх звільненням могутньою Великонімецькою державою. Приватна власність, яка була заборонено радянською владою буде повернута. Проголошувалась свобода сповідування релігій та можливість користування культурним правами, натомість лунали заклики приступити до праці у повній довірі до нової влади і її посадовців [6, с. 117].

В адміністративно-територіальному устрою дистрикт Галичина поділявся на повіти та округи. Часопис «Львівські вісті» подає такий розподіл: 1) Бережани (Бережани, Бучач, Підгайці); 2) Городенка (Городенка, Товмач); 3) Городок (Городок, Яворів); 4) Дрогобич (Дрогобич); 5) Золочів (Броди, Золочів, Перемишляни); 6) Калуш (Долина, Калуш); 7) Камінка-Струмилова (Камінка-Струмилова, Радехів, Сокаль); 8) Коломия (Коломия, Косів, Снятин); 9) Львів-місто (дільниці: німецька, українсько-польська, єврейська); 10) Львів-повіт (Бібрка, Жовква, Львів-повіт); 11) Рава-Руська (Любачів, Рава-Руська); 12) Самбір (Самбір, Турка); 13) Станіславів (Делятин, Надвірна, Рогатин, Станіславів); 14) Судова Вишня (Мостиська, Рудки, Судова Вишня); 15) Стрий (Жидачів, Ходорів, Стрий); 16) Тернопіль (Скалат, Тернопіль, Теребовля, Збараж) [7, с. 3].

Одночасно із запровадженням німецької окупаційної адміністрації генерал губернатор Ганс Франк 1 серпня 1941 р. видав розпорядження «Про порядок здійснення правосуддя в дистрикті Галичина». Запровадження нової судової системи мало дуалістичний характер. Параграф перший цього розпорядження передбачав створення окремих судів для німецького населення та окремих судів для всіх решти [8, с. 117]. Такі дії стосовно українців та інших національностей мали відверто виражений дискримінаційний характер [9, с. 397]. Розпорядження вступило в законну силу тільки 30 жовтня 1942 р., а окупаційна судова система була остаточно сформована на території дистрикту Галичина під кінець 1942 р. [10, с. 70].

Розпорядженням Генерал Губернатора від 19.11.1939 р., яке поширювалося на територію дистрикту Галичина, визначено діяльність таких німецьких судів:

Німецькі суди були судами І-ї інстанції, та знаходилися у великих містах, розглядали цивільні і кримінальні справи.

Вищі німецькі суди суд ІІ-ї інстанції з місцем осідку губернатора дистрикту мали право перегляду рішень прийнятих німецькими судами.

Спеціальні суди розглядали виключно кримінальні справи та були створені у Львові, Станіславові і Тернополі.

Військові суди здійснювали розгляд справ злочинів, скоєних проти німецької армії.

Доразові суди розглядали справи, пов’язані з виступами проти влади, насильством щодо німців, підпал, через який завдана шкода німецьким громадянам чи їхньому майну.

У всіх німецьких судах при здійсненні правосуддя застосовувалося виключно німецьке законодавство. Суддів призначав генеральний губернатор Ганс Франк за поданням керівника головного відділу юстиції.

Поряд із німецькими судами існувала ненімецька або власнокрайова система судівництва дистрикту Галичини, яка складалася із міських судів, окружних, та апеляційного суду. Така система судів діяла за часів Австро-Угорської та Польської державності, щоправда в ній бракувало Найвищого суду, який окупаційна влада не дозволила створити. Рішення власне крайових судів могло бути переглянуто Вищим німецьким судом.

Після того, як завершився процес формування судової системи в дистрикті Галичина, в Генерал Губернаторстві функціонувало 5 апеляційних судів, 22 окружних та 241 міських судів [11, с. 70].

Часопис «Львівські вісті» 6 листопада 1941 р. помістив статтю під назвою «Суди і прокуратура починають діяти», у якій ознайомив читачів із ситуацією, що склалася у системі юстиції. У ній повідомлялось, що перед судівництвом Галичини постають багато завдань, більшовицька влада спричинилася до правового хаосу, а діяльність радянських судів була схожа на пародію правосуддя. Автор цієї статті стверджував, що на теренах Галичини (Стрий, Рогатин) почали створювати суди із доручення Міських управ, ще в липні 1941 р., а у Львові постав осередок організації судів під проводом судді Апеляційного суду Ю. Федусевича [12, с. 4].

Заходи по організації ненімецьких судів і прокуратури в дистрикті Галичина стали більш жвавішими, коли в серпні 1941 р. цією справою зайнявся Відділ юстиції при Генерал Губернаторстві. 11 вересня 1941 р. ним було видано циркулярне розпорядження про організацію судів в Галичині.

Під час адміністративно-територіально поділу у серпні 1941 р. німецька окупаційна адміністрація з Калуського і Долинського повітів створила Калуське окружне староство (нім. Kreishauptmannschaft und Gemeindeverband Kalusz) [13, с. 4]. Після здійснення адміністративного поділу і встановлення окупацій-

них органів влади в Галичині, було звернено увагу на організації судів. У жовтні 1941 р. в Калуському окружному старостві розпочалася організація міського суду. 16.10.1941 р. були прийняті на службу перші працівники: суддя, секретар та старший судовий реєстратор [14, с. 7].

Підбір суддів та працівників апарату суду відбувався за професійною ознакою, за винятком тих осіб, котрі відкрито виступали проти окупаційної влади [15, с. 177]. При підборі місцевих судів, новою владою враховувався національний чинник, тобто кількісний склад суду та прокуратури повинен був відповідати національному складу населення Галичини. Як зазначає автор в часопису «Львівські вісті» у статті «Суди і прокуратура починають діяти» при назначенні суддів, німецька влада зіткнулась з великими труднощами, у зв'язку з тим, що дуже мало таких суддів із числа українців. Персональна політика польської влади довела до того, що коли за австрійських часів в судівництві 50 відсотків за національним складом були українцями, то за польської влади, станом на 1939 р., такий відсоток становив менше 20. Ще гірша ситуація з канцелярійним апаратом, оскільки в цьому середовищі частка українців складає всього 10 відсотків, а є місцевості, де немає жодного працівника, українця за походженням [12, с. 4].

За часів польської державності в Калуському повітовому суді працювали судді-українці Степан Гладишовський та Вікентій Франц Микласевич *(фото 17)*. Поряд із своєю професійною діяльністю, активно брали участь у культурно-просвітницькому русі Калуша. Гладишовський очолював Народний дім, а Микласевич керував місцевою філією «Просвіти». Польська влада вбачала загрозу в українцях, які займались просвітництвом та одночасно працювали на державних посадах *(фото 18)*. Таким чином цих двоє суддів були заарештовані за сфабрикованими

справами та при-мушені покинути суддівську кар'єру [16, с. 137–139].

У складі Калуського міського суду часів німецької окупації працювали троє суддів. Керівником був призначений Іван Долгий. Народився майбутній правник 29 липня 1885 р. в селі Беньківці Рогатинського повіту. Із щорічних правничих календарів, які видавалися у польській державі, є згадка за 1925, 1927–1939 рр. про особу судді Яна Долгого, який працював у Калуському повітовому суді.

24 листопада 1941 р. співробітником Калуський ґродського суду став Василь Пойлянський. Він народився 19 серпня 1907 р. у селі Копанки Калуського повіту.

Ще одним суддею ґродського суду в Калуші в лютому 1942 р. став Миколай Шпитко. Народився він 26 листопада 1905 р. у селі Іспас, що на Буковині. Працював у ІІ-му відділі ведення цивільних та векселевих справ.

Працівники канцелярії Калуського міського суду були колишніми службовцями колишнього польського ґродського суду. Більшість з них проживали в Калуші та були польської національності. Керівник суду не мав повноважень набирати працівників, до його компетенції входило тільки підготовка документів на німецькій мові з докладною характеристикою і оцінкою кандидатів. Добір працівників в Калуський міський суд проводився через відділ юстиції, що знаходився в м. Львові.

Протягом 1941–1944 рр. у Калуському міському суді працювали секретар Микола Дзундза, старший реєстратор Прокопій Дідошак, Микола Смик, Алоїза Оцвейя, реєстратор Ярослав Петровський, Пантелеймон Мигас, Зенон Жолкевський, канцелярист Микола Бень, Ядвига Скібіцька, возний Михайло Федорів, доглядач в'язниці Михайло Добрянський, Ярослав Мельничук, Владислав Белько [14, с. 7].

Судочинство у Калуському міському суді проводилось на основі польського процесуального і матеріального права, але в тій частині, які не суперечили німецькому законодавству. Справи розглядались суддями одноособово, а винесені рішення проголошувались «Іменем закону».

Під час здійснення правосуддя заборонялося використовувати печатку та інші атрибути Калуського ґродського суду часів польської державності. Судові рішення та офіційні документи затверджувалися печаткою *(фото 19)*, яка містила назву суду: BURGGERICHT IN KALUSCH ГОРОДСЬКИЙ СУД В КАЛУШІ [17, с. 13]. Судді мали право при відправленні правосуддя вдягати суддівські мантії. За свою роботу судді та працівники апарату суду отримували заробітну плату, відповідно займаної посади.

Відповідно до розпорядження Генерального Губернатора Ганса Франка від 19 жовтня 1942 р., в Калуському міському суді мовою судочинства була встановлена українська мова, однак розпорядження передбачало, якщо 1/5 населення міста становило польське населення, то в судовому засіданні могла використовуватися і польська мова [18, с. 8].

До компетенції ненімецьких судів належали розгляд всіх кримінальних та цивільних справ, які не підпадали під юрисдикцію німецьких судів. До цивільних справ, які підлягали розгляду Калуським міським судом підпадали справи, предмет спору яких був меншим 5 тис. злотих. До кримінальних справ, які розглядались місцевими судами, відносились дрібні правопорушення, вчинені без застосування зброї, хуліганство, дрібні крадіжки, бійки, шахрайство та інші [19, с. 106].

Учасники судового процесу для юридичної допомоги могли скористатися послугами адвоката. Адвокати українського чи польського походження, мали право вести свою діяльність виключно в ненімецьких судах [20, с. 80].

На рішення Калуського міського суду можна було подати апеляційну скаргу до Станіславівського окружного суду, який мав право переглядати всі рішення місцевих ненімецьких судів. До Станиславівської судової округи входили міський суд Богородчан, Бурштина, Делятина, Галича, Калуша, Надвірної, Отинії та Товмача.

Німецька окупаційна адміністрація володіла правом контролю за здійсненням правосуддя місцевими ненімецькими судами. Таке право було закріплене Розпорядження головного відділу юстиції Польського Генерального Губернаторства від 26. 10.1939 р. та 19.02.1940 р. Незважаючи на те, що ці розпорядження було прийнято ще до утворення дистрикту Галичина, вони все одно поширювали свою чинність на територію Галичини [21, с. 174–176].

Керівник відділу юстиції в дистрикті Галичина володів правом подати скаргу на вирок протягом шестимісячного терміну із часу вступу рішення суду в законну силу. Вищий німецький суд мав право скасування рішень ненімецьких судів, або залишення їх в силі.

Після захоплення західноукраїнських земель, що входили в дистрикт Галичина та встановлення радянської форми влади рішення проголошені як німецькими, так і ненімецьким судами, визнавались нечинними. Усі судді, прокурори та працівники апарату суду були піддані репресіям. Кому не вдалось виїхати за межі Радянського Союзу, було заслано до таборів сталінського ГУЛАГУ [15, с. 178].

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що німецька окупаційна влада, створюючи різну систему судівництва, перш за все захищала інтереси німецьких громадян та осіб німецького походження. Населення міста Калуша та його околиць мали можливість звертатися до Калуського міського суду за захистом своїх прав, однак судові рішення не були остаточні і з

різних підстав могли бути переглянуті німецькими судами. Створене судівництво мало відверто дискримінаційний характер і слугувало опорою для німецького окупаційного режиму.

Джерела та література

1. Бойко І. Д. Історія Україн / Іван Бойко: Навч. посіб. 3-тє вид., доп. – Київ: Академвидав, 2007. – 688 с.

2. Юридична енциклопедія: В 6 томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Київ: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с.

3. Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО). – Ф. Р-909. – Оп. 1. – Спр. 64-а. – Арк. 221–222.

4. Гуцуляк М. В. Чи сказав правду вітер?... / Михайло Гуцуляк. Спомини, писані в Канаді понад вечір життя. – Київ: Либідь, 1996. – 192 с.

5. Verordnungsblatt für das Generalgouvernement. – 1941. – № 67. – 1941. – S. 443–444.

6. Проклямація до населення Галичини. Надзвичайне видання // Львівські вісті. – 1941. – 1 серп.– С. 1.

7. Адміністративний поділ дистрикту Галичина // Львівські вісті. –1941, 19 лист. – № 88. – С. 4.

8. Verordnungsblatt für das Generalgouvernement. – 1941. – № 68. – S 445–446.

9. Терлюк І. Я. Історія держави і права України / Іван Терлюк: [навч. посіб.]. – Вид. 3-тє, перероблене. – Київ: Атіка, 2013. – 628 с.

10. Трепак Л. М. Утворення та структура німецьких спеціальних судів і прокуратури в польському Генеральному губернаторстві у роки Другої світової війни / Леся Трепак // Часопис Київського університету права. – 2017. – № 3. – С. 336.

11. Офіцинський В. І. Дистрикт Галичина (1941–1944рр.) історико-політичний нарис / Володимир Офіцінський. – Ужгород, 2001. – 143 с.

12. Суди і прокуратура починають діяти // Львівські вісті. – 1941. – 6 лист. – № 77. – С. 4.

13. Адміністративний поділ дистрикту Галичина // Жовківські вісті. – 1941. – 23 лист. – № 23. – С. 4.

14. ДАІФО. – Ф. Р-49. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 7.

15. Трепак Л. М. Організація ненімецького судочинства в польському Генеральному губернаторстві / Леся Трепак // Історико-правовий часопис. – 2017. – № 2. – С. 200.

16. Ониськів О. Г. Калуські судді – активні учасники культурно-просвітницького руху 20-30 років XX століття на теренах Калущини / Олег Ониськів // Калуські історичні студії. – Т. 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів / Упоряд. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – С. 129–141.

17. ДАІФО. – Ф. Р-49. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 13.

18. Мова в судах Галичини // Голос Підкарпаття. – 1942, 29 лист. – № 14. – С. 8.

19. Wrzyszcz A. Okupacyjne sądownictwo niemieckie w generalnym gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie / A. Wrzyszcz. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. – 421 s.

20. Трепак Л. М. Організація та діяльність адвокатури і нотаріату в польському Генеральному Губернаторстві у роки Другої світової війни / Леся Трепак // Часопис Київського університету права. – 2018. – № 4. – С. 366.

21. Weh A. Prawo Generalnego Gubernatorstwa w układzie rzeczowym z objasnieniami i szczegotowym skorowidzem / A. Weh. – Kraków, 1941. – 272 s.

Oleh Onyskiv
Kalush

Organization and activity of the Kalush City Court in the conditions of German occupation

Abstract. *The article covers the process of organization and activity of the Kalush City Court during the German occupation; the legal basis of court activity is analyzed, materials of periodicals on this subject are considered.*

Key words: *Kalush City Court, German occupation, Galychyna District, General Governorate*.

ДІЯЛЬНІСТЬ УПА ТА ПІДПІЛЛЯ ОУН НА КАЛУЩИНІ. РЕПРЕСОЛОГІЯ

УДК 329/73(477.86)] : 616-082“194 ”

Людмила Андрійчук
м. Калуш

Особливості медичної опіки в Калуській окрузі ОУН в 1940-х рр. ХХ ст.: огляд джерел

Анотація. *У статті на основі архівних документів, спогадів та опублікованих матеріалів проаналізовано діяльність медичної служби в Калуській окрузі ОУН. Досліджено процес організації медичних курсів, складнощі в догляду за пораненими та хворими підпільниками й вояками УПА. Висвітлено особливості створення та функціонування медичних об’єктів – «шпитальок». Показано труднощі, пов’язані із залученням кваліфікованих кадрів до лав санітарної служби.*

Ключові слова: *медицина, санітарний стан, терен, медичний вишкіл, курси медсестер, Олексій Зеленюк, Ольга Гросберг, «шпиталька», Калуська округа ОУН.*

Одним із головних чинників нормального функціонування армії є постійне медичне забезпечення. Від самого початку у відділах Української Повстанської Армії діяла окрема санітарна служба. Коли навесні 1943 року структуру УПА було уніфіковано, постала спеціальна медична служба – Український Червоний Хрест (УЧХ). Завданням УЧХ було забезпечувати догляд за хворими та пораненими вояками УПА, залучати кваліфікованих лікарів, налагоджувати постачання та виробництво ліків, обладнувати підпільні шпиталі, проводити вишколи для медиків-новачків і вояків УПА, готувати методичні посібники з медицини [18].

Джерельна база з тематики обраного нами дослідження є доволі інформативною. Однак безпосередньо про медичну службу на теренах Калуської округи публікацій не багато. На особливу увагу заслуговують архівні документи загального медичного характеру, зокрема це – архівні матеріли опубліковані на сайті Електронного архіву національного визвольного руху [1–8]. Також певну інформацію про санітарний стан калуського терену містять звіти УПА [11–17]. Відомості про медичний вишкіл в УПА на Калущині містяться у протоколі допиту Прокопів Анни («Мотрі») – санітарки із с. Бережниця [10]. Цікавим є архівний документ «Залучник до санінструкції ч. І/44 від дня 11.10.44. Взір», який є зразком санітарного звіту для військових відділів УПА [9].

Досить змістовно охарактеризовано стан та структуру медичної ланки УПА у профільній літературі. Окремі публікації на цю тематику підготували лікарі: Я. Ганіткевич [19], С. Геник та Л. Паращук [20], Я. Радиш і А. Казмірчук [29], Л. Паращук [27].

Серед опублікованих джерел про стан медичної опіки в Калуській окрузі репрезентативними в контексті нашого дослідження є спогади лікаря та учасника національно-визвольних змагань О. Зеленюка [21] *(фото 24)*; референта Українського Червоного Хреста (далі – УЧХ) Калуського надрайонного проводу ОУН, О. Гросберг [24] *(фото 29)*; полковника УПА С. Фрасуляка [31]; командира куреня «Дзвони» та ТВ-2 «Гуцульщина» П. Мельника [25].

Організації та структурі медичної опіки в УПА присвячено два томи «Літопису УПА» – том 23 і том 32 [22–23].

Важливою ланкою дослідження медицини УПА та діяльності УЧХ є наукові публікації істориків: М. Срібної [30], О. Олійника [26], О. Петрович [28].

Отож, яким було медичне забезпечення вояків УПА?

Санітарний відділ куреня УПА складався з лікарів та їх помічників із розрахунку один лікар або його помічник на сотню стрільців, та санітарів із розрахунку один санітар на рій. Лікарський персонал був багатонаціональним, але більшість складали українці та євреї, що ховалися від нацистського терору. Санітарний персонал готувався на спеціальних курсах із числа добровольців, як правило, дівчат та жінок. В умовах автономних рейдів, які здійснювалися відділами УПА, ще постійно між собою взаємодіяли, хворих та поранених, що не могли бути в строю, відправляли на лікування до шпиталів, які облаштовувалися в селах або спеціально викопаних криївках у лісах. Під час коротких перепочинків, перегрупування сил лікарі здійснювали періодичні огляди стрільців. Хворих або таких, що не могли виносити тяготи партизанського життя, звільняли або переводили до боївок.

У військових підрозділах УПА був заведений суворий вишкіл. У всяку пору року, за будь-яких погодних умов, день починався на світанку (влітку – з п’ятої ранку, взимку – дещо пізніше) руханкою, миттям і молитвою. Після обіду – знову вправи та лекції. Після вечері – о сьомій годині – молитва й дозвілля, тому вояки УПА були загартовані і могли тижнями витримували тривалі рейди, що чергувалися постійними сутичками з ворогом. Але не бракувало і хвороб. Окрім ран, це були інфекційні хвороби, короста та обмороження. При виникненні інфекційних захворювань негайно робився лікарський або санітарний огляд, і хворих ізолювали до шпиталів. Ліків, звісно, не вистачало. Як і продукти харчування, ліки добувалися з допомогою місцевого населення та підпільної мережі ОУН. Широко застосовувалися народні методи лікування [19, с. 208].

Партизанська боротьба, яку вела Українська Повстанська Армія (УПА), брак своєї інфраструктури в тилу країни, бази підготовки кадрів для військ змушували бойові частини і під-

розділи діяти в умовах гострої нестачі озброєння, продуктів, медикаментів, амуніції, недостатньої кількості підготовлених до роботи у військах спеціалістів. Найболючішою була кадрова проблема в медичній службі УПА. Це пояснюється тим, що українські медичні кадри були на початку 1943 р. мобілізовані до окупаційних армій або внаслідок більшовицьких та гестапівських репресій винищені. Тому Головне Командування УПА велику увагу звертало на максимальне забезпечення медичними спеціалістами своїх частин і підрозділів. Проблема з медичними кадрами в УПА вирішувалась різними шляхами:

– мобілізацією до військ національно і патріотично свідомих кваліфікованих медиків;
– мобілізацією студентів і випускників вищих медичних навчальних закладів;
– залученням легально практикуючих медиків;
– залученням медиків інших національностей, яких повстанці звільнили з фашистських концтаборів, єврейських гето і радянського полону;
– підготовкою медиків на лікарських вишколах та санітарних курсах УЧХ.

Відразу ж після окупації українських земель гітлерівською Німеччиною були відновлені за ініціативою лікарів та громадських діячів відділи УЧХ у Львові, Рівному, Полтаві. У вересні 1941 р. почав діяти УЧХ у Києві. Очолив його професор Федір Богатирчук. Незважаючи на гуманну суть діяльності УЧХ, окупаційна влада поступово ліквідувала всю мережу Червоного Хреста, а його керівництво було заарештоване. УЧХ продовжив свою роботу в підпіллі, а з 1943 р. він став кістяком медичної служби УПА. Таким чином, найбільш національно свідомі українські медики влилися в лави повстанців [27, с. 111–114].

Крім того, дуже багато українських лікарів добровільно вступали в боротьбу проти окупантів у складі повстанських відділів УПА. Тільки на Прикарпатті в рядах УПА виконували свою благородну місію лікарі Шульженко, Мартинець, Каліцітан, Зеленюк, Долинський, Манюх, Кецзьор, Стефурак [27, с. 111–114] та багато інших.

У роботі медичної служби УПА значну роль відігравали студенти та випускники вищих медичних навчальних закладів України. Ще в червні 1941 р. студенти Львівського медичного інституту та університету організували добровільні дружини з охорони інститутських лабораторій, обладнання навчальних аудиторій і лікувальних закладів від мародерів у часи безвладдя при переміщеннях фронту. Пізніше ці студенти були змушені перервати своє навчання і отримані знання використати, виконуючи функції лікарів, фельдшерів у бойових відділах УПА. Цих студентів готували додатково до роботи в умовах партизанської війни на курсах лікарів [27, с. 111–114].

Досить поширеним методом надання медичної допомоги пораненим і хворим УПА було лікування в цивільних лікувальних закладах або в запіллі у місцевого населення. Під зміненими прізвищами, видуманими анамнезами *(сукупність відомостей, отриманих при медичному обстеженні шляхом розпитування самого обстежуваного або осіб, що його знають. – Л. А.)* поранень і захворювань повстанців було госпіталізовано у цивільні лікарні, де, ризикуючи життям, українські лікарі надавали їм допомогу. Для цього в деяких лікарнях з числа медиків організовувались підпільні групи. Так, наприклад, у Станіславській центральній міській лікарні від 1944 до 1950 р. діяла група медиків, яка тільки за другу половину 1944 р. надала кваліфіковану медичну допомогу 20 пораненим воїнам УПА [27, с. 111–114].

Часто поранені переховувались у «санітарних криївках» або у місцевого населення, а цивільні медики під покровом ночі, ризикуючи своїм життям, навідувались до них і надавали необхідну медичну допомогу. Слід відзначити, що командування УПА намагалось частіше вдаватися до послуг лікарів, що працювали в лікарнях та амбулаторіях, керуючись положенням, що «лікарі в легальних умовах можуть зробити більше, ніж у підпіллі».

Благородна діяльність медичних працівників-євреїв, які були звільнені УПА з концтаборів, гето, більшовицького полону й чесно служили в бойових частинах і підрозділах, вимагає окремого дослідження [27, с. 111–114].

Одним із основних завдань УЧХ стала підготовка медичних кадрів для УПА.

З цією метою на всій території бойових дій була розгорнута ціла мережа санітарних курсів для підготовки молодшого та середнього медичного персоналу і шкіл підготовки лікарів. Курси підготовки медичного персоналу були організовані окремо для військ і теренових структур УЧХ. Крім того, у кожному «районі», «кущі» лікарі та тернові провідники УЧХ проводили «вишколи» санітарів для потреб як терену, так і бойових частин УПА. Найчастіше курси проходили в польових умовах («зобов'язувала таборова форма життя»). Крім медичних питань, курсантів під керівництвом військових інструкторів готували ще і як рядових стрільців, викладали їм військові дисципліни.

Проводили заняття на курсах лікарі та провідники УЧХ, котрі працювали в тереновій мережі.

Дуже поширеним явищем була підготовка медсестер і санітарок на базі цивільних лікувальних установ. При цьому для кращого засвоєння матеріалу курсантки практично працювали в лікарнях та амбулаторіях. Такі вишколи відбувалися в Рогатинській, Войнилівській райлікарнях, Станіславській центральній

міській лікарні, Гусятинській районній лікарні на Тернопільщині [27, с. 111– 114].

Для уніфікації навчання на санітарних курсах в різних районах України Управою УЧХ при Головному військовому штабі було розроблено низку програм підготовки медиків різного рівня (гігієністок, ланкових і чотових санітарів, медсестер і фельдшерів, лікарів) як для військових частин і підрозділів УПА, так і для теренової частини УЧХ. Програми були розраховані на різну тривалість курсів – залежно від призначення курсантів. Так, наприклад, згідно з «Програмою вишколу медсестер і фельдшерів» на підготовку середніх медичних працівників виділялось 270 годин навчального часу, а в «Програмі санітарного курсу» на підготовку санітарів виділялось 100 навчальних годин, які були розподілені на 12 діб.

Навчальний матеріал був поділений на теоретичну та практичну частини. З теоретичних дисциплін найбільше уваги надавалось анатомії та фізіології симптоматиці гострих захворювань, невідкладних станів, інфекційних хвороб та їх лікуванню. При вивченні практичних питань основну увагу звертали на засвоєння курсантами практичних навичок з діагностики захворювань, догляду за хворими, дезінфекційних та дезінсекційних заходів, надання першої медичної допомоги при невідкладних станах. Крім того, дуже багато уваги зверталося на питання фармакології (більше 10 відсотків загального навчального часу) приготування ліків із лікарських рослин і виготовлення медичних засобів із підручного матеріалу. У програму вишколу санітарок, крім переліченого, були введені питання куховарства та дієтетики, а в програму підготовки медичних працівників для військових відділів – питання токсикології, практичні заняття з надання допомоги на полі бою, транспортної іммобілізації, транспортування поранених під вогнем супротивника [27, с. 111–114].

Треба сказати, що медичні питання були внесені у програми підготовки не тільки медиків, а і в програми вишколу стрільців, підстаршин і старшин УПА. Так, у «Проекті вишколу стрільців 1 ступеня» на санітарну службу із 120 годин навчального часу відводилось 2 години: 1 година гігієни, 1 година – поміч у наглих випадках – згідно із спеціальними вказівками командира санітарної служби. У навчальній «Програмі школи підстаршин «Олені» на санітарну підготовку відводилось 10 годин, які розподілялись так: гігієна стрільця – 2 години, перша поміч – 4 години, переношених хворих – 2 години, пояснення про хвороби – 2 години. У Програмі школи старшин УПА «Лісові чорти» із 900 годин навчального часу на санітарну підготовку відводилось 20 годин, із яких 8 годин приділялось теоретичним питанням і 12 годин – освоєнню практичних навичок з надання невідкладної медичної допомоги [27, с. 111–114].

Можна зробити висновок, що успіх будь-якої справи в першу чергу залежить від людей, які нею займаються, від правильного застосування їхньої кваліфікованості, досвіду, вміння, тому керівництво УПА максимальну увагу надавало підготовці медичних кадрів, їх підбору і забезпеченню медичними працівниками всіх військових частин і підрозділів. Усе сказане вище засвідчує добре продуману організацію медичної опіки в УПА.

Наступну частину нашого дослідження потрібно локалізувати – дослідити та проаналізувати особливості, загальні риси та структуру медицини в Калуській окрузі ОУН, за допомогою архівних матеріалів, спогадів та опублікованих джерел. З «Протоколу допиту Прокопів Анни («Мотря»*)», дізнаємося

---

*(«Мотря») – Прокопів Анна – народилася у с. Бережниця на Калущині у 1924 р. закінчила 5 класів народної школи у с. Бережниці та 2-х річну господарську школу в с. Новиця. В підпіллі з 10 травня 1944 р. Пізніше була призначена на посаду районною санітаркою на Солотвинщину повітовою санітаркою на псевдо «Калина».

деякі деталі про медичну опіку на Калущині, оскільки («Мотря») була санітаркою в підпіллі.

Ось короткий витяг із цього документа: «В організації працюю від 10 травня 1944 р., а втягла мене Базюк Юстина «Текля», що пізніше була районовою. Вона вислала мене на санітарний вишкіл в Кудлоківці *(в Кудлоківці – так в документі; правильно – в Кудлатівці. – Л. А.),* який тривав два тижні.

Тут я подала Косило Оксану «Білосніжку» літ 20 з Бережниці, Винничук Катрю д[очка] Івана «Зірка» літ 16, Берложецьку Анну д[очка] Якова «Шаріка» літ 19, Яковів Настю д[очка] Івана «Полтавка» літ 19, які були разом зі мною на вишколі. Текля вислала мене на 8-денну практику у шпиталь в Угринові. Тут були зі мною з тих, що пам'ятаю лише Берложецька Анна «Ворона» літ 23. В цьому шпиталі я працювала коло лікаря східняка на ім'я Анатолій. По 8-денній практиці я відійшла на три тижні додому, а потім знова за наказом Теклі я відійшла до праці санітарної при тому лікарі, але вже в Грабівці. Тут була ще Марія з Новиці на пс[евдо] «Ірка» (середня, чорнява) та з Ясинева чи з Каменя Юстина пс[евдо] «Одарка». Лічився тоді в шпиталі ройовий від Гамалії, стрілець Куліш, Байда і Микола Мельник – батько Роберта, літ 50, дяк, що його ранив у ногу з пістоля війт з Новиці. В Грабівці я працювала аж до відходу сотень Шрама, Гамалії, Ничоси у гори, то є до 22 липня…» [10].

З наведеного дізнаємося про курси санітарок у с. Кудлатівка на Калущині. Також стає відомо про те, що санітарок за проходженням двотижневого вишколу направляли на 8-и денну практику до шпиталю *(лікарні. – Л. А.).*

Як видно з документу, діяльність медичної служби була добре налагоджена завдяки попередній підготовчій праці підпільників. Варто додати й те, що з уривку можемо дізнатися про шпиталі, де лікувалися повстанці.

Потрібно сказати, що нашу увагу привернули звіти УПА з Калуського терену. Ці документи включають в себе інформацію про санітарний стан округи. Так, у кожному зі звітів подано коротку характеристику санітарної ділянки Калущини, Долинщини та Жидачівщини. Зокрема, детально описується медична складова по кожній ділянці. Подано аналіз відносно кількості хворих на різні недуги. У документі вказано і те, що є брак приміщення, працівників та медикаментів:

«Калущина. Гігієнічний стан серед мешканців терену, як кожного місяця, а головно тепер в час осіннього збору, поганий, задля брак робочих рук. Найгірше справа представляється в селах спалених під час переходу фронту та у наслідку дій УПА. Через брак приміщень живе тут по кілька родин в одній хаті, відчувається брак цілковитий білля, одежі і т[ому] п[одібне] по тих селах найбільше шалів тиф, бо задержати якусь-небуть ізоляцію було немислимо. Тепер епідемія тифу вже закінчилась. Нових захворювань не було. Занотовано 6 свіжих випадків червінки. За місяць вересень видужало із тифу 36 осіб, померло 13, на лікуванні 40. Венеричні недуги злокалізовано в селах, як було подано у попередньому звіті. Через брак відповідних медикаментів, лічення їх представляється безнадійно. Нові прояви захворін помічається в селах, де є большевицькі «шпіцпункти» – Збора, Завадка, Брошнів, Красне. Устійнити точно число і стан хворих в тих селах тяжко через стале квартирування там большевиків. Випадки захворювань зауважується теж між молоддю, що повернулась з Німеччини. Інші хвороби як малярія (2 випадки), грипа, коклюш та інші хвороби у наслідок простуди, туберколічні, разом заокруглене становлять до 450 випадків. Чираки, короста є майже в кожному селі і обіймає 30 % населення (в гірських селах і більше). Зі сторони УЧХ подано багато порад, виварів, зею, ліків і т[ому] п[одібне]. Нещасних випадків було 6, 4 ранені підчас облав, 2 через нещасливий випадок. Всім

опікується УЧХ. Один важко ранений помер. Санітарну повірку переведено тільки у сотні «Бистриця», у них сан[ітарний] стан до-сить задовільний (недостачу мила та білля доповнено). Хворі у сотні: 3 чиряки, 6 корости: крім того брак санітаря. Медсестри провели також провірку по боївках, у них сан[ітарний] далеко кращий як по відділах. Хворі з війська та сітки – 23 (чиряки, запалення, туберкулічні); 1 помер, всі інші на лікуванні. Ранені – 24, з того 5 в бою, інші під час облав. Важко ранених – 2,1 ранений попав в час облави. В звітний час переведено 6 операцій з добрим вислідом. Закуплено медикаментів на суму 4150 крб. Забезпечено ВСО: родин підпільників – 26, інваліди ОУН та УПА – 4, дітисироти – 6, виздоровці – 14, вивезені на Сибір – родини – 7, арештовані – 6 осіб» [15].

Аналогічний опис є і в інших опрацьованих нами звітах з терену. Так, у звіті від 1.IX. – 30.IX.1945 року вказується: «В Калуші відбувається курс медсестер. Всіх курсантів 17» [12]. Це докуметальне засвідчення підготовки медперсоналу для УПА в Калуші.

Інфоративним є також звіт від 1.VIII. – 31.VIII.1945 року. У документі описується санітарний стан сотень «Рисі», «Донського» та «Заграва»: «Гігієнічний стан поміж стрілецтвом менш-більш можливий. Найгірший стан у відділі «Рисів», це з огляду на брак білля. Переведено один раз санпровірку у 3-х відділах. Всі сотні вивінувано у достаточну кількість медикаментів. Сотні «Донського» та «Рисів» одержали роблені індивідуальні пакети, сотня «Заграва» 70 штук роблених бандажів, та достаточну кількість гази» [13].

Характеристика санітарної ділянки за звітом від 1.VI. – 30.VI.1945 р. дає нам можливість дізнатися про лікувальні заклади у місті:

«Калущина. В м. Калуш є одна велика лікарня, в якій мають змогу лікуватися цивільні і військові. Крім цього є ще дві

лікарні, про призначення яких не можна довідатися (мають виключно для війська). Осередок Народного Здоров'я (ОНЗ) приміщується в селах: Голинь, Сівка Калуська, Мислів (санітарні пункти). Ці пункти створені для поборювання епідемічних недуг, обслуга – виключно східняки. На терені Перегінського району находяться дві лічниці: одна в райцентрі, друга в Новиці. В Перегінській лічниці завідуючим є жид Ренгач, в склад управи входять ще 5 працівників. Тепер лежить там 5 людей здовлених хворих на тиф. В лікарні в Новиці працюють 4 большевицькі санітарки. Зараз лежить в ній 7 хворих на тиф. Войнилівський район: військово-цивільна лічниця. Санітарні пункти: Мостищі, Завадка, Перевозець, Дуброва» [11].

У звіті від 25.8. – 25.9.1946 р., також подано характеристику лікувальних закладів: «Військових лічниць на терені р[айон]у немає. Сітка лікувальних установ на терені р[айон]у за большевицьким адміністративним поділом: районна лікарня для населення, районна амбулаторія, жіноча та діточа консультації, санстанція, в селах Верхня, Довга-В[ойнилівська], Долпотів, Сівка-В[ойнилівська] – відкрито фельдшерсько-акушерські пункти, у селах Збора, Копанки, Томашівці і Перевозець – відкрито фельдшерські пункти» [17].

Продовжуючи тему лічниць УПА, звернемо увагу на першоджерела, а саме на спогади підполковника УПА Степана Фрасуляка («Хмеля») «Ремесло повстанця». Зокрема, мова піде про зруйновану шпитальну УПА в урочищі «Марина». Необхідно додати, що специфіка розташування медичних об'єктів полягала в обранні місць подалі від головних доріг, військових та поліційних об'єктів у придатному для цього приміщенні та у їхній частій змінюваності із конспіративною метою. Є відомості про лікаря УПА, доктора на псевдо «Кум»: «Взимку 1946 р. большевики робили великі облави на ліси Калуської округи. Тоді згинуло багато цивільних, які скривались перед больше-

виками, тоді попадали деякі осередки і шпитальки. В «Марині» біля села Лужки (Болехівський район) знаходилася надрайонна шпиталька під постійною опікою доктора «Кума» – прізвище Блюменталь. Доктор «Кум» – знана фігура в УПА. Його знали тисячі повстанців. Він був в УПА від заснування УНС: спершу лікарем сотні «Сіроманці», потім у курені «Гайдамаки», у старшинській школі «Олені», насамкінець завідувачем над районної шпитальки в «Марині». Доктор «Кум», за національністю єврей, до нас, був щиро прив'язаний, і хоч Організація дозволила йому по приході большевиків відійти на легальщину, він волів ділити долю і недолю з нами дальше, а в потребі чесно згинути. Який хрустальний характер! Я мав нагоду з ним часто стрічатися і говорити. Доктор «Кум» був оптимістом, вірив у нашу перемогу. Одного разу, вже за большевицької дійсности, я з ним стрінувся в «Марині» та запитав, чому він не відійшов разом з доктором «Максимовичем» на легальщину. Він мені так відповів: «Знаєте, пане поручнику, мене заболіла та вістка, що ви мене хочете збутися. Я належу до категорії тих людей, що добре довго пам'ятають. Під час німецької окупації Організація вирятувала мене від смерти, то чому я маю бути невдячний і не помагати повстанцям будувати Україну? Я вірю, що себе не посоромлю, а вам можу не раз стати в пригоді».

Дня 23.1.1946 р. стійковий завважив групу большевиків. Він одразу повідомив шпитальку. Зараз заряджено поготівля. Легко раненим належало відступати догори звором, а здорові почали виносити важко ранених до бункера. При тій роботі застали їх перші стріли. Тоді згинули: др. «Кум», поручник «Клименко»*, надрайонна аптекарка «Христя» (родом з Волині, дуже

*(«Клименко») – Дуб Яків, поручник УПА – (нар.?–23.01.1946 р.) народився в с. Кропивник (Долинщина) в селянській родині. Закінчив сільську народну школу. Вояк «Нахтігалю» або «Роланд». Із березня 1944 р. організаційно-мобілізаційний референт Калуського окружного проводу ОУН. У 1945 р. заступник командира ТВ 23 «Магура». Загинув під час захисту шпиталю в урочищі «Марина» 23 січня 1946 р.

гарна), санітарка «Зенка», санітар «Лен»; у шпитальці та бункері большевики постріляли 9 хворих: «Борсука», «Дороша», «Орловського», «Плиту», «Рубача»*, «Чорноту», «Сойку», «Березу» «Зозулю»; 3-х з охорони шпитальки зловлено живими: «Чорноморця», «Дзвінчука» та «Дуба»; 5 хворих та 4 з охорони аптеки утекли. Доктор «Кум» додержав слова. Він не посоромив ані себе, ані УПА. Перед смертю подер американські доляри, порозкидав дорогоцінности (його власність), щоб не забрав ворог. Поручник «Клименко» любився у «Христі».

У такому моменті, як наскок большевиків на шпитальку, він не утікає з «Христею», щоб рятуватися, у ньому перемагає вища мораль – мораль революціонера: він рятує з «Христею» важко хворих і при тій роботі обоє гинуть, геройською смертю звінчані навіки. В наскоку на шпитальку брала участь болехівська спецгрупа військ НКВД. Большевики шпитальку спалили. Нагі тіла вбитих завезли до Брязи. Там спеціальна енкаведівська комісія перевела огладини тіл. Вбитих большевики похоронили на горі між Лужками і Брязою».

Проблеми медичної служби УПА торкається у своїх спогадах і курінний УПА Петро Мельник («Хмара»): «Як ми вже згадували, в с. Грабівка поміщувався шпиталь. В зв'язку з тим, що загрожували йому майже щоденні бої з большевиками, він був евакуйований до двох сіл: Старий Угринів та Середній Угринів. За час наших боїв шпиталь наш збільшився на 50 ліжок. Цей шпиталь став перенесений до с. Грабівки і був розташований в трьох відповідних будинках.

---

*(«Рубач») – Данилів Михало (1924–1946) – родом із села Кальна (Долинщина) з багатодітної (10 дітей) сім'ї. Ройовий у сотні «Журавлі». Відзначився в бою 1 вересня 1945 р. в с. Луги (Рожнятівщина), зазнавши важкого поранння. Доправлений в шпитальку в урочищі «Марина».

Головним лікарем шпиталю був д[октор] «Витривалий»*, придніпрянець родом з Полтавщини.

Адміністратором шпиталю була дантистка «Оля»** з Войнилова, заступником лікаря «Галя»*** родом з Винниці *(з Винниці – так в документі; правильно – з Вінниці. – Л. А.)*, яка впала у великому бою з внутрішними військами під с. Бугрівка *(с. Бугрівка – так у документі; правильно – с. Богрівка Богородчанського району Івано-Франківської області. – Л. А.)* [31, с. 79–81].

Таким чином, наведені джерела дають цілісне уявлення про мережу повстанських шпиталів на Калущині та медперсонал, що їх обслуговував.

Спогади очевидців подій 1940-х років та учасників підпілля дають нам змогу ширше розкрити та осягнути всі аспекти розвитку та організації медичної опіки.

---

*(«Витривалий»), («Полтавець») (інші відомості не встановлені) (? – ?). Народився в Полтавській області. За фахом фельдшер. До відділів УПА перейшов у січні 1944 р. від німецьких охоронних відділів, що розміщувались у с. Мислів на Калущині. Лікар УПА групи «Чорний ліс». Головний лікар повстанського шпиталю в селах Грабівка, Старий та Середній Угринів. На початку літа 1944 року переведений лікарем до повстанського шпиталю на Долинщину (неподалік с.Розтоки). Влітку 1944 р. з групою командира Бутковського Івана («Гуцула») відійшов за кордон.

**(«Оля»), («Ася») – Цимбаліста Дарія (1924 – 6.02.1948). Народилася в смт Войнилів (Калущина). В 1938 р. закінчила сільську школу. Середню освіту здобула у Калуші. З 1941 р. продовжує навчання у Станіславові, де здобуває фах зубного лікаря. В 1943 р. одружується з Лівим Володимиром («Митарем»). В 1944 р. – адміністратор повстанського шпиталю в Чорному лісі. Згодом друкарка референтури СБ Карпатського крайового проводу ОУН. Загинула в криївці зі своїм чоловіком в с. Топільське (Рожнятівщина).

***«Галя» (інші дані не встановлено) (? – 27.07.1944). Народилася у м. Вінниця. Лікар УПА групи «Чорний ліс». Заступник головного лікаря повстанського шпиталю в селах Грабівка, Старий та Середній Угринів. Загинула під час нападу фронтових частин Червоної армії на табір шпиталю УПА біля с. Богрівка (Богородчанщина).

Реальні умови утримання хворих на початках повстанської боротьби подає очевидець подій Степан Фрасуляк: «В тім часі лікарська опіка була незадовільна. По відділах лікарів не було, тільки санітарі з порожними сумками. В цій справі треба було перевести радикальну поправу. В разі захворювання або ранення повстанця, його залишалося в селі, де ним мали заопікуватися місцеві люди. Теренові проводи, щоб відтяжити села від хорих повстанців, наказали селянам копати по лісах бункери і там приміщувати хорих. Були це страшні нори, без світла, вогкі, воняючі, а глина і каміння падали хорим на обличчя. В цих норах лежали ранені і хорі на тиф повстанці. Лятрин не було, зате довкола бункеру була небезпека наступити на щось вонюче. Опіки не було. Дижурні зі села приносили їсти. Нераз підчас облав хорим приходилося і по кілька днів голодувати. І в дантейськім пеклі, здається, не було грішникам гірше, як нашим мученикам за Волю в опатентованих гуманітарних захистах. Пишу це яко очевидець, що в своїх рейдах або інспекціях мав бачити не одну таку «нірку». Одна така «нірка» була коло села Суходола. В ній лежало шість хорих тифозників, а саме один чотовий з куреня «Ромка», ройовий із сотні «Гонти» і чотири повстанці. Всі були подібні до трупів. Один повстанець в гарячці плакав як дитина, інші зривалися, виходили на двір. Опіки ніякої. До тої «нірки» зайшли ми оба з доктором «Кумом». Таке, як ми там побачили, ані він ані я в житті не бачили. Ми зробили донесення до проводу та загрозили станичному. Вкоротці цивільна сітка побудувала новий шпиталь і прикріпила до нього санітарку.

В перших двох роках большевицької окупації тиф був сильно поширений по селах і в наших повстанчих рядах. Причиною захорувань були:

а) пересунення через Галичину великих мас війська;

б) брак гігієни і профілактичних середників;

в) голод.

Тиф десяткував людей по селах. Большевики наказали в кожному селі творити шпиталі та висилали там свої медсестри. Наразі боротьба з тифом не давала результатів. Від селян заражувалися наші повстанці. Дивне, що хворі повстанці перебуваючи у холодних та вогких бункрах, позбавлені опіки, ліків та харчів поборкали страшну недугу і виходили, правда дуже ослаблені, але здорові.

Смертність у наших рядах виносила три проценти. Провід ОУН станувши перед фактом, що число ранених і тифозних чим раз збільшується провів радикальну протиакцію. Боротьбу з тифом та лікування ранених передав Українському Червоному Хрестові (УЧХ). УЧХ зорганізував санітарні курси, які провадили кваліфіковані лікарі; будував шпитальки, які були під постійною контролею лікарів, теренових провідників та командирів УПА; занявся закупном ліків та індивідуальних пакетів. Евіденція і хроніка шпитальок могла похвалитися гарними результатами. Хворі, маючи постійну лікарську опіку, відповідні ліки, та доволі поживних харчів, приходили скоро до здоровля. В наших шпитальках лікарі проводили важкі та скопліковані операції та ампутації. Лікарі докладали зусиль, щоб хворому якнайменше справляти болю, щоб він себе добре морально почував. Це була дуже позитивна праця нашої Організації. Вона зміцнила особисті почування повстанців, що ними хтось журиться, що під час хвороби або ранення знайде опіку і скоро видужає. Шпитальки були законспіровані, про них знали тільки втаємничені особи. Деякі шпитальки провадили свою роботу на одному місці більше року. В разі небезпеки шпитальку переношено в друге місце. Про шпитальку ворог довідувався припадково, коли робив генеральні облави та розстрільною переходив ту полосу ліса в якій містилася шпиталька, або через провокатора. Досі не занотовано такого випадку, щоб [хтось] з її персоналу або вилікуванців видали місце постою. Тими злочинцями були особи, яких больше-

вики заставляли слідкувати де в ліс возять ранених, харчі, ліки. Большевики, натрапивши на шпитальку, хорих вбивали, а приміщення палили. Були і такі випадки, як під час облави в квітні 1944 р., коли Червона Мітла натрапивши на дві шпитальки одну під Сиглесом, другу на Зеленковім (коло Суходола), важко ранених повстанців спалили живцем.

Реасумуючи повище, стверджую, що під час німецької окупації санітарна справа по відділах була поставлена добре, зате по приході большевиків аж до кінця 1944 р. була дуже занедбана і треба було багато зусиль і праці, щоб її знова поставити на належний рівень. Цей стан оправдую обставинами, які настали по приході большевиків. Були ними: нечуваний терор нового ворога, облави, засідки, пенетрації лісів, тотальна відповідальність, арештування, вивози, розстріли. Треба було деякого часу, щоб населення привикло до терору та навчилося ставити опір. Під час переходу фронту пропали наші аптечні бази. Те що залишилось, було нічим проти запотребувань, які тоді заіснували. Число наших відділів збільшувалось, а неустанні бої помножували також число ранених. Треба було шукати нових джерел здобуття ліків. З тим завданням УЧХ дав собі раду. Клич, що кинула Організація «в кожному відділі – кваліфікований санітар, в кожній шпитальці лікар» заставив теренові проводи мобілізувати лікарів, вести санітарні курси та писати популярні підручники з ділянки: військової гігієни, першої помочі в пораненнях, як боротися з понесеними недугами. Деякі підручники були написані дуже приступно. Зміст їх вичерпував найрізнородніші і часто трапляючіся хороби та приписи чим їх лікувати (специфіки і зела)» [31, с. 79–81].

З наведеного вище уривку зі спогадів дізнаємося про особивості організації медичної опіки в Калуській окрузі ОУН, труднощі, пов’язані із забезпеченням ліками повстанських шпиталів. На перешкоді цьому були часті і жорстокі облави на шпи-

тальки, сутички з більшовиками, котрі значно ускладнювали нормальне та налагоджене функціонування санітарної опіки в УПА. Унаслідок низки причин, таких як: сильний брак ліків, відсутність стерильних умов для проведення операцій та перев'язок, брак пристосованих приміщень, у яких перебували хворі та поранені повстанці могли б отримати належну допомогу, призводили до загибелі багатьох людей. За таких обставин керівництво ОУН і УПА змушено було вдаватися до рішучих заходів задля покращення медичної опіки в повстанських відділах.

Очевидець та учасник підпільної боротьби лікар Олексій Зеленюк («Пастер»)* тривалий час надавав медичну допомогу повстанцям.

Подані доктором («Пастером») детальні описи всіх подій та відомості про санітарну справу на теренах Калущини, дають нам змогу з'ясувати аспекти медичної справи в УПА. Зокрема, Олексій Зеленюк описує, як він особисто проводив складні операції повстанцям, описує труднощі, пов'язані з комплектацією медикаментів для УПА тощо.

Варто звернути увагу на згадку в спогадах про шпитальки: «Вже темніло, як ми в'їхали в село Витвиця, а далі подалися через Кальну, Розтоки до Слободи Болехівської – великого гірського села. Далі подались мимо Лужків у село Липа. Залишили ці гірські села і крутими стежками пішли вглиб карпатських

---

*(«Пастер») – Зеленюк Олексій (24. 04. 1923 – 27. 11. 2004). Народився в с. Жабокрич (Вінниччина) – учасник національно-визвольної боротьби, лікар УПА. Закінчив Одеський медичний технікум (1940), навчався у Львівському медичному інституті (від 1940). Від 1944 р. підпільно працював лікарем-хірургом в УПА. Тривалий час перебував на теренах Калущини. У лютому 1947 р. заарештований органами НКВС, засуджений до 10-ти років ув'язнення, покарання відбував у таборах ГУЛАГу в м. Інта (Комі, РФ). У 1964–1971 рр. повторно навчався у Львівському медичному інституті. Після закінчення працював лікарем-хірургом на Львівщини.

лісів. Проходячи горами, кілька разів зустрічали молодих стійкових, які пропускали нас за умовними паролями. Все це було для мене і дивне, і нове. Ми добралися до лісничівки з кількома кімнатами. Біля хати – довга будівля з дощок, у якій стояли залізні ліжка, а на них лежали стрільці УПА, поранені в боях з німецькими каральними органами. Це і був той «шпиталик», як його називали тоді і як тепер у спогадах іменують […]. «Таня» познайомила мене з небагатим шпитальним господарством: автоклав, металеві шини, якими ми удвох з «Танею» шинували, гіпсували вогнестрільні переломи рук і ніг наших стрільців.

«Таня» спала на тапчані в амбулаторії, вранці звивала свій матрац, готуючись до прийому поранених. Мені виділили для спання місце в окремій кімнаті...».

Також, цікавим є уривок, де описується, як підпільники переховували медикаменти: «…Переночував в окремій кімнаті у Великій Турі. Тут мене познайомили з молодою гарною дівчиною середнього зросту, і розкішним русявим волоссям. Вона називалася «Калина», а мене представили як «Пастера». Їй вручили маленьку естафету (секретний папірець), і прочитавши його, вона привітаю усміхнулася та сказала: «Ну, добре, все мені ясно, будемо працювати разом». Ось так я поволі входив у нове середовище українського підпілля. Того ж дня повели мене в одну із хат до пораненого в ногу хлопця-повстанця, щоб змінити пов’язку на рані. У хаті була санітарна торбина з бинтами, йодом і якоюсь маззю. Потрібного для роботи пінцета не було, але перев’язку я зробив як слід. Пообідали разом з «Калиною», яка наступного дня зранку попросила йти з нею в ліс. «Калина» добре знала секрети партизанських сховків, відтягнула відповідний кущ і тим самим відкрила вхід у велику металеву цистерну, на дерев’яних полицях якої зберігалася велика кількість різних медикаментів та матеріалу для бандажів: бинти, марля, вата, антисептичні розчини. Ми уважно переглядали, сорту-

вали, складали ці медикаменти. Вони були різних фірм. Сортували все за їхньою дією. Після виконаної роботи ми з «Калиною» вийшли зі сховку й акуратно закрили конспіративний вхід» [21].

У своїх спогадах Романна Сімків *(дружина О. Зеленюка «Пастера». – Л. А.)*, що опубліковані в томі 32-му «Літопису УПА», описує як саме проходили вишкільні курси медсестер в с. Лужки Долинського району: «Це було досить віддалене гірське село, яке розташовувалося високо в горах, далеко від шосейної дороги та від міських центрів. За кілька кілометрів від нього у гірському масиві була відома на той час старшинська школа «Олені», а недалеко від неї – підпільна лікарня, яку тоді називали «шпиталькою». Її охороняла сотня «Козака». Організатором цього медичного пункту була обласна провідниця «Галичанка» *(Юлія Ганущак. – Л. А.)*. Вона підбирала дівчат, котрі навчалися у гімназії і хоч трошки були ознайомлені з латинською мовою. Почалося серйозне навчання, яке тривало 3 місяці: травень, червень і липень. Всього було 13 дівчат із різних районів, та найбільше із Калущини. Виховну, ідейну роботу проводила обласна провідника юнацтва «Степова»… Оскільки це був організаційно-медичий вишкіл, то режим був табірний: вранці спільна молитва, вмивання у гірській річці Лужанці, фізкультура і заняття – 5 годин зранку і 3 години після обіду. Сам процес навчання, як на той час, був на досить високому рівні. Програма була насиченою і прирівнювалась до шкільної. Навчання почали із вивчення анатомії. Доктор «Амікус» був вимогливим, при викладанні користувався тільки латинською мовою і таких самих знань вимагав від нас… Далі вивчалися такі ж предмети, як звичайно прийнято у навчальних медичних закладах: фізіологія, внутрішні недуги, хірургія, перша медична допомога, особливо при різноманітних переломах, пораненнях, опіках. Крім медичних предметів, нас знайомили також зі

зброєю. Ми навчилися, як поводитися з гранатою, як вивести пораненого із оточення та багато чому іншому. Нам видали посвідчення, закріплені печаткою, на великих бланках. І розій - шлися хто куди. Як склалася подальша доля дівчат – невідомо» [23, с. 335–338].

Інформацію про курси санітарок містять спогади Ольги Гросберг «Степанівної», яка власне сама їх проводила. Матеріали опубліковані в другій частині книги «Літопис нескореної України»: «Я проводила ідеологічні вишколи, підбирала по селах на медсестринські курси дівчат. Курси були в Тяпчі, вчили на них доктор «Пастер» (Олексій Зеленюк) з Великої України і доктор «Берест» (Ярослав Мартинець з Богородчан) *(фото 25*). Вчилися «Невідома» (Зеновія Чекалюк з Калуша), Тамара з Моковець коло Войнилова (псевдо і прізвища не пам'ятаю), і «Циганка» (Євгенія Кузь з Перегінська). Дівчат готували до праці в курені «Різуна»-«Грегора» (Андрусяка Василя зі Снятина). «Різунці» базувалися в Чорнім Лісі. То був мій терен. У кожному районі ми утворювали медпункти. У Калуському – в Кадобні і Завадці, в лісі під Болеховим, в Перегінському – у Ясені і в Сливках, у Войнилівському – в Томашівцях. За кожним медпунктом була закріплена медсестра. Ми готували індиві-дуальні пакети. Бинт, марлю і вату для них нам постачали зі Старого Угринева на Калущині. Ми зашивали ці матеріали в тканину, яку нарізали з плащпалаток» [24, с. 431– 439].

Підсумовуючи сказане вище, можемо констатувати, що діяльність медичної служби УПА (зокрема УЧХ) була важливим елементом функціонування повстанського руху на Калущині.

Збережені у письмових джерелах відомості про організацію медичної служби у Калуській окрузі ОУН зосереджені, головним чином, у повстанських документах і спогадах учасників подій, дають цілісне уявлення про стан медичного й санітар-

ного забезпечення відділів УПА в часі найбільш активних бойових дій.

В умовах бездержавності та ворожого оточення керівництво ОУН, УПА та УЧХ намагалося належним чином організувати діяльність медичної служби, від якої залежало життя повстанців і підпільників та можливість подальшої тривалої боротьби з окупантами. Воно зуміло забезпечити необхідний вишкіл медичного персоналу, підбір ліків, спорудження криївок для поранених, дотримання умов конспірації, підтримку місцевого населення тощо.

Джерела та література

1. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 15. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/1918.

2. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 15. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/1920.

3. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 15. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/1922.

4. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 15. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/1912.

5. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 15. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/1919.

6. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 15. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/1917.

7. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 15. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/1923.

8. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 15. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/1921.

9. ГДА СБУ – Ф . 13. – Спр. 376. – Т. 61. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/4329.

10. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 52. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/7665.

11. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 80. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/2826.

12. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 80. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/2829.

13. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 80. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/2828.

14. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 80. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/2827.

15. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 80. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/2831.

16. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 80. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/2859.

17. ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 80. // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://avr.org.ua/viewDoc/2854.звіт 25.8.1946 –25.9.1946

18. В'ятрович В. М. Українська повстанська армія. Історія нескорених (видання третє) / Володимир В'ятрович // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.memory.gov.ua/ sites/default/ files/userupload/upa-armiya-neskorenyh.pdf.

19. Ганіткевич Я., Голяченко О. Історія медицини / Олександр Голяченко, Ярослав Ганіткевич. – Тернопіль: Лілея, 2004. – 248 с.

20. Геник С. М., Паращук Л. Д. До питання формувань медичної служби Української повстанської армії / Степан Геник, Любомир Паращук // Лікарська справа. – 1998. – № 8. – С. 160–164.

21. Зеленюк О. М. З пережитого... Спогади / Олексій Зеленюк // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.vox-populi. com. ua/rubriki/istoria/operaciavisla/zperezitogospogadicastina1avtorzelenukoles

22. Літопис Української Повстанської Армії, Т. 23. Медична опіка в УПА / [ред.: М. Ріпецький]. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 1992. – 477 с.

23. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 32. Медична опіка в УПА / [ред.: М. Ріпецький]. – Кн. 2. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2001. – 581 с.

24. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. – Кн. 2. – Львів: «Видавнича Галицька Спілка», 1997. – 664 с.

25. Мельник П. В. «Хмара» сотник УПА В огні повстання УПА на відтинку Чорного лісу 1943–1945. Перша частина / Петро Мельник / [упоряд. і наук. ред.: С. Лесів, Я. Коретчук]. – Видавництво УПА «Гуцульщина», 1949. – 271 с.

26. Олійник О. В. Діяльність підпільного Українського Червоного Хреста в лавах УПА на території Галичини в 1943–1944 рр. / Олег Олійник // [Електронний ресурс] – Режим доступу – http:// www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fistor/program_5e2ac2f84ca2b.pdf.

27. Паращук Л. Д. Підбір, підготовка та розстановка медичних кадрів в Українській повстанській армії / Любомир Паращук // Практична медицина. – 1996. – № 1–2. – С. 111–114.

28. Петрович О. Ю. Жінки в лавах підпільних структур: процес входження, напрями та форми діяльності, ставлення чоловічої більшості / Олена Петрович. – Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – Київ, 2014. – Випуск 90. – С. 79–84.

29. Радиш Я. Ф., Казмірчук А. П. Медичне забезпечення українських національних військових формувань першої половини XX ст. / Ярослав Радиш, Анатолій Казмірчук // Лікарська справа. – 1995. – № 5–6. – С. 193–198.

30. Срібна М. А. Форми шефської роботи Українського Червоного Хреста в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) / Марія Срібна. – Архіви України. – 2013. – № 2. – С. 79–87.

31. Фрасуляк С. Ф. Ремесло повстанця: збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-Хмеля / [упоряд. і наук. ред.: Р. Забілий]. – Львів, 2007. – 424 с.

Liudmyla Andriichuk
Kalush

Features of medical care in the Kalush District of the OUN in the 1940s of the twentieth century: a review of sources.

Abstract. *The article analyzes the activities of the medical service in the Kalush District of the OUN on the basis of archival documents, memoirs and published materials. The process of organizing medical courses, difficulties in caring for wounded and sick underground fighters and UPA soldiers have been studied. The peculiarities of the creation and functioning of medical facilities – «spytalcy» are highlighted. The difficultties associated with attracting qualified personnel to the ranks of the sanitary service are shown.*

Key words: *medicine, sanitary condition, terrain, medical training, nurses' courses, Oleksii Zeleniyk, Olha Hrosberh, «spytalka», Kalush unit of OUN.*

УДК 323.281: 726.84(477.86) “194 ”

Анна Чорній
м. Івано-Франківськ

Дослідження місць поховань жертв комуністичних репресій 40-х років XX ст. на Калущині

Анотація. *У статті висвітлено результати досліджень місць поховань жертв комуністичних репресій на Калущині 40-х рр. XX ст., розкрито етапи та підсумки дослідницької праці членів товариства «Меморіал» у 1990–1996 рр. та пошанування пам’яті загиблих унаслідок репресій більшовицького тоталітарного режиму.*

Ключові слова: *репресії, терор, жертви, розкопки, дослідження, масові поховання.*

Питання досліджень поховань жертв комуністичних репресій ще недостатньо висвітлене в науковій літературі. Найбільш грунтовною є праця судмедексперта Омеляна Левицького [9]. Частково цієї проблематики торкалися дослідники Ігор Андухіва [1], Віктор Ідзьо [5], Володимир Бакала [3], Степан Лесів [10] Іван Тимів [18–20] та ін. Окремі повідомлення про розкопки й перепоховання в населених пунктах опубліковано в періодичних виданнях. Тут є звістки про речові знахідки, свідчення очевидців подій тощо. Такі відомості поміщені на сторінках часописів «Дзвони Підгір’я», «Вісті Калущини», «Галичина», «Нафтохімік-Калуш» та ін. [7, 10, 13, 14, 15, 21, 22, 24, 26].

Питання комуністичних репресій на Прикарпатті все частіше попадають в поле зору науковців [1–2, 3, 5, 17]. Вони ґрунтуються на результатах експертних досліджень місць поховань жертв комуністичних репресій, які з 1989 р. активно проводило історико-просвітницьке товариство «Меморіал». Матеріали з

цієї тематики, створені органами радянської влади, потребують уважного й критичного опрацьовування. Речові предмети й останки загиблих є безпосереднім й прямими свідченнями злодіянь каральних органів радянської влади на Калущині.

17 вересня 1939 р. радянські війська вступили на західноукраїнські землі, які до того були в складі польської держави. 19 вересня частини Червоної армії увійшли до Калуша [8, с. 101].

Утвердження радянської влади на нових землях відбувалося в декілька етапів. Спочатку 22 жовтня 1939 р. були призначені вибори до Народних зборів Західної України, а 26 жовтня відбулося їх скликання, на якому було проголошено входження цих земель до складу УРСР. Наступним кроком стало створення воєнно-репресивного апарату. 6 листопада 1939 р. за наказом Лаврентія Берії було утворено управління НКВС у Станіславській області, до якого увійшло 14 повітових відділів [5, с. 43]. У Калуші був розташований районний відділ НКВС, а у Войнилові районне відділення [23, с. 12].

Становлення тюремної мережі в західних областях України відбувалося на основі наказу НКВС УРСР від 25 грудня 1939 р. «Про оголошення штатів загальних в'язниць». Так, у Станіславській області протягом 1939–1941 рр. діяло три в'язниці: Станіславська, Коломийська та Печеніжинська [1, с. 109].

Каральні органи радянської влади арештовували членів українських організацій: ОУН, «Січ», «Сокіл», «Союз українок» та ін. Також під репресії попадали представники інтелігенції та священнослужителі греко-католицької церкви. Узагальному всі ті, хто підтримував проукраїнські ідеї і в майбутньому бачив українські землі самостійними та соборними.

Відомо, що протягом 1939–1941 рр. у Калуському районі було репресовано 116 осіб, з них 37 були членами ОУН. Загалом протягом 1939–1962 рр. у цьому районі під репресії потрапило

1391 особа [17, с. 593]. Кримінальні справи, заведені на цих осіб, знаходяться в Архіві управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області та Державному архіві Івано-Франківської області. Проте в них рідко зустрінеш інформацію про розстріли засудженних (за винятком тих, хто був засуджений до вищої міри покарання – смертної кари). Стосовно більшості людей зазначено, що у воєнні роки вони були евакуйовані на безпечні території, проте після цього пропали безвісті.

Відомим фактом є те, що після нападу Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 р., радянська влада розпочала масові розстріли в'язнів тюрем, не бажаючи витрачати ресурси та час на їх евакуацію. Ось які спогади залишили очевидці тих подій: «Червоні, втікаючи з Калуша, лишили по собі тільки руїни, попелища й гори трупів… У тюрмі НКВД, яка містилася в колишньому повітовому суді, знайшли кілька постріляних жертв, пов`язаних кільчастим дротом. Один із замучених походить з Бережанщини, походження другого не установлено. Похорон жертв червоних катів відбувся в липні ц. р. Також в околиці Калуша, а саме в Підгірках, Вістовій та Боднарові знайшли тіла закатованих. Це наші люди, що втікали з червоної армії…Червоні садисти не пожаліли і жінок та дітей. З усіх сторін з'їжджалися рідні цих жертв, щоб розпізнати своїх найближчих» [11, с. 96].

Розстріли продовжувались і після повернення радянської влади на західноукраїнські землі в другій половині 1944 р. Часто люди гинули і під час численних допитів, які проводили у відділках НКВС і тюрмах, застосовуючи побої та тортури. Як правило, загиблих ховали неподалік в зазделегідь підготовлених ямах чи то природних углибленнях (ровах, фосах і т. д.). Документацію про кількість загиблих в такий спосіб, на жаль, виявити важко.

Пізніше, уже працівники МДБ і МВС мали багато способів боротися з українським визвольним рухом. Частими були облави та блокади даних територій, коли місцевість ретельно прочісували, хати і подвір'я піддавались дуже детальним обшукам, людям могли забороняти виходити вночі чи заслоняти вікна в хатах [6, с. 10].

У 40-х – на початку 50-х рр. XX ст. поширеним методом боротьби каральних органів радянської влади у боротьбі з підпіллям ОУН були різні агентурні підступні акції, за допомогою яких радянське керівництво мало на меті викрити повстанців. Для цього формувалися спеціальні агентурні групи, розроблялися оперативні плани. Такі матеріали укладали в окремі агентурні справи. Агентурна справа «Розгром» містить документи, у яких відклалися відомості про знищення підпілля Калуської округи ОУН. У дослідженнях калуського краєзнавця Степана Лесіва міститься інформація про те, що станом на 1951 р. загальна кількість підпільників на території Калуської округи ОУН, згідно з документами Станіславського УМДБ, становила 188 осіб. За період від липня 1951 р. до грудня 1952 р. було ліквідовано 185 осіб, у тому числі 109 убито, 69 захоплено живими, 7 вийшли з повинною [10, с. 186–187].

У Калуші в'язничні камери були у підвалі колишнього Центру науково-технічної творчості учнівської молоді, де з 1946 по 1950 р. розміщувався гарнізон, а саме приміщення до 1956 р. використовувався як тюрма [6, с. 10]. Зараз в цьому місці діє Меморіальний музей «Калуська в'язниця».

Існують припущення, що на території між колишніми приміщеннями НКВС (тепер музична школа №1) та колишньою столовою (тепер управління казначейства) могли бути підземні ходи та захоронення закатованих. Калушанин Володимир Сікора, який з 1976 р. працював в одному з цих приміщень керівником технічного гуртка згадував: «Підвал був повністю

завалений сміттям. Але ми хотіли облаштувати тут майстерні, тому вигребли весь непотріб. Те, що ми побачили під купами сміття, справді вжахнуло: на підлозі і стінах були згустки крові, які, вочевидь, у 40-х роках ніхто навіть не спробував змити бодай водою. Залишилося і людське волосся. Місцями воно було приклеєне кров'ю настільки , що не можна було відшкребти. Окрім цього, добре пам'ятаю написи на стінах, датовані 1946–1947 рр. Це були вишкрябані нігтями та кров'ю, звернені до матері, батька, дітей. Загалом маса прізвищ та, вочевидь, останніх послань... Також я чув від людей, що у тюрмі була викопана криниця вщерть закидана людськими тілами» [6, с. 10].

За спогадами очевидців, у ті місця привозили мертвих чи поранених повстанців. Мертвих складали у кутку подвір'я, а також на території між сучасними Центром і музичною школою [15, с. 9]. Відомо, що з квітня 2016 р. проводили археологічні дослідження криниці, але людських останків там не вдалося виявити [21, с. 9].

Історико-просвітницьке товариство «Меморіал» здійснило на території Калущини 6 розкопок, у ході яких виявлено 252 людських останки [9, с. 91]. Найбільші розкопки були проведені в с. Войнилів на території дитячого навчального закладу «Берізка» (колишня територія військкомату). На рештки вдалося натрапити під час будівництва нової школи. Дослідження здійснювалися наприкінці 1990 р. Тоді було знайдено 228 останків, які знаходились в землі на невеликій глибині, без домовин і без певної орієнтації у відповідності зі сторонами світу. Простір між кістками заповнений землею. Поруч із цим похованням розташовувався костел, підвал якого та колишня ксьондзова плебанія часто використовувалися для утримання арештованих.

За свідченнями місцевих мешканців, «...починаючи з 1944-го в ксьондзовій резиденції містився військкомат. Тери-

торія була обнесена кількома рядами колючого дроту. Потім йшов електричний провід під напругою. Не будемо брехати, та кажуть, що й заміновано було, так що ніхто не міг доступитися. Стрільбу вночі було чути та чи було то учбові стрільби чи щось інше, не скажемо, ніхто не мав туди доступу...» [26, с. 3].

Цікавими є свідчення і тодішнього в'язня, уродженця с. Цвітова – Василя Наконечного: «Я знаходився в цих місцях в осінньо-зимовий період 1945–1946 рр., спочатку нас тримали в підвалі НКВС, там була страшна задуха, ми мало не задихнулися, згодом перевели в костьол. Але сиділи не там де правилася служба, а в невеликій ризниці. Було нас 45 чоловік... Водили щоразу на допити. Били, зсинцьовувавали і скривавлювали. Приміщення було тісне, хто лежав на нарах, хто на долівці один проти одного. Бувало, приходили бити в цю нашу «камеру». Ставили лежати ницьма зо шестеро чоловік і молотили як снопів, один кат з одного боку від голови, інший – з другого від ніг. То були нелюдські тортури...

Одного разу вночі нам вдалося втекти, якби не вівчарки не відшукали б, та ті собаки мали добрий нюх. Хто лишився живим далі в неволю, кого вбили – поскладали попід костьол і водили рідних, щоб впізнавали своїх. Були такі, що не витримували, ридали над забитою дитиною і тоді забирали вже сім'ю. Інші йшли із закляклими лицями, а вночі викрадали мертвих і ховали» [26, с. 3].

12 вересня 1991 р. відбулося перепоховання виявлених жертв радянського терору [25, с. 162]. 16 священників різних парафій, отець декан Михаїл Бігун, єпископ Павло Василик провели Архієрейську Службу Божу та похоронні Богослужіння [14, с. 1].

З медично-криміналістичної експертизи Омеляна Левицького, проведеної 3–14 вересня 1991 р. відомо, що кістки 85 скелетованих трупів відносяться до скелетів чоловічої статті,

кістки 42 скелетових трупів – до скелетів жіночої статті, а для 50 скелетів стать не встановлена. Також досліджено 51 дитячий скелетований труп [25, с. 168].

Наявність на черепах як вхідних і вихідних вогнепальних пошкоджень, так і масивних пошкоджень черепа багато відламковими переломами кісток склепіння і основи черепа, розходження швів, дефектами кісток склепіння та основи черепа, відокремлення кісток мозкового черепа від лицьового, дає змогу стверджувати, що смерть людей наступила як від вогнепальних поранень голови з пошкодженням головного мозку, так і від пошкоджень голови тупими твердими предметами, які діяли з великою силою, що теж супроводжувалось масивними переломами черепів з пошкодженням головного мозку [25, с. 169].

Встановити точну дату поховання є практично неможливо, але, за висновками експертизи Омеляна Левицького, нам відомо, що трупи знаходились в землі не менше 40 років.

Деякі матеріали, знайдені під час розкопок, були передані у фонди Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби імені С. Бандери. Серед них: гільза, кусочки від сорочки, пряжка, защіпка до дверей, гудзики. У Меморіальному комплексі «Дем'янів Лаз» зараз експонується металевий хрестик з розп'яттям *(фото 30)* та іконка з Войнилова. Іконка є зображенням Богородиці з Ісусом на руках, має овальну форму, на жаль дуже по шкоджена *(фото 31)*.

Хрест натільний, на якому розп'яття Ісуса Христа, що виконане в стилі західного обряду християнства. Під розп'яттям міститься череп із позначкою «×». Над головою Ісуса напис латиною великими літерами в два стовпці «INRJ», що перекладається як «Ісус Назарянин Цар Юдейський». Ці знахідки можуть свідчити про те, що арештовані люди були глибоко віруючими. Не виключено, що в тому місці могли бути закатовані і духовні особи.

У 1992 р. було виявлено 7 людських останків (5 чоловічих та 2 не встановлено) в м. Калуш. Подібні знахідки були і в інших селах Калуського району: в 1992 р. виявлено 4 чоловічих останків в с. Студінка; в 1993 р в с. Добровляни знайдено 11 скелетових трупів (2 чоловічих, 3 жіночих, 6 не встановлено; в 1994 р. в с. Новиці 1 чоловічі останки; в 1996 р. в с. Цвітова також 1 чоловічі останки [9, с. 88]. Більше інформації про ці поховання виявити не вдалося.

Також часто траплялись випадки, коли скелетові трупи людей були виявлені і самостійно розкопані родичами загиблих. Таким чином в Калуському районі було виявлено 41 людський останок (12 людей в м. Калуш, 1 людина в с. Верхня, 26 людей в с. Грабівка, та 2 людини в с. Підгірки) [9, с. 92]. Встановити дату загибелі, а також причини смерті в таких випадках є дуже важко, але цілком імовірно, що ці люди могли бути розстріляні.

Важливим моментом є вшановування пам'яті загиблих людей. Саме з цією метою в 1999 р. на приміщенні музичної школи відкрили меморіальну дошку пам'яті закатованих жертвам радянської влади. Автори – скульптор Ігор Семак та головний архітектор Петро Макогін. На барельєфному зображенні розміщений закутий ангел, який намагається звільнитися з кайданів, символізуючи український народ чи арештованих в стінах тієї в'язниці, які прагнули свободи і волі [24].

24 серпня 2006 р. у Войнилові освячено пам'ятник жертвам тоталітарного режиму. Монумент створили у вигляді ангела, що склав у молитвах руки (скульптор Ігор Семак) [7, с. 1–2].

Сьогодні на Калущині можуть бути ще й не виявлені поховання жертв комуністичних репресій. Для їх віднайдення необхідним є ретельне вивичення свідчень очевидців й радянських і повстанських документів про можливі поховання. Далі на цій підставі здійснюється комплексне обстеження таких пам'яток працівниками КП «Пам'ять». Тому зараз поки що пере-

дчасно стверджувати, який відсоток загиблих виявлено, а який ще потрібно дослідити. Адже, окрім жертв більшовицьких розстрілів, є поховання людей, знищених німецькими окупантами. Таким ймовірним місцем нацистських розстрілів є Пійлівський ліс. Досліджування останків жертв тоталітарних режимів потрібно продовжувати й далі, оскільки знищені окупантами люди могли бути підпільниками ОУН, учасниками повстанського руху, а отже патріотами своєї батьківщини й поборниками ідеї побудови незалежної України.

Джерела та література

1. Андрухів І. О. Репресивно-депортаційні процеси на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр.: причини і наслідки / Ігор Андрухів // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр. Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. / Упоряд. Романів О., Вітенко М. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С. 105–114.

2. Андрухів І. О. Андрухів О. І. Формування правового поля репресій проти «ворогів народу» та їх наслідки на території Західної України в 1939–1941 роках (історико-правовий аспект) / Ігор Андрухів, Олег Андрухів // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Вип. 3. – 2011. – С. 27–36.

3. Бакала В. М. Репресії НКВД на теренах Прикарпаття 1939–1941 років / Володимир Бакала // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 роках. Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. / Упоряд. Романів О., Вітенко М. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С. 183–192.

4. Баліцька Ю. Є. Убивства у Войнилові тягнуть на кримінальну справу / Юлія Баліцька // Вікна. – 2012, 15–21 черв. – № 24. – С. 9.

5. Ідзьо В. С. Репресивна система НКВС у протистоянні ОУН та УПА у 1939–1944 рр. за свідченнями таємних документів Головного архіву РФ у Москві / Віктор Ідзьо // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 роках. Всеукраїнська наукова конференція

10 жовтня 2009 р. / Упоряд. Романів О., Вітенко М. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С. 39–74.

6. Кіндюх Т. В. Тюрма у Калуші може стати музеєм / Тетяна Кіндюх // Вікна. – 2010, 5–11 лист. – № 44. – С. 10.

7. Когут Г. І. Тут кров за волю зорями блищить / Галина Когут // Вісті Калущини. – 2006. – 26 серп. – 1 вер. 2006. – С. 1–2.

8. Коломієць М. І. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломієць. – Брошнів: Приватна фірма «Таля», 1996. – 265 с.

9. Левицький О. Р. Непокараний злочин: Науково-дослідницьке видання. 2-е вид., доп. / Омелян Левицький. – Івано-Франківськ, 2009. – 160 с.

10. Лесів С. В. Заходи МДБ щодо ліквідації підпілля ОУН на тере-нах Калуської округи в 1951–1952 рр. / Степан Лесів // Галичина. – Вип. 24. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 185–195.

11. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Книга І / підготували Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін. – Львів: «Просвіта», 1993. – 800 с.

12. Меморіал жертвам сталінських репресій як пам’ять для нащадків // Західний Вісник. – 2013, 18 жовт. – № 42 – С. 5.

13. Павлечко Н. В. «Меморіал» повернув Україні імена закатованих героїв / Наталія Павлечко // Вісті Калущини. – 2009, 30 жовт. – №30. – С. 4.

14. Пехней Я. В. Бринить сльоза і серце тужить / Ярослав Пехней // Дзвони Підгір’я. – 1991. – 16 жовт. – № 18. – С. 1–2.

15. Пілянська О. Л. У Калуші шукають місця масових захоронень жертв репресій / Оксана Пілянська // Вікна. – 2016, 8 квіт. – № 14. – С. 9.

16. Присташ Л. Т. Каральна діяльність радянських органів внутрішніх справ у західних областях УРСР (1939–1941 рр.) / Лідія Присташ // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Зб. наук. ст. Вип. XXVIII. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 30–36.

17. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область: у 5 томах. – Т. 3: Долинський, Калуський і Рожнятівський райони / Упоряд. Л. Вадзарук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2002. – 596 с.

18. Тимів І. М. Терор окупаційних режимів на Калущині 1939–1946 рр. мовою документів (До 73-ї річниці створення Української Повстанської Армії) / Іван Тимів // Західний Вісник. Громадсько-політичний тижневик Калущини. – 2015. – 16 жовт. – № 42. – С. 5.

19. Тимів І. М. Терор і репресії на Прикарпатті у 1939–1941 рр.: історіографічний аспект / Іван Тимів // Терор і репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр.: історіографічний аспект // Краєзнавець Прикарпаття: реґіональний науково-методичний альманах. – 2016. – № 27 (січ.-лип.). – С. 17–27.

19. Тимів І. М. Проблема терору й репресій 1939–1941 рр. на Прикарпатті в рецепції історика Ігоря Андрухіва (До 60-річчя від дня народження) / Іван Тимів // Західний Вісник. Громадсько-політичний тижневик Калущини. – 2017. – 23 берез. (№ 11). – С. 8; Західний Вісник. – 30 бер. – № 12. – С. 8.

21. Фірич У. Г. Дослідники презентували матеріали розкопок і стару карту Калуша / Уляна Фірич // Нафтохімік-Калуш. – 2017. – 14 лип. – № 28. – С. 9.

22. Цимбаліст Х. Я. Таємниця Замкової криниці // Христина Цимбаліст // Вісті Калущини. – 2017. – 21 лип. – № 28. – С. 4.

23. Цюп’як Р. О. Криваві сорокові / Роман Цюп’як. – Калуш: ТзОВ «Видавництво «Акцент»», 2009. – 208 с.

24. Шандура Я. П. Пам’яті закатованих патріотів / Ярослав Шандура // Дзвони Підгір’я. – 1999. – 4 серп. – № 86. – С. 1.

25. Яневич Б. Й. Розкопки жертв комуністичного режиму у Войнилові / Богдан Яневич // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр. Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. / Упоряд. Романів О., Вітенко М. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С. 161–171.

26. Яремків О. Пора збирати урожай / Олександр Яремків // Дзвони Підгір’я. – 1991, 16 лют. – № 28. – С. 3.

Anna Chornii
Ivano-Frankivsk

Research of burial places of communist repressions' victims of the 1940'sin the Kalush District

Abstract. *The article highlights the results of research on the burial places of communist repressions victims' in the Kalush District in the 1940 s, reveals the stages and results of the Society «Memorial» members' research work in 1990–1996 and honoring the memory of those killed as a result of the Bolshevik totalitarian regime.*

Key words: *repressions, terror, victims, excavations, resear-ches, mass burials.*

УДК 329.733(477.8):323.285 “1948”

Степан Лесів
с. Старий Угринів

Обставини ліквідації референта служби безпеки Карпатського крайового проводу ОУН Володимира Лівого («Йордана»), («Митаря»)

Анотація. Життя й боротьба в лавах ОУН проти окупаційної радянської влади, які проходили в підпіллі, завжди були оповиті таємницями. Особливо, коли йдеться про керівний склад референтури Служби безпеки організації. Чекістсько-військові операції з ліквідації високопосадових осіб підпілля ОУН органами МДБ завжди подавалися як «здобутки» офіцерів цієї структури. У статті, на підставі архівних документів, висвітлено підступний механізм проведення чекістсько-військової операції органганами МДБ 3–7 грудня 1948 р. у Топільському (село Рожнятівського району Івано-Франківської області. – С. Л.). Розкрито «підготовучу роботу», яка проводилася з порушенням будь-яких норм моралі й радянської законності. Подано перелік осіб, які загинули в ході оперативних дій, і тих осіб, які були арештовані.

Ключові слова: референтура СБ Карпатського крайового проводу ОУН, Лівий Володимир, («Йордан»), («Митар»), («Роман Орлів»), «Суворов», Цимбаліста Дарія – («Оля-Ася»), референтура СБ Калуського окружного проводу ОУН, Яцків Богдан («Денис»), («Софрон»), Самарик-Яцків Ольга («Тетяна-Анничка»).

Подаємо короткі біографічні відомості про Володимира Лівого, постать якого фігурує в нашому дослідженні.

Лівий Володимир Михайлович *(фото 26)*, відомий у підпіллі ОУН під псевдами «Йордан», «Митар», «Роман Орлів», «Суворов», «С-99/1». Народився 3 лютого 1919 р. у с. Болехівці Дрогобицького району Львівської області. Навчався у сільській школі, відтак продовжив навчання у гімназії м. Дрогобич. Під час навчання у гімназії в 1937 р. вступив до лав ОУН. Ув’яз-

нений польською поліцією і засуджений Станіславівським окружним судом за належність до ОУН і спробу вбивства поліційного агента до 12 років ув'язнення у 1939 р. Львівським апеляційним судом, вирок, затверджено 19 червня 1939 р. З початком Другої світової війни, у вересні 1939 р., вийшов на волю. Перейшов кордон на територію Генеральної Губернії, де продовжив активну діяльність по лінії ОУН. Закінчив розвідувальну школу в м. Бранденбурґ (Німеччина) та м. Закопане (Польща). У складі бойової групи перед початком війни в 1941 р. повернувся на терени Західної України. Як вишколений працівник у 1941 р. призначений референтом СБ Коломийського окружного проводу ОУН. У 1942 р. очолив відповідну референтуру Станіславівського обласного проводу ОУН. Після реорганізації структури підпільної мережі ОУН наприкінці 1944 – на початку 1945 р. призначений референтом СБ Карпатського крайового проводу ОУН. На цьому посту перебував до моменту своєї загибелі. Майор СБ [13, с. 64, 65].

Здійснивши комплексний аналіз документів та матеріалів, які репрезентують означений період діяльності провідника («Митаря»), ми змогли систематизувати та відобразити цілісну картину цієї події.

До опрацьованого масиву документів і матеріалів належать:

– документи Галузевого державного архіву (ГДА) СБУ; Центрального державного архіву громадських об'єднань (ЦДАГО) України; звіти теренової мережі підпілля Калуської округи ОУН; звіти органів Станіславського обласного управління МДБ та Станіславського обкому партії ЦК КП(б)У про хід ліквідації формувань УПА і підпілля ОУН на території області; архівно-кримінальні справи, які зберігаються в Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО) та в архіві Івано-Франківського обласного управління СБУ.

З археографічних та історіографічних джерел використано праці Василя Ільницького, «Карпатський край ОУН в Українському визвольному русі» [12] та «Провід ОУН Карпатського краю» [13]; збірники документів й матеріалів «Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті» [18], «Калущина в національно-визвольній боротьбі» [14], «Перемогла ідея. Книга пам'яті національно-визвольної боротьби на Калущині» [17] та інші.

У процесі оперативних розшуків (т. зв. «розробки») референта СБ Карпатського крайового проводу ОУН Володимира Лівого («Митаря»), («Йордана») Станіславським обласним управлінням МДБ отримано важливу інформацію, на підставі якої наприкінці лютого – на початку березня 1948 р. заарештовано із його близького оточення 5 осіб. На підставі інформації, отриманої під час допитів затриманих, вдалося визначити місце перебування самого («Митаря»). Йому з дружиною вдалось втекти, хоча при цьому він був поранений. Заарештували жінку, у якої перебувала дитина («Митаря»), а дитину передали в дитбудинок до Станіслава. Крім цього, в Коломиї відкрили бункер й арештували Олександра Малащука *(архівно-кримінальна справа № 14338 П. – С. Л.)*, який забезпечував підпільників радіоапаратурою та запчастинами до неї. Вищенаведене під-тверджує «Звіт Станіславського обкому партії ЦК КП(б)У про хід боротьби з формуваннями УПА і підпіллям ОУН на тери-торії області за березень 1948 р.» [10, с. 206–210; 15, с. 67–70; 18, с. 176–179] та звітні матеріали Станіславського обласного управління МДБ. Далі подаю уривок із матеріалів органів МДБ, які згідно з повідомленнями агентури, відслідковували місця ймовірного перебування («Митаря»). У 1945–1948 рр. («Митар») переховувався в лісових масивах, поблизу г. Цапуль, на стику тодішніх Яблунівського і Яремчанського районів, а також в Ключівському лісі, що розташований між селами

Слобода Рунґури, Ключів Коломийського району й селом Нижній Березів Косівського району [1, арк. 35, 400]. Після цього провідник із організаційних зв'язків перейшов на терени Надвірнянського надрайону ОУН.

Наприкінці літа – на початку осені 1948 р. Володимир Лівий провів п'ятиденну нараду в горах на межі Солотвинського і Надвірнянського районів, на якій були присутні керівники Карпатського крайового і Станиславівського окружного проводів ОУН: Микола Твердохліб («Грім»), Михайло Дяченко («Гомін»), Юрій Янишин («Шах»). Опісля кількаденної наради з питань діяльності СБ, до якої, окрім («Митаря») і («Шаха»), залучили Костянтина Петера («Сокола»). У цьому часі («Митар») робив активні заходи з розшуку місця утримання своєї дитини та створення можливості її викрадення [9, арк. 70–71].

Уже 5 вересня 1948 р. Володимир Лівий з дружиною *(фото 27)* у супроводі («Шаха») та його охорони відійшли на інше, більш таємне, місце постою. Туди прийшли працівники СБ окружних проводів ОУН Карпатського краю. 13 вересня розпочався навчальний курс. Після закінчення навчання відбулись кадрові ротації у складі референтур СБ. Власне вони спричинились до визначення місця перебування («Митаря») на зимівлю в 1948–1949 рр. [12, с. 162].

На пост заступника референта (субреферента) СБ Карпатського краю ОУН призначено Богдана Яцківа («Дениса», «Софрона») *(фото 28)*, який перед цим очолював референтуру СБ Калуської округи ОУН.

Місцем перебування («Дениса») в 1948 р. було невеличке село Топільське на Рожнятівщині. У другій половині осені 1948 р. там скупчилась велика кількість керівного складу референтури СБ різних рівнів Калуської округи ОУН. Зокрема, крім уже згадуваних («Митаря») й («Дениса»), зі своєю боївкою перебував технічний референт СБ Калуської округи ОУН Василь

Кобилинець («Сторож»), референт СБ Перегінського району ОУН Михайло Салижин («Вітер»).

Щорічно, навесні й восени, відділи МДБ посилювали свою роботу у боротьбі з підпіллям ОУН, максимально використовуючи агентуру. Власне цей інструмент став фатальним щодо провідників підпілля ОУН. З агентурних джерел емдебистам стало відомо, що («Митар»), який весною 1948 р. буквально вислизнув у них з рук на Коломийщині, перейшов на терени Калуської округи ОУН і найімовірніше перебуває разом з («Денисом»).

З жовтня 1948 р. Станіславське обласне управління МДБ активізує діяльність своєї агентури з розшуку можливих виходів на Богдана Яцківа («Дениса»). Володіємо також інформацією, що до цих пошуків був залучений арештований та завербований *(липень-серпень 1948 р. – С. Л.)* до агентурної роботи колишній тереновий провідник Калуського районного проводу ОУН Михайло Магас («Остапенко»), агент («Сєргєй») [14, с. 117–118].

Безпечність підпільників та посилена робота агентури МДБ дали свій результат. 22 листопада 1948 р., у понеділок, коли в Калуші був базарний день, батьки («Дениса») прийшли на зустріч із своєю невісткою Ольгою Самарик-Яцків. Через вади зі здоров'ям *(ревматизм суглобів. – С. Л.),* Ользі необхідно було отримати фахову медичну консультацію у лікаря. З цього приводу в районний центр до лікаря Хміляка із Топільського дівчину привіз Йосиф Данчук, який працював у сільському магазині [8, арк. 8]. Зустріч відбулась у будинку Розалії Риги, дружини загиблого восени 1947 р. родича Яцківих. Будинок розташовувався неподалік пивзаводу. Після недовготривалої зустрічі батьки («Дениса») пішли до с. Верхня, а Ольга поїхала до с. Топільського. Дорогою до с. Верхня один з агентів

МДБ впізнав Яцківих і прослідкував за ними до будинку, куди вони заходили на перебування.

Наступного дня, 23 листопада 1948 р., батьків («Дениса») заарештовано під час проведення чекістсько-військової операції в с. Верхня. Операцією керували оперуповноважений Войнилівського районного відділу МДБ лейтенант Байков, заступник командира 215 стрілецького полку внутрішніх військ МДБ майор Макаров, молодший сержант Башкалін. Яцківа Василя Григоровича заарештовано в будинку Івана Федоришина, а Яцків Анастасію Іванівну затримано в будинку Дмитра Дякуна. Батьки, а також рідна сестра («Дениса») Ольга Мудрик з чоловіком, з жовтня 1947 р. переховувались у різних господарів села, уникаючи затримання й виселення. Під час затримання батьків Ольга з чоловіком на малолітнім сином («Дениса»), Богданом, зуміли втекти. Дитину привели до Розалії Риги, звідки вищезгадуваний Йосиф Данчук 29 листопада 1948 р. перевіз її у с. Топільське [7, арк. 9].

Під час допитів батьки не надавали інформації, на яку так очікували оперативники МДБ. Тоді до них вирішили застосувати т. зв. «бочку». Під час транспортування їх відбила нібито боївка СБ і повела до бункеру на переслуховування. На «протоколі» Яцківи розповіли, що вони батьки провідника «Дениса» і підтримують з ним контакт через завідуючого магазином із с. Топільського [2, арк. 277]. До проведення цієї операції задіяно агентурно-бойову групу Станіславського обласного управління МДБ під керівництвом агента «Каштанова» – Івана Прокопціва. Після отриманих псевдопідпільниками правдивих зізнань від подружжя Яцківих на бункер здійснюється напад військ МДБ, які при цьому вдруге затримують батьків («Дениса»), але уже з протоколами зізнання, де описано їхній зв’язок з сином та підпіллям ОУН.

Використовуючи отримані підступним шляхом інформативні матеріали, Станіславське обласне управлінням МДБ розробило план агентурно-оперативних заходів з виявлення діючих зв'язків референта СБ Калуського окружного проводу ОУН («Дениса»), (*на той час переведеного в референтуру Карпатського крайового проводу ОУН заступником референта СБ («Йордана»). – С. Л.)* і референта СБ Карпатського крайового проводу ОУН («Йордана»).

Операцію було вирішено провести негайно, використовуючи фактор раптовості, оскільки емдебисти розуміли, що теренова мережа підпілля ОУН і («Денис»), зокрема, уже знали про арешт його батьків. Керівництво цією операцією поклали на старшого оперуповноваженого відділу 2-Н УМДБ у Станіславській області старшого лейтенанта Гулянова, старшого оперуповноваженого Перегінського РВ МДБ молодшого лейтенанта Савінова і заступника начальника відділення відділу 2-Н УМДБ у Станіславській області лейтенанта Радула [4, арк. 27].

Початок операції випав на п'ятницю, 3 грудня 1948 р. Солдати 215 стрілецького полку (СП) ВВ МДБ щільним кільцем оточили село, а емдебисти розпочали розшуки підпільників та осіб, що їх підтримували. Навіть уночі військові не покидали лінії оточення, розпалюючи вогні для зігрівання.

У перший же день операції вони затримали завідувача магазином Йосифа Данчука і Маґдалену Поташник, у будинку якої виявлено бункер, де перебували стрільці та командир окружного екзекутивного відділу (ОЕВ) референтури СБ Калущини. Під час бою всі підпільники загинули. Загиблих змусили витягувати на поверхню жителя с. Топільське, Григорія Дмитровича Тимківа (1913 р. н.). Після бою, який тривав близько пів години, за допомогою мотузки витягнули тіла вбитих, а також зброю: 2 карабіни, 3 автомати, 4 пістолети і польові сумки з документами [6, арк. 18–18зв., 27–29].

Після проведення ідентифікації зі сторони Маґдалени Поташник встановлено особи загиблих. Ними були:

«Козачок» – Куцій Антон, командир окружного екзекутивного відділу (ОЕВ) [16, с. 892; 17, с. 119];

«Грицько» – боївкар ОЕВ;

«Лоза» – Лукач Василь, боївкар ОЕВ [16, с. 899];

«Сокіл» – боївкар (ОЕВ);

«Цікавий» – боївкар ОЕВ [6, арк. 13зв., 22зв., 26–27].

Не звертаючи уваги на подані дані по ідентифікації загиблих, начальник Перегінського РВ МДБ, капітан Огорєлишов, подав дані про загибель керівного складу Перегінського районного проводу ОУН, зокрема, теренового провідника Дмитра Юрківа («Пісня»), («Шелест»), («Перемога») і референта СБ Ми-хайла Салижина («Вітра») та їхніх охоронців. Це було вчинено з метою підвищення вагомості проведеної ними роботи та отримання очікуваних нагород [3, арк. 78–79; 18, с. 286–287].

Що ж стосується Йосипа Данчука, якого вдалось затримати, то його одразу ж транспортували до райцентру в селищі Перегінське. Під час тривалого допиту (а вони вміли і були спеціалістами цієї справи), слідчим не вдалося отримати жодної корисної інформації. Слідство не змогло встановити зв'язок з («Денисом») та причини поїздок до Калуша 22 та 29 листопада 1948 р. Зрозумівши, що погрозами і фізичними знущаннями не отримають потрібної їм інформації, емдебисти прийняли рішення етапувати Йосифа Данчука до м. Станіслава. До нього застосували ті ж самі підступні заходи – «бочку», що й до батьків («Дениса»). Наступного дня, вранці 4 грудня 1948 р., здійснено його перевезення до обласного центру. Для інсценування відбиття «псевдопідпільниками» в'язня підготували ту ж саму агентурно-бойову групу відділу 2-Н Станіславського обласного управління МДБ під керівництвом агента «Каштанова». У лісі між селами Красне і Росільна, по дорозі до м. Станіслава,

підготували відповідний «бункер». У ньому, після так званого звільнення, із в'язнем спілкувалися замасковані під СБ агенти.

Здійснена операція принесла «неочікувані результати». Повіривши у своє звільнення так званою «боївкою» СБ, Йосиф Данчук детально розповів про свою співпрацю з підпіллям ОУН. Він, не зорієнтувавшись в ситуації, прийняв ворогів за своїх. Ним було надано інформацію про зв'язки з підпілля, які ворог використав у своїх підступних намірах. Наведемо витяг з його свідчень:

«… В господарстві Тимків Михайла (сусіда Й. Данчука) на віддалі 6-и метрів (8 кроків) на стежці облаштовано бункер («Сторожа») Василя Кобилинця, технічного референта СБ Калуського окружного проводу ОУН та його боївкарів: («Мухи»), («Тараса»), («Святослава»), («Славка»). Від початку зими 1947–1948 рр. у цьому бункері перебував й («Денис»). Уся група там базувалась близько 8-и місяців і 28 листопада відійшли в терен. («Сторож») особисто перед відходом спілкувався зі мною *(Данчуком. – С. Л.)* і в розмові наголосив, що мусить відійти для полагодження організаційних справ, бо не повернулись зв'язкові, які були відправлені раніше» [8, арк. 5–6].

(«Денис») минулу зиму переховувався у домі Василечко Маґди, у якої знаходиться бункер, який міститься на стежці до криниці, на віддалі від хати [на] 10–12 м. Вхід на самій стежці. У ньому перебували також («Карась») *(Володимир Рубчак, загинув у березні 1948 р. в с. Болохів. – С. Л.)*, фотографії загиблого в підпілля передав фотограф («Сторож»)» [8, арк. 12].

Крім вище наведеного, Йосиф Данчук детально описав зовнішність провідника («Романа»), його дружину та дружину («Дениса»), якій надається медична допомога. Вказав на місце перебування у м. Калуші сім'ї Цимбалістих родичів дружини («Романа») [8, арк. 6].

Далі затриманий розповів й про Й. Хортіва, Й. Мацібурку, П. Беника, через яких в селі працює станичний («Певний») Данило Бойко, а також зв'язки та зв'язкових на всі довколишні села. Такими перевіреними підступними методами працювала вся сталінська репресивна система. Виховані ще за старої австрійської демократії галичанам не вкладалося в голові, як можна було діяти такими методами суцільного обману і насилля в обхід діючих законів.

Наступного дня, 5 грудня 1948 р., володіючи точною інформацією, в бункері у будинку Анни Креховецької виявили («Митаря»), його дружину, Дарію Цимбалісту («Олю», «Асю»), дружину «Дениса» – Ольгу Самарик-Яцків («Тетяну», «Анничку»). Після тривалих перемовин підпільники пострілялися, знищивши частину документів. Тіла побитих, зброю, документи, друкарське приладдя змусили витягували з бункера жителів с. Топільське, згадуваного вже Йосифа Данчука, Андрія Ханенка, Якова Василечка та Якова Бойчука [4, арк. 27; 5, арк. 36].

Того ж дня в селі заарештовано Йосипа Хортіва та Йосипа Мацібурку. Їх «взяли в розробку» за тим самим сценарієм – «бочкою», що і Йосипа Данчука, не везучи навіть до с. Перегінського. Допити проводили окремо, щоб не зважали на відповіді один одного. Вони обидва, як і Йосиф Данчук, повірили у правдивість свого «звільнення» і надали ворогові детальну інформацію про свої стосунки з підпіллям. Багато в чому вона накладалась на повідомлення, отримані попередньо від Йосифа Данчука.

Уся отримана інформація була детально опрацьована , що згодом посприяло розшукові та арешту жителів с. Топільське і навколишніх сіл.

Між іншим, емдебистами отримано інформацію, що в будинку Ганни Юкіш 4 грудня в бункері задушились від диму два підпільники. Облавники запалили хату, звідки був вхід до

бункеру і підпільники не мали змоги вибратись. Власне, згідно з цією з інформацією солдати МДБ 6 грудня розкопали названий бункер і витягнули на поверхню тіла загиблих та все, що там було.

У Маґдалени Варварук загинули сини Варварука і Дмитра Василечка, провідник («Вітер») *(стосовно «Вітра»» інформація не підтвердилася. – С. Л.),* а також брати Іван і Дмитро Феняки.

Під час здійснення акції 3–6 грудня 1948 р., загинуло 14 осіб, виявлено понад 40 бункерів (*у радянських звітах є відомості про 42 й 44 бункери. – С. Л.)*. Інформативні повідомлення у звіті начальника Перегінського РВ МДБ Огорєлишова «Про ліквідацію оунівського підпілля в Перегінському районі» від 7 грудня 1948 р. частково підтверджуються звітами підпілля ОУН [11, арк. 24–32; 15, с. 419–425; 18, с. 286–289].

Згідно зі звітами Р. 31 Служби безпеки за січень 1949 р. підтверджено загибель всіх працівників референтури СБ: 5 і 3 особи. Решту, шестеро осіб (2 і 4), які загинули в будинках Маґдалени Варварук і Ганни Юкіш, належали до низових ланок теренової мережі або тільки готувались перейти на роботу в підпілля [14, с. 253–255].

На підставі отриманої інформації шляхом провокативних дій органів МДБ в Топільському під час цинічного проведення карального заходу заарештовано таких його жителів: Поташник Маґдалену, Данчука Йосифа, Хортіва Йосифа, Мацібурку Йосифа, Криховецьку Ганну, Ганчука Івана, Савчука Дмитра.

Джерела та література

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 2. Управління боротьби з бандитизмом МВД, Управління 2-Н та 4-те Управління МГБ-КГБ УРСР (Ф. 2-Н.) – Оп. 93 (1954). – Спр. 1: З доповідними записками і ін. матеріалами по крайовому «проводу» ОУН «Захід-Карпати» за 1946 р. (Розпочато 30.01.1946 – закінчено 07.05.1948). – 516 арк.

2. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Т. 83: Документи, які характеризують легендовані чекістські комбінації з використанням агентурно-бойових груп, котрі застосовувались на різних етапах боротьби із збройним бандоунівським підпіллям в період 1944–1954 рр. – 348 арк.

3. Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО). – Ф. П-31. – Оп. 1. – Спр. 67: Довідка начальника Перегінського РВ МДБ Огорєлишова про ліквідацію оунівського підпілля в Перегінському районі. – Арк. 78–79.

4. ДАІФО. – Р-2157. – Оп. 1. – Спр. № 13859 П. Данчук[а] Йосифа Васильовича. – 66 арк.

5. ДАІФО. – Р-2157, Оп. 1. – Спр. № 5196 П. Мацібурка Йосифа Яковича і Хортів[а] Йосифа Миколайовича. – 174 арк.

6. ДАІФО. – Р-2157, Оп. 1. – Спр. № 11476 П. Поташник Маґди Василівни. – 76 арк.

7. ДАІФО. – Р-2157, Оп. 1. – Спр. № 12060 Яцків Василя Григоровича і Яцків Анастасії Іванівни. – 100 арк.

8. Історико-меморіальний музей Степана Бандери. Матеріали фондів в електронному вигляді, які відображають боротьбу підпілля ОУН та відділів УПА. Калуська округа ОУН 1945–1954 рр. Перегінський район ОУН. Документ 2. – Протокол допиту Йосифа Данчука псевдопідпільниками під виглядом районної СБ. – 10 арк. (із додатками (3 арк.)

9. Історико-меморіальний музей Степана Бандери. Матеріали фондів в електронному вигляді, які відображають боротьбу підпілля ОУН та відділів УПА. Станиславівська округа ОУН 1945–1954 рр. Документ 3. – Р. 31. Справа: Трач Христофон[а] – «Кармелюк[а]», а/в («Только»). – 72 с.

10. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 23: Документи загального відділу (особливий сектор) ЦК Компартії України (секретна частина) (1941–1959 рр.). – Спр. 5041: Звіт Станіславського обкому партії ЦК КП(б)У про хід боротьби з формуваннями УПА і підпілля ОУН на території області за березень 1948 р. – Арк. 206–210.

11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5047: Звіт Станіславського обкому партії ЦК КП(б)У про хід ліквідації формувань УПА і підпілля ОУН на території області за третю декаду листопада і першу декаду грудня 1948 р. – Арк. 24–32.

12. Ільницький В. І. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) / Василь Ільницький: монографія. – Дрогобич: Посвіт, 2016. – 696 с.

13. Ільницький В. І. Провід ОУН Карпатського краю / Василь Ільницький. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2012. – 128 с. – (Літопис УПА. Серія «Події і люди»).

14. Лесів С. В. Постать Михайла Маґаса в підпіллі ОУН Калущини Калущина в національно-визвольній боротьбі. Збірник статей та документів / Упорядник Степан Лесів. – Калуш, 2017. – С. 109–120.

15. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля; інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943-1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко, Катерина Абрамова]. – Київ-Торонто: Літопис УПА, 2003. – Кн. 3: 1948. – 523 с.

16. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Книга друга. Упорядник, автор передмови Лук'ян Вардзарук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – 1133 с.

17. Семаньків І. Л. Перемогла ідея. Книга пам'яті національно-визвольної боротьби ОУН і УПА на Калущині. – Калуш, 2002. – 330 с.

18. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор проф. М. Когутяк. – Т. 2. – Книга 3 (1947–1957). – Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2011. – 768 с.

Stepan Lesiv
Staryi Uhryniv Village

Circumstances of liquidation of the officer of security service of the Carpathian regional branch of OUN Volodymyr Livyi («Jordan»), («Mytar»)

Abstract. *Life and the struggle in the ranks of the OUN against the occupying Soviet government, which took place underground, have always been shrouded in mystery. Especially when it is told about the leadership of the Security Service of the Organization. Successful MGB-military operations to eliminate high-ranking OUN under-ground officials by the MSS (Ministry of State Security) have always been presented as the achievements of officers of this official structure. On the basis of archival documents, the article highlights the insidious mechanism of the Chekist-military operation by the MSS on December the 3rd-7th, in 1948 in Topilskyi (a village in the Rozhnyativ District of the Ivano-Frankivsk Region – St. L.). The «preparatory work» was revealed, that was carried out in violation of any norms of morality and Soviet law. The list of persons who*

died during the operative actions of Stalin's invaders and those who were arrested is given.

Key words: *reference of the Security Service of the Carpa-thian regional leadership of the OUN, Volodymyr Livyi («Jordan»), («Mytar»), («Roman Orliv»), «Suvorov», Dariia Tsym-balista («Olya -Asya»), Security Service reference of the Kalush district leadership of the OUN, Bohdan Yatskiv («Denis»), («Sofron»), Olha Samaryk-Yatskiv («Tetiana-Annychka»).*

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

УДК 94(477.86)“1989/1991”

Олег Малярчук
м. Калуш

Уперше підняті синьо-жовті прапори на Долинщині та Калущині в часи української Оксамитової революції

Анотація. *Злам кінця 1980-х закарбувався в анналах української історії як рухівська епоха, пов’язана з відновленням української державності – Оксамитова революція та Революція на граніті (жовтень 1990 р.). Саме Народний рух України (НРУ) за перебудову, як наймасовіша та найпотужніша політична сила того часу, спричинився до розвалу СРСР. Необ’єктивно було б стверджувати, що тільки НРУ був причетний до цих вікопомних подій. До них, без перебільшення, також були причетні й інші політичні сили більш радикального, ніж НРУ, спрямування. Це УХДФ (Український християнсько-демократичний фронт) та УХДП (Українська християнсько-демократична партія), які діяли здебільшого на теренах Галичини, зокрема, Долинщині. Репрезентували ці політичні структури переважно вчорашні в’язні сумління, котрі пройшли крізь пекло сталінських та брежнєвських концтаборів. Влилися до них і молоді люди, які не зазнали нелюдських випробувань тоталітарної комуністичної системи. В обласній газеті Прикарпаття «Галичина» за 11–17 грудня 2020 р. відомий журналіст Роман Гладиш опублікував інтерв’ю з жителем села Церківни на Долинщині, мотористом бурового обладнання, а нині пенсіонером, братом одного із засновників Спілки офіцерів України на Прикарпатті Ігоря Гука – Миколою Гуком («Ідеали, які не стали дороговказом»). Оригінальна ситуація склалася і на Калущині, коли майже одночасно незалежно одне від одного виникли два товариства української мови імені Тараса Шевченка. 17 січня*

1989 р. на приватній квартирі Андрія Горбатого відбулися установчі збори Калуського Товариства української мови імені Тараса Шевченка «Відродження» на чолі з Василем Івасюком (зареєстроване 14 червня 1989 р.), а 19 березня 1989 р. у палаці культури «Юність» – установча конференція Товариства української мови імені Тараса Шевченка «Просвіта» м. Калуша на чолі з письменником Ігорем Гаврилюком (зареєстроване 14 квітня 1989 р.). «Відродження» було організоване у своїй біль-шості колишніми політв'язнями, а «Просвіта» – інтелігентцією та формально ініційована міськкомом КПУ, але в скорому часі вийшла з-під контролю компартії. Члени цих «неформмальних» організацій Бойківського краю першими організовували акції протесту та масові політичні мітинги в західноукраїнському регіоні комуністичній партійно-радянській тоталітарній системі – найбільш резонансними були підняті національні синьо-жовті стяги України.

Ключові слова: *Україна, Український християнсько-демократичний фронт, Українська християнсько-демократична партія, Товариство «Відродження», Товариство «Просвіта», синьо-жовті прапори, Долинщина, Калущина.*

Благородну традицію безкомпромісної та жертовної боротьби за здобуття нашої державності на Бойківщині перейняли долиняни і калушани в часи зародження дисидентського руху наприкінці 50-х – початку 60-х років минулого століття. Згадаймо лише кількох особистостей з українського пантеону героїв, вихідців із нашого Підгір'я, яке так трепетно любив Іван Франко. Насамперед, це член Проводу ОУН, захисник Степана Бандери (уродженця Старого Угринова на Калущині) на політичних процесах у Львові в 30-ті роки минулого століття, довголітній в'язень ГУЛАГу Володимир Горбовий, прах якого покоїться на долинському цвинтарі. Їз цієї когорти незламних слід згадати й уродженця Витвиці Зеновія Красівського – поета і дисидента, який у післямові до збірника своїх віршів «Невольничі плачі» написав: «Я зазнав чимало втрат. І в особистому житті, і на політичних перехрестях. Мене арештовували в 49-му,

58-му, 67-му, 80-му. Я відбував у критках, у дурдомах, у таборах. Я сидів у карцерах, у бурах. Я був на засланні. Якщо позбирати все докупи, то набирається 26 років. Половина людського віку. А в мене чи не весь вік, бо на волі я не виходив з трибу. Так, я зазнав багато втрат. Але, що це значить проти того дня – вольного почуття людської гордости, яке я маю від пережитого! Я плакав хіба в «Невольничих плачах». Я боявся хіба що розминутися з честю! Я ніколи нікому не свідчив! Я за всі терміни не написав своїм катам ні однієї заяви! Я завжди й донині був гордий з того, що український націоналіст! І так мені, Боже, допоможи» [1, с. 19].

У ніч з 21 на 22 січня 1978 р. у 60-ту річницю утворення Української Народної Республіки непримиренний борець за незалежність своєї рідної України – калушанин Олекса Гірник – здійснив акт-протест самоспалення у Каневі. Герой України став людиною-легендою.

З приходом до влади в СРСР М. Горбачова ідеологічний тиск на суспільно-політичне життя держави почав слабнути. У 1985 році «повіяв свіжий весняний вітер перемін». У центральній пресі з'явилися судження про реабілітацію відомих політичних діячів, які не погоджувалися з «генеральною лінією партії», інформація про «перегини» у сталінські часи – терор, голод, депортації. У лютому 1988 р. головний ідеолог ЦК КПРС Є. Лігачов засудив політику широкого перегляду історії, яка, на його думку, приводила до небезпечного висновку, що ***вся радянська історія – це безперервний потік помилок і злочинів*** [2].

Станом на кінець 1988 р. найбільш небезпечними для себе партійно-радянська влада в УРСР вважала діяльність активістів і прихильників Українського культурологічного клубу (перше засідання клубу відбулося 6 серпня 1987 р. у київській кав'ярні «Любава» на Оболоні під «егідою райкому комсомолу»), Української Гельсінської спілки (УГС), Української асоці-

ації незалежної творчої інтелігенції, Комітету захисту Української Католицької Церкви, Українського демократичного союзу, об'єднання культурницько-етнографічного характеру – «Товариство Лева», українознавчого клубу «Спадщина», самодіяльного історико-культурного об'єднання студентської молоді Київського державного університету товариства «Громада», товариства рідної мови ім. Т. Шевченка (установчі збори відбулися у Львові 20 червня 1988 р., головою обраний Роман Іваничук) та ін. При цьому вже існував Клуб шанувальників української мови при Спілці письменників України. У Львові був сформований Міжнаціональний комітет захисту політв'язнів на чолі з М. Горинем. Діяльність цих «неформальних» та багатьох інших організацій, що функціонували на території УРСР, поступово виходила за рамки нечисленних зібрань, які займалися культурно-просвітницькою сферою.

Ключові позиції в суспільно-політичному житті республіки заслужено посіли найвідоміші «неформальні» організації Української РСР: «Товариство Лева» у Львові й Луцьку; культурно-наукове товариство «Рух» в Івано-Франківську; «Вертеп», «Ноосфера», «Громада Подільського краю Тернопільщина» в Тернополі; «Оберіг», «Січ», «Зелений рух Буковини» в Чернівцях; «Пересвіт» у Рівному; «Творчість» у Кам'янці-Подільському; «Істина» у Вінниці; «Товариство угорської культури Закарпаття» та Товариство ім. О. Митрака в Ужгороді. Одеська дослідниця Олена Шановська аналізує розсекречені документи колишнього Комітету державної безпеки УРСР: «КДБ вважало за необхідне добувати якнайбільше інформації про їхню діяльність, щоб зопобігти проведенню політизованих акцій. Таких політизованих об'єднань опозиційного спрямуван-ня у липні 1988 р. тільки у Львові нараховувалося 5: УГС, Міжнаціональний комітет захисту політв'язнів, Комітет захисту Української католицької церкви, Демократичний фронт сприяння пере-

будові, Дискусійно-політичний клуб; у Києві діяли: Український культурологічний клуб, українська фракція Демократичного союзу, Народний союз сприяння перебудові, який, за задумом організаторів, мав об'єднати на одній платформі самодіяльні угруповання «Громада», «Спадщина», «Зелений світ»; у Харкові діяв «Союз захисту вільної праці», у Сумах – «Сумський обласний комітет сприяння демократизації», у Полтаві – «Комітет мітингу», у Ялті – «Союз добра воля», в Одесі – «Демократичний союз сприяння перебудові» [3, с. 66]. Це одні з перших громадсько-політичних організацій в Україні – «провісники незалежності».

Наступний етап – включення їх в роботу по створенню первинних осередків Товариства української мови імені Т. Шевченка (ТУМу), «Меморіалу», «Зеленого світу», Союзу незалежної української молоді, страйкових комітетів підприємств та ін. У спогадах старих «левівців», «рухівців», «відродженців», «просвітян» можна почути, що зараз важко докопатися, як «воно колись було» – мається на увазі процес становлення організацій. У той час вони знаходилися на вершині популярності. Від самого початку вони мали п'ять напрямків діяльності – етнографічний, екологічний, історичний, релігійний та політичний.

Хто ж були ті, що стояли біля витоків національно-демократичного відродження, що не побоялися кинути виклик молоху старого режиму, згуртувати навколо себе сотні тисяч людей заради волі й долі України? Помилково, як правило, їх асоціюють виключно з крайовою організацією Руху Івано-Франківщини. Так, Роман Гладиш у статті «Устань і йди» («Галичина» № 59 (93) від 22 вересня 1990 р.) називає їх поіменно: Юрій Андрухович, поет; Петро Арсенич, історик; Любов Боброва, педагог; Олег Бойкевич, художник; Роман Бугай, активіст Калуського товариства «Відродження»; Олег Вівчаренко, юрист; Олександр Волков, робітник; Ігор Гаврилюк, інженер; Роман

Гладиш, юрист; Михайло Головатий, інженер; Борис Голодюк, робітник; Валентин Дістрянов, хімік; Василь Дністрович, майстер; Зіновій Дума, історик; Ярослав Захарія, лікар; Богдан Канюка, інженер; Степан Каспрук, художник; Зіновій Когуч, вчитель; Віктор Колесник, член правління Товариства єврейської культури імені Шолома Алейхема; Роман Круцик, робітник; Володимир Обітоцький, хімік; Володимир Машталер, інженер; Антін Путько, пенсіонер; Северин Салітра, робітник; Роман Степаняк, інженер; Неоніла Стефурак, поет; Маркіян Чучук, біолог; Володимир Шатохін, викладач філософії; Володимир Шлемко, актор; Микола Яковина, художник.

Чорно кругом чи біло –
Не зупиняти рух.
Може зламатись – тіло,
Але ніколи – дух.

Ці слова поета довоєнної плеяди Олекси Стефановича стали девізом Руху, його філософією та практикою.

26 квітня 1988 р. у Львові на мітингу, присвяченому другим роковинам чорнобильської катастрофи було піднято національний синьо-жовтий прапор. Ці історичні події потребують спеціального дослідження, адже національний український прапор на західних землях України упродовж другої половини XX століття піднімався неодноразово. Так, у Центральному державному архіві громадських об’єднань України (ЦДАГО України) вдалося натрапити на звістку про те, що 21 січня 1973 р. молодіжна націоналістична організація с. Росохач Чортківського району під керівництвом Володимира Мармуса вивісила чотири синьо-жовті прапори у м. Чорткові Тернопільської області, а також розповсюдила 19 антирадянських листівок [4, с. 405]. У 1950 р. національний прапор піднімався в Калуші на Калійному комбінаті. Таких історичних фактів чимало...

Професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор філологічних наук Микола

Лесюк згадує: «***Визначною подією було встановлення синьо-жовтого прапора в Івано-Франківську на вершечку бані костелу на Майзлях у листопаді 1988 року.*** Прапор майорів на бані тривалий час (десь біля тижня), і кадебісти не могли знайти охочого смільчака, який би погодився полізти на високу вежу і зняти прапор. Багато людей щодня виходили на міст через залізницю і спостерігали за прапором, тішилися з безсилля кадебістів, які не могли зняти його. І все ж, його збили кулями снайпера. 7 листопада, здається, 1974 р. такий прапор вивісили на молодому дубі навпроти сільської ради у с. Братківці, що наробило багато переполоху в партійних органах. Пів року кадебісти сиділи в селі, спали в Будинку культури, перетягали на допити майже все село, але так і не знайшли сміливця, який здійснив цей героїчний вчинок».

Микола Гук в інтерв'ю з Романом Гладишем свідчить:

«*М. Г.* У лютому 1989-го. Тоді Василь і Петро Січки, Роман Чекальський та Іван Лой зі Львова, Зеновій Коник з Болехова, Микола Торко й Іван Штурмак та я з Церківни, Михайло Старчевський з Боднарова, що неподалік Калуша, та дяк з Коломиї Касьян, імені якого, на жаль, не пам'ятаю, зібралися у Сихові (передмістя Львова) та створили наш Український християнсько-демократичний фронт. У роботі нашого зібрання брали також участь протестанти зі Львова та Тернополя, які симпатизували греко-католикам і були таким ж гнаними, як і вони. Того ж таки року на другій день великодніх свят ми знову зібралися разом, але тепер уже в актовій залі львівського лампового заводу на установчий з'їзд УХДП, на якому обрали її головою Василя Січка, а його заступником Петра Січка. Як пригадую, брали участь у цьому з'їзді гості з Німеччини, Латвії, Литви, Естонії та делегати з інших міст України. Був на з'їзді наш краянин із Витвиці поет і дисидент Зеновій Красівський,

який, на жаль, членом УХДП не став, залишаючись «угеесівцем»...

Р. Г. – Пригадую, як один з рухівців, родом із Долинщини, розповідав мені про те, як ваші однопартійці відновили у ті часи на Яворині неподалік Церківни бункер «Роберта» (надрайонового провідника ОУН Ярослава Мельника).

М. Г. – Так, ми християнські демократи, це зробили попри шалений опір комуністів. А буквально через місяць (7–8 березня 1989 р.) запросили до Церківни наших однопартійців зі Львівщини та Тернопілля, з різних місцевостей нашого прикарпатського краю. Там, в урочищі «Боднарівна», Василь Січко та мій односелець Петро Торко підняли синьо-жовтий прапор. Люди, що були там, мовчки спостерігали за цим патріотичним дійством. Плакали та молилися...» [1, с. 19].

В Івано-Франківській області Володимир Ковальчук 14 травня 1989 р. у Воскресінцях на Коломийщині, на урочистому відкритті пам'ятника Кобзареві, підняв український синьо-жовтий прапор. «Люди плакалаи тоді з радості, обіймали один одного, офіційне районне керівництво відключило мікрофони. Ми з Петром Арсеничем стояли недалеко від Ковальчука, – пригадує Микола Лесюк, – однак Ярослав Шевчук, ставши на підвищення, через мегафон звернувся до сотень людей – учасників мітингу не боятися влади, ставати в ряди борців за повалення комуністичної системи і побудови нової України».

У книзі «Обличчя незалежності» (Київ, 2018) вміщено інтерв'ю Оксани Шотурми і Андрія Бойка з Володимиром Ковальчуком: «Що Ви відчували, коли врешті-решт підняли синьо-жовтий прапор? – По-перше, та мить означала, що ти щось важливе зробив. Я не усвідомлював тоді, що ця подія стане першою на Прикарпатті, тоді я про це не думав. Також я не здогадувався, що це увійде в історію, я взагалі тоді не обдумував наслідки, ми ніхто не думали про них, бо комусь треба було це

робити. Це так само було дуже почесно, що саме мені Гельсінська спілка доручила підняти прапор. І звичайно, дуже приємно, що зараз це стало такою знаковою подією» [5, с. 239].

У ***Калуші «уперше»*** (ще категорично заборонено!) ***підняли синьо-жовті*** прапори члени товариства «Відродження» ***Федір Бандура, Микола Гривнак та Богдан Плескун. 2 липня 1989 р.*** на запрошення товариства «Відродження» до Калуша прибув колектив художньої самодіяльності з села Тараса Шевченка – Моринці (земляки Великого Кобзаря були присутні на відкритті пам'ятника Тарасу Шевченку у с. Пнів – Надвірна, а також виступили з концертами перед студентами та викладачами Івано-Франківського інституту нафти і газу, громадою с. Ямниця у палаці культури цементно-шиферного заводу). Калуський міськком компартії заборонив адміністраторам культурно-освітніх закладів надати приміщення для виступу колективу. Члени товариства «Відродження» вирішили обладнати сцену на площі перед палацом «Юність». Вони принесли лавки, дошки, стільці і взялися до обладнання сцени. Через годину міськком компартії дозволив адміністрації палацу «Юність» дати приміщення для виступу. Під час концерту присутні стоячи підхопили «Заповіт». Одночасно в залі замайоріли синьо-жовті прапори. У той самий день проведено слідство. Незабаром суд присудив кожному з них по п'ятсот карбованців штрафу [6, с. 19–20].

29 жовтня 1989 р. під час перепоховання жертв сталінських репресій у Дем'яновому Лазі (розкопки розпочалися 21 вересня 1989 р. і тривали 40 днів, було знайдено три могили з останками 524 людей, із них 151 жінок, дітей до 20 років і осіб старше 60 – 49 осіб) член Івано-Франківського культурно-наукового товариства «Рух» Володимир Талайло «уперше» в Івано-Франківській області підняв бандерівський червоно-чорний прапор. Омелян Левицький у книзі «Непокараний

злочин» занотував: «В якості флагштока, який з невідомих причин не був виготовлений до дня перепоховання, була використана археологічна вежа, на якій на найвищому місці було піднято національний синьо-жовтий прапор і дещо нижче, по обидва боки від нього, були прикріплені прапори УРСР і СРСР» [7, с. 101].

Уперше, тобто офіційно в Україні підняли синьо-жовтий прапор не в Києві, навіть не у Львові, як багато хто думає, а в районному містечку Стрию. Про цю визначну і доленосну подію безпосередній учасник акції, перший заступник міського голови М. Мазур розповідав: «Після виборів до місцевих рад Стриєм прокотилась хвиля національно-демократичних протестів. 11 березня 1990 р. на центральній площі міста відбувся мітинг, головною темою якого стало підняття національного прапора над приміщенням Стрийської міської ради. Його учасники одноголосно прийняли ухвалу та скерували її до міськради... Засідання міського виконкому відбулося 14 березня. Щоправда, у залі було 10 членів виконкому із 13. Крім них прийшли мітингувальники, прокурор міста та начальник міського КГБ, який катюгорично виступив проти підняття синьо-жовтого стяга... Через кілька днів після підняття стяга до Стрия прибула комісія ЦК КПУ. Перевіряльники казали, що треба всіх посадити – міського голову, мене, прокурора, членів руху...». Прапор над Стрийською міською радою підняли – Олег Бойко, Орест Галицький, Богдан Ботвин і Василь Бичко [8].

2 квітня 1990 року над міською Радою Калуша замайорів національний синьо-жовтий прапор українського народу – збулося оновлення громади в святій історичній правді – скарбниці минувшини. В небо зметнулись древні символи нашої сплюндрованої Вітчизни – Русі-України. Події весни 1990 р. ввійшли в історію, засвідчивши початок відродження української нації, відновлення державності і суверенності України.

Перші сесії міських, районних та Івано-Франківської обласної Рад народних депутатів, хоч і скликалися у свій двадцять перший раз, але саме тоді вони стали втіленням дійсного волевиявлення народу. Народ віддав свої голоси обранцям із великим сподіванням на радикальні зрушення, на корінні зміни як в політичному, так і в економічному житті країни. Чи не саме з отією «останньою надією» виборці Калущини та Прикарпаття (Галичини) формували більшість від Демократичного блоку у Ради різних рівнів. На порозі стала весна – весна надій і тривог, втрат і здобутків. Все було вперше – багатотисячні мітинги, міліцейські кордони, палкі політичні промови, повернення віри батьків [9, с. 224].

Один із чільних калуських рухівців (депутат Калуської міської Ради І-го демократичного скликання, депутат Івано-Франківської обласної Ради І-го, ІІ-го, IV-го, V-го демократичних скликань, народний депутат Верховної Ради України IV-го, V-го скликань) Євген Гірник згадує: «30 років відділяє нас від подій 1990–1991 рр, наслідком яких стало формальне проголошення незалежності України. Відбулася зміна поколінь, і для покоління, молодшого тридцяти, цей період є terra-inkognita, бо воно його не переживало. Для більшості мешканців актуальними є події революції Гідності та україно-російської війни. Воно й зрозуміло: ллється кров, тисячі вбитих і поранених, постійна тривога за майбутнє. На цьому фоні Оксамитова українська революція дев'яностих років двадцятого століття сприймається, як щось дуже далеке, майже як Перша світова війна. Ця революція забута й засунута в архіви, її майже не вивчають у школі, про неї практично відсутні наукові дослідження, а шкода, бо забуте минуле багато в чому відгукується помилками української сучасності. Зрештою, без цього минулого і сучасності не було б» [10, с. 199].

Таким чином, під час різноманітних масових заходів національні прапори, стрічки, значки, вишиванки стали постійним атрибутом мітингів і зібрань. На сходах сіл чи громадськості міст приймалися рішення про насипання символічних могил «Борцям за волю України!». Створені «неформальні» організації були відповіддю на соціальний запит. У 1991 р. на порядок денний постала незалежність України. Керівництво цих організацій в основному пішло у велику політику. Фактично – це політичні організації, альтернативні КПРС-КПУ. У їх лави прийшли сотні, а згодом тисячі людей, згідних на безкорисливу працю в ім'я майбутнього України.

Джерела та література

1. Гладиш Р. В. Ідеали, які не стали дороговказом / Роман Гладиш // Галичина. – 2020, 11–17 груд. – С. 19.

2. «Про 70-річчя І з'їзду Комуністичної Партії України». Постанова ЦК КПУ // Український історичний журнал. – 1988. – № 6. – С. 9–13.

3. Кугутяк М. В. Україна. Нація. Державність / Микола Кугутяк // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю створення Народного Руху України. – Івано-Франківськ, 29 жовтня 2009 р. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 284 с.

4. Малярчук О. М. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) / Олег Малярчук. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. – 548 с.

5. Рибалко А. В. Обличчя незалежності / Андрій Рибалко // Збірка інтерв'ю. – Київ : Українська видавнича спілка, 2018. – 350 с.

6. Івасюк В. П. Калуське товариство «Відродження»-Рух / Василь Івасюк. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2009. – 72 с.

7. Левицький О. Р. Непокараний злочин / Орест Левицький. Передм. О. І. Єгрешія, вид. 3-є перероб. й доповн. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. – 352 с.

8. Голодрига Ю. Г. КДБ було проти 22 роки тому, 14 березня, уперше в Україні підняли синьо-жовтий прапор / Юрій Голодрига // Експрес. – 2012. – 15–22 бер.

9. Малярчук О. М. Калуське об'єднання товариства української мови ім. Т. Шевченка «Відродження» в контексті націо-нально-демократичних процесів / Калуські історичні студії. Т. 3. Збірник нау-

кових статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта» // Олег Малярчук // За заг. ред. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ : Фоліант. – С. 205–237.

10. Малярчук О. М., Відливаний О. В., Кецмур О. В. Калуська міська Рада першого демократичного скликання : історія в документтах // Олег Малярчук та ін. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2020. – 260 с.

Oleh Maliarchuk

Kalush

Blue and yellow flags raised for the first time in Dolyna and Kalush regions during the Ukrainian Velvet Revolution

The scrapping of the late 1980s was etched in the annals of Ukrainian history as the Rukh era associated with the restoration of Ukrainian statehood – the Velvet Revolution and the Revolution on Granite (October 1990). It was the People's Movement of Ukraine (NRU) for perestroika, as the most massive and most powerful political force of that time, that led to the collapse of the USSR. It would be biased to argue that only the NRU was involved in these immemorial events. Without exaggeration, other political forces of a more radical direction than the NRU were also involved. These are the UCDF (Ukrainian Christian Democratic Front) and the UCDP (Ukrainian Christian Democratic Party), which operated mainly on the territory of Galicia, in particular, the Dolyna region. These political structures were mainly represented by yesterday's prisoners of conscience who went through the hell of Stalin's and Brezhnev's concentration camps. Young people who did not undergo the inhuman tests of the totalitarian communist system also joined them. In the regional newspaper of Prykarpattia «Halychyna» for December 11-17, 2020, the famous journalist Roman Hladysh published an interview with a resident of the village of Tserkivna in the Dolyna region, a miner of drilling equipment, and now a pensioner, brother of one of the founders of the Union of Officers of Ukraine in the Carpathian region, Igor Huk - Mykola Huk («Ideals that did not become a guide»). The original situation also developed in the Kalush region, when almost simultaneously, two Taras Shevchenko Ukrainian language societies emerged independently of each other. On January 17, 1989, the constituent meeting of the Taras Shevchenko Kalush Ukrainian Language Society «Vidrodzhennia» headed by Vasyl Ivasiuk (registered on June 14, 1989) took place in Andrii Horbatyi's private apartment, and on March 19, 1989, the founding conference of the Taras Shevchenko Ukrainian Language Society «Prosvita» in Kalush, headed by the writer Ihor Havryliuk (registered on April

14, 1989), took place in the Palace of Culture «Yunist». «Vidrodzhennia» was organized mostly by former political prisoners, and «Prosvita» – by the intelligentsia and formally initiated by the city committee of the CPU, but soon got out of control of the Communist Party. Members of these «informal» organizations in the Boykiv region were the first to organize protests and mass political rallies in the western Ukrainian region against the communist party-Soviet totalitarian system – the national blue and yellow flags of Ukraine were raised most resonantly.

Key words: Ukraine, Ukrainian Christian Democratic Front, Ukrainian Christian Democratic Party, Vidrodzhennia Society, Prosvita Society, blue and yellow flags, Dolyna region, Kalush region.

ПОСТАТІ

УДК 821.161.2.09 : 903 (477)

Іван Тимів
м. Калуш

«Я поважаю людей, які присвятили себе цій таємничій матерії історії»
Т. Шевченко

Тарас Шевченко – дослідник старожитностей України

Анотація. *У статті розкрито пошуково-дослідницьку діяльність Тараса Шевченка у складі Київської комісії для розбору давніх актів, його щире зацікавлення старовинними пам'ятками; встановлено маршрути подорожей художника Україною впродовж 1845–1847 рр., виокремлено графічні та живописні твори митця, що стосуються археології, архітектури, побуту, виконані під час наукових експедицій. Підготовлені Т. Шевченком рисунки, картини й описи пам'яток сьогодні мають значення історичних джерел, оскільки значна чистина їх не збереглася до нашого часу. Акцентовано увагу на археологічній та фольклорно-етнографічній діяльності Т. Шевченка як дослідника старовини.*

Ключові слова: *Тарас Шевченко, Археографічна комісія, археологія, подорожі, археологічні знахідки, архітектурні пам'ятки, документи, старожитності, акварелі, рисунки.*

Творча спадщина Тараса Шевченка – це національне надбання України, джерело натхнення для сучасних митців, скарбниця історичних знань про життєвий і творчий шлях великого поета й художника України. Неабияке значення для дослідження різнобічної діяльності Т. Шевченка мають і архівні

документи про Кобзаря та його малярські й графічні твори, значна частина яких сьогодні має значення історичних джерел.

Документальні матеріали про життя, творчу та громадську діяльність Шевченка зберігаються в різних державних і відомчих архівах, музеях, рукописних відділах наукових установ і бібліотек України й зарубіжжя. За своїм походженням архівні матеріали поділяються на такі, що є наслідком творчої, громадської та наукової діяльності Шевченка. Це його рукописні твори, мистецька та епістолярна спадщина, «Щоденник», листування з державними установами, громадськими організаціями тощо.

Важливим джерелом відомостей про пошуково-дослідницьку діяльність Т. Шевченка є «Археологічні нотатки» – записи історико-археологічного змісту, зроблені художником у жовтні 1845 – квітні 1846 р. під час археологічних розкопок [18, с. 159].

Більшість джерел, пов'язаних із Шевченком, зберігається у відділі рукописів Інституту літератури НАН України імені Т. Г. Шевченка та Національному музеї Т. Шевченка. Частина документів знаходиться в особистих або родинних фондах, в окремих осіб. Так, у Центральному державному архіві літератури й мистецтва в Москві (Росія) відклалися листи, гравюри, фотографії Шевченка (фонди Аксакових, Достоєвських, В. Лазаревського, І. Бєлоусова, М. Максимовича [40, с. 45–46] та ін.

Документи державних, наукових, церковних установ, громадських організацій, видавництв, у яких є відомості про Т. Шевченка – це, здебільшого, донесення, повідомлення, ілюстративні матеріали, що висвітлюють життєвий шлях Шевченка (викуп з кріпацтва, навчання в Петербурзькій академії мистецтв, перебування в Археографічній комісії, зв'язки з Кирило-Мефодіївським товариством, заслання, перебування в солдатах, Аральська експедиція тощо). Зберігаються вони в архівах

Києва, Полтави, Ченігова, Санкт-Петербурга, Москви, Казані та інших міст [36, с. 57].

Матеріали, виявлені учасниками Київської археографічної комісії, у тому числі й Т. Шевченком, стосувалися історії церкви, освіти, поземельних («Устав на волоки») та правових відносин, жалувані грамоти польських королів магнатам були опубліковані окремим виданням [28, 29].

Документи з фонду Київської тимчасової комісії для розбору давніх актів *(далі Київської археографічної комісії. – І. Т.),* що стосувалися участі в її роботі Т. Шевченка, уперше опублікував Орест Левицький, який свого часу вивчав справи згаданої установи, коли був її секретарем [22, с. 238–239; 30, с. 180]. Саме ці джерела містять відомості про Тараса Шевченка як дослідника минулого України. Частково вони опубліковані у збірці «Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах» [39, с. 81–91].

Як установив О. Левицький, комісія двічі відправляла поета для збирання інформації про пам'ятки старовини: 28 листопада 1845 р. – на Полтавщину (фактично до Переяслава, а далі й до Чернігова), 21 вересня 1846 р. – у Київську, Подільську та Волинську ґубернії [22, с. 235, 239].

Важливим джерелом історичних спостережень Т. Шевченка про українські старожитності є «Археологічні нотатки», які художник вів упродовж жовтня 1845 р. – квітня 1846 р. У цих записках є відомості про пам'ятки Лубен, Миргорода, Переяслава, Хорола, Чернігова [41, с. 213–218, 418].

Діяльність Тараса Шевченка як дослідника минулого України вже частково висвітлювалася в працях істориків Ярослава Пастернака [15], Івана Крип'якевича [21], Михайла Брайчевського [4], Івана Іванцова [12], Михайла Марченка [24], Василя Анісова та Єлизавети Середи [1], Григорія Сергієнка [30], Людмили Ясновської [46] Інни Вівсяної [5], літературознавців Василя Щурата [45], Григорія В'язовського [6], Миколи

Дубини [11], Григорія Шовкопляса [43, с. 103–123], Анатолія Сваричевського [33; 34], Ігоря Коваля [18, с. 160–185], мистецтвознавців Олексія Новицького [22], Дмитра Степовика [38], краєзнавців Петра Арсенича [2], Михайла Сташенка [37] та інших.

Першим в українській історіографії питання археологічних зацікавлень Т. Шевченка висвітлив Ярослав Пастарнак у статті «Археологічні заняття Шевченка» [17, с. 57]. Із фахових досліджень цікавою є маловідома праця Івана Іванцова (1904–1941 рр.), старшого наукового співробітника Інституту археології Академії наук УРСР. Дослідник брав участь у розкопках, що проводилися 1938–1940 рр. на території Михайлівського Золотоверхого монастиря та Десятинної церкви. Стаття «Т.Шевченко і археологія» була підготовлена вченим для збірника, присвяченого 125-річчю з дня народження Кобзаря (Київ, 1939 р.). Для її написання історик опрацював матеріали з фондів рукописного відділу Інституту літератури імені Т. Шев-ченка АН УРСР, спогади М. Білозерського, А. Козачковського, О. Афанасьєва-Чужбинського, які стосувалися періоду роботи Т. Шевченка в Київській археографічній комісії, а також дослідив фонд цієї інституції [13, с. 87].

Археологічні зацікавлення Т. Шевченка відображені також в науковій розвідці Богдана Стебельського «Тарас Шевченко і археологія» [14, с. 282] та в працях інших науковців.

Вивченню історичних поглядів Шевченка дослідниками за кордоном та в радянській Україні присвячена стаття Інни Вівсяної [5], яка шляхом зіставлення різних підходів до оцінки одних і тих же творів розкриває ідеологічні протиріччя, що досі не дають можливості українській нації об’єднатися навколо Шевченкової національної ідеї. Авторка звертає увагу на те, що порушена нею проблема недостатньо розроблена й у сучасній вітчизняній історіографії. Частково це пояснюється незначною

кількістю праць, присвячених саме історичним поглядам Тараса Шевченка, національна ідея якого полягала не в протистоянні, а в поєднанні соціальних і національних вимог українського народу, яку він висвітлив через історичні твори. У підсумку дослідниця наголошує, що творчість Кобзаря по обидва боки кордону продовжує висвітлюватись у сучасних виданнях. Загалом його творчий доробок сприймався відповідно до ідеологічних упереджень. «Боротьба за Шевченка» була складовою ідеологічної боротьби двох систем мислення [5, с. 214, 218].

Мета дослідження – привернути увагу дослідників до проблеми наукового пошуку у творчому житті Кобзаря, розкрити науково-дослідницьку діяльність Т. Шевченка як пам'яткознавця, археолога, народознавця під час його подорожей Україною, показати творчі уподобання митця, виражені в його акварельних малюнках та графічних роботах, виконаних на високому рівні художньої майстерності.

Становлення Т. Шевченка як творця відбувалося у той час, коли академічний класицизм під впливом романтизму втрачав свої позиції і набував прогресивних реалістичних обрисів. Культурно-мистецькі трансформації цього періоду, безумовно, позначилися на малярській творчості художника, який надзвичайно тонко відчував і передавав у своїх мистецьких творах дух і характер епохи [27, с. 22].

Геній і талант Т. Г. Шевченка були всеосяжними: поряд із поезією і художньою творчістю він займався вивченням історичного минулого свого народу, був палким шанувальником пам'яток історії та культури України [35, с. 43]. Старожитності, виявлені Т. Шевченком описані ним у художніх творах «Варнак», «Капитанша», «Княгиня», «Наймичка» та інших. Ці відомості вже оприлюднені дослідниками.

Окрему приватну мандрівку Україною художник здійснив у квітні 1843 – лютому 1844 р. з метою збору ілюстративних

матеріалів для альбому «Живописна Україна» [18, с. 158]. Але більш значимі у науковому плані подорожі чекали на художника у складі Археографічної комісії.

Про створення у Києві Тимчасової комісії для розгляду давніх актів Т. Шевченко міг дізнатися під час свого перебування в Києві в кінці січня – на початку лютого 1844 р. від її співробітника Пантелеймона Куліша. Тому після закінчення навчання в академії у березні 1845 р. художник виїхав до Києва, куди прибув у червні того ж року [35, с. 45].

Біограф Т. Шевченка Олександр Кониський, повідомляючи про обставини прийняття художника до складу комісії, писав, що саме «у Куліша сплодилася спасенна думка примостити Шевченка яко доброго маляра до «Комиссии для разбора древних актов». Уточнюючи, він констатував, що «більш за всіх попрацювали в цій справі Рєпніни да Куліши» [16, с. 164].

Як відомо, Археографічна комісія, утворена 8 грудня 1843 р., поряд з виявленням давніх документів, розгорнула широку пошукову діяльність. Вона займалася збиранням старовинних рукописів, актів [12, с. 92], предметів давнини, нумізматичного та сфрагістичного матеріалу [46, с. 203].

До її компетенції належав й пошук археологічних знахідок. Однак археологія тоді ще не володіла науковими методами дослідження, а мала переважно антикварний характер. Розкопки, які розпочалися в першій половині XIX ст., були аматорськими, крім речового матеріалу, вони нічого більш не давали [12, с. 90]. Стародавні речі цінувалися, головним чином, з колекціонерської точки зору, у кращому випадку – як матеріал для відтворення історії мистецтва [4, с. 37].

«Археологами» були невмілі чиновники, юристи та інші далекі від науки особи. Потрібні були люди, які могли б добре малювати й записувати перекази. Т. Шевченко був незамінною кандидатурою для такої праці й 10 грудня 1845 р. він був зара-

хований до штату комісії [12, с. 94; 4, с. 41]. Як палкий шанувальник старожитностей Шевченко вельми сумлінно виконував обов'язки рисувальника у складі комісії і не в одному місці врятував вартісні пам'ятки минулого [21, с. 3].

Скеровуючи своїх співробітників на результативну працю, комісія видавала відповідні інструкції. В одній із них вказувалось: «1. При описании древних зданий расспрашивать сведущих людей о времени постройки и замечательных происшествиях, имевших влияние на существование этих зданий; 2. Не ограничиваться одним изображением зданий церквей и монастырей, но описывать и древности, внутри их находящиеся: образа, церковную утварь и проч.; 3. Особенное внимание обратить на курганы, причем описывать их наружную форму, величину, материал, из которого они составлены, и предания, имеющие связь с их существованием» [22, с. 233].

Отже, одним із першочергових завдань Археографічної комісії була реєстрація і систематизація археологічних пам'яток [4, с. 41]. У початковому плані цієї інституції були розкопки Іриненської церкви у Києві та двох курганів поблизу с. Вишгород [22, с. 232].

Перша зустріч Тараса Шевченка з археологією відбулася ще в дитинстві. Тоді він з сестрою Катрею ходив на прощу до Мотрининського монастиря. Тут на кам'яних плитах монастирського кладовища відчитував прізвища «колії» – учасників Коліївщини – козацько-селянського національно-визвольного повстання в Правобережній Україні у 1768–1769 рр. [18, с. 161].

Археологією Т. Шевченко почав цікавитися ще під час приватних мандрівок Україною в 1843–1844 рр. Наслідком цих поїздок була низка малюнків для «Живописної України», що зображували археологічні об'єкти та пам'ятки старовинної архітектури. Це, зокрема, етюди Видубицького монастиря в Києві та Міжгірського монастиря біля Києва [4, с. 39].

Попередньо домовившись із керівництвом Київської археографічної комісії про свій завчасний виїзд, Т. Шевченко вирушив у творчу мандрівку ще у середині вересня 1845 р. (за іншими дослідженнями – навесні 1845 р.), а ухвала комісії про його призначення співробітником була звичайною нормальністю [20, с. 263].

У травні 1845 р. він відправляється в приватну подорож по Правобережній Україні маршрутом: Київ, Віта, Васильків, Біла Церква, Тараща, Баранполе, Лисянка, Будища та ін. Тоді художник відвідав рідне с. Кирилівку, с. Вільшану і в кінці червня через Богуслав, Росаву, Потоки (маєток Я. В. Тарновського) повернувся до Києва. Під час цієї приватної мандрівки Шевченка цікавили пам'ятки, які зв'язані з визвольною боротьбою українського народу. Тут він описує археологічні пам'ятки, могили і городища, які бачив біля Лисянки. Відомо також, що Шевченко планував подорож по Дніпру восени 1845 р. «з метою вивчення краю в археологічному, історичному і етнографічному відношеннях». Але через відсутність коштів мандрівку довелося відкласти на невизначений термін [12, с. 91]. Про ці наміри у своїх спогадах згадує близький приятель Тарса Шевченка Олексій Афанасьєв-Чужбинський: «Ми мріяли про подорож по Дніпру дубом на Запоріжжя, потім до Лиману пошукати залишків старовини, що зникають для дослідників, а що в обох нас не вистачало коштів, то ми й відклали це до кращого часу» [3, с. 93].

Окрім приватних поїздок, Т. Г. Шевченко, виконуючи доручення Київської Археографічної комісії, у 1845–1847 рр. здійснив три наукові подорожі Україною. Ще не будучи у складі комісії, Шевченко вирушив у свою першу творчу мандрівку (літо-осінь 1845 р.) для вивчення і фіксування історичних пам'яток, яку поет розпочав з Густинського монастиря (засн.1612 р.), що біля м. Прилуки (Чернігівщина). Тут він виконав чотири

акварельні малюнки церков Петра і Павла, Св. Миколая, Трапезної церкви й Брами в Густині [35, с. 45–46].

Плідною була також його подорож на Полтавщину, де Шевченко тоді відвідав Переяслав, Яготин, Лубни, Ромни, Миргород, Полтаву та інші міста. У Полтаві він побував у будинку І. Котляревського і виконав акварельний малюнок на цю тему. Тоді ж Тарас Григорович намалював Воздвиженський монастир. Згадується художником і церква Мартина Пушкаря в Полтаві. У Переяславі намалював Михайлівську церкву (1648–1654), Вознесенський собор *(збуд. 1690 р. І. Мазепою) (фото 8),* Покровську церкву, відтворив кам'яний хрест Св. Бориса. «На місці, де згідно переказу загинув князь Борис, збудовано церкву […], в якій біля іконостасу стоїть хрест із сірого граніту із написом 1661 р.», – занотував художник [41, с. 216; 4, с. 58]. Церква та хрест збереглися донині у селі Борисівка Диканського району Полтавської області [36, 521]. Цікавим є «Краєвид з кам'яними бабами», виконаний Шевченком у липні 1845 р. у селі Шедієве на Полтавщині. Кам'яні баби – це старовинні статуї, що встановлювалися кочівниками на могилах і пов'язувалися з культом предків [42, с. 86–87, 471].

У бібліотеці Переяславської семінарії Т. Шевченко виявив два Євангелія на пергаменті староукраїнською мовою. Одне із них датоване 1556 р. – знамените Пересопницьке Євангеліє, створене в 1556–1662 рр. Тут же, у Переяславі, дослідник описав низку предметів церковної атрибутики, між якими срібний процесійний хрест, подарований до Успенської церкви переяславським війтом Артемієм Огризком у 1618 р., срібна чаша 1638 р., лампадка 1664 р. [41, с. 213, 214, 215] та інші.

Перебуваючи в Мирогороді (навесні, влітку та восени 1845 р.), Шевченко зафіксував більше сорока розритих (для добування селітри) і нерозкопаних курганів [41, с. 217, 433].

Як справжній дослідник, Т. Г. Шевченко вказував час заснування церковних споруд та їх реставрації, а також сучасний йому стан пам'яток. Любов до історичних пам'яток, до могил в Україні була у нього вродженою [30, с. 181]. Навіть плануючи продовження видання альбому «Живописної України» (вийшов у світ 1844 р.), Шевченко мав намір подати не тільки живописні місця України, але й історичні пам'ятки (замки, храми, оборонні укріплення, кургани), серед них мала бути Покровська січова церква, пам'ятки Чигирина, Суботова, Батурина. Увічненню підлягали історичні постаті України, які мали бути відтворені у таких картинах як «Іван Підкова у Львові», «Сава Чалий», «Семен Палій в Сибіру» та ін. Хронологія цих пам'яток мала охоплювати XIV–XVIII ст., окремою мала бути підбірка творів на фольклорно-етнографічні теми [30, с. 436, 438].

Працюючи в Археографічнній комісії, Т. Шевченко після Переяслава відвідав село Лемешівку на Яготинщині, де зупинився в маєтку В. Закревського, між Лемешівкою і Гензерівкою. Тут він оглянув і описав велике польське земляне укріплення XVII ст., відоме під назвою «Телепень» [12, с. 101; 23, с. 104].

Між Миргородом і містечком Богачка, Уставицею і Сорочинцями, художник зафіксував більше сорока різної величини оборонних укріплень [4, с. 44].

У Лубнах Т. Г. Шевченко оглянув Мгарський монастир, заснований Раїною Вишневецькою 1619 р. Головною його спорудою став Преображенський собор (1684–1698) і висока дзвіниця, звідки відкривається вид на Солоницю, де відбувся бій повстанської армії Северина Наливайка із польським військом. У самих Лубнах дослідник побував на руїнах замку Вишневецьких, про що в археологічних нотатках зазначив: «Залишились земляні укріплення, звані замком» [35, с. 47; 41, с. 216].

Тоді ж, улітку 1845 р., художник відвідав Чигирин і Суботів, де проживав і похований гетьман Богдан Хмельницький.

Його малюнки суботівської церкви стали документами, що відобразили тодішній стан історичних пам'яток. Серед них сепії «В Суботові. Кам'яні хрести» (на малюнку відображено кладовище біля Іллінської церкви), «Чигиринський дівочий монастир», акварелі «Мотрин монастир» *(фото 7)*, «Богданові руїни в Суботові», «Богданова церква в Суботові», тобто Іллінська церква, «Чигирин з суботівського шляху» [42, с. 529, 532].

Окрім архітектурних і монументальних пам'яток, Тарас Шевченко фіксував й археологічні знахідки, оскільки наприкінці червня – на початку липня 1845 р. був учасником археологічних розкопок на могилі Переп'ят у Васильківському повіті на Київщині, що відбувалися під керівництвом професора Миколи Іванішева (1811–1874), якого М. Максимович жартома назвав «генералом від археології». Розкопки почалися 2 липня 1846 р. Зацікавленість археологією Т. Шевченко зберіг на все життя [22, с. 238; 12, с. 107; 42, с. 30].

У своєму щоденнику від 13 серпня 1857 р. дослідник писав: «Я люблю археологію. Я поважаю людей, котрі присвятили себе цій таємничій матерії історії. Я цілком усвідомлюю корисність цих розкопувань» [44, с. 139].

Перебуваючи на розкопках під Фастовом, Т. Шевченко замальовував могили, учасників розкопок за роботою і в час відпочинку, записував перекази про могили, оповідання, народні пісні, зокрема занотував пісню про Палія [6, с. 139; 16, с. 207] та інші.

У скіфській могилі VI ст. до н. е. знайдено останки 14 людей, кістяне намисто, наконечники стріл, молот, сокиру, ніж, глиняний посуд, рештки коней та інші знахідки [18, с. 179].

Для запису етнографічних матеріалів Шевченко навідувався в села Переп'ят та Фастовиця (15. 07. і 22. 07). Під час розкопок могил Мала, Переп'ят, Остра було зроблено 11 рисунків цих та інших пам'яток [20, с. 266; 12, с. 107]. Окрім рисунків

археологічних пам'яток, художник виконав олівцем 9 малюнків місцевих селян. Серед них «Парубок з люлькою», «Селянин у брилі», «Постаті селян» «Сільські будівлі» та інші начерки. 19 липня розкопки були припинені, і Шевченко повернувся до Києва. Наприкінці листопада 1845 р. художник подав на розгляд Археографічної комісії малюнки історичних пам'яток Чернігівщини і Полтавщини [26, с. 18; 1, с. 78–79; 35, с. 48].

Можливо, що в серпні Шевченко був з Іванішевим, який розкопував на Білокняжому полі Малу і Остру могили, потім Трибратню могилу, Єленовку й інші. Документів про це дослідникам знайти не вдалося, але згадані місця Шевченко добре знав, бо згадує їх у своїх творах [12, с. 108].

У тому ж 1845 р. Т. Шевченко за завданням Археографічної комісії оглянув старожитності південної Київщини. Тут, на Правобережній Україні, він відвідав Васильків, Білу Церкву, Сквиру й Таращу, Умань і Богуслав, Трипілля і Мошни, Корсунь і Лисянку, Канів і Черкаси. У Таращі художник звернув увагу на занедбаний стан Юр'ївської церкви козацьких часів, а на шляху з Богуслава до Києва, у с. Росава, оглянув цікаву дерев'яну церкву XVIII ст. та інші пам'ятки [43, с. 103, 104, 107].

Другу наукову подорож на Полтавщину і Чернігівщину Т. Г. Шевченко здійснив у грудні 1845 р. – квітні 1846 р. З 10 грудня 1845 р. він був зарахований до складу» Тимчасової комісії для розгляду давніх актів» як співробітник «для снимков с предметних памятников», з річною платою 150 рублів [39, с. 81–82]. Із Києва він виїхав до Переяслава. По дорозі за п'ять верст від Переяслава художник звернув увагу на три могили та Богданову могилу, що знаходилася за сім верст з боку Золотоноші. Про ці пам'ятки в «Археологічних нотатках» зберігся такий запис: «По київські дорозі за п'ять верст від Переяслава над самим шляхом три високі кургани, звані Три братні могили. По Золотоніській дорозі за сім верст від міста – Богданова могила».

Тут-таки, в околицях Переяслава, Шевченко оглядав Виблу могилу та ін. Усі ці пам'ятки, на думку сучасних істориків, найімовірніше належать до скіфських часів, адже саме для скіфів характерними були поховання під курганними насипами [4, с. 57; 35, с. 48; 41, с. 215, 413].

Під час зимової поїздки до Переяслава Шевченко виконав малюнок «Церкви Покрова в Переяславі». На Переяславщині він намалював кам'яний хрест XVII ст. на місці вбивства князя Бориса [4, с. 45, 55]. Доповнюючи перелік виконаних Шевченком малюнків, Олександр Кониський стверджує, що «в Переяславі Тарас намалював види з трьох стародавніх церков: з Михайлівської, Покровської,збудованої полковником Мировичем, і з Вознесенського собору, збудованого гетьманом Мазепою [16, с. 177].

Далі Шевченко відвідав місце загибелі князя Бориса, на якому споруджено церкву. У ній, біля іконостаса є хрест із сірого граніту висотою три аршини *(1 аршин – 71,12 см)*. Як справжній дослідник, Т. Шевченко повністю навів текст напису на хресті. Перебуваючи на Переяславщині, він записував народні пісні і перекази, малював краєвиди, писав поезії [35, с. 48].

Перебуваючи у Переяславі, Т. Шевченко відвідував навколишні села Андруші, Василівка, В'юнища та ін. Так, перебуваючи у Василівці Хорольського повіту Полтавської губернії, художник виконав акварельне зображення місцевої двохярусної дерев'яної дзвіниці на церковному подвір'ї. Зруб нижнього ярусу цієї споруди був оточений підсінням на майстерно зрублених різьблених стовпах, а прозорий верхній поверх тримався на восьми стовпах, що підтримували наметовий верх над дзвонами [30, 184, 186; 42, с. 328–329, 536].

Отже, із виїздом Т. Шевченка наприкінці вересня 1845 р. на Полтавщину розпочалася його робота з вивичення історичних пам'яток. Весь жовтень і листопад цього року він провів у

роз'їздах по Полтавщині: Миргород, Ісківці, Переяслав – такі найголовніші місця його перебування. Цей (як і наступний) період мандрівок Україною був творчо надзвичайно активним [6, с. 131].

У другій половині січня 1846 р. Т. Г. Шевченко приїхав у село Ісківці Лубенського повіту на Полтавщині до знайомого письменника О. С. Афанасьєва-Чужбинського, щоб разом із ним продовжити подорож. Художник мав намір далі змальовувати старі речі в церквах і монастирях. У товаристві Чужбинського Шевченко виїхав через Лубни, Прилуки, Ніжин до Чернігова [35, с. 49].

З Ніжина в середині лютого 1846 р. разом із О. С. Афанасьєвим-Чужбинським Тарас Шевченко виїхав до Чернігова, де пробув аж до середини березня. Тут він як співробітник Археографічної комісії замалював і описав важливі в архітектурному відношенні пам'ятки [6, с. 136].

У Чернігові та навколишніх селах Шевченко пробув аж до кінця квітня, тобто майже 2 місяці. Археологічні записи Шевченка про Чернігів дуже детальні й цікаві. Характер записів подібний до опису старовини Переяслава, але в багатьох випадках ці нотатки повніші; за кількістю великих об'єктів, описаних тут, вони також значно ширші від переяславських [12, с. 105].

У Чернігові в лютому-березні 1846 р., Т. Шевченко, виконуючи завдання комісії, оглянув і описав рештки фортифікаційних укріплень, Спаський (XI ст.), Борисоглібський (XII–XIII ст.) собори, Церкву Успення (XI ст.) в Єлецькому монастирі і П'ятницьку церкву (XII–XIII ст.), Троїцький монастир (1672 р.), колишній будинок наказного гетьмана Павла Полуботка (1660–1723), де містилася духовна семінарія з бібліотекою. Кожній історичній пам'ятці художник давав короткі характеристики, що містили цікаві відомості про їх минуле і сучасний стан [35, с. 49; 41, с. 433].

Перебуваючи у Чернігові навесні 1846 р., Шевченко виконав малюнок старовинного енколпіона – складного натільного хреста із зображенням розп'яття Ісуса Христа на лицевій стороні та святих на раменах хреста [42, с. 488] *(фото 4).*

Як дослідник старовини Т. Шевченко з'ясовував обставини їх відкриття і долю. «Під час копання фундаменту під дзвіницю за кілька кроків від Спаського собору знайдено два срібних ідоли, із яких за велінням гетьмана І. Мазепи *(у 1700 р. в Гданську),* виготовлено царські двері» для Борисоглібської церкви (1223 р.). Цей храм був перетворений поляками на костел, а після вигнання поляків архієпископ Лазар Баранович (1620–1693) повернув храмові попередній статус – у 1671 р., тобто її відновлено як православну Успенську церкву (XI ст.) Єлецького монастиря. Неподалік храму Шевченко оглянув курган (X ст.) княжни Чорни, дочки засновника Чернігова князя Чорного, яка, за переказом, покінчила життя самогубством, не бажаючи стати дружиною степового хана [41, с. 217–218, 433–434; 46, с. 206].

У церкві Св. Параскеви Тарас Григорович оглянув подарунок І. Мазепи цьому храмові – літургійну чашу із дарчим написом, датованим 23 червня 1697 р., зміст якого дослідник передав в Археологічних нотатках. Такі ж речі церковного призначення, подаровані Мазепою, Шевченко зафіксував і в Троїцькому соборі (1679–1689) однойменного монастиря, у якому в 1678 р. діяла друкарня. Був художник і біля печери Св. Антонія (983–1073), що розташована поблизу Іллінської церкви (XII ст.) Єлецького монастиря. Відвідав Шевченко й будинок гетьмана Полуботка, у якому розміщувалася семінарія. «Бібліотека при семінарії, – зауважив дослідник, – із латинських і грецьких книг». Завершуючи опис чернігівських пам'яток, Т. Шевченко згадав про спустошення міста у 1611 р. польськими військами київського підкоморія Самійла Горностая під час польської

інтервенції 1609–1618 рр. [41, с. 218, 219, 434, 435, 436]. Загалом, у Чернігові Т. Шевченко активно цікавився церковною старовиною, але його зарисовки старих чернігівських церков до нашого часу, на жаль, не збереглися [30, с. 129].

Завершується Шевченків опис українських старожитностей знахідками, виявленими в Густинському монастирі *(заснований* 1600 р. *на Чернігівщині).* У с. Густиня Прилуцького повіту Шевченко побував між квітнем і липнем 1846 р. У Троїцькому монастирі в Густині дослідник описав церковну чашу 1669 р. звернув увагу на Євангеліє львівського друку 1636 р. Тут художник виконав три акварельні малюнки – «Церква Петра і Павла» в Густині», «Брама в Густині. Церква Св. Миколи», «В Густині. Трапезна церква» [41, с. 219, 236; 26, с. 17]. Намалював «Енколпіон», «Потир» *(євхаристійну чашу. – І. Т.)* з церкви в с. Мохнатин» *(фото 5)*, «Трапезну чашу Густинського монастиря» *(фото 6).* До напівзруйнованого Густинського монастиря художник потрапив у товаристві місцевого священика Іллі Бодянського [4, с. 45, 55].

З приводу другої мандрівки художника є певні розбіжності. На думку Івана Іванцова, подорож Т. Шевченка на Чернігівщину не була другим відрядженням, про які на підставі спогадів Чужбинського стверджує Орест Левицький [22, с. 236], а була продовженням грудневої подорожі художника на Полтавщину. Коли 28 листопада 1845 р. Шевченко отримав відрядження на Полтавщину, то, очевидно, в отриманій інструкції його обов'язком як співробітника комісії було відвідати й Чернігівщину, тобто Лівобережну Україну, матеріалами якої дуже цікавився Дмитро Бібіков [12, с.104]. Лише більш докладне вивчення матеріалів цього періоду допоможе розкрити обставини цієї подорожі.

Отже, під час другої подорожі художник відвідав Полтавщину й Чернігівщину. Записи починаються з детального опису

історичної старовини Переяслава, далі – околиці Переяслава по Золотоніській дорозі, ще далі – місцевість між містечками Березанню і Яготином, далі – городище Телепень, між Яготином і Пирятином, потім – Лубни і Солониця, Хорол, Миргород і нарешті – Чернігів. Усі пункти між Переяславом і Черніговом описані дуже стисло. Можна думати, що Шевченко під час своєї зимової подорожі всіх пунктів, зазначених у записах, не відвідав [12, с. 104–105].

Загалом, на думку Віктора Вечерського, «Тарас Шевченко був чи не першим, хто належно оцінив архітектурні пам'ятки і побачив у їх множині певну єдність, тобто – національну архітектурну традицію. Спільним у розумінні цієї архітектури стало визнання її національної неповторності і пов'язаності з козацтвом – українською автономією XVII–XVIII ст. Також варто відзначити документальну точність Т. Шевченка – і в словесних описах, і в малюнках. Його зображення архітектурних ансамблів – Густинського, Почаївського, Межигірського, переяславських Вознесенського й Михайлівського монастирів, полтавського собору – започаткували історико-мистецьке студіювання цих пам'яток» [5-а, с. 6, 7].

Амбітні творчі плани мав художник і стосовно Києва, куди він повернувся наприкінці квітня 1846 р. Він задумав змалювати всі визначні історичні пам'ятки й види міста. Допомагав йому художник-пейзажист Михайло Сажин, який ще в 1844 р. прибув до України і навесні 1846 р. проживав у Києві разом із Т. Шевченком. Вони спільно працювали над альбомом «Види Києва», який залишився незавершеним. Художник Тарас Шевчкнко тоді виконав акварелі «Костел у Києві», «Аскольдова могила», сепії церкви всіх святих у «Києво-Печерській лаврі», «Васильківський форт у Києві». На жаль, не зберігся його малюнок Золотих воріт. В околицях Києва митець намалював краєвид «Китаївська пустинь». «Троїцька церква», «Вишгород». Весь

травень і половину червня Шевченко перебував у Києві, здійснюючи свій творчий задум. Його малюнки й досі залишаються документальними свідченнями того часу. Проте чимало їх втрачено [6, с. 137; 30 с. 194; 35, с. 49–50]. Очевидно, малювання старовини та видів Києва виходило не лише від бажання самого Шевченка, адже він був на службі в Київській археографічній комісії, і його робота пов'язувалася з програмою Комісії [12, с. 105].

Восени 1846 р. Т. Г. Шевченко здійснив третю наукову подорож Україною, на цей раз на Правобережжя. 21 вересня він отримав від Київської археографічної комісії програму етнографічних, пам'яткознавчих і художніх робіт, а саме: збирати в Київській, Подільській і Волинській губерніях різні відомості, народні перекази, розповіді про кургани, давні пам'ятки, давні акти та інші документи [16, с. 207; 35, с. 50–51].

Після повернення з розкопок Т. Шевченко 21 вересня 1846 р. одержує від Д. Бібікова таке розпорядження-інструкцію: «Сотруднику Временной комиссии для разбора древних актов Шевченко. Поручаю Вам отправиться в разные места Киевской, Подольской и Волынской губерний и постараться собрать следующие сведения:

1-е. О народных преданиях, местных повестях и сказаниях, и песнях, и всему, что вы узнаете составить описание, а песни, рассказы и предания сколько можно списать в том виде, как они есть.

2-е. О замечательных курганах и урочищах, где и в каком месте они есть и какие насчет собственно их существуют на месте предания и рассказы, а также и исторические сведения. С этих курганов снять эскиз насчет их формы и величины, и описать каждый по собранным сведениям.

3-е. Осмотреть замечательные монументальные памятники и древние здания, и составить им описания, чтобы можно

было распорядиться снять с них в будущем году рисунки. Если бы где вы имели возможность достать какие-либо древности письменные, грамоты и бумаги, то таковые доставить ко мне, или узнать, где они находятся и о том донести.

4-е. Кроме сего, отправьтесь в Почаевскую лавру, и там снимите: а) общий наружный вид лавры, б) внутренность храма и в) вид на окрестности с террасы.

Все собранные вами сведения, описания и рисунки по возвращении вашем в Киев представить ко мне.

Подорожную и примерно на прогоны и кормовых 150 руб. серебром при расходной тетради вы получите из моей канцелярии». Окрім інструкції, Т. Шевченко одержав також відкритий лист, в якому Бібіков наказує «градским и земским полициям Киевской, Подольской и Волынской губерний оказывать г. Шевченке при исполнении его поручения самое деятельное законное содействие» [22, с. 239–240; 39, с. 85–86].

Наприкінці вересня Тарас Шевченко виїхав на Поділля. 2–7 жовтня він перебував у Кам'янці-Подільському, проживав на квартирі учителя географії Петра Чуйкевича (1818–1875). Тоді художник побував у папській вежі Кам'янецької фортеці, у якій тричі упродовж 1814–1823 рр. був ув'язнений Устим Кармалюк, їздив у села, де діяли повстанці. Із Кам'янця-Подільського Т. Г. Шевченко поїхав на Волинь, де відвідав Почаїв, Кременець, Острог, Дубно, Корець, Ізяслав, Новоград-Волинський, Луцьк, Житомир, багато сіл, де вивчав історичні пам'ятки, знайомився з побутом волинян, народною творчістю. Зокрема у Почаєві поет записав кілька народних пісень: «Ой, у саду, саду», «Ой, пила, вихилила», «Гиля-гиля, селезень». Із численьних записів народних пісень збереглися не всі, а лише 61 пісня і 13 варіантів пісень. У селі Вербка Ковельського повіту художник намалював тушшю старовинну церкву, у якій похований російський князь Андрій Курбський [35, с. 51, 52, 53; 43, с. 119].

Як етнограф Т. Шевченко, перебуваючи у 1846 р. (кінець вересня-грудень) на Волині й Поділлі, навідується під селянські стріхи, записує пісні, обряди, робить зарисовки народного одягу. 3 жовтня 1846 р. у Кам'янці-Подільському вчитель та етнограф Петро Чуйкевич, Шевченків приятель з 1843 р., записав до альбому поета три народні пісні: «Плеве щука з Кременчука, тече собі стиха», «Зійшла зоря ізвечора та й не назорилася». «Ой Кармелюче, по світу ходиш» [10, с. 461; 12, с. 110; 37, с. 13].

У Почаєві художник виконав чотири акварельні малюнки Лаври й записав декілька народних пісень. Цікавими з етнографічного погляду є також його офорти «Старости» й «Судна рада» [2, с. 37–38]. На думку Василя Щурата, саме під час перебування на Волині і Поділлі Шевченко цікавився подіями та життям українців Галичини [45, с. 201].

У Почаївській лаврі, яка мала чималу бібліотеку (2000 томів), були й вартісні стародруки, а в архіві монастиря зберігалося багато документів XVII–XVIII ст. Виконуючи завдання Археографічної комісії, Т. Шевченко, безсумнівно, знайомився з цими матеріалами [37, с. 17].

Перебуваючи у Почаєві, Шевченко виконав аквареллю єдиний малюнок галицького села Підкамінь. На жаль, малюнки і записи Шевченка, зроблені на Правобережній Україні, через велику недбалість комісії, а ще більше через переполох, викликаний арештом і засланням художника, загинули так і не побачивши світу [16, с. 208; 21, с. 4].

Під час відвідин Волині Шевченко відтворив зображення єврейської синагоги (десь між 5–27 жовтня 1846 р.), на якому показав муровану споруду із чотирма непропорційно видовженими колонами центрального фасаду. Будівля має характерні риси українського бароко, поєднані із єврейськими модифікаціями [30, с. 202; 42, с. 499]. Наприкінці жовтня художник повернувся до Києва.

Подорож Поділлям і Волинню збагатила Шевченка новими відомостями про пам'ятки старовини на Україні, спостереженнями тяжкого стану селянства і т. д. Відомості про пам'ятки в різних районах України він зіставляє і робить глибокі соціальні висновки щодо підневільного становища українців у складі імперії [12, с. 111].

На деякі пам'ятники Т. Шевченко перший звернув увагу, й це надає його малюнкам і нотаткам значення першоджерела для вивчення окремих питань з історії України XVI–XVIII сторічь [40, с. 45].

Із подорожі на Західну Україну Т. Шевченко виніс новий погляд на Україну та її історію. Відтепер для нього єдність Східної і Західної України стала безсумнівною, водночас він чи не першим звернув увагу на соціально-психологічну відмінність між західними та наддніпрянськими українцями, а на напівзруйновані замки Західної України і високі могили Східної дали йому змогу висловитися про свободу свого народу [31, с.141, 142].

Як науковець Шевченко за дорученням Київської археографічної комісії для розгляду давніх актів при канцелярії київського військового подільського й волинського генерал-губернатора в жовтні 1845 – квітні 1846 р. відвідував різні місцевості України, де він описував і змальовував пам'ятки старовини. Відомості про них збереглися в його «Історико-археологічних записках». У них поет докладно описував виявлені ним старовинні книжки, оформлення тексту й оправи та різноманітні написи – маргіналії. Записував народні перекази й легенди, робив покликання на друковані джерела (літописи, Історію Русів та ін.).

Одним із важливих історичних джерел, яке поет використовував у своїй творчій діяльності, був літопис Самійла Величка. У праці літературознавця Ярослава Дзири на великому

документальному матеріалі доведено факт знайомства Т. Г.Шевченка з рукописом С. Величка, а також показано вплив цього літопису на формування історичних поглядів Шевченка [9, с. 459].

Літопис Самійла Величка в часи Шевченка був найбільшою працею з історії України. Про існування цього джерела поет дізнався у 1844 р., перебуваючи у складі Археографічної комісії на посаді художника, поет довідався від історика і фольклориста Осипа Бодянського про підготовку літопису до друку і в 1845 р. Це завдання у 1846–1847 рр. виконував історик Микола Костомаров. Саме в цей час Т. Шевченко міг ознайомитися із рукописом літопису. Інший список цього джерела мав О. Бодянський, переписаний із Погодінського у 1844–1845 рр., ймовірно, для Шевченка. Дослідник українських літописів Ярослав Дзира припускає, що саме цим списком О. Бодянського у 1845 р. користувався Тарас Григорович [8, с. 97, 99].

Навіть перебуваючи на засланні, Т. Шевченко продовжував цікавитися літописними джерелами. У листі до О. Бодянського від 15 листопада 1854 р. поет просив надіслати йому літопис Кониського або Величка. Книги літописів, окрім Величкового, він отримав. Однак у листі до того ж Бодянського Шевченко настійливо просить прислати йому саме літопис Величка. Бодянський передає через Савича замовлену книгу, але той умисне не відправив Шевченку бажаної книги. Лише 20 березня під час вимушеної зупинки у Москві поет власноручно забрав у недоброзичливця належні йому книги [8, с. 98].

Отже, уважне вивчення літопису та історичних поезій Т. Шевченка дало змогу Я. Дзирі зробити висновок про те, що поет читав літопис С. Величка в рукописі в 1844–1845 рр., а в 1854–1858 рр. уже його друковану версію. Це підтверджує і його зв’язок з особами, що були добре обізнані з відповідним текстом і працювали в той час над ним [8, с. 97, 98].

Загалом, пізнання історичного минулого України для Т. Шевченка було засобом розкриття важкого становища народу, спробою заглянути в його майбутнє [24, с. 15].

З цікавістю Т. Шевченко ставився й до нумізматичних пам'яток. Оглядаючи речі Антона Карловича, художник звернув увагу на австрійський талер XVII ст. з московським гербом. Подаючи його опис, дослідник зауважив: «Це – рідкісна монета, одна з тих, якими було виплачено винагороду козацьким полкам наказного гетьмана Золотаренка, що в 1654 р. брали участь в поході на Смоленськ» [4, с. 56].

З метою дальшого дослідження історії та етнографії України Т. Шевченко за дорученням Київської археографічної комісії відвідав Київщину, Полтавщину, Чернігівщину, де вивчав, описував і змальовував історичні, археологічні *(фото 9)*, церковні, оборонні пам'ятки [2, с. 37]. Однак далеко не все із малярської спадщини художника збереглося до наших днів. Цілі альбоми Шевченкових малюнків загинули 19 березня 1883 р. під час пожежі в маєтку Андрія Лизогуба в Седневі на Ченігівщині, де згоріла повністю панська бібліотека й архів *(фото 10)* [16, с. 190; 21, с. 4].

Як фольклорист він зафіксував чимало переказів про керівника подільських повстанців Устима Кармалюка. Поет щиро захоплювався його мужністю, відвагою і безкорисливістю у ставленні до знедолених. Вражений від поїздки 1846 р., Тарас Шевченко розробляє тему знущання розбещених панів і управителів з кріпосних селянок. Записані ним фольклорні матеріали використані у поемі «Марина» (1848 р.) [33, с. 82].

Як художник-пам'яткознавець Т. Г. Шевченко змалював пам'ятки (давні споруди, городища, вали, речі) в таких українських містах як Березань, Лубни, Переяслав, Перятин, Чернігів, Яготин [34, с, 45] та інших. Навіть пам'ятки, побачені ним у му-

зеях, підлягали змалюванню. До таких належить великий кам'яний хрест з чітко відтвореним написом [32, с. 188].

Однак Шевченкові записки історико-археологічного характеру, на жаль, збереглися не в повному обсязі. Автограф цих нотаток зберігається в архіві інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Уперше вони були опубліковані в журналі «Україна» (1925, книги 1–2) [40, с. 45].

У Київській археографічній комісії Тарас Шевченко фактично працював рік і десять місяців – з 10 грудня 1845 р. до 1 березня 1847 р. [1, с. 72, 89]. Робота в цій установі давала Шевченкові не лише постійний заробіток, але й можливість розширювати коло знайомств, займатися малюванням, історією, етнографією, фольклористикою, творити поезію. Праця у цій установі також давала можливість Шевченку спостерігати за життям й побутом українського народу, записувати народно-поетичні твори, відвідувати різні місця України. За цей час він здійснив три подорожі Київщиною, Полтавщиною, Чернігівщиною, Поділлям і Волинню, був учасником двох археологічних експедицій, укладачем альбому праісторичних знахідок «Древности» (1846) [6, с. 1410; 35, с. 47, 48, 54].

За протекцією княгині Варвари Рєпніної, близької родички міністра освіти графа Уварова, Шевченко був призначений учителем малювання при університеті Св. Володимира [1, с. 88–89]. Він дійсно мріяв про цю посаду: «Коли б то Бог дав мені притулитися до університету, дуже б добре було» [22, с. 242]. Але обставини склалися по-іншому.

З Полтавщини Т. Шевченко повернувся, мабуть, одразу до Києва і брав участь у підготовці до видання «Древностей». У цей час, а саме в кінці 1845 і на початку 1846 року, Археографічна комісія прискорено готувала перший випуск «Древностей», в яких публікувався звіт про розкопки Перепетихи в 1845 р. Це перше археологічне видання на Україні. Видрукуване

воно розкішно: кожний аркуш оздоблений складним орнаментом у фарбах, у кінці додано одинадцять хромолітографованих таблиць, на яких намальовано Перепетиху до розкопок, розріз розкопаного кургану та речі, знайдені під час розкопок. Видання з'явилося в 1846 р. накладом 600 примірників. У його підготовці до друку брав участь і Тарас Шевченко [12, с. 102–103].

Вагомим є вклад Т. Шевченка як науковця у підбір матеріалів для першого і другого томів документального видання, започаткованого Київською археографічною комісією під назвою «Пам'ятники» [35, с. 54].

За період своїх дослідницьких мандрівок Т. Шевченко відвідав чимало міст і сіл України, був у Переяславі, Прилуках, Лубнах, Ніжині, Чернігові, Яготині, Березовій Рудці, Ісківцях, Линовцях [15, с. 221–222] та ін. Тут він виконав зарисовки та описи стародавніх споруд, курганів і урочищ, намалював пейзажі й жанрові сцени [25, с. 50].

З історичних діячів давнньої історії України Т. Шевченка цікавила постать гетьмана Богдана Хмельницького. Про це засвідчують його рисунки, серед яких малюнок «Хмельницький у хана», начерки «Хмельницький перед ханом» (два рисунки, один з підписом Шевченка) [32, с. 27, 184, 187]. У Шевченкових планах було також створення історичних картин «Головатий», «Іван Підкова у Львові», «Павло Полуботок у Петербурзі», «Семен Палій у Сибіру» [21, с. 3] та ін.

Праця Т. Г. Шевченка у Київській археографічній комісії сприяла тому, що в мистецькій спадщині художника значну кількість напрацювань складали сепії, акварелі, рисунки олівцем, тушшю архітектурних та інших історичних пам'яток України високої мистецької вартості [30, с. 182]. Характерним для зарисовок історико-архітектурних пам'яток є зображення їх у природному оточенні. Створені Шевченком панорамні образи

України сповнені гармонії та спокою за рахунок майже монохромного колориту [25, с. 50].

Особливими рисами Шевченкових пейзажів є характерне поєднання в них правдивого, майже документального відтворення місцевості з мальовничістю і життєвістю та присутність у зображенні людини – стафажної фігури або учасниці жанрової, невіддільної від краєвиду, сцени [25, с. 51]. Зображення постатей на Шевченкових сепіях і акварелях, як правило, не деталізоване, але для мистця найважливіше – показати присутність людини, сприйняття її як частини природи [38, с. 15].

Документального значення у його творах набули також й види місцевостей, на тлі яких художник відтворював старожитні пам'ятки України працюючи на пленері. Річ у тім, що Шевченко, йдучи далі поставлених перед ним завдань, часто малював знамениті своєю красою краєвиди як історичні місця. Так, в акварелях «Чигирин з Суботівського шляху» (1845), «Коло Седнева» (1846), «Чумаки серед могил» (1846) та інших конкретною пам'яткою, пов'язаною з тією чи іншою подією минулого, виступає сама місцевість [38, с. 14]. Цікаво, що згадані малюнки це зображення однієї і тієї ж могили лише з іншого боку. Загалом у пам'ятках української старовини Т. Шевченка особливо цікавив соціальний аспект. Могили для нього були символами боротьби українського народу проти соціального й національного гноблення [4, с. 45, 49, 59; 10, с. 464].

Виконуючи завдання комісії – замалювати й описати старі споруди, кургани, урочища, Шевченко поставив перед собою вищу мету – створити високомистецькі пейзажі й досяг її. Майже в кожному малюнку присутнє милування природою, є своя експресія, а не лише фіксація побаченого. Архітектурна споруда чи якесь інше помітне місце продовжує бути домінантою образу, але зростає значення повітря, хмар, рельєфу. Такими є, наприклад, акварелі «Богданова церква в Суботові»

(1845) та «Почаївська лавра з півдня» (1846), місцевість, і дерева, і простір неба з хмарами сприяють монументальному баченню національних святинь. У цих творах художник, власне, частково реалізовував свій творчий задум – відобразити красу української природи [38, с. 14].

Художник дуже любив змальовувати монастирі, зберігаючи їхній вигляд для історії: «Видубицький монастир» (1843), «Києво-Межигірський монастир», «Мотрин монастир» (1845 р.) та ін. У різних ракурсах зображував він споруди та храми, додаючи елементи рельєфу, флори та фауни, наділяючи композицію власним розумінням сакральності. Його малюнок «Воздвиженський монастир у Полтаві» (1845 р.) зберіг не лише зовнішній вигляд і красу Хрестовоздвиженського храму, але й достовірно зумів передати особливості рельєфу Полтавщини [27, с. 26].

Отже, під час роботи в Археографічній комісії Шевченком була вироблена концепція епічного пейзажу, яка демонструвала й утверджувала велич української природи. «Непоквапливість в усьому створює враження зупиненого часу – тут ніби вчувається подих вічності», – наголошує Дмитро Степовик [38, с. 14].

Шевченко був дуже працьовитою людиною, закоханою в мистецтво. Він невтомно вдосконалював свою майстерність як живописець і графік. Унікальним є внесок цього художника в національне образотворче мистецтво, за словами мистецтвознавця Дмитра Степовика, «Шевченко дав досконалі та повноцінні зразки майже всіх жанрів малярства й графіки. У нього все з'являється в розвиненому вигляді, досконале, апробоване, простудійоване, естетично витончене. Ніби в одній людині прийшла до народу ціла Академія мистецтв» [38, с. 9, 10].

Подорожуючи Україною, Т. Шевченко зображував краєвиди та пам'ятки старовини Київщини, Черкащини, Чернігів-

щини, Волині й Поділля з реалістичною історичною достовірністю, системно, однаково майстерно як пензлем чи олівцем, так і мистецтвом гравіювання. Усе, що не піддалося руйнівному впливу часу: маєтки, храми, укріплення, кургани – потрапляло під пильний погляд талановитого маляра [27, с. 24].

Під час творчих подорожей Україною Т. Г. Шевченко виконав чимало унікальних малюнків, пам'яток історії та пейзажів, історико-археографічних записів, зібрав багато народних пісень, переказів і легенд. Серед накопичених ним матеріалів були історичні документи: витяги з оригінальних актів на землеволодіння, селянські скарги, прохання [35, с. 54] тощо.

І дійсно, Шевченко як і інші учасники експедиції, збирав архівні документи, якими вельми цікавилась Археографічна комісія. Серед паперів Шевченка, відібраних у нього під час арешту, було «несколько подлинных древних бумаг большею частью начала XVIII века. Здесь есть выписки о крепостных людях и землях разных владельцев, просьбы и другие акты». Наявність цих паперів у Шевченка пояснюється його службовими обов'язками з одного боку, і великим інтересом до історії та соціальних взаємовідносин з другого [12, с. 115].

При цьому Шевченко, як щирий шанувальник і дослідник української старовини, вмів вибрати найприкметніші й найхарактерніші для певної околиці краєвиди, найяскравіші типи людей, найцікавіші пам'ятки минулого [20, с. 280]. У старовині він шукав не тільки теми для своїх творів і натхнення, а й відповіді на питання дійсності [4, с. 36]. Його діяльність у складі комісії відповідала прагненню пізнавати минуле своєї вітчизни. За Словами Володимира Дорошенка, «се лежало просто в його натурі, що відгукувалась на все мальовниче й цікаве чи то красою своєю чи давниною» [10, с. 465].

Загалом творча спадщина Тараса Шевченка як художника має не лише художню, але й історичну цінність. У його творах

зафіксовано постаті сучасників, увічнено у малюнках і показано світові красу рідного краю, його історію та звичаї [25, с. 51].

Історичні сюжети дуже приваблювали Шевченка-художника, його тяжіння до історичних картин були ознакою глибокого зацікавленя історичним минулим свого народу. Уся його творчість пронизана історизмом. В її основі лежить ідейний зв'язок з народом [24, с. 34, 42, 51].

Перебуваючи у складі Київської археографічної комісії, Шевченко зробив багато археологічних записів, малюнків, рисунків, записав багато історичних відомостей і народних переказів про пам'ятки старовини на Україні [12, с. 115]. Він один із перших дослідників старожитностей України підтвердив повідомлення про срібних ідолів, схованих вірогідно язичницькими жерцями в насипу валу неподалік Спаського храму в Чернігові під час хрещення чернігівців. Цю знахідку виявлено у 1700 р. Дослідник також описав могили королеви біля Сороченців, не обійшов увагою табір Северина Наливайка в околицях міста Лубни. Зафіксував багато інших пам'яток [19, с. 159, 160].

Загалом, за словами Михайла Грушевського: «У старій минувшині України Шевченко навчався цінити не бучну славу, не гук побід і огні пожарів, а змагання до правди, свободи, загального добра» [7, с. 326].

На жаль, значна частина наукової спадщини митця не дійшла до нашого часу: вона втрачена під час його арешту й заслання, саме тому неабияке значення для з'ясування історичних і пам'яткознавчих зацікавлень Т. Шевченка мають його «Археологічні нотатки» (кін. 1845 – поч. 1847 рр.). За словами шевченкознавця Станіслава Росовецького, ці «записи без доганно наукові для свого часу, вони й тепер становлять великий інтерес для істориків» [31, с. 142].

На нашу думку, це найбільш історичний твір автора, який засвідчує сумлінне ставлення дослідника до праці з істо-

ричними джерелами, професійний підхід до вивчення виявлених пам'яток. Описи старожитностей, здійснені Шевченком, переконують у тому, що у випадку продовження історичних досліджень він, як обдарована людина, міг би стати й добрим фахівцем з історії давньої України.

Отже, діяльність Тараса Шевченка у складі Київської археографічної комісії (1845–1847 рр.) дала змогу поетові й художнику активно включитися у наукові пошуки в галузі археографії, археології, фольклористики, етнографії й таким чином розширити й поглибити власні історичні знання. Дослідник зробив чимало важливих історико-археографічних та етнографічних записів, які свідчать про справжнє зацікавлення художника історичними минулим народу та умовами його повсякденного життя. Вартісними є зібрані ним історичні документи: витяги з оригінальних актів про землеволодіння, становище селян-кріпаків, скарги, прохання тощо.

Своєю пошуко-дослідницькою працею Т. Шевченко здійснив вагомий внесок у розвиток цих напрямків науки, заклав основи українського народознавства. Його дослідження в царині згаданих суспільних наук сприяли пробудженню зацікавлення громадськості пам'ятками історії і культури України та збереженню національної пам'яті народу.

Джерела та література

1. Анісов В. Ф., Середа Є. О. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / Василь Анісов, Єлизавета Середа. – Київ: видавництво художньої літератури «Дніпро», 1976. – 392 с.

2. Арсенич П. І. Діяльність Т. Шевченка в галузі етнографії і археології Петро Арсенич // Тези доповідей: Науково-теоретична конференція кафедр інституту, присвячена 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка (15–16 квітня 1964 р. – Івано-Франківськ, 1964. – С. 37–38.

3. Афанасьєв-Чужбинський О. С. Спомини про Т. Г. Шевченка / Олександр Афанасьев-Чужбинский // Спогади про Тараса Шевченка

/ [Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – Київ: Дніпро, 1982. – С. 89–107.

4. Брайчевський М. Ю. Т. Г. Шевченко і археологія / Михайло Брайчевський // Історичні погляди Т. Г. Шевченка / АН УРСР, Ін-т історії; Редкол.: І. О. Гуржій (відп. ред.) та ін. – Київ: Наукова думка, 1964. – С. 36–60.

5. Вівсяна І. А. Історичні погляди Т. Г. Шевченка: досвід вітчизняної радянської та зарубіжної інтерпретації / Інна Вівсяна // Наукові записки КДПУ. Серія: Історичні науки / ред. Б. О. Ачкіназі [та ін.]. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 19. – С. 213–220.

5-а. Вечерський В. В. Архітектура Гетьманщини у творчості Тараса Шевченка / Віктор Вечерський // Сіверщина в історії України. – Збірник наук. праць. Вип. 7. – Київ-Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2014. – С. 6–12.

6. Вязовський Г. А., Данилко К. Ю., Дузь І. М., Левченко М. О., Незвідський А. В., Несторенко В. З. / Григорій Вязовський та ін. // Тарас Григорович Шевченко. Біографія (видання друге). – Київ: Видавництво Київського університету, 1963. – 374 с.

7. Грушевський М. С. Шевченко і українська минувшина Михайло Грушевський // Твори у 50 т. Т. 36: Суспільно-політичні твори / Гол. Ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – С. 324–328.

8. Дзира Я. І. Т. Г. Шевченко і рукопис Величка / Ярослав Дзира // Український історичний журнал. – Київ: Наукова думка, 1964. – № 1. – С. 96–99.

9. Дзира Я. І. Біля джерел Кобзаревого слова // Ярослав Дзира Історик Олена Компан. Матеріали до біографії / упоряд. Я. Компан. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 532 с.

10. Дорошенко В. В. Шевченкова подорож по Волині 1846 р. / Володимир Дорошенко // Ювілейний збірник на пошану Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістьдесятої річниці житя та сорокових роковин наукової діяльности. Кн. 2. – Київ: Українська академія наук, 1928. – С. 461–465; Передрук: Літопис Волині. – 1961. – Р. 5, чис. 5. – С. 55–62.

11. Дубина М. І. Шевченко і Західна Україна / Микола Дубина. – Київ: Видавництво Київського університету, 1969. – 156 с.

12. Іванцов І. О. Т. Г. Шевченко і археологія / Іван Іванцов // Український історичний журнал. – 2014. – № 2. – С. 87–117.

13. Калініна Т. Г. «Іванцов І. О. Т. Г. Шевченко і археологія» / Тетяна Калініна [Передмова до статті] // Український історичний журнал. – 2014. – № 2. – С. 87–89.

14. Качкан В. А. Духовний силует Богдана Стебельського Володимир Качкан // Українське народознавствов іменах. У 2-х частинах, частина 2. – Київ: Либідь, 1995. – С. 279–283.

15. Кирилюк Є. П. Тарас Шевченка. Життя і творчість / Євген Кирилюк. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1964. – 648 с.

16. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський.Хроніка його життя Олександр Кониський / Упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. – Київ: ТОВ Видавництво «КЛІО», 2014. – 672 с.

17. Коваль І. М. Галицька Троя Ярослава Пастернака // Вітольд Ауліх та археологічні студії старого Галича / Ігор Коваль // Галич. Збірник наукових праць. – Випуск 1 / наук. ред. М. Волощук. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2016. – С. 27– 66. – (Серія 2).

18. Коваль І. М. Шевченко – археолог // Археологічні есе. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 188 с.

19. Коваленко В. П. Археологія у творчій спадщині Тараса Шевченка / Володимир Коваленко // Сіверянський літопис. – 2014. – № 1–3. – С. 158–164.

20. Кордуба М. М. Тарас Шевченко як краєзнавець і археолог / Мирон Кордуба // Шевченко Т. Г. Повне видання творів. У 16 т. – Т. 6. – Варшава-Львів: Український науковий інститут, 1935. – С. 256–280.

21. Крип'якевич І. П. Шевченко – маляр / Іван Крип'якевич // Ілюстрована Україна. – Львів, 1913. – Ч. 7. – С. 3–5.

22. Левицкий О. И. Археологические экскурсии Т. Г. Шевченка в 1845–1846 гг. // Орест Левицкий // Киевская старина. Ежимесячный историческій журналъ – Київ: Типографіия Г. Т. Корчак-Новицкаго, 1894. – Т. XLIV. – Кн. II (февраль). – С. 238–239.

23. Луценко О. І. Перебування Т. Г. Шевченка у Яготині / Оксана Луценко // Український історичний журнал. – Київ: Наукова думка, 1964. – № 1. – С. 103–105.

24. Марченко М. І. Історичне минуле українського народу в творчості Т. Г. Шевченка / Михайло Марченко. – Київ: Радянська школа, 1957. – 196 с.

25. Мужикова І. М., Чорнощоков А. Є. Шляхами художньої долі Тараса Шевченка / Ірина Мужикова, Анатолій Чорнощоков // Історична пам'ять. – 2014. – № 30–31. – С. 47–52.

26. Новицький О. П. Тарас Шевченко *як* маляр / Олексій Новицький. – Львів-Москва: Накладом наукового товариства імені Шевченка, 1914. – 83 с.

27. Отрошко Л. Г. Природні та історичні пам'ятки у творчій спадщині Тараса Шевченка / Любов Отрошко // Україна у світовій історії. – 2014. – № 3. – С. 21–32.

28. Пам'ятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актов, Высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. В 4 т. Т. 1. Киев: В Литотипографическом заведении И. К. Вальнера, 1845. – 990 с.

29. Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актов, Высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. В 4 т. Т. 2. Киев: В Литотипографическом заведении И. К. Вальнера, 1846. – 776 с.

30. Пластична творчість Т. Шевченка // Повне видання творів Тараса Шевченка. Т. 12. Варшава-Львів: Український науковий інститут, 1937. – 452 с.

31. Росовецький С. К. Шевченко. Сучасна біографія / Станіслав Росовецький. – Київ: Дух і літера, 2020. – 472 с. – (Серія: «Постаті культури»).

32. Русов А. А. Коллекція Рисунковъ Т. Г. Шевченка / Александр Русов // Киевская старина. Ежимѣсячныйи историческій журналъ – Київ: Типографіия Г. Т. Корчак-Новицкаго, 1894. – Т. XLIV. – Кн. II (февраль). – С. 182–191.

33. Сваричевський А. В. Археографічна подорож Т. Г. Шевченка на Поділля / Анатолій Сваричевський // Народна творчість та етнографія. – 1973. – № 2. – С. 80–82.

34. Сваричевський А. В. Т. Г. Шевченко і Поділля. Стежками, сходженими Тарасом / Анатолій Сваричевський // Хмельницький: Видавництво «Поділля», 1994. – 64 с.

35. Сергієнко Г. Я. Діяльність Т. Г. Шевченка у Київській археологічній комісії (1845–1847 рр.) / Григорій Сергієнко // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 43–54.

36. Слюдікова Т. Б. Документи ЦДІА УРСР у Києві про Т. Г. Шевченка / Тетяна Слюдікова // Науково-інформаційний бюлетень Архівного Управління УРСР. – 1961. – № 2. – С. 57–63.

37. Сташенко О. М. Шевченко і Волинь / Михайло Сташенко // Педагогічний пошук. – 2014. – № 1. – С. 11–20.

38. Степовик Д. В. Унікальний внесок Тараса Шевченка в українське образотворче мистецтво // Шевченко Т. Г. Повне зібрання

творів: У 12 т. Т. 8 / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – Київ: Наукова думка, 2013. – С. 9–16.

39. Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. – Київ: Державне видавництво Політичної літерератури УРС. – 516 с.

40. Шевченківський словник. У двох томах. – Київ, 1976. – Т. 1. – 416 с.

41. Шевченко Т. Г. Археологічні нотатки / Тарас Шевченко // Зібрання творів: У 6 т. (вид., автентичне 1–6 томах «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – Київ: Наукова думка, 2001 – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Буквар южнорусский». Записи народної творчості. – 2003. – С. 213–219.

42. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12-ти томах. Т. 8: Мистецька спадщина. Живопис і графіка 1843–1845 / упорядкував М. А. Корнійчук; ред. тому Д. В. Степовик. – Київ: Наукова думка, 2013. – 584 с.

43. Шовкопляс Г. М., Шовкопляс І. Г. За покликом серця: пам'ятки історії та культури в житті та творчості Т. Г. Шевченка / Григорій Шовкопляс. – Київ, 1990. – 167 с.

44. Щоденник / Тарас Шевченко; упорядн., автор передмови та приміток проф. Л. Ушкалов. – Харків: Видавець Савчук О. О., 2014. – 448 с.

45. Щурат В. Г. Шевченко про Галичину в 1846 р. / Василь Щурат // Вибрані праці з історії літератури / упорядкув., вступ. стаття, прим. та коментарі С. Щурата. – Київ: 1963. – С. 200–203.

46. Ясновська Л. В. Давньоруські старожитності Чернігівщини у творчій спадщині Т. Г. Шевченка / Людмила Ясновська // Українська біографістика. – 2014. – Вип. 11. – С. 201–210.

Ivan Tymiv
Kalush

Taras Shevchenko – a researcher of the antiquities of Ukraine

Abstract. *The article explores the research activity of Taras Shevchenko as part of the Kiev Commission for the analysis of ancient acts, his sincere interest in ancient memoirs; establishes artist routes of travel to Ukraine during 1845–1847; sets out graphic and picturesque works of the artist, relating to archeology, architecture, everyday life, performed during scientific expeditions. Drawings, paintings and descriptions of monuments prepared by T. Shevchenko today are of historical sources, since their*

considerable purity has not been preserved until our time. The focus is on the archeological and folklore-ethnographic activities of T. Shevchenko as a researcher of antiquity.

Key words: *Taras Shevchenko, Archaeological Commission, archeology, travels, archaeological finds, architectural monuments, documents, antiquities watercolors, drawings.*

УДК 271.4(477.86)-726.1–9

Олег Відливаний
м. Калуш

Візитації митрополита Андрея Шептицького на Калущину

Анотація. *У статті висвітлено візитації Андрея Шептицького на Калущину в 1927 та 1930 рр., з'ясовано мету цих відвідин, розглянуто джерельну базу дослідження, підкреслено доброзичливе ставлення населення повіту до митрополита.*

Ключові слова: *Андрей Шептицький, візитація, УГКЦ, газета «Діло», кооперативне господарство, фестини.*

Постать митрополита Андрея Шептицького є знаною і популярною в Україні та цілому світі. Його життя і діяльність відображені в дослідженнях багатьох науковців. На сьогоднішній день видано чимало монографій і не одна сотня наукових статей, які стосуються різного роду аспектів життя митрополита. Сюди можна віднести і дослідження на релігійну, громадсько-політичну, економічну, мистецьку тематику.

Серед найвідоміших ґрунтовних джерелознавчих праць про Андрея Шептицького можна виокремити збірку документів «Митрополит Андрей Шептицький: Матеріали та документи (1865–1944 рр.)» за редакцією Ярослава Заборовського, «Митрополит Андрей Шептицький: Документи і матеріали, 1941– 1944» упорядник Жанна Ковба [13; 11]. Опубліковано чимало праць самого Митрополита [17; 18; 19].

Андрею Шептицькому присвячена низка дисертацій та інших наукових досліджень. Серед них можемо виокремити праці таких авторів: Наталії Винник [5], Петра Кам'янського [7], Івана Лятишевського [9] та інших.

Однією з найвідоміших праць про життя і діяльність Андрея Шептицького є книга Кирила Королевського «Митрополит Андрей Шептицький: (1865–1944)» [8].

Велика кількість наукових робіт, присвячених півстолітній церковно-релігійній та національно-політичній діяльності Андрея Шептицького дозволяє констатувати про значну популярність серед науковців цього напряму дослідження. Ці дослідження різні за характером і методологією засвідчують науковий ступінь вивчення цієї проблеми.

Сьогодні все популярнішими стають наукові праці, які пов'язані з дослідженням історії на локальному рівні. За останні кілька років завдяки системній роботі науковців, краєзнавців та літераторів, на Калущині започатковано новий напрямок історичного краєзнавства – калушезнавство. По своїй суті він спрямований на ознайомлення широкого загалу з неповторним колоритом історико-культурної спадщини Калуша, його відомими постатями та пам'ятками природи [10, с. 5].

Пропонована стаття присвячена локальному виміру – візитаціям митрополита Шептицького на Калущину в 1927 та 1930 рр. Ця тематика ще малодосліджена, а тому актуальна. У ній вперше в краєзнавчій літературі висвітлено відвідини А. Шептицьким Калущини.

Основною джерельною базою з висвітлення цієї проблематики є матеріали часопису «Діло», що виходив друком у Львові та стосувався життя і діяльності українських організацій, політичних партій, побуту населення. Ця популярна газета періодично виходила від 1888 р. до 1939 р.

У статті використано також фотоматеріали з фондів Краєзнавчого музею Калущини та історіографічні джерела.

Початок душпастирської діяльності майбутнього глави ГКЦ пов'язаний з Станіславовом (сучасний Івано-Франківськ). 2 лютого 1899 р. за порадою Кардинала М. Ледуховського, префекта Священної Конгрегації для поширення віри (він познайомився з о. А. Шептицьким в липні 1897 р.), який запропонував Андрея Шептицького як кандидата на станіславівського єпис-

копа. Однак, А. Шептицький спочатку відмовився приймати цю гідність. Коли про це довідався Папа Лев XIII, то, пригадуючи собі авдієнцію, наділену йому та його матері в 1888 р., висловив через кардинала М. Ледуховського своє бажання, щоби А. Шептицький прийняв цю номінацію [7, с. 137].

З метою ознайомлення зі станом єпархії владика здійснює канонічні візитації на парохії. І. Лятишевський відзначає, що єпархію «вже давно не відвідували єпископи, бо єпископ Куїловський з причини старості, звидав за час своєї 8-літньої управи лише один Снятинський деканат та звізитував всі парохії деканатів Жуковського, Коломийського, Снятинського і Тисменицького» [9, с. 233].

З історичної літератури відомо, що за короткий час свого єпископства А. Шептицький зробив візити абсолютно на всі парохії Косівського, Сучавського та Чернівецького деканатів, в Жуківському – відвідав Джурківську і Черемхівську парохії, в Коломийському – Воскресінці, в Снятинському – Пудилів, Караїв, Олешків, в Тисменицькому – Марківці [7, с. 140]. На жаль, поки що не відомо про єпископські візитації владики Андрея Шептицького на парохії Калущини.

Після смерті митрополита Юліана Сас-Куїловського Андрей Шептицький 17 грудня 1900 р. був номінований Галицьким митрополитом. Інтронізація відбулась у соборі Святого Юра у Львові. З його приходом розпочалася нова доба в історії греко-католицької церкви. Усвідомлюючи реалії суспільно-політичного життя на зламі століть, він виявив риси передбачливого політика, який об’єктивно оцінював ситуацію, накреслив нову програму діяльності церкви [6, с. 24].

Саме в цей час популярними стають неканонічні візитації митрополита до міст і сіл Галичини. За спогадами очевидців, перші відвідини А. Шептицьким Калущини датується 1906 р.

У цьому році ним було освячено будівництво Народного дому у Калуші.

Калушани шанобливо ставились до митрополита Шептицького, цей факт підтверджує існування сирітського дому імені графа Андрея Шептицького у 1918 р. [14, с. 3].

Повінь 1927 р. завдала величезних збитків Прикарпаттю. «Могутні звали каламутних вод нестримно котяться з Карпат, з гірських збіч, грізними шумами віщуючи нещастя. Всі запори, які стоять на шляху грізному елементові, зносить він із стихійною силою, сіючи довкруги руїну, нещастя і смерть. Каламутні буруни (навальні пінисті хвилі) несуть із собою вирвані дерева, копиці сіна, людське рухоме майно, зірвані дахи, а то й цілі хати, худобу, а не рідко й жертви в людях…» [15, с. 1].

Вереснева повінь охопила такі повіти: Турка, Сколе, Стрий, Жидачів, Долину, Станіславів, Рогатин, Надвірну, Богородчани, Товмач, Коломию, Печеніжин, Косів, Снятин, Городенку та інші регіони Галичини. Не оминула стихія і Калущину. Згідно з даними, які подаються у статті газети «Діло», постраждала від повені 51 громада (село), а збитків було завдано, за підрахунками тодішньої влади на 2 500 000 злотих [15, с. 1].

Із пресових видань ми дізнаємося, що митрополит одразу ж таки реагує та вирушає на допомогу в постраждалі від стихії регіони, не зважаючи на проблеми з власним здоров’ям.

Владика їде автомобілем в супроводі чотирьох легкових машин, навантажених ліками, харчами і одягом. Його супроводжує лікар, щоби на місці дати потрібну допомогу. Загальна сума коштів виділених митрополитом Андреєм жертвам повені склала 10 000 доларів [12, с. 1–2].

9 вересня 1927 р. Владика Андрей відвідав Стрийщину, 12 вересня він вирушив у Сколівський повіт. Тут він перебував 3 дні, після чого повернувся на Стрийщину та вирушив до Болехова [16, с. 2].

Невдовзі Митрополит УГКЦ зупинився в Перегінську. «Труднощі важкої подорожі і втома, які викликали гарячковий стан, примусили митрополита дня 23 вересня 1927 р. зупинитися в Перегінську і покластися до ліжка. Та завдяки дбайливости лікаря доктора Р. Гоцького вже по трьох днях митрополит піднявся з ліжка, щоби продовжувати свою акцію».

30 вересня Андрей Шептицький побував у Стрию на українській виставі. Опісля через Гошів вирушив у напрямку Калуша [1, с. 2].

За дорученням Андрея Шептицького 30 вересня 1927 р. його помічник о. Ковальський надав допомогу жителям сіл Голинь та Сваричів, які знаходяться неподалік від Калуша.

1 жовтня 1927 р. у рамках «Ратункової акції» митрополит з благодійною метою побував у м. Калуші *(фото15)*. Цього дня він разом з лікарем Гоцьким відвідав шпиталь, сиротинець та «фреблівку» (дитячий садок). У ході відвідин Калущини Андрей Шептицький побував у Пійлі та Хотіні, де роздавав населенню одяг та харчі. Окрім того, він посприяв у допомозі жителям таких сіл: Угорники, Бережниця, Довге і Тужилів. Будучи у Підгірках, глава греко-католицької церкви надав допомогу для мешканців таких населених пунктів: Вістова, Підмихайля, Добрівляни, Бабин і Студінка. У с. Слобода «видано харчі і одіж для Медині і Перевізця». Стан здоров'я у Митрополита в цей час погіршився [2, с. 4].

Протягом 20–30-х рр. XX ст. Андрей Шептицький активно допомагає українцям у покращенні їхнього фінансового становища. З його ініціативи створюються кооперативні товариства. У той час відзначення ювілею українських кооперативів переросло у масові маніфестації.

У 1930 р. минало також 30-років з дня митрополичого свячення Андрея Шептицького. З цієї нагоди владика прибув до

Калуша *(фото 16)*. Під час візитації митрополита вітали від 8 до 20 тисяч осіб.

Організацією свята займалися два комітети: кооперативного свята та комітет ювілейний. Спочатку митрополит зупинився в Пійлі. У цьому селі його зустрічали місцеві жителі й мешканці Калуського повіту.

«Вже від самого ранку напливав народ фірами й пішком з усіх сторін до міста. Через місто і дорогами поза місто в напрямку до села Пійла сягнуть мальовничі кінні бандерії. В Пійлі збирається понад 500 їздців з сіл: Войнилова, Студінки, Підгірок, Верхні, Станькової, Перекіс, Угринова Старого, Бережниці, Голиня, Довпотова, Кадобної, Підмихайля (20 вусатих старших ґаздів), Хотіня, Неговець, Томашовець, Сівки Кал[уської], Сваричева, Мостищ, Копанок і міста Калуша (20 соколів, в одностроях із списами з прапорцями)» – йдеться в інформаційному повідомленні [4, с. 3].

Зустріч Андрея Шептицького у Пійлі була під загрозою, оскільки постерунки поліції «пускали вісти, що приїзд бандерій заборонений».

У Хотінській церкві Митрополита Шептицького серед пошанованих гостей зустрічали о.декан Дякон, заступник бургомістра Домбровські, делегація єврейської віросповідної громади. Оркестр товариства читальні «Просвіта» виконав пісню «Коль славен Господь в Сіоні».

Вже о 9-ій годині ранку на великій площі кредитової кооперативи «Хліборобський Союз» відбулась соборна Служба Божа, відправлена 5-ма священниками під проводом о. декана Захнея. Проповідь виголосив о. М. Чорнєга.

Опісля Андрей Шептицький вирушив на центральну площу міста, де говорив проповідь. «…По Богослуженню була кооперативна академія. По створенню її головою Надзірної Ради директором [Генріком] Ковалем промовив представник Ревізій-

ного Союзу редактор Пеленський, а хор читальні в Підгірках відспівав кооперативний гімн. Велика маса народу, до якого треба було промовляти не людським орґаном, а треба було б цілої низки гучномовців, щоби вся маса почула промови, дальше неможлива спека і стиск заставили президію скоротити дещо академію» – йдеться в тогочасному дописі. Виступали також інженер Творидло від Центросоюзу, інженер Палій з Маслосоюзу та посли: Великанович і Максимович. Останнім слово мав директор Бариш.

Не зважаючи на величезну кількість народу, яка прийшла зустрічати митрополита, порушень громадського порядку зафіксовано не було. Як відомо цього дня арештовано було члена товариства «Сокіл» Дуду з Верхньої та крамара кооперативи в Підгірках Пішака «за те, що він, мовляв, розліплював комуністичні плакати, які появилися в часі свята по місті і по селах».

Велику роль у підтримці громадського спокою зіграли цього дня пластуни, які зустрічали митрополита у власних однострoях. Хоча їх на той час було всього близько 16 [4, с. 3].

На зустрічі з митрополитом були також Степан Бандера та його батько о. Андрій Бандера. «…Степан організував невеликий кінний загін «Бандерію». Перед в'їздом до міста вишукувалась польська поліція зі зброєю, що відповідала за охорону порядку. Все ж таки вершники, очолені Степаном, прорвались крізь польську заставу і з'явились перед трибуною з привітанням митрополитові. Після Богослужіння калушани та жителі довколишніх сіл оточили трибуну. Між ними був і о. А. Бандера, який від імені своїх парафіян гаряче привітав А. Шептицького» [3, с. 70].

Після офіційної частини влаштовано святкування – фестини. Під звуки оркестру у Хотіні виступили діти з Войнилова та представники українських організацій: «Пласт», «Луг», «Сокіл» та інші. У 7-ій годині вечора відбувся ювілейний кон-

церт з нагоди 30-ліття Андрея Шептицького на митрополичому прес-толі. Захід відбувався в Народному Домі Калуша.

«Хор студентів і калуських громадян привітали гостя кантатою Ярославенка, а посол Струтинський з'ясував ядерно у змістовому рефераті життя, діяльність та заслуги Ювиляра для українського народу. Дальше вийшли на сцену найменші виконавці: маленькі діти з діючого садку філії «Союзу Українок», що витали Митрополита деклямаціею і співом («О Україно») та подали йому гарну китицю. За ними найстарші виконавці: зложений із міщан хор читальні «Просвіти» в Калуші під орудою п. Захнея виконав назагал добре важку композицію Лисенка «Було колись...», показуючи тим, що хор міг би співати так добре, як це було колись» [4, с. 3].

Завершились святкування виконанням національного гімну, після чого Андрей Шептицький вирушив до Брошнева.

Відомості про інші візитації митрополита до Калуша ще належить виявити.

Пам'ять про митрополита Андрея Шептицького в Калуші пошанована найменуванням на його честь одного з центральних майданів міста. Щороку з цієї нагоди в місті відбуваються різноманітні заходи. Так, в квітні 2016 р. колишня директорка «Музейно-виставкового центру» Уляна Паньо організувала екскурсію містом, яка була присвячена постаті Андрея Шептицького та його перебуванню на Калущині [20].

Отже, сьогодні відомо про три візити митрополита Андрея Шептицького до Калуша: у 1906, 1927 та у 1930 рр. Усі вони викликали зацікавленість в української громади і популярність владики Андрея з роками лише зростала. Якщо у 1927 р. візит глави ГКЦ був пов'язаний з допомогою місцевому населенню, то в 1930 р. митрополит побував з нагоди відзначенням 30-ліття душпастирської діяльності та святкування ювілею кооперативного руху на Галичині.

Джерела та література

1. Акція митр. Шептицького // Діло. – 1927, 6 жовт. – № 222. – С. 2.

2. Акція митр. Шептицького // Діло. – 1927, 9 жовт. – № 225. – С. 4.

3. Арсенич П. І., Бурнашов Г. В., Яневич Б. Й. Степан Бандера та його родина / Петро Арсенич та ін. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 368 с.

4. Великий день Калущини // Діло. – 1930, 2 вер. – № 193. – С. 3.

5. Винник Н. М. Постать Андрея Шептицького в оцінці сучасних українських істориків / Наталія Винник // Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослів'я. Збірник наукових праць. Випуск 8. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 40–46.

6. Дати і події, 2015, друге півріччя // Календар знамен. дат уклад.: В. Кононенко (керівник проекту) [та ін.]. – Київ, 2015. – № 2. – 164 с.

7. Кам'янський П. Є. Митрополит Андрей Шептицький на владичому престолі (1889–1900 рр.) в Станіславові / Петро Кам'янський // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 52. – Т. 2. – С. 137–143.

8. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / Кирило Королевський. – Львів: Свічадо, 2014. – 512 с.

9. Лятишевський І. Ю. о. д-р Митрополит Андрей Шептицький, як єпископ Станіславівський від 24 вересня 1899 – 13 січня 1901 / Іван Лятишевський // Богословія. – 1926. – Т. IV. – Кн. 1–4. – С. 231–235.

10. Малярчук О. М. Калушезнавство в історії бойківського краю / Олег Малярчук // Калуські історичні студії. – Том 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів / Упоряд. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – С. 5–11.

11. Митрополит Андрей Шептицкий: документы и материалы, 1941 – 1944 / сост. Ж. М. Ковба; науч. ред. А. Кравчук. – Київ: Дух і літера, 2003. – 314 с.

12. Митр[ополит] Шептицький на допомогу жертвам повені // Діло. – 1927, 9 вер. – № 201. – С. 1–2.

13. Митрополит Андрей Шептицький: матеріали та документи (1865–1944 рр.) / упор. Я. Ю. Заборовський. – Львів: Фірма «Олір», 1995. – 176 с.

14. Оповістки // Діло. – 1918, 27 жовт. – № 245. – С. 3.
15. Повінь // Діло. – 1927, 4 вер. – № 197. – С. 1.
16. Ратункова акція // Діло. – 1927, 20 вер. – № 210. – С. 2.
17. Шептицький А. І. Заклик ексц. митрополита Андрея в справі помочі жертвам повені / Андрей Шептицький // Христос наша сила. – 1934, 5 серп. – Ч. 15. – С. 2.
18. Шептицький А. І. Митрополит Андрей до духовенства і вірних / Андрей Шептицький // Христос наша сила. – 1934, 1 лист. – Ч. 21. – С. 1.
19. Шептицький А. І. Слово до української шкільної молоді, яка зложила приречення на вірність Христові / Андрей Шептицький // Христос наша сила. – 1933, 4 черв. – С. 1–2.
20. Шептицький і Калуш. Музейники провели віртуальну екскурсію слідами митрополита. Фото [Електронний ресурс] // Вікна. – 23 квітн. 2016. – Режим доступу: https://vikna.if.ua/news/ category/ kl/2016/ 04/23/53045/view.

Oleh Vidlyvanyi
Kalush

Visits of the Metropolitan Andrei Sheptytskyi to the Kalush Region

Abstract. *The article covers the visits of Andrei Sheptytskyi to Kalush in 1927 and 1930, clarifies the purpose of these visits, considers the source base of the study, emphasizes the friendly attitude of the population of the county to the metropolitan.*

Key words: *Andrei Sheptytskyi, visitation, UGCC, newspaper «Dilo», cooperative economy, festivals.*

УДК [929:78.071.1(73=161.2) “1910/1988”В.Осередчук]: [929.52: 821.161.2-051І.Франко]

Андрій Франко
Оксана Франко
м. Львів

Родинні взаємозв’язки голови Товариства дрогобичан у США, видатного музиканта Володимира Осередчука (1910–1988) зі шляхетної династії Дидинських із Франковим сімейством на Калущині: мемуарно-дослідницька візія життя й діяльності *(до 110-річчя від дня народження)*

Анотація*: У мемуарно-дослідницькому контексті студіювання проблеми крізь призму ретельного багатошарового, різновекторного розгляду «фамільних» взаємозв’язків із Франковою родиною на Калущині висвітлено основні аспекти життя й творчої діяльності всесвітньо відомого гітариста й віртуоза класичної гри на гавайській гітарі, співака, видатного музикознавця, видавця п’яти альбомів і збірників українських пісень, дослідника історії рідного краю, голови Центрального комітету Товариства дрогобичан у США (1970–1988), визнаного в діаспорі українсько-американського суспільно-громадського діяча, фахового педагога й інженера Володимира Олексійовича Осередчука (1910–1988) зі шляхетної династії Дидинських.*

Ключові слова*: Володимир Осередчук зі шляхетного роду Дидинських, гітарист, співак, музикознавець, емігрант, керівник Центрального комітету Товариства дрогобичан у США, Онуфрій Франко, Омелян-Володимир Франко, Оксана Франко, Андрій Дмитрович Франко, Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші (Підгірках), репресії, Лідія Осередчук-Зуймаг, Лідія Штуняк-Іваницька, діаспора.*

У 2012 р. у США (Нью-Йорк, Чикаго) вийшла у світ друга книга першого тому «Енциклопедії української діяспори» у семи томах (далі – ЕУД) [22], в якій високо поціновується творча спадщина всесвітньо відомого гітариста й віртуоза класичної гри на гавайській гітарі, співака, видатного музикознавця, видавця п'яти альбомів і збірників українських пісень, дослідника історії рідного краю, голови Центрального комітету Товариства дрогобичан у США (1970–1988), визнаного українсько-американського суспільно-громадського діяча, педагога, (за фахом) учителя та інженера зі шляхетного роду Дидинських *Володимира Олексійовича Осередчука* (англ. Volodymyr Oseredchuk) (29.01.1910, м. Дрогобич – 28.5.1988, Кренфорд (Cranford) США) [22, т. 1, кн. 2, с. 218; 7, с. 4; 88], що перебував у близьких родинних взаємовідносинах із Франковим сімейством.

Доля тісно пов'язала В. Осередчука [49, с. 218] з Калушем (та його передмістям Підгірками) [33; 34; 35; 36], в якому він періодично перебував і в якому проживала його найближча родина – батьки, єдина сестра, дочка та сестра його бабусі (Марії) – Юліана Франко. Тут жили і спочивають на Старому цвинтарі його батьки Олексій (1875–1964) та Розалія (1875–1965) Осередчуки, які після повернення зі страшного заслання до Сибіру оселилися в нашому місті. В Калуші навчалась і в 1955 р. закінчила середню школу № 1 дочка Володимира Осередчука Лідія (1939-го року народження), яка зараз проживає в Трускавці. Тут упродовж понад шістдесяти років мешкала його єдина рідна сестра Емілія (Міля, Мілька) (1908–2000), яка в 1929 р. вийшла заміж за калушанина Володимира Бучинського. Вони мали двох синів Ігоря та Юрія. У середньовічному солеварному місті (перша письмова згадка про Калуш датується 27 травня 1437 р.) [12; 63, с. 1–144] живе та працює онука Емілії, відома лікарка Лідія Ігорівна Білей, яка має нащадків – дочку та сина.

Талановиті Осередчукові гени продовжують жити і творити в Калуші донині.

Започаткуванням родинних зв'язків із Франковою «фамілією» [9, с. 198–231; 10, с. 171–189; 90, с. 188–205; 15, с. 333–365], на нашу солідарну думку, стали відвідини підгорецької генеалогічної галузки Франків, адже *Володимир Осередчук – онук Марії Дидинської-Айзенбарт – рідної сестри дружини брата Івана Франка Онуфрія Яковича Франка (1861–1913) – Юліани Василівни Дидинської-Франко (1864–1945).*

Володимирові Осередчуку співавторка пропонованого дослідження *Оксана Омелянівна Франко* (О. Ф.) *(фото 42)* [24, с. 24–25; 43; 44, с. 4–5; 54, с. 591–606; 60, с. 3; 87; 89, с. 108–109; 95, с. 252–272; 96, с. 510–520, 13, 104–106] доводиться троюрідною сестрою, а для другого співавтора статті, її сина *Андрія Дмитровича Франка* (А. Ф.) *(фото 43)* [47, с. 12, 13, 14, 15, 9–30; 67, с. 109–111; 87; 89, с. 109–110] головний фігурант нашої роз-відки є троюрідним дядьком (троюрідним братом матері), себто племінником (небожем) його дідуся. Отож, В. Осередчук – онук найстаршої сестри, сказати б, з «дому Дидинських» – Марії Дидинської, а Оксана Франко є онукою значно молодшої її сестри Юліани, хоча за віком він (нагадаємо, рік його народження 1910-ий) лише на чотири роки молодший за свого дядька (вуйка), а *нашого відповідно батька й дідуся Омеляна-Володимира Онуфрійовича Франка (1906–1981)*, небожа (племінника) Івана Франка. *Відомий співак, музикант-гітарист походив зі шляхетної родини Дидинських* (про це детальніше мовитиметься далі) [37, с. 710; 89, с. 129] як і наша бабуся і прабабуся Юліана. *Дидинські часто приїжджали до села Підгірки (передмістя Калуша) в гості до своєї «фамілії».*

Відомо, що в Івана Франка було два молодших брати *Захар (1859–1942)* та *Онуфрій (1861–1913)*. Середущий брат оженився в 1883 р., а Онуфрій – у 1886 р., узявши собі за дру-

жину Юліану Василівну Дидинську з Ясениці Сільної (неподалік Франкової «вітчини» в Нагуєвичах). Маючи вже свої великі сім'ї, Франковим братам стало тісно на батьківському обійсті [77, с. 1–4]. А головне, що весь їхній спадковий «ґрунт» вітчим Григорій Гаврилик як війт села Нагуєвичів неправомірно привласнив собі. Суд розділив майно, і Онуфрій та його найстарший брат Іван Франко, продавши свої частки землі, спільно купили маєтність у Підгірках – «околиці» (передмісті) Калуша [79, 1993, № 97, с. 2; № 101, с. 2; № 105, с. 3; № 111, с. 2; 33; 34; 35; 36]. Захар Франко із сім'єю залишився в Нагуєвичах, збудувавши неподалік батьківської садиби хату, де проживав до кінця життя. Будинок Захара в Нагуєвичах зберігся донині. Ранньою весною 1904 р. до села Підгірки перебралася велика сім'я Онуфрія Яковича Франка, що складалася з дев'яти чоловік: Онуфрія (1861–1913), його дружини Юліани (1864–1945) та їх нащадків: Якова (1887–1913), Антона (1888–1974), Марини (1890–1974), Розалії (1892–1972), Анни (1894–1949), Анастасії (1896–1975) та Михайла (1900–1951). Остання восьма дитина Онуфрія і Юліани – *Омелян-Володимир Франко (наш дідусь і батько) народився вже в Підгірках* [89, с. 114–115]. Іван Франко часто відвідував брата, то їдучи до Карпат, то на відпочинок, то в різних справах. Село Підгірки стало відтоді «родинним місцем», «отчиною», про що красномовно писав Онуфрій у листі до Івана від 24 квітня 1904 р., запрошуючи його із сім'єю (дружиною Ольгою (з Хоружинських; 1864–1941) [73, № 30, с. 2; 89, с. 120] та дітьми Тарасом (1889–1971) [72, с. 3], Петром (1890–1941 [73, № 37]), Анною (1892–1988) [92, с. 3–52; 73, № 98–99, с. 3], Андрієм (1897–1913) [72, с. 81–121]) на відпочинок на все літо [27, спр. 1636, арк. 317, 318]. До речі, *родинне листування між Онуфрієм та Іваном Франками ми вперше виявили у 1989 р. і опублікували в 1993 р.* (зокрема, важливий експрес-лист Тараса Франка, який на той час перебував у Підгірках, до батька з пові-

домленням про «наглу» смерть стрийка 28 липня 1913 р. і похорон татового брата Онуфрія [27, спр. 1636, арк. 119; спр. 1610, арк. 280–281 та ін.; 79, 1993, № 97, с. 2; № 101, с. 2; № 105, с. 3; № 111, с. 2; 74, с. 519].

Про спільну власність братів, що юридично засвідчує заповіт («Завіщання») ученого [17, арк. 1; 26, с. 312], та про неодноразові відвідини Іваном Франком Підгірок згадує в спогадах його дочка Анна (Ганна, у селі її з любов'ю кликали: «Ґандзя», «Ґандзюня» [89, с. 120]): «Крім Криворівні, Жаб'я, Буркута й інших гірських місцевостей, ми їздили у відвідини до молодшого татового брата Онуфрія – до Підгірок біля Калуша. Тато разом з братом продали своє господарство в Нагуєвичах і купили спільно досить великий маєток від дітей місцевого священника в Підгірках» [74, с. 519; 91, с. 21]. У Підгірках та навколишніх селах Хотінь, Підмихайля, Тужилів, Перевозець, Ясінь Іван Франко та члени його сім'ї (насамперед Тарас і Андрій) збирали етнографічні, історичні та фольклорні матеріали, які збереглися в його особистому архіві [27, спр. 4528, 4626; 74, с. 520; 86, № 3; 72, с. 81–121, 71, с. 465–469]. У передмові Івана Франка до другого тому фундаментальної народознавчої колекції прислів'їв «Галицько-руські народні приповідки» (Львів, 1908) учений з батьківською гордістю констатував, що «приповідки з Підгірок Калуського повіту списали Андрій і Тарас Франки» [89, с. 120]. Щойно згадане пареміографічне видання [98, с. 1–220] сформувало три великі томи у шести випусках «Етнографічного збірника» Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ) (1901–1910) [71, с. 465–469; 98, с. 1–466], «золотий вік» науково-організаційної та видавничої діяльності якого припадає на період тісної, результативної співпраці в цій поважній установі «академічного типу», що тривала упродовж 1895–1913 рр. поміж її керівником М. Грушевським та членом президії («Виділу») Товариства І. Франком, а також Ф. Вовком,

В. Гнатюком та іншими провідними діячами інтелектуального «ядра» вітчизняної еліти [89, с. 120–123; 68, с. 16–51; 69, с. 74–91; 70, с. 42–76, 61–86; 71, с. 350–394, 465–469]. Син письменника Петро також згадував про приїзди батька до Підгірок та рибальство на річці Лімниці і Чернечім болоті [91, с. 565–566]. 28 липня 1913 р. раптово помер «патріярх» сімейства Онуфрій (що, за висловом Захара Франка, сильно простудився під час риболовлі), а за ним передчасно упокоївся і найстарший його син Яків Франко. *На похорон брата Онуфрія, що відбувся 30 липня 1913 р. у Підгірках, приїжджав разом із сином Петром Іван Франко* [25, с. 13; 23, с. 13; 24, с. 24–25]. Цей достовірний факт (участь хворого письменника на сумній церемонії поховання брата) дослідили і переконливо обґрунтували на основі документальних, мемуарних, епістолярних матеріалів, автентичних свідчень та інших вірогідних, перевірених джерел (яскравих спогадів сучасників І. Франка, родини та односельців, зокрема, публікацій відомого *українського художника Григорія Смольського* (1893–1985) [56, с. 122–123; 57, с. 547] та розповідей його брата Андрія, що дожив до новітніх часів), на противагу двозначним трактуванням та контроверсійним міркуванням франкознавця Романа Горака, *Андрій Франко та Оксана Франко, нащадки сім'ї Онуфрія Яковича Франка* [74, № 133, с. 3, № 192, с. 4; 84, с. 148; 89, с. 115–116; 54, с. 692]. До слова, ми також уперше виявили майнові документи, що слугувало одним із переконливих доказів перебування письменника в Підгірках та обґрунтування тези про спільну власність братів на землю; ще в 60-і – 90-і роки XX ст. ми записали автентичні спогади сучасників Івана Франка на Калущині [2, папка № 1, од. зб. 2.; 89, с. 111–112].

У 1912 р. Антон Франко виїхав до Америки на заробітки [27, спр. 1636, арк. 307]. На той час уже вийшли заміж Марина і Розалія Франки [84, с. 141]. *Родина Дидинських (саме з нею*

прямо пов'язане генеалогічне коріння Володимира Осередчука) з глибоким співчуттям ставилася до складної, невблаганної життєвої долі Юліани Дидинської-Франко (дружини передчасно померлого Онуфрія Франка), що залишилася «на чужині» (в Підгірках) удовицею, котрій довелося самотужки виховувати чотирьох дітей. Омеляну-Володимиру Франку (нашому дідусеві і батькові) тоді виповнилося лише сім років.

Видатні репрезентанти династії Дидинських (як і генеалогічного «древа» – родоводу Кульчицьких, з якого походила мати Івана Франка Марія) одержали шляхетні титули та маєтності в Ясениці Сільній поблизу Дрогобича за участь у переможних війнах Австрії проти Османської імперії [89, с. 129; 84, с. 148]. *Вони мали свій шляхетний родовий герб «Ґоздава»* і деякі важливі привілеї (правомірну можливість навчатись, ставати офіцерами). За дослідженнями А. Д. Франка та О. О. Франко у батька нашої прабабусі (бабусі) Юліани Дидинської-Франко було дев'ятеро дітей: Костянтин, Марія, Катерина, Федір, Юліана, Розалія Леон, Михайло і Текля. Окрім знамени того співака, гітариста, популярного громадського діяча Володимира Осередчука [49, с. 218; 88], *в родоводі Дидинських* фігурують ще дві відомі постаті – *Володимир Дидинський* (1876–1937) [6; 37, с. 710–713] і *Костянтин Васильович Дидинський* (бл. 1850 – не раніше 1905) [74, с. 522]. Випускник Львівської Політехніки (студіював основи будівництва доріг і мостів), відомий інженер, меценат, харизматичний громадський діяч, народний улюбленець, надзвичайно енергійний, діяльний, працелюбний і водночас скромний, доброзичливий, привітливий, жартівливий, завжди усміхнений *Володимр Дидинський* був першим головою українського студентського товариства «Основа», керівником філії товариства «Сільський господар», одним із чільних організаторів Хліборобського вишколу молоді, директором місцевого українського банку «Народний дім» (упродовж

тривалого часу), очолював дрогобицьке «рахунково-спортове» товариство «Сокіл», був одним із засновників ремісничої кредитової кооперативи «Зоря», заклав підвалини справжньої агрокультури на Дрогобиччині [6], брав помітну участь у суспільно-політичному житті як активний член УНДО (Українського народно-демократичного об'єднання) [37, с. 710–712]. Про широку популярність і любов до цієї знаної на Дрогобиччині персоналії свідчить урочисте проведення його похорону (він передчасно помер після невдалої операції після важкої травми (перелом хребта) в автокатастрофі), що став велелюдною, за висловом О. Кудрика, справді, народною маніфестацією, «якої Дрогобич не бачив» [37, с. 711, 713]. Про цю неординарну подію у славній історії міста Юрія Котермака-Дрогобича (1450–1494) [16, с. 114–118; 28, с. 211–221; 29, с. 277–283; 51; 52; 53, с. 137–140; 65, с. 291–316; 93; 94, с. 19–20; 100, p. 115–117; 101, p. 761–762; 102, p. 1–69; 104, s. 49–52], що мала значний публічний резонанс, сповістила щоденна газета «Діло» «з датою 10 жовтня 1937 р.» у посмертній згадці про небіжчика [6; 37, с. 713].

Костянтин Васильович Дидинський (фото 12), який навчався також, як і Іван Франко, в школі в Ясениці Сільній, зумів піднятися сходинками службової кар'єри на доволі високий щабель обіймання відповідальної посади ад'ютанта австрійського цісаря Франца-Йосифа I [84, с. 147] На початку XX ст. він трагічно загинув у Відні, і Юліана Дидинська по смерті старшого брата отримала у спадок його великий портрет, намальований олійними фарбами, а також імпозантну шафу з червоного дерева. Кость Васильович зображений у військовій формі майора з орденами і регаліями. Електронну репродукцію цієї картини ми опублікували в 2013 р. у журналі «Народознавчі зошити» (№ 3) [74, с. 522]. Пам'ятаю (О. Ф.), бабуся Юліана протирала той портрет і гірко плакала над долею брата. Збереглися також ве-ликі фотографії Костянтина Дидинського,

на одній з яких є напис «Париж. 1905 р.». *У нашому (А. Д. Франка та О. О. Франко) приватному архівно-документознавчому зібранні міститься також старовинна, раритетна геліогравюра (нім.: «helio-gravure») військового параду у Відні (фото 11), на якій постають на конях ще молодий цісар і позаду імператора його ад'ютант Костянтин Васильович Дидинський* [2, папка № 2, од. зб. 2]. *Її фото-репродукцію, що досі ніде не публікувалася, ексклюзивно оприлюднюємо вперше в українській історіографії у матеріалах п'ятого тому респект-табельного наукового видання «Калуські історичні студії»!* За переказами схожа (за «сюжетом» і дійовими особами урочистої «мізансцени») «картина» прикрашала імператорський палац цісаря Франца-Йосифа І. Перебуваючи у 2010 р. у Відні, професорка Оксана Франко наполегливо здійснювала її пошук у літньому палаці імператора (як і раніше її син Андрій Франко під час відвідин столиці Австрії), і хоч такі неодноразові спроби поки що не увінчалися успіхом, ми оптимізму не втрачаємо. У цьому контексті варто зауважити, що цісарських палаців було декілька, і є цілком обґрунтована надія віднайти-таки вожделенну «картину» в австрійській столиці! Відвідуючи гостинний Відень, ми також здійснювали пошуки могили Костянтина Васильовича Дидинського. Переважну більшість представників «фамілії» Дидинських особисто знав Іван Франко, котрий, як засвідчують шкільні журнали, навчався в Ясениці Сільній в одному класі з Федором Дидинським. Згодом останній закінчив Коломийську гімназію, постійно проживав та працював у Коломиї. До речі, Федір приїжджав до Відня на церемонію поховання Костянтина Дидинського, що на початку XX ст. передчасно (через фатальний збіг несприятливих обставин) відійшов у засвіти. В архівних фондах Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші (Підгірках) зберігається його фотографія [3, папка № 1, од. зб. 20].

Одна із сестер Юліани Дидинської-Франко Марія (фото 32) вийшла заміж за українізованого німця Федора Айзенбарта (Айзен-барда), з яким Іван Франко полюбляв «розмовляти по-німецьки». Саме завдяки йому, ще в дитинстві, майбутній письменник і видатний учений оволодів усіма складними граматичними конструкціями та різноманітними нюансами розмовного німецького «язика». Цей пан *Айзенбарт доводився дідом головному «герою» нашого мемуарно-наративного дослідження, співаку, гітаристу, громадському діячеві Володимиру Осередчуку* [88]. *Дочка Марії Василівни Дидинської та Федора Айзенбарта Розалія вийшла заміж за Олексія Осередчука (батька Володимира) і оселилася в Дрогобичі.* Там вони мали свій будинок та невеличку кав'ярню, а батько видатного мистця був майстром столярної справи, але чи утримував майстерню – нам достеменно невідомо. Пам'ятаю (О. Ф.), уже після повернення Осередчуків із Сибіру, я часто приходила до них, а бабця Рузя (щойно згадана Розалія) пригощала нас кавою та неодноразово із захопленням і гордістю пригадувала про славний факт літопису її життя, мовляв, до війни їх кав'ярня в Дрогобичі була найкращою в місті [88].

Розалія (Дидинська – дівоче прізвище її матері Марії) Айзенбарт-Осередчук (мати Володимира Осередчука) неодноразово бачила Івана Франка, бо ще в дитинстві часто бувала у близьких Франкових родичів у Нагуєвичах. Донині навпроти садиби Франків проживають нащадки Дидинських [88]. Вона як безпосередній свідок була присутня якраз у той складний, екзистенційний, переламний момент трансформації життя молодого «літерата», коли в 1880 р. поліція здійснила справжню, показову «фантасмагоричну екзекуцію» – привела пішки аж із Коломиї до рідного села ледь живого, босого арештанта Івана Франка із закривавленими ногами. У цьому контексті нашої мемуарно-наративної багатошарової, різнопланової розвідки про життя та

діяльність В. Осередчука [22, т. 1, кн. 2, с. 218; 7, с. 4] і водночас у дослідницькій площині розгляду біографічно асоційованих з уславленим діаспорним митцем паралелей цікавої, взаємопереплетеної з його особистістю «фабули» франкознавчої статті на перетині «жанрів» (особливо, з огляду на активне «занурення» її співавторів поряд з іншими фахівцями у модерний «фарватер» конструювання сучасної парадигми франкознавчих студій) [38, с. 21–30; 48, с. 38–48]) видається доречним здійнити принагідний короткий екскурс про перебування письменника в Калуші [1; 12; 33]. Оскільки це середньовічне місто тісно пов'язане як з іменем Каменяра, так і з постаттю музиканта світового визнання та відомого українсько-американського громадського діяча. Нагадаємо, генеалогічне «древо» «героя», центральної постаті нашого біографічного нарису В. Осередчука близько споріднене з Франковою «фамілією», з лідерами, відомими, активними представниками якої він, до того ж, підтримував тісні суспільно-громадські, особистісні контакти, ділові та приятельські взаємостосунки. У червні 1880 р. І. Франко змушений був ночувати у поліцейській дільниці Калуша, коли його, заарештованого поблизу Коломиї, «шупасом», під конвоєм, вели до Нагуєвичів. Цей, один із найстаріших будинків у місті, який навіть зображений на стародавній гравюрі, коли ще були міські кам'яні вали, дивом зберігся до нашого часу і потребує докорінної реставрації [74, с. 519]. З поліцейського донесення дізнаємося, що 13 червня 1880 р. «Коломийське староство доставило» І. Франка до Нагуєвичів [26, с. 95], і, вочевидь, у Калуші він перебував у ніч з 11 на 12 червня. До слова, 3 серпня 1884 р., мандруючи Прикарпаттям зі студентами, Іван Франко виступив у Калуші з доповіддю «Дума про те, як гетьман козацький Самійло Кішка втікав з турецької неволі» [1; 55, с. 195–196]. Зібрані з концерту, на якому був присутній професор Олександр Огоновський, кошти були залучені на будівництво Народного

дому. Знаменно, що майже через століття 12 серпня 1981 р. саме на його фасаді встановлено пам'ятну дошку з барельєфом Івана Франка про його перебування в Калуші [97, с. 3; 83, с. 3; 80, с. 2]. Урочисто «відкривав» меморіальні «знаки» вшанування Вченого разом зі Степаном Пушиком та іншими відомими письменниками і громадськими діячами племінник корифея української інтелектуальної еліти, один із головних фігурантів нашої розвідки (поряд, ясна річ, із магістральним феноменом статті – колоритною персоною Володимира Осередчука [49, с. 218]) Омелян-Володимир Онуфрійович Франко (батько Оксани Франко та дідусь її сина Андрія Дмитровича Франка, співавторів пропонованого дослідження).

Повертаючись до щойно артикульованої неординарної події в житті національного світоча, зазначимо, що в бесідах з Оксаною Франко її доволі близька родичка *Розалія (з роду Дидинських) Айзенбарт-Осередчук (мати Володимира Осередчука)* красномовно, натуралістично *оповідала про згадане вище моторошне видовище повернення після арешту стражденного 23-річного Івана Франка до рідних «пенатів» у Нагуєвичах*, яке закарбувалося в її пам'яті на все життя: «*Він, знесилений, сів на землю і опустив ноги в потічок, що протікав неподалік хати, і пішли криваві струмені по воді. Всі нігті на ногах у нього злізли* <…>» [88]. Тоді тривалий час правоохоронні органи не дозволяли Франкові виїжджати з Нагуєвичів, і Розалія мала змогу практично щоденно споглядати зблизька, скажімо так, «приховані» від прискіпливого суспільного «ока» особистісні риси та побутові, комунікаційні деталі і цікаві, «конфіденційні» подробиці «приватного» життя свого вже на той час відомого родича – перспективного «літерата» і вченого. Вона розповідала, зокрема, що «він був дуже добрий і до дітей ставився як до дорослих», прислухаючись до «кожного їх слова». *Згодом у Нагуєвичах Розалія «бавила» дітей нашої прабабусі і бабусі Юліани Дидин-*

ської-Франко (сестри бабусі В. Осередчука Марії Дидинської-Айзенбарт) і неодноразово була автентичним свідком візитів «на вітчину» скромного, простого, невибагливого у побуті і водночас легендарного при житті письменника, науковця, видавця [98, с. 1–691, 119–128], суспільно-громадського діяча – «цілісного чоловіка» Івана Франка, який спорадично приїжджав сюди зі Львова. Навідувався до любих Нагуєвичів, аби, висловлюючись художньо, поетично, «спрагло напитися з батьківської криниці чистої, джерельної води», себто відновити у складному життєвому «герці» фізичні кондиції та набратися моральної, духовної сили і душевної наснаги для подальшої творчої праці на літературній ниві [88].

Володимир Олексійович Осередчук (фото 34) народився 29 січня 1910 р. у Дрогобичі. Навчався в гімназії ім. Івана Франка Українського педагогічного товариства «Рідна школа», яку в 1929 р. закінчив із відзнакою [19, с. 404]. Варто особливо наголосити на тому, що з раннього дитинства допитливий, здібний, креативний хлопчик мав замилування до музики й гри на гітарі, а в часи гімназійного студентства талановитий, наполегливий, спраглий до знань юнак брав лекції у приватного вчителя. У 1931 р. В. Осередчук закінчив Педагогічний інститут у польському місті Лодзі, з 1936 р. учителював у Варшавському воєводстві [49, с. 218]. Працюючи на педагогічній ниві, він продовжував студіювати «ази» науки гри на гітарі, стрімко розвиваючи здобуті навички і неабиякий творчий хист. Молодий учитель відвідував лекції відомої польської гітаристки Зофії (Софії) Зденніцької [7, с. 4]. Наприкінці 20-х – у 30-і роки минулого століття він неодноразово приїжджав до калуського передмістя зі стародавньою назвою Підгірки [33; 34; 35], інколи відвідуючи його з рідною сестрою-красунею Емілією, яка в 1929 р. вийшла тут заміж. Отож, через родинні контакти Калуш став йому ще й «фамільно» ближчим.

Володимир Осередчук міцно потоваришував з нашим дідусем і батьком Омеляном-Володимиром Франком, який на той час керував молодіжною спортивною організацією «Луг», його братами Михайлом (1900–1951) та Антоном Франками (1888–1974) – активними просвітянами Калущини, лідерами суспільно-культурологічного життя села Підгірки. Саме в той, міжвоєнний, період (у 20-і – 30-і роки XX ст.) у цьому калуському передмісті руками Антона Онуфрійовича Франка та інших «зодчих» були зведені будинок «Просвіти», школа та Народний дім, а також третій поверх так званої «червоної» школи в Калуші [89, с. 133]. Друзів об'єднували не тільки близькі родинні зв'язки, а й любов до пісні. Вони організовували концерти, фестини, віча. В. Осередчук і О.-В. Франко гарно малювали, разом ходили на полювання та рибну ловлю.

У Музеї-оселі родини Івана Франка в Калуші (Підгірках) збереглися тогочасні художні картини, які намалювали В. Осередчук та наш дідусь і батько О.-В. Франко, документи, газетні вирізки про феєричні гастролі Володимира Осередчука [3, інвентар. кн. № 424]. На одному із цих полотен Володимир зобразив себе на полюванні, тут також демонструються його картини з козацької тематики. Майже вісім років з 1 вересня 1922 р. до 25 липня 1930 р. третій син Івана Франка Петро працював учителем «руханки» і географії в українській гімназії в Коломиї, а звідти часто навідувався до Підгірок, про що свідчили односельці і той достовірний факт, що 27 березня 1930 р. Петро став хресним батьком на хрестинах Антонового сина Михайла Франка, нащадка племінника письменника (онука Онуфрія Франка) [89, с. 135]. *У 1928 р. ініціативні діячі відновлюють організацію «Пласт», яка тісно пов'язана із синами Івана Франка Петром і Тарасом* [78, с. 897–922; 90, с. 188–205]. У калуському передмісті Підгірках Петро Франко був, сказати б, духовним наставником патріотичної молодіжної спільноти

«Пласт», за організацію якої він постійно переслідувався владою і в 1930 р. був звільнений з роботи в Коломиї (до речі, у Львові «Пласт» був тоді легальною організацією). Про цей дошкульний, прикрий факт у біографії П. Франка (а також про його пошуки роботи після втрати робочого місця) маємо декілька антентичних свідчень, одне з яких зберігається *у приватному архіві Андрія та Оксани Франків* (м. Львів) [2, папка № 4, од. зб. 1, арк. 2–4; 88]. За матеріалами спогадів канадської емігрантки Дарії Навроцької, яка у 20-х роках XX ст. навчалась у Коломийській гімназії, де вчителював син письменника, «Петро Франко організував таємний гурток пластунів. <…>. До цього гуртка належало 22 учні четвертих–шостих класів, у тому числі і я. Ми сходилися в лузі над Прутом, де вчилися плавати й рятувати потопаючих. Там нам Петро Франко розповідав про завдання й мету «Пласту», про світлі сторінки історії України та про визвольну боротьбу нашого народу й причини невдач у ній». Омелян-Володимир Франко (дідусь А. Д. Франка і батько О. О. Франко) в одній з докладних бесід з нами повідомив про цікаву, малознану життєписну «деталь», що «*деякий час Петро Іванович працював агентом у квітникарстві та молочарні*» [2, папка № 4, од. зб. 1, арк. 2–4; 89, с. 136; 42]. У 1939 р. *Петро Франко* перебрався до Станіславова (з 1962 р. це м. Івано-Франківськ), в якому, до речі, до 1945 р. проживав його рідний брат – *другий син Івана Франка Тарас із дружиною Катериною та дітьми Роляндом-Олександром* (народ. у 1932 р.; нині єдиний живий внук письменника за прямою генеалогічною лінією, голова Міжнародного фонду Івана Франка [90, с. 188–205]), *Зеновією-Ростиславою* (1925–1991; пізніше відомою мовознавицею зі складною життєвою долею [83, с. 58–65; 60, с. 116–124; 73, № 47–48, с. 5]) і *Любою-Дариною* (1926–2015) [74, с. 526–527]. *Улітку діти національного корифея та його онуки постійно перебували в Підгірках у гостинному обійсті-садибі Онуфрія*

Яковича Франка (нашого відповідно прадіда і дідуся) [91, с. 845, 844–848; 74, с. 526–527], оскільки мали на те і моральне, і юридичне право, позаяк землю (з будівлями і польовими угіддями) він придбав спільно з рідним братом Іваном Франком у 1903 р. [88]. До слова, Тарас Франко також, як і його двоюрідний (стриєчний) брат О.-В. Франко (наш дідусь і батько) та В. Осередчук, полюбляв малювати підгорецькі краєвиди, нині аматорські картини сина Івана Франка Тараса з великим глядацьким успіхом експонуються у підгорецькому (калуському) Музею родини письменника.

У 20-і – 30-і роки XX ст. у духовно благодатному оточенні Франкової родини на Калущині утворилось особливе національно-патріотичне і творче середовище, і В. Осередчук дуже добре себе тут відчував і часто відвідував Калуш та Підгірки [33; 34; 35; 36], позаяк після закінчення Педагогічного інституту в Лодзі періодично був безробітним, адже окупаційна польська влада не надавала українцям постійних місць праці (особливо за отриманим нашими співвітчизниками дипломованим фахом).

У 1938 р. Володимир Осередчук одружився з Ольгою Войтович (17.07.1919 – 21.07.1963) – учителькою зі Східниці (неподалік Борислава і Трускавця), а в липні 1939 р. народилася їх дочка Лідія, яка тепер проживає в Трускавці. Їй незабаром виповниться 82 роки [88].

Незважаючи на важкі воєнні часи, родина часто зустрічалася в Підгірках і найчастіше – у привітному обійсті визнаного громадсько-культурологічного лідера села Михайла Франка, який разом з Омеляном-Володимиром Франком мужньо взяв на себе обов’язки керівництва усією великою «фамілією». У нас, в новій хаті, яку в 1934–1935 рр. власноруч збудував О. В. Франко, проживала наша прабабуся і бабуся Юліана Дидинська-Франко. Негласним «приписом» для усіх її близьких родичів

було моральне зобов'язання неодмінно її відвідати. Саме в хаті Михайла Франка часто збиралися всі активісти села, а у тривожні воєнні роки люди остерігалися з'являтись у приміщенні «Просвіти» або в інших громадських місцях, які перебували під наглядом окупантів. Німці жорстоко переслідували активістів національно-визвольного руху, особливо під час відступу фашистів.

Тоді зародилися повстанські загони, які мужньо, самовіддано боролися проти німецьких загарбників, а згодом – і супроти радянських окупантів [8, с. 68–78]. Одним із найхоробріших був уславлений, вишколений загін Івана Ґонти («Гамалії») – онука Онуфрія Яковича Франка за генеалогічною лінією його дочки Розалії. *Про сина Розалії Франко-Баб'як, національного героя з Франкового роду, лідера повстанців УПА (курінного Української Повстанської Армії), народного звитяжця Івана Ґонту («Гамалію») співавтори цієї статті та інші дослідники неодноразово публікували джерелознавчі розвідки* [75, с. 51–64; 76, с. 4; 81; 8, с. 68–78]. Ще гриміла війна, а радянські «визволителі» масово винищували цвіт української нації. Гинули тисячі безневинних юнаків і дівчат [8, с. 68–78; 4, с. 338–347].

У перші дні та місяці тоталітарної влади (після звільнення українських теренів від німецько-фашистських загарбників) загинули як національні герої три Івани з Франкового роду, яких символічно назвали в честь письменника. *Саме в такому істинно патріотичному, високодуховному родинному середовищі перебував Володимир Осередчук упродовж багатьох років, відвідуючи Підгірки* [34, с. 3–163]. Варто поіменно згадати полеглих за незалежність України героїв, що походили з Франкового родоводу. Всі вони *онуки Юліани і Онуфрія Франків*: Іван Йосипович Франко-Ґонта на псевдо «Гамалія» (1913 – 1 листопада 1944) – син Розалії Франко; Іван Прокопович Франко-Когут (1918–1945) – син Анни Франко; Іван Антонович Франко

(02.09.1919–16.06.1945) – син Антона Онуфрійовича. У перший повоєнний рік загинули: ще один син Антона Онуфрійовича Франка – Богдан (1926–1946), син Анастасії Онуфріївни Франко – Микола Данилович Маґас-Франко (1921–1945) та її зять Іван Маґас (1918–06.1945). У 1945 р. заарештували Ярославу (03.05. 1928–2007) та її брата Володимира Антоновича (1921–1987) Франків, що довгі роки перебували на засланні у в'язницях Сибіру і Караганди. У 1947 р. їх сім'ї були депортовані до Караганди, Сибіру, Далекого Сходу та автономної республіки Комі АРСР. З Півночі родина Анни Онуфріївни Франко (у заміжжі Когут) так і не повернулася на терени України. Її діти Ольга, Ярослав та Петронеля залишились там доживати віку. Лише один представник «фамілії» Анни Франко Ярослав (бл. 1940–2016) приїжджав до нас у гості в 1960 р. [88] У Караганді (на засланні) похований син Марії (Марини) Онуфріївни Франко зі Студінки (ще одного передмістя Калуша) Володимир Бринчак (1907–1961). За історіографічно обґрунтованими висновками науково-публіцистичнх розвідок Андрія Франка та Оксани Франко *28 представників великої, розгалуженої «фамілії» рідного брата Івана Франка Онуфрія зазнали жорстоких репресій з боку брутальної, космополітичної, окупаційної радянської влади* [75, с. 51–64; 76, с. 4; 81; 83, с. 170–174; 89, с. 127; 73, с. 5].

У дитинстві я (О. Ф.) бачила *Володимира Осередчука. Імпозантний чоловік у розквіті років був високого зросту, спортивної, міцної тілобудови, мав світле волосся, блакитні очі, рум'яне обличчя.* Особливо запам'яталися його творчі нестандартні (для тих часів) виступи зі співом українських пісень. Фотогенічний соліст оригінально, якось так ексклюзивно складав, немов «трубочкою», вуста і довго, довго «витягував» високі ноти. А потім всі натхненно аплодували і навіть вигукували «браво» [88]. Ми, діти, розглядали кожну рисочку його обличчя,

бо його майстерний, нешаблонний, креативний виступ був для нас яскравою «атракцією», особливою, непересічною подією, що закарбувалася у вразливій юній пам'яті на все життя. Спів та елементи сценографічного дійства інших «естрадних» виконавців уже не викликали таких піднесених, осяйних емоцій.

Під час зловісного стрімкого насування передової лінії фронту на калуські терени (липень 1944 р.) В. Осередчук «пропав безвісти», і тривалий час ніхто не знав, чи він взагалі ще живий [88]. Молодший брат його дружини – Ольги Осередчук – Ярослав Войтович (1929 р. н.) загинув мученицькою смертю в повоєнний час. Юнака Ярослава Войтовича на псевдо «Тарасик», колишнього учня східницької школи, що навчався у ремісничому училищі в Бориславі, заарештували 6 жовтня 1945 р. НКВДисти з несамовитою люттю закатували його в лісі неподалік села Чертіж (обличчя мученика було обпалене вогнем, пальці поламані, а на грудях зафіксували 18 слідів від пострілів автомата) через відмову видати місце перебування брата Євгена (псевдоніми «Коваль», «Соловій», «Нечай»), активного учасника повстанського руху [11, с. 40–42, 48]. 9 жовтня 1945 р. усе село ховало Ярослава Войтовича як героя. Боївка Євгена Войтовича (бл. 1922–1951), за різними, достеменно неперевіреними, переважно суб'єктивними відомостями та деякими автентичними свідченнями, діяла ще на початку 50-х рр. XX ст. Він загинув нібито під час переходу на Захід, а за іншими контроверсійними даними (зокрема, на гіпотетичну думку М. Базара [5, с. 23]), Євгена Войтовича вбили під час облави в с. Гаї Нижні у 1951 р. [45, с. 92; 66, с. 91–107]). *Велика родина Войтовичів серйозно постраждала за помітну участь Є. Войтовича у національно-визвольному русі*. За спогадами Лідії Осередчук, батько Євгена та її дідусь Лев Войтович зі Східниці, що був дяком при священнику Марущаку, і мати Євгена Розалія-Анна та їх діти Лев Левович (?–?), Ольга (1919–1963, дружина

В. Осередчука і мама Лідії Володимирівни), Ірина (Ілона, бл. 1924–?), Стефанія (бл. 1926–?) були силоміць депортовані в тайгові ліси Архангельщини взимку 1946 р. Із заслання здійнила відчайдушну втечу матуся великого сімейства Войтовичів Розалія-Анна (теща В. Осередчука), однак, за дослідницькими матеріалами розвідки В. Менька, вміщеної на сторінках видання «Літопис Бойківщини» («Litopys Boykivshchyny») [45, с. 87–93], 15 липня 1947 р. її знову схопили і засудили до п'яти років тюремного ув'язнення [45, с. 92]. 5 січня 1948 р. мама дружини Володимира Осередчука померла від інфаркту в обласній лікарні МВД (МВС) при пересильній львівській в'язниці «Бригідки» [45, с. 92]. Дочці Володимира Лідії, яка мала на той час лише 7–8 рочків, вдалось уникнути заслання і родина привезла її до Калуша на виховання до сестри Володимира Осередчука Емілії Бучинської. *Вивезені були з Дрогобича до Сибіру також батьки Володимира Осередчука (фото 33)*. Збереглась їх фотографія з автентичним написом «Із Сибіру. 1947» [2, папка № 1, од. зб. 5].

У 1950 р. я (О. Ф.) перевелася з Підгорецької семирічки до Калуської середньої школи № 1, і ми з Лідією Осередчук опинилися в одному класі і за однією партою. Невдовзі ми потоваришували ще з *Лідією Штуняк (Іваницькою, згодом директоркою Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші (Підгірках) у 1992–2012 рр.*) і донині підтримуємо в цьому «тріумвіраті» теплі, дружні стосунки.

У той час майже всі учні остерігалися розказувати про своїх батьків чи рідних. Всі обачливо мовчали… Ми знали, що у Ліди батько «пропав», а маму й дідуся з бабусею вивезли до Сибіру, і на тому всі відомості закінчувалися… Подробиць ніхто не знав, а якщо родина довідувалася про щось, то змушена була мовчати. По смерті в 1953 р. Й. Сталіна настав історичний період так званої «хрущовської відлиги», тоді почали поверта-

тися додому репресовані батьки багатьох наших учнів [82, с. 2–3;103]. В такі дні дітей відпускали зі школи додому. Спершу із Сибіру приїхали батьки Володимира Осередчука (дід і баба його доньки Лідії). На Дрогобиччині політично проскрибованих українців ніде не приписували (тоді на радянському сленгу побутувало магічне слово «прописка»), в їхньому будинку в Дрогобичі (тепер на вул. Котляревського) проживав офіцер високого військового рангу, видається, генерал. У помешканні рідної дочки Емілії в Калуші вони також жили нелегально. Якщо з'являлися непрошені, підозрілі люди, вони разом з Лідією Осередчук переховувалися в напівпідвальному приміщенні. *Десь у 1954 р. всі вже достеменно дізналися, що живе в Америці батько Ліди Володимир Осередчук, який став «дуже знаменитим»* [88]. Тоді мій (О. Ф.) тато почав детальніше розповідати про особливості їх дружніх взаємостосунків («вуємного» дядька і його племінника, хоча за віком приятелі-родичі були майже ровесниками): як саме вони товаришували, який у співака чудовий, оксамитовий голос і як гарно, висококласно він грав на гавайській гітарі [89, с. 129], як вони разом «проводили дозвілля», малювали та організовували «фестини». *У 1955 р., уже коли ми закінчували школу, приїхала із Сибіру Лідина мама Ольга Войтович-Осередчук.* Вона була дуже інтелігентною людиною, якоюсь дуже особливою, ніжною і делікатною. *Міля (Емілія) Бучинська-Осередчук і наша бабуся та мама Анна Дмитрівна Франко (з Тацуняків; 1913–1991) приїхали разом з Ольгою до Трускавця на декілька днів, і там остання залишилася проживати.*

Наприкінці Другої світової війни Володимир Осередчук опинився в Авґсбурзі (Західна Німеччина). Тут він продовжив студії гри на гавайській гітарі під керівництвом професора місцевої Академії Франца Швергофера, згодом виступав у Реґенсбурзі як соліст гри на гітарі у складі квартету жіночого

ансамблю «Богема» [49, с. 218], з яким успішно гастролював теренами Європи під час проведення різноманітних імпрез. *У 1949 р. він виїхав до США (Нью-Йорка), де далі наполегливо, послідовно поглиблював науку гри на гітарі та гавайській гітарі*, незважаючи на виснажливу фізичну працю, якою заробляв на прожиток родини [49, с. 218]. *Разом із баритоном Михайлом Мінським український емігрант записав і видав декілька грамофонних платівок, завдяки чому здобув світову славу співака, гітариста* [7, с. 4]. У 1953–1955 рр. він успішно навчався у Технічному інституті, а в 1955–1958 рр. – у Механічному інституті в Нью-Йорку, який закінчив із відзнакою. В. Осередчук працював проєктувальником у фірмі «Wigton Abbott Corporation» та інших нью-йоркських інженерних фірмах [49, с. 218]. Йому поталанило-таки одержати працю за своєю професією у м. Плейнфільді (Нью-Джерсі), згодом він перебрався з родиною до м. Кренфорда, де купив будинок [7, с. 4]. У цьому, «міграційному», контексті розгляду життєпису Володимира варто неодмінно констатувати важливий *«сімейний» факт його одруження з українкою Ольгою з Тернопільщини (фото 35), яка народила спільних у їх шлюбі двох дітей – дівчинку Романну і хлопчика Дениса*.

Дружні «колєжанки» *Лідія Осередчук (у заміжжі Зуймаг), Лідія Штуняк (у заміжжі Іваницька) і Оксана Франко* виявляли солідарне бажання разом учитись у Львівському університеті, але Л. Осередчук поступила до Дрогобицького педінституту, який розташований неподалік від Трускавця, позаяк суто матеріально їй було легше там навчатися. Три подруги тоді ще здійснили подорож теренами Дрогобиччини, що, мабуть, варто символічно трактувати як своєрідний щиро-сердний відгук на поклик духу наших предків. *Близькі приятельки, міцна дружба яких цілком витримала випробування часом, мали там родинне коріння (Нагуєвичі, Східниця, Ясениця Сільна)*.

У Східниці проживав батько Лідії Роман Штуняк, з яким вона упродовж дев'яти років не бачилася. Зустріч тата й доньки була дуже хвилюючою, щемною, зворушливою. Через п'ятдесят років, у 2006 р., вірні подруги знову дружньою компанією утрьох організували подібну пам'ятну народознавчу подорож-екскурсію щойно означеними рідними місцевостями. У Східниці вони були дуже приємно здивовані, коли водій автобуса виголосив «сакраментальну» фразу: «Зупинка Романа Штуняка» [88]. У цьому мальовничому курортно-рекреаційному містечку (що здавна славиться, як і відоме європейське місто Баден-Баден, своїми унікальними цілющими джерельними водами) він, вочевидь, залишив по собі добру пам'ять серед місцевих мешканців. Дочка Володимира Осередчука Лідія виявила настійливе бажання побути наодинці на тому місці, де колись уперше «побачила світ». Таке дороге і бентежне, ностальгійне було для неї оце родинне, сказати б асоціативно-метафорично, «пуповинне місце» її появи на світ Божий… Хата згоріла, там була пустка…Тоді дівчата всі разом ушанували родинну могилу на цвинтарі, де спочиває бабуся Лідії Іваницької (до слова, її батько Роман Штуняк похований на Личаківському «кладовищі» у Львові). У Східниці упокоївся на цвинтарі і молодший брат Ольги Осередчук Ярослав Войтович, який, як уже згадано вище, загинув смертю героя у повоєнний час [88].

Після відвідин Східниці професорка Оксана Франко приїжджала ще до Борислава до Дидинських, а також до Нагуєвичів і Ясениці Сільної, де збирала музейні спогади та меморіальні матеріали. Нащадків подружжя Федора Айзенбарта та Марії Дидинської відвідував з науково-джерельною, франкознавчою метою упорядкування археографічних «фамільних паперів» та за родинним «покликом серця» також і співавтор пропонованої розвідки – старший науковий співробітник відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України,

кандидат історичних наук Андрій Дмитрович Франко [47, с. 12, 13, 14, 15, 9–30; 67, с. 109–111; 87; 89, с. 109–110; 68, с. 16–51; 69, с. 74–91; 70, с. 42–76, 61–86; 71, с. 350–394, 465–469; 72, с. 81–121, 3].

Володимир Осередчук [22, т. 1, кн. 2, с. 218; 7, с. 4] трохи фінансово допомагав дочці Лідії, що через політичні причини перебувала «за залізною завісою», але «фамільний» зв'язок здебільшого підтримували через його сестру Емілію. Пригадується, що батько надіслав доньці фешенебельний матеріал блакитного кольору з панбархату на пошиття стильної сукні. Він уже створив, як уже констатовано вище, свою нову сім'ю. Дівчинка В. Осередчука Романна – немовби копія своєї зведеної сестри Лідії, бо рисами обличчя дуже схожа, за «візуальним генотипом», до батька як і сестра. Їх родинна фотографія також збережена у фондах Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші (Підгірках) [3, папка № 1, од. зб. 20]. Усі документи, картини, раритетні фотографії ми послідовно, системно збирали, сказати б, «по крихтах» і дуже бережно ставимося до унікальних артефактів, позаяк у своїй сукупності такі рідкісні, археографічні матеріали, справді, є достовірним джерелознавчо-ілюстративним відтворенням, адекватним віддзеркаленням багатьох елементів і визначальних аспектів нашої (краєзнавчої і родинної) історії [40, с. 8–13; 41, с. 69–73; 42; 43; 44, с. 4–5].

На 60-і–70-і роки XX ст. припадає кульмінація творчості та апогей суспільно-культурологічної діяльності Володимира Осередчука [49, с. 218]. Митець відкрив музичну студію, де навчалися українські й американські діти. *Визнаний маестро фахово, справді, з великим успіхом заповнив вакуум української музичної літератури гри на гітарі в діаспорі.* У 1969 р., перебуваючи на піку своєї популярності, він видав перший альбом під назвою «Українські стрілецькі пісні на гітарі», у 1971 р. вийшов у світ другий його збірник – «Улюблені мелодії україн-

ців», у 1972 р. – третій – «Пластові й повстанські пісні» [49, с. 218], в 1973 р. – четвертий альбом «20 коломийок на гітару», і нарешті, у 1976 р. (за іншими відомостями – в 1974 р.), було оприлюднено п'ятий збірник пісень під назвою «Звуки України». Мистець був також, як лаконічно констатовано в «Енциклопедії української діяспори», «провідником оркестри «Звуки України» [22, 2012, т. 1, кн. 2, с. 218]. Ці гучні альбоми та популярні збірники забезпечили В. Осередчуку світове визнання, оскільки поширювалися теренами усієї діаспори аж до Австралії і платівки з піснями в його виконанні, гідному уваги першорядних критиків та широкого кола інтелектуальних поціновувачів його творчості.

У цей же період В. Осередчук розгорнув активну, широку суспільно-громадську, україноцентричну діяльність. У 1958 р. він організував традиційні зустрічі дрогобичан [49, с. 218], а через рік, у 1959 р. – «сходини» колишніх учнів, випускників і професорів гімназії «Рідна школа» ім. Івана Франка. У 1963 р. ініціативний Комітет з організації форумів земляків, який увесь час (з 1958 р.) очолював В. Осередчук, трансформувався в тимчасовий Комітет Дрогобиччини. *5–7 вересня 1964 р. у Філадельфії (США) за його ініціативою відбувся перший загальний з'їзд дрогобичан, на якому було створено «Центральний комітет* [далі – ЦК – *А. Ф., О. Ф.*] *Дрогобиччини – землі Івана Франка», першим головою якого обрано Юрія Гавриліва, а заступником – Володимира Осередчука* [7, т. 4, с. 670–671]. *У 1970 р.* Ю. Гаврилів, за висловом С. Гавриша, «зрезиґнував з головства», і *В. Осередчук очолив цю громадську організацію, якою успішно перманентно керував упродовж майже двох десятиліть аж до самої його кончини 28 травня 1988 р.* [7, с. 4; 49, с. 218]. Після заснування ЦК спільноти емігрантів, вихідців із дрогобицької землі постало питання підготовки до друку збірників науково-джерельних матеріалів, покликаних цілісно,

багатошарово та різновекторно висвітлити історію рідного краю Івана Франка. Насущну потребу підготування та оприлюднення науково-публіцистичного, історико-краєзнавчого видання обговорювалося на декількох зібраннях земляків – уродженців, колишніх мешканців Дрогобиччини. Так, зокрема, за повідомленням 15 червня 1967 р. під автентичною назвою «Дрогобичани відбули зустріч у Філядельфії» на шпальтах популярної діаспорної газети «Свобода. Український щоденник» («Svoboda. Ukrainian daily») (Нью-Йорк–Джерсі-сіті) оприявнено, зокрема, таку друковану констатацію непересічної україноцентричної події, що у Філадельфії 10 червня 1967 р. у приміщеннях спортивного Товариства «Тризуб» «відбулася зустріч колишніх мешканців Дрогобича і довколишніх місцевостей. <…> Вони з'їхались по це, щоб спільно обмінятись думками та й вирішити важливі справи відносно видання «Історії Дрогобицької землі » [20, с. 3]. Принагідно варто зауважити, що багаторічні приготування колегіально проєктованого науково-джерельного видання за суттєвого керівного сприяння спершу заступника, а потім і голови ЦК Товариства дрогобичан В. Осередчука увінчалися неабияким успіхом – поважною публікацією двох розлогих збірників досліджень і матеріалів [21, т. 1–2; 99, с. 307; 7, с. 4, т. 4, с. 670–671]. У цьому контексті варто акцентувати увагу на тому, що чільним співорганізатором (поряд із Володимиром Осередчуком та іншими натхненниками виходу у світ друкованих зібрань різноманітних відомостей про рідний край) і головним редактором, науковим «промотором» *видання у двох томах під титульним заголовком «Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріялів» (Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто (1973–1978), що було оприявнено коштом «Центрального комітету дрогобичан»*, був відомий літературо-

знавець, публіцист, суспільно-громадський діяч, дійсний член НТШ *Лука Луців* (1895–1984) [21, т. 1–2; 99, с. 307; 39].

Отож, видається доцільним зробити проміжний висновок, що за час урядування В. Осередчука на відповідальному пості голови ЦК дрогобичан [49, с. 218] у складних еміграційних умовах (без державних дотацій, субвенцій, субсидій) видано було справжні «діяспорні фоліянти» україномовних праць та джерелознавчих матеріалів у двох томах, що загалом обіймають бл. 1600 сторінок! [7, т. 4, с. 671]. Принагідно зазначимо, що за життя митця відбулося дев'ять з'їздів Центрального комітету Товариства дрогобичан. Його поважний керівник, незважаючи на похилий вік та старечі хвороби, натхненно, з великим ентузіазмом, самовіддано, ґрунтовно готувався напередодні своєї кончини до проведення ювілейного десятого велелюдного зібрання земляків. Цей факт слугує, сказати б нешаблонно, асоціативно-метафорично, одним із визначальних, промовистих штрихів, «наочною ілюстрацією» до багатошарового, гармонійного, довершеного, доволі «вичерпного змалювання» яскравого, реалістичного життєписного портрета неординарної, різновекторної, загадкової, талановитої постаті В. Осередчука, естетично увиразненого різноманітними візуально-зображальними барвами та колористичними «мазками» широкого спектру високохудожньої палітри чіткого, об'єктивного, адекватного «віддзеркалення» характерних рис його персоналії, як надзвичайно відповідального громадського діяча, ретельного дослідника і водночас талановитого, активного мистця, котрий праведно, із шанобливим пієтетом ставився до виконання суспільних і особистісних зобов'язань перед українською діаспорою і власним сумлінням. В успішному проведенні українознавчих форумів велика, непроминальна заслуга належить, поза всіляким сумнівом, одному з очільників дрогобицької спільноти у США В. Осередчуку [49, с. 218].

Популярний у середовищі української діаспори суспільний діяч та музикант проводив систематичну діяльність, послідовно, неухильно розповсюджуючи вплив Товариства дрогобичан на «американському континенті», активно сприяючи створенню філіалів його Центрального комітету (регіональних комітетів) у Чикаго, Детройті, на теренах Канади й інших місцевостей [7, с. 4].

У 1981 р. у Нью-Йорку у згаданій вище респектабельній *українській газеті «Свобода» (Нью-Йорк–Джерсі-сіті) В. Осередчук опублікував ґрунтовну музикознавчу статтю «Історія клясичної гітари»* [50, с. 2]. Про велику обізнаність митця, віртуоза модерної техніки гри на гітарі з усіма тонкощами викладеного історичного матеріалу [31] свідчать, зокрема, такі красномовні «витяги» із цієї фахової історико-музикотворчої статті з елементами теоретико-методологічного «наративу»: «*Гітара – це один із найпопулярніших струнних інструментів нашого часу. <…> У своїх початках до XVI століття гітара мала лише чотири струни; п'яту струну додав еспанський поет-музика Вінсент Еспінель (1544), а шосту – німецький гітарист у Ваймарі Йоган Науман (1769), який студіював музику в Італії. До найбільшого розвитку мистецтво гри на гітарі та збагачення гітарної літератури дійшло в першій половині XIX століття*». [50, с. 2]. З юнацьких років В. Осередчукові імпонувало, як промовисто автобіографічно зазначав визнаний у світі гітарист, класичне, високоестетичне звучання творів «*великих мистців на цьому інструменті; його гармонійне і поліфонічне багатство, його ясне і співуче тремтіння, піддержуване глибокими і дзвінкими басами, його різнорідність кольору тонів цього інструменту <…>. Гітара має довгу і почесну історію. Разом зі своєю кузенкою лютнею вона була улюбленим інструментом часів Ренесансу. <…>. Крім Баха, обидва композитори Гендель і Вівальді компонували для лютні*

тоді, коли популярність цього інструменту зовсім підупала. Боччеріні [композитор Л. Боккеріні – *А. Ф., О. Ф.*] *належав до тих, хто продовжував традицію компонування для гітари. Найбільшими композиторами, які відзначилися у компонуваннях для гітари були: Берліоз, Шуберт, фон Вебер і Паганіні* <…>. *Поміж сьогоднішніми композиторами, які посвятилися в праці для гітари, можна назвати Вілля-Льобос, Кастельнуово-Тедеско, Тансмана, Туріна, Понсе, Торроба і Русселя. Поет Шеллі грав на гітарі й писав поеми на її славу. Маляр Гоя назвав гітару конечністю* [необхідністю – *А. Ф., О. Ф.*] *свого життя. Найбільший французький монарх тих часів Люїс XIV* [король Людовік XIV – *А. Ф., О. Ф.*] *був здібним гітаристом.* <…> *Тисячі людей горнулися до концертів визначних гітаристів від початку минулого сторіччя, а ще більше від початку біжучого*» [50, с. 2].

Поважний співак-гітарист і знаний діаспорний громадський діяч мріяв повернутися до рідних «пенатів» або хоч відвідати Україну, про що неодноразово схвильовано, емоційно, обнадійливо зазначав у зворушливих листах до сестри Емілії, але ці щирі бажання емігранта так і не здійснилися. Не судилося…

Володимир Осередчук, котрий став на чужині справжнім мистецько-суспільним символом «втраченої» емігрантами України, *помер після важкої недуги 28 травня 1988 р. Поховали визнаного митця і громадського діяча на українському цвинтарі святого Андрія* (англ. St. Andrew's Ukrainian Cemetery, N. J., USA) – *єдиному українському пантеоні у США, який розташований у мальовничому містечку під назвою Саут-Баунд-Брук* (або Савт-Бавнд-Брук чи Савз-Бавнд-Брук) (англ. South Bound Brook) *в окрузі Сомерсет штату Нью-Джерсі*, що до 1891 р. мало назву Блумінґтон (англ. Bloomington) [49, с. 218]. Це сакральне місце для українців діаспори, позаяк воно

уособлює духовний центр українського православ'я в Америці, який ідентифікується як своєрідний «*український Єрусалим*» (окрім цвинтаря, тут побудовано українську православну церкву та великий церковно-меморіальний комплекс). Варто зауважити, що на території некрополя знаходиться понад шість тисяч могил відомих українських діячів: політиків, державотворців, учених, служителів церкви, письменників, художників, меценатів, музикантів (зокрема, тут знайшли вічний спочинок митрополит Мстислав (Скрипник), ієрарх Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) у США, згодом Патріарх Київський і всієї України, який придбав землю під храм ще в 1950-х роках і опікувався церковно-меморіальними будівлями до кінця життя, архимандрит Петро (Опаренко), на цій сакраментальній землі упокоїлися також Андрій Лівицький, Микола Лівицький, Борис Мартос, Дмитро Донцов, Тарас Бульба-Боровець, Петро Григоренко, Василь Кричевський, Оксана Лятуринська, Євген Маланюк, Олекса Стефанович, Тодось Осьмачка, Андрій Яковлів та ін.). Сюди були переміщені тлінні останки українців із Венесуели, Польщі, Чехословаччини, Німеччини та інших країн світу. Дружина В. Осередчука надіслала некролог, який також зберігається в архіві Франкового музею в Калуші (Підгірках) [3, інвентар. кн. № 484; 88]. Тоді у багатьох українських церквах світу відправили панахиди «по визначному співаку-гітаристу і громадському діячеві». У першу річницю смерті Володимира Осередчука в неодноразово згаданій вище, сказати б, «культовій» діаспорній газеті «Свобода» (Нью-Йорк–Джерсі-сіті) було оприлюднено важливу для розширення та уточнення відомостей біографії мистця фактологічну статтю С. Гавриша про життя і діяльність видатного музиканта і суспільно-культурного діяча [7, с. 4], текст якої, до слова, передруковано під заголовком «Володимир Осередчук (1910–1988)» *у четвертомі томі видання «Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник*

географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріялів та мемуарів» (упорядник і редактор, видатний літературознавець, нині, на жаль, уже покійний Михайло Шалата) (Дрогобич, 1997) [7, т. 4, с. 669–671; 18, с. 319–325].

Лідія Володимирівна Осередчук-Зуймаг генетично успадкувала від батька прекрасний слух та насичений чарівним тембром оксамитовий голос і красивою вродою візуально також дуже схожа до антропологічних ознак фотогенічної зовнішності свого уславленого тата. Вона закінчила Дрогобицький педагогічний інститут (відділення української філології), працювала за фахом педагогом, тепер перебуває на пенсії. Має двох дітей – сина Юрія (1964 р. н.) та дочку Тетяну (1969 р. н.) і троє онуків – Галину (1986 р. н.), Ольгу (1987 р. н.) та Олександра (1989 р. н.). Уся родина проживає в Трускавці. Музичної освіти Лідія не мала, оскільки то були складні повоєнні часи, а вона вважалася «дочкою репресованих» (на переконання конспірологічно налаштованих підозрілих кураторів тоталітарної, людиноненависницької влади). Велике щастя, що вона взагалі вижила, дякуючи своїй тітці Емілії, «на руках» якої були ще й літні батьки, що повернулись із заслання до Сибіру. Видається, що ніякої пенсії вони взагалі не отримували. *Батьки Емілії Осередчук-Бучинської (і відповідно її брата Володимира Осередчука)* прожили достойне довге, тернисте життя, померли у поважному віці, коли їм було близько 90 років: у 1964-у (тато Олексій) і в 1965-у (матуся Розалія) роках [88].

Лідія Осередчук виступала як провідна солістка в інститутській художній самодіяльності та на різних міських концертах у Трускавці. В молоді роки і до теперішнього часу дочці В. Осередчука дуже подобалось і нині імпонує слухати симфонічну, класичну музику. Ще в школі ми (*Оксана Франко, Лідія Осередчук-Зуймаг і Лідія Штуняк-Іваницька*) після занять із великим захопленням переглядали «трофейні» фільми, і

талановита донька В. Осередчука Лідія з першого разу запам'ятовувала всі мелодії і потім місяцями постійно їх наспівувала. Завдяки їй ми утрьох захоплювалися піснями, театром, відомими артистами, в яких закохувались, а моя (О. Франко) літня кімнатка (на другому поверсі) в родинній оселі в Підгірках була обклеєна фотографіями популярних кіноакторів, починаючи від неперевершених, осяйних, недосяжних «зірок» – Ґрети Ґарбо і Діни Дурбін [88].

Ще один цікавий факт, важливий штрих до колективного «фамільного портрета» з *нашого родинного життя та сімейного літопису «династії» Осередчуків-Войтовичів*. У 1960 р. я (О. Ф.) вийшла заміж за випускника «Львівської Політехніки», інженера *Дмитра Уляновича Данилюка (1933–2013)* (пізніше знаного науковця, котрий, до слова, вже мешкаючи в Києві, працював на посаді старшого наукового співробітника Інституту автоматики (з 1993 р. – Державна науково-виробнича корпорація «Київський інститут автоматики») [85, с. 182], *батька співавтора статті Андрія Франка*. Д. У. Данилюка як «молодого спеціаліста», перспективного фахівця призначили на нове місце праці *до Котласа Архангельської області* (тоді у територіальних межах СРСР, а нині у складі РФ), де молоде подружжя щасливо жило упродовж бл. 1,5 р. Нагадаємо, що саме в цьому віддаленому від цивілізаційних центрів населеному пункті (розташованому на географічній мапі у доволі кліматично холодному сегменті на півночі «імперії зла») *після тюремних ув'язнень у Сибіру і Комі АРСР перебувала заслання перша дружина Володимира Осередчука Ольга із сестрою Іриною та їх батьком Левом.* Щоправда, на той час Ольга, яку вже звільнили, проживала в Трускавці. Але там, у далекому Котласі (за тисячі кілометрів од вітцівської оселі), ще працювала згадана щойно її рідна сестра Ірина, яка також перед тим була звільнена з тюремного полону і приїжджала на рідні терени

України, та вона знову повернулася назад до Котласа, щоб заробити грошей на будівництво хати, позаяк їхній «фамільний» будинок у Східниці у *період заслання сімейства Войтовичів* згорів. Раніше (*у часи депортації* [32, с. 118–128; 46, с. 1–260]) Ірина тричі втікала до омріяної рідної домівки в Україні, але її кожного разу ловили невсипущі співробітники правоохоронних органів СРСР і знову засилали до Котласа, звідкіля вона знову втікала і переховувалась спершу упродовж року в Калуші у родині Бабіїв (сусідів «фамілії» Бучинських). Ірину Войтович ще раз заарештували у той час, коли вона навідувала свою дитину у Східниці. А коли вже нарешті її офіційно звільнили, то вона повернулася туди ж – до фатального місця заслання – і на цей раз назавжди. *До «містичного» Котласа повернувся і батько Ольги Лев Войтович (тесть Володимира Осередчука),* позаяк не було йому на старості людського віку до кого (до рідної душі) «прихилитися». Такі іноді, подекуди трапляються дивовижні колізії, жорстокі «казуси», невблаганні парадокси життя. Місто на той час справляло важке, похмуре, депресивне враження. Майже всі будинки – зрубної конструкції своєрідного етнологічного типу російської «ізби», з почорнілого дерева, і навіть покрівлі цих хат обросли темним мохом. Між брусами також вкладали мох, щоб було тепліше, адже сильні, тріскучі морози сягають там температури мінус 40˚ (градусів) за Цельсієм [88]. Мене (О. Ф.) запросила додому жіночка, яка проживала із сестрою Ольги Іриною, і я в тому помешканні довго чекала на неї, але так і не дочекалася. Мені потрібно було їхати в робітниче поселення Коряжму, яке розташоване на відстані близько 20–30 км від Котласа. Більше мені не довелося там побувати, але я уже мала певне, доволі стійке, уявлення, в яких незавидних, гнітючих умовах жили наші засланці, зокрема *перша дружина Володимира Осередчука Ольга Войтович-Осередчук, яка на той час уже серйозно хворіла. Невдовзі*

(21 липня 1963 р.) вона померла, проживши коротке стражденне, сповнене складних колізій і драматичних перипетій, життя – всього лише 44 роки. Її доньці Лідії Осередчук самотужки довелося «пробиватися» в житті.

У «брежнєвський» період правління знову повернулися репресії [103, с. 1–398], і люди вже остерігалися навіть згадувати про зв'язки з діаспорою. Це знову вважалося злочином. Щоправда, вірна, смілива сестра Володимира Осередчука Емілія все-таки листувалася з братом аж до його смерті в 1988 р.

Такі видатні, справді, яскраві, непересічні особистості, але ще й досі призабуті діячі як Володимир Осередчук [49, с. 218; 7, т. 4, с. 669–671], навіки, сказати б, «фамільно», «кровними фібрами», нерозлучно *пов'язані з Калушем і передмістями* (насамперед Підгірками, Студінкою, Підмихайлям, Хотінем та ін.), а також із мешканцями інших містечок і селищ цього мальовничого прикарпатського регіону, а ми так мало ще знаємо про них! *У житті дрогобицького співака, гітариста, над яким височів ореол світової слави, відомого громадського діяча і музикознавця на теренах американської діаспори Володимира Осередчука (з аристократичного роду Дидинських)* [89, с. 129] *відіграли значну, непроминальну роль на українській землі, окрім рідної Дрогобиччини, передусім Калущина і Калуш, особливо його знамените передмістя Підгірки* [34, с. 3–163] (нині – з 1972 р. мікрорайон, житловий масив м. Калуша). Тут мешкали і творили український письменник, греко-католицький священник, громадсько-політичний діяч, за висловом Івана Франка, один «з перших будителів руського духа в Галичині», родак цього села Антін-Любич Могильницький (1811–1873) [77, № 22–24; 89, с. 133], проводили активну діяльність численні представники славної династії Смольських, великої родини брата Івана Франка Онуфрія, сюди неодноразово приїжджав до братового сімейства на вакації Каменяр, його дружина Ольга

Франко (з Хоружинських) (аж до самої смерті у 1941 р.) та їхні діти і внуки. *Тут В. Осередчук підтримував тісні суспільно-громадські, особистісні контакти і близькі «фамільні» взаємовідносини з Франковою родиною. Переважна більшість членів доволі розгалуженої Франкової династії мешкали і дотепер чимало їх родичів живуть у Підгірках, де нині упродовж майже тридцяти років з 1992 р. успішно функціонує в реконструйованому будинку О.-В. Франка (племінника національного світоча) Музей-оселя родини Івана Франка* [13, с. 35–36]. *Це нащадки багаточисельного родоводу рідного брата харизматичного письменника – нашого прадіда і дідуся Онуфрія Яковича Франка (1861–1913)* [89, с. 133; 14, с. 136–139] – *чоловіка сестри (Юліани Дидинської-Франко) бабусі Володимира Осередчука – Марії Василівни Айзенбарт (з Дидинських)*.

Джерела та література

1. Арсенич П. І. Іван Франко і Прикарпаття / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 347 с.

2. Архів Андрія та Оксани Франків, м. Львів. – Папка № 1–6.

3. Архів Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші (Підгірках). – Папка № 1.– Од. зб. № 20. Інвентарна книга. – № 424, 484 та ін.

4. Бажан О. Г. Операція «Захід»: до 75-річчя депортації населен-ня Західної України у віддалені райони СРСР / Олег Бажан // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. – 2013. – Вип. 18. – С. 338–347.

5. Базар М. Східниця. Краєзнавчий нарис / М. Базар. – Дрогобич: Коло, 2004.

6. Володимир Дидинський // Вікова спадщина Дрогобиччини (Джерело: «150 славних українців Дрогобиччини. Упорядники Костянтин Дидинський, Мирослав Куйдич»). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до електронного ресурсу: https://drohobychyna. com.ua/ section/osobistosti/volodimir-didinskiy/.

7. Гавриш С. В річницю смерти сл[авної] п[ам’яті] інж[енера] В. Осередчука / Степан Гавриш // Свобода. Український щоденник (Svoboda. Ukrainian daily). – Нью-Йорк–Джерзі-ситі. – 1989. – 25 липня. – № 138. – С. 4. *Передрук тексту* цієї статті С. Гавриша під заголовком «Володимир Осередчук (1910–1988)» див. у вид.:

Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріялів та мемуарів / Наукове товариствво ім. Шевченка. Упоряд. і ред. Михайло Шалата. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. – Т. 4. – С. 669–671.

8. Ганцюк П. Т. Спецоперація органів НКВС і НКДБ з ліквідації керівного складу ОУН і УПА Станіславської області в жовтні – листопаді 1944 р. на теренах Калущини / Петро Ганцюк // Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-м роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-й річниці утворення УПА / Калуська міська рада, Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради, КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради», Краєзнавчий музей Калущини; Редкол.: О. Малярчук (гол. редактор), О. Франко, О. Когут, А. Франко, О. Тебешевська, А. Єфремов, І. Тимів та ін. Наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. [– 178 с.]. – С. 68–78.

9. Горак Р. Д. [Гл. XV] Нащадки Івана Франка / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – У вид.: Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко: Книга перша: Рід Якова. – Львів : Вид-во отців василіян «Місіонер», 2000. [– 232 с.] – С. 198–231.

10. Горак Р. Д. [Гл. XIII] Онуфрій Франко / Р. Горак, Я. Гнатів // – У вид.: Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко: Книга перша: Рід Якова. – Львів : Вид-во отців василіян «Місіонер», 2000. [– 232 с.]. – С. 171–189.

11. Горбаль М. Довідник пошуковець. Реєстр осіб, пов’язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини 1939–1950 (за архівними документами) / М. Горбаль. – Торонто–Львів, 2005. – С. 40–42, 48.

12. Грабовецький В. В. Історія Калуша. З найдавніших часів до початку XX ст. / Володимир Грабовецький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 224 с.

13. Гром Г. Музеї Каменяра / Галина Гром. – У кн.: Гром Г. Франкові Нагуєвичі. – Дрогобич: Відродження, 2004. – С. 31–36 [про Музей-оселю родини Івана Франка у Калуші (Підгірках) див. текст на с. 35–36. – *А. Ф., О. Ф.*].

14. Гром Г. Нескорені з роду Онуфрія / Галина Гром. – У кн.: Гром Г. Франкові Нагуєвичі. – Дрогобич: Відродження, 2004. – С. 136–139.

15. Дашкевич Я. Р. Іван Франко та його родина / Ярослав Дашкевич // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики,

культури / 2-ге вид., виправл. й доповн.; Львівське відділення Ін-ту укр. археогр. і джерелозн. ім. М. С. Грушевського НАН України; упоряд.: М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2007. – С. 333–365.

16. Дашкевич Я. Р. Куди показує компас? Про концепцію п'ятитомної «Історії української культури» / Ярослав Дашкевич // Київ. – 1991. − № 2. – С. 114–118.

17. Державний архів Львівської області (далі: ДАЛО). – Ф. 12. – Оп. 23. – Спр. 1. – Арк. 1 (Франко І. «Завіщання». Запис 2).

18. Добрянський Б. [Рецензія] / Богдан Добрянський // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 1998. – Вип. 3. – С. 319–325. – Рец. на кн.: Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріялів та мемуарів / Наукове товариство ім. Шевченка. Упоряд. і ред. Михайло Шалата. – Т. 4. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 776 с.

19. Дрогобицька українська гімназія імені Івана Франка 1918 – 1944 рр. / Упоряд. Л. Дутко-Слонська, Л. Ковалів-Гаврищак, Н. Петричка-Гарбузюк, І. Невмержицька. – Дрогобич: Пóсвіт, 2014. – 416 с.

20. Дрогобичани відбули зустріч у Філядельфії // Свобода. Український щоденник (Svoboda. Ukrainian daily). – Нью-Йорк–Джерзі-ситі, 1967. – 15 червня. – № 109. – С. 3.

21. Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріялів / Наукове товариство ім. Шевченка (Український архів. Т. XXV, XXVI). Редколегія: Лука Луців (голова) та ін. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто: Видано коштом «Центрального комітету дрогобичан», 1973–1978. – Т. 1–2.

22. Енциклопедія української діяспори: У 7-ми т. / Головна ред. рада: Василь Маркусь (гол. ред.), Дарія Маркусь (співред.) та ін. – Т. 1. – Кн. 1. – Нью-Йорк; Чикаґо, 2009; Т. 1. – Кн. 2. – Нью-Йорк; Чикаґо, 2012; Т. 4. – К.; Нью-Йорк; Чикаґо; Мельбурн, 1995.

23. Іваницька Л. Р. До нього горнулися всі [І. Франко і Підгірки] / Лідія Романівна Іваницька // Галичина. – 2006. – 10 серп. – С. 13.

24. Іваницька Л. Р. Оксана Франко / Лідія Романівна Іваницька // Літопис Бойківщини (Litopys Boykivshchyny) / Редкол.: Я. Радевич-Винницький (гол. ред.), Я. Геврич, М. Зимомря, М. Ільницький, В. Качкан, П. Косачевич, М. Кріль, Б. Яремко та ін. – ЗСА–Канада–Україна: Видає Товариство «Бойківщина», 2010. – Ч. 1/78 (89). – С. 24–25.

25. Іваницька Л. Р. 100 років тому Іван Франко востаннє побував у Підгірках / Лідія Романівна Іваницька // Дзвони Підгір'я. – 2013. – 2 серп. (№ 33). – С. 13.

26. Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965 / Архівне управління при Раді Міністрів УРСР; Упоряд. І. Д. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький; Відп. ред. З. Т. Франко. – Київ: Наук. думка, 1966. – 543 с.

27. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Відділ рукописних фондів і текстології. – Фонд 3 (І. Франко). – Спр. 427/ дод. 71; 427/дод. 72; 1610. – Арк. 285, 286, 287; 1611; 1624; 1636. – Арк. 119, 317, 318; 1841; 1842; 4528; 4626 та ін.

28. Ісаєвич Я. Д. Сучасні псевдонаукові публікації на історичні теми: два приклади / Ярослав Ісаєвич // Україна модерна (Війна переможців і переможених). – Київ; Львів, 2008. – Ч. 13 (2). – С. 211–221.

29. Ісаєвич Я. Д. Юрій з Дрогобича / Ярослав Ісаєвич // Аксіоми для нащадків: українські імена у світовій науці: збірник нарисів. – Львів, 1992. – С. 277–283.

30. Кміть І. І. На ювілей Оксани Франко в Підгірках зібралося понад 30 родаків Каменяра / Ірина Кміть // Вікна [інтернетівське видання]. – 2019. – 29 трав. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vikna.if.ua/news/category/articles/2019/05/29/98790/view.

31. Коваленко А. С. Становлення та розвиток гітарної освіти в Україні: навчальний посібник / А. С. Коваленко. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. – 140 с.

32. Когут А. А. Депортаційна операція «Захід» у жовтні 1947 р. (за документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України) / Андрій Когут // Архіви України. – 2019. – № 4. – С. 118–128.

33. Когут М. С. Калущина: люди і долі. Біографічний довідник / Микола Когут. – Калуш, 2006. – 236 с.

34. Когут М. С. Підгірки: минуле і сучасне / Микола Когут. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2000. – 163 с.

35. Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах / М. Коломиєць. – Брошнів, 1996. – 265 с.

36. Коломиєць М. І. «Просвіта» Калущини: далеке і близьке / М. Коломиєць. – Калуш, 2003. – 194 с.

37. Кудрик О. Інженер Володимир Дидинський (1876–1937) / Олег Кудрик // Дрогобиччина – земля Івана Франка: У 2 т.: Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріялів / Наукове товариство ім. Шевченка (Український архів. Т. XXV). Редколегія: Лука Луців (голова) та ін. – Нью-Йорк–Париж–

Сідней–Торонто: Видано коштом «Центрального комітету дрогобичан», 1973. – Т. 1. – С. 710–713.

38. Легкий М., Пилипчук С. З останнього десятиліття франкознавства / Микола Легкий, Святослав Пилипчук // Слово і Час: науково-теоретичний журнал. – Київ, 2008. – № 10 (574). – С. 21–30.

39. Луців Л. Іван Франко – борець за національну та соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью-Йорк, 1967.

40. Малярчук О. М., Малярчук В. О. Методологія історико-краєзнавчого пізнання та її складової музеєзнавства в процесі збереження національної пам'яті / Олег Малярчук, Володимир Малярчук // Історія музейництва на Калущині: локальний вимір. Матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю заснування Краєзнавчого музею Калущини (Калуш, 28 грудня 2017 р.) / Калуська міська рада, Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради, КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради», Краєзнавчий музей Калущини; редкол.: О. Малярчук (гол. ред.), О. Франко, О. Когут, А. Франко, О. Тебешевська, А. Єфремов, І. Тимів та ін. Упоряд. та відп. наук. ред.: І. Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – [88 с.]. – С. 8–13.

41. Мельник Н. П. Діяльність товариства «Просвіта» у Підгірках: за матеріалами музею-оселі Івана Франка / Наталія Мельник // Історія музейництва на Калущині: локальний вимір. Матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю заснування Краєзнавчого музею Калущини (Калуш, 28 грудня 2017 р.) / Калуська міська рада, Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради, КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради», Краєзнавчий музей Калущини; редкол.: О. Малярчук (гол. ред.), О. Франко, О. Когут, А. Франко, О. Тебешевська, А. Єфремов, І. Тимів та ін. Упоряд. та відп. наук. ред. І. Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 69–73.

42. Мельник Н. П. Легендарний «Пласт» Підгірок / Наталія Петрівна Мельник // Вікна. – 2019. – 13 трав. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vikna.if.ua › news › category › 2019/05/13 › view.

43. Мельник Н. П. Оксана Франко. 80-та весна / Наталія Мельник // Вікна. – 2019. – 7 квіт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vikna.if.ua/news/category/articles/2019/04/07/97050/view.

44. Мельник Н. П., Франко А. Д. Нотатки до ювілею берегині Франкового роду [до 80-річчя професора Оксани Омелянівни Франко] / Наталія Мельник, Андрій Франко // Вісті Калущини. – 2019. – № 18. – 10 травня. – С. 4–5.

45. Менько В. Національно-визвольний рух на теренах Східниці у 30–50-х рр. XX ст. / Василь Менько // Літопис Бойківщини (Litopys Boykivshchyny) / Редкол.: Я. Радевич-Винницький (гол. ред.), Я. Геврич, М. Зимомря, М. Ільницький, В. Качкан, П. Косачевич, М. Кріль, Б. Яремко та ін. – ЗСА–Канада–Україна: Видає Товариство «Бойківщина», 2010. – Ч. 1/78(89). – С. 87–93.

46. Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в Західних областях України (1939–1953 рр.) / Й. Е. Надольський. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2008. – 260 с.

47. Нахлік Є. К. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (1991–2001): Історичний нарис. Актуальні завдання / Є. К. Нахлік. – У вид.: [Довідник про спів робітників ЛВІЛШ. – *А. Ф., О. Ф.*] Нахлік Є. К., Федорук О. О. Львівському відділенню Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [ЛВІЛШ. – *А. Ф., О. Ф.*] – 10 років / Є. К. Нахлік, О. О. Федорук; Передм. М. Г. Жулинського. – Львів: Ліга-Прес, 2003. [– 137 с.] – С. 9–30 [згадки про Андрія Франка та його праці на с. 12, 13, 14, 15. – *А. Ф., О. Ф.*]. – [У надзаголовку: НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. «Бібліографічна серія». Вип. 3].

48. Нахлік Є. К. Сучасний стан франкознавчих досліджень і проблема створення Інституту Івана Франка НАН України / Євген Нахлік // Слово і Час: науково-теоретичний журнал. – К., 2011. – № 8 (608). – С. 38–48.

49. Олійник М. Осередчук Володимир (Oseredchuk Volodymyr) [Текст] / Мирослава Олійник // Енциклопедія української діяспори. Сполучені Штати Америки (Encyclopedia of Ukrainian Diaspora. United States of America) / Головна редакційна рада: Василь Маркусь (гол. ред.), Дарія Маркусь (співред.) та ін. – Нью-Йорк; Чикаго, 2012. – Т. 1. – Кн. 2: «Л»–«Р». – С. 218; за підписом: М. О. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eudusa.org/index.php?title=Oseredchuk _Volodymyr.

50. Осередчук В. О. Історія клясичної гітари / Володимир Осередчук // Свобода. Український щоденник (Svoboda. Ukrainian daily). – Нью-Йорк–Джерзі-сіті. – 1981. – 28 лют. – № 39. – С. 2.

51. Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича / Роман Пастух. – Львів: Каменяр, 1991. – 165 с.

52. Пастух Р. Дрогобич у прізвищах, датах, подіях і фактах / Роман Пастух. – Вид. друге, доп. і уточнене. – Дрогобич: Коло, 2002. – 144 с.

53. Радевич-Винницький Я. Наш чи не наш Юрій Дрогобич? Міркування з приводу деяких категоричних тверджень / Ярослав Радевич-Винницький // Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріялів та мемуарів / Наукове товариство ім. Шевченка. Упоряд. і ред. Михайло Шалата. – Дрогобич: Відродження, 1997. – Т. 4. – С. 137–140. – Передрук з газети: Культура і життя. – 1992. – № 47. – 21 листоп. (відгук на статтю: Дашкевич Я. Р. Куди показує компас? Про концепцію п'ятитомної «Історії української культури» / Ярослав Дашкевич // Київ. – 1991. − № 2. – С. 114–118).

54. Сеник Л. Т., Франко А. Д. Доктор історичних наук, професор Оксана Омелянівна Франко: оригінальна ювілейна сильветка (до 80-річчя від Дня народження) / Любомир Сеник, Андрій Франко // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. І. – Дрогобич-Нагуєвичі: Пóсвіт, 2020. [– 632 с.]. – С. 591–606.

55. Сіменович В. Вандрівка руської молоді. 3-я кореспонденція в газеті «Діло» / Володимир Сіменович // Подорожі в українські Карпати: збірник / упоряд. М. Вальо. – Львів: Каменяр, 1993. [– 270 с.]. – С. 193–196.

56. Смольський Г. С. Іван Франко в Підгірках / Григорій Смольський // Жовтень. – Львів, 1978. – № 8. – С. 122–123.

57. Смольський Г. С. У дружбі з народом / Григорій Смольський // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступна стаття і примітки М. Гнатюка. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 546–547; Передрук із журн.: Жовтень. – 1956. – № 6. – С. 87–88. Див. також культурологічно-мистецькі матеріали вид.: Григорій Смольський. Альбом. – Київ: Мистецтво, 1983. – 80 с.

58. Смольський Х.-Г. Історія села Підгірок / Харитон-Гуцьо Смольський // Під прапором «Просвіти». – Народна друкарня в Калуші, 1937. – Травень.

59. Тарнавський Р., Микулич О. Книга пам'яті бориславців та східничан / Р. Тарнавський, О. Микулич. – Дрогобич, 2004. – С. 43, 44–46, 59, 62.

60. Тебешевська О. С. [Під рубрикою «Особистості»] Берегиня Франкового роду: До 80-річчя від дня народження та 50 років від початку наукової діяльності Оксани Омелянівни Франко / Оксана Тебешевська // Вісті Калущини. – 2019. – № 17 (706). – 26 квіт. – С. 3;

Її ж: Великий Каменяр у рецепції Зеновії Франко // Перевал. – 2012. – № 3. – С. 116–124.

61. Тимів І. М. Археографічна та краєзнавча діяльність Івана Франка / Іван Тимів // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. – 2016 (липень–грудень). – № 28. – С. 15–23.

62. Тимів І. М. Джерелознавчі та краєзнавчі зацікавлення Івана Франка / Іван Тимів // «Нам пора для України жить»: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради, Краєзнавчий музей Калущини, Музей-оселя родини Франка в Калуші (Підгірках); редкол.: О. Франко, О. Малярчук, О. Когут, А. Франко, А. Єфремов, І. Тимів, Б. Яневич, Л. Бойко та ін. Відп. ред. Іван Тимів. – Калуш: ФО-П Петраш К. Т., 2016. [– 200 с.]. – С. 52–75.

63. Тимів І. М. Калуш: історія в документах: Збірник документів і матеріалів з фондів Краєзнавчого музею Калущини, присвячений 20-річчю заснування музею / Калуська міська рада, Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради, КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»; Краєзнавчий музей Калущини; Редкол.: О. Малярчук (гол. ред.), О. Франко, О. Когут, А. Франко, А. Єфремов, І. Тимів та ін. Упоряд. і відп. наук. ред. Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 144 с. – (Серія «Історичні джерела Калущини». Т. 1).

64. Тимів І. М. Творчі мандрівки Івана Франка до Станиславова / Іван Тимів // Рідна земля. – 2016. – 23 верес. (№ 37). – С. 11.

65. Тимошенко Л. Видатні дрогобичани Юрій Дрогобич (Котермак) і Мартин Лятерна / Леонід Тимошенко // Пограниччя: Україна–Польща: науковий щорічник / Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. Івана Франка; Uniwersytet Marii Curie–Skłodowskiej. – Дрогобич; Люблін, 2012. – Т. 4. – С. 291–316.

66. Тустанівський В. Підпілля в Дрогобиччині // В. Тустанівський / Дрогобиччина – земля Івана Франка: У 2 т.: Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріялів / Наукове товариство ім. Шевченка (Український архів. Т. XXV). Редколегія: Лука Луців (голова) та ін. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто: Видано коштом «Центрального комітету дрогобичан», 1973. – Т. 1. – С. 91–107.

67. Федорук О. О. Андрій Дмитрович Франко / О. О. Федорук. – У вид.: Нахлік Є. К., Федорук О. О. Львівському відділенню Інсти-

туту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – 10 років / Є. К. Нахлік, О. О. Федорук; Передм. М. Г. Жулинського. – Львів: Ліга-Прес, 2003. [– 137 с.] – С. 109–111. – [У надзаголовку: НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. «Бібліографічна серія». Вип. 3].

68. Франко А. Д. Академічні досягнення, видавничі та організаційні проєкти Івана Франка в НТШ / Андрій Франко // «Нам пора для України жить»: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради, Краєзнавчий музей Калущини, Музей-оселя родини Франка в Калуші (Підгірках); редкол.:О. О. Франко, О. Малярчук, О. Когут, А. Д. Франко, А. Єфремов, І. Тимів, Б. Яневич, Л. Бойко та ін. Відп. ред. Іван Тимів. – Калуш: ФО-П Петраш К. Т., 2016. – [200 с.]. – С. 16–51; Див. також: Франко А. Д., Франко О. О. Іван Франко і Михайло Грушевський. До питання про співпрацю в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко, Оксана Франко // Там само. – С. 11–15; Див. також текст статті у співавторстві про підготування до публікації двох додаткових томів до «академічного» видання творів Івана Франка під творчою «орудою» наукових співробітників відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України: Франко А. Д., М. З. Легкий. Проспект додаткових томів «Наукові переклади Івана Франка» [проєктованих і частково підготованих до друку Інститутом Івана Франка (наук. ред. М. З. Легкий; упоряд. А. Д. Франко): 55-го і 56-го томів до видання: Іван Франко: Зібрання творів у п’ятдесяти томах. – Київ: Наукова думка, 1976–1986. – *А. Ф., О. Ф.*] / А. Д. Франко, М. З. Легкий // Іван Франко: Тексти. Факти. Інтерпретації: Збірн. наук. праць / НАН України. Інститут Івана Франка; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; Ред-кол.: М. Жулинський (голова) та ін.; Відп. і літ. ред. та упоряд. Є. Нахлік; Відп. секр. О. Нахлік. – Київ; Львів, 2011. – Вип. І: Огляди. Статті. Твори. Листування. Спогади. Бібліографія. – С. 346–350.

69. Франко А. Д. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Франко // Визвольний шлях: Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник. – Київ; Лондон: Українська Видавнича Спілка ім. Юрія Липи, 2006. – Річн. 59. – Кн. 7–8 (700–701; лип.–серп.). – С. 74–91; Його ж: Франків «Кобзар» (до сторіччя виходу в світ «Кобзаря» Тараса Шевченка за редакцією Івана Франка) // Там само. – 2008. – Річн. 61. – Кн. 3 (720; лип.–вер.). – С. 107–116; Див. також: Франко А. Д. Іван Франко як функціонер,

науковий продуцент, рецензент, творчий модератор і натхненник літературознавчого дискурсу на засіданнях філологічної секції НТШ / Андрій Франко // Українське літературознавство. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. – Вип. 80. – С. 59–91; Його ж: Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Михайло Грушевський і Західна Україна. До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті: Доповіді й повідомлення міжнар. наук. конф. (Львів, 26–28 жовт. 1994 р.). – Львів: Світ, 1995. – С. 35–38; Його ж: Іван Франко як дослідник, редактор, публікатор творчої спадщини Юрія Осипа Федьковича у видавничій серії НТШ «Українсько-руська бібліотека» // «Дивлячись на цей гірський світ»: літературознавчий збірник / НАН України. Інститут Івана Франка; НТШ; [відп. ред. А. Швець; наук. ред. М. Котик-Чубінська, М. Лапій; передм. А. Швець; редкол.: Є. Нахлік (голова), Р. Кушнір (голова) та ін.]. – Львів: Видання за фінансової підтримки НТШ, 2018. – С. 231–244.

70. Франко А. Д. Іван Франко як редактор історико-літературного, джерелознавчого видання НТШ «Українсько-руський архів» / Андрій Дмитрович Франко // Калуські історичні студії. Т. 3. Збірник наукових статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта» / Організатори видання: Інститут Івана Франка НАН України; Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, кафедра документознавства та інформаційної діяльності; Калуська міська рада; Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради; КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»; Краєзнавчий музей Калущини; Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші (Підгірки). Редкол.: О. Малярчук (гол. ред.), О. О. Франко, О. Когут, А. Д. Франко, О. Тебешевська, А. Єфремов, І. Тимів та ін. Рецензенти: М. Литвин, І. Райківський, Я. Мандрик, А. Д. Франко. За заг. ред. проф. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. [– 308 с.]. – С. 42–76; Його ж: Історико-літературні аспекти джерельно-документального базису Франкового редагування автентичного контенту видавничої серії НТШ «Українсько-руський архів» // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. І. – Дрогобич–Нагуєвичі: По́світ, 2020. [– 632 с.]. – С. 61–86.

71. Франко А. Д. Іван Франко як учений, видавець та організатор української академічної науки в НТШ / Андрій Франко // «Я єсть

пролог…» : матеріали Міжнародного наукового конгресу, до 160-річчя від дня народження Івана Франка (Львів, 22–24 вересня 2016 р.): у 2 т. / Міністерство освіти і науки України. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Відп. ред.: Володимир Мельник, Микола Жулинський; відп. секр.: Святослав Пилипчук. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. – Т. 1. [– 808 с.]. – С. 350–394; Його ж: Діяльність І. Франка в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка // Народознавчі зошити. – Львів. – 2001 [2002]. – № 3. – С. 465–469; Його ж: Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Українське літературознавство. – Львів: Світ, 1993. – Вип. 58: Іван Франко: статті та матеріали. – С. 121–131; Його ж: Науково-видавнича діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Дослідження з історії України: Вісник Львівського університету. Серія історична / [редкол.: С. А. Макарчук (відп. ред.), Ю. А. Киричук (відп. секр.), Л. О. Зашкільняк та ін.; ред. Т. О. Головіна]. – Львів, 1993. – Вип. 29. – С. 44–53; Його ж: «Історія України-Руси» Михайла Грушевського в науково-критичній та історіософській рецепції Івана Франка крізь призму висвітлення взаємин між її автором і рецензентом // Там само. – 2021. – Вип. 55. – С. 161–250; Його ж: Іван Франко – редактор видавничої серії Науко-вого товариства ім. Т. Шевченка «Українсько-руська бібліотека» // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Між-нар. наук. конф. (Львів, 25–27 вер. 1996 р.). – Львів: Світ, 1998. – С. 578–585; Його ж: Іван Франко як дослідник-текстолог, редактор і творчий ретранслятор Шевченкового поетичного слова // Тарас Шевченко: Апостол правди і науки: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. – С. 276–294; Його ж: Методологічні аспекти моделі джерелознавчої текстологічно-атрибуційної співпраці редакторів видань Шевченкового «Кобзаря» І. Франка (Львів, 1908) та В. Доманицького (Петербург, 1907; 1908) // Вісник Львівського Університету: Серія філологічна. Франкознавство. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – Вип. 51 – С. 37–52.

72. Франко А. Д. Андрій Франко як науковий дослідник фольклористично-етнографічного доробку Григорія Ількевича, перекладач, креативний співробітник, секретар, помічник, опікун Івана Франка / Андрій Дмитрович Франко // Українське літературознавство: Зб. наук. праць. – Львів: Вид-во Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. – Вип. 76. – С. 81–121; Його ж: І син, і дослідник творів Івана Франка [про Тараса Івановича Франка – сина Івана Франка – *А. Ф., О. Ф.*] / Під рубрикою: Іван Франко і його діти // Дзвони

Підгір'я [Калуш]. – 2005. – 21 трав. – № 58–59. – С. 3; Див. також текст альтернативної публікації про Андрія Івановича Франка у співавторстві у фаховому виданні: Франко А. Д., Франко О. О. Андрій Іванович Франко – український етнограф, фольклорист, перекладач / А. Д. Франко, О. О. Франко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці: Вид-во «Прут», 2005. – Т. 2 (20). – С. 76–84.

73. Франко А. Д., Франко О. О. Віра Франко – в'язень гітлерівських та сталінських концентраційних таборів / Андрій Франко, Оксана Франко // Культура і життя / Міністерство культури і туризму України. – Київ, 2007. – № 46. – 14 листоп. – С. 5. Передрук тексту статті див. у вид.: Дзвони Підгір'я. – 2008. – 21 жовт. – С. 12; Див. також текст інших досліджень про дітей, дружину та онуків Івана Франка: Франко А. Д., Франко О. О. Петро Франко – продовжувач батьківських традицій // Культура і життя. – Франко, 2006. – № 37. – 27 серп.; Франко А. Д., Франко О. О. Єдина дочка Івана Франка // Дзвони Підгір'я / Під рубрикою: Іван Франко і його діти. – 2005. – 27 серп. – № 98–99. – С. 3. Передрук однойменної статті у вид.: Культура і життя / Міністерство культури і туризму України. – К., 2006. – № 49. – 6 груд. – С. 2; Франко А. Д., Франко О. О. Зеновії Франко виповнилося би 80 років: До 150-річчя з дня народження Івана Франка // Культура і життя. – 2005. – № 47–48. – 30 листоп. – С. 5; Франко А. Д., Франко О. О. Була козацького роду [про дружину І. Франка Ольгу Франко (з Хоружинських) – *А. Ф., О. Ф.*] // Культура і життя / Міністерство культури і туризму України. – К., 2006. – № 30. – 26 лип. – С. 2; Див. також текст інших праць у співавторстві: Франко А. Д., Франко О. О. Наукова діяльність Вадима Щербаківського в Українському вільному університеті (до 140-річчя від дня народження) / Андрій Франко, Оксана Франко // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен, 2017. – Том 21. – С. 245–263; Франко А. Д., Франко О. О. До питання створення першої української енциклопедії (за матеріалами особистих архівів Ф. Вовка та І. Франка // Народознавчі зошити. – Львів, 2010. – № 1–2. – С. 156–159; Франко А. Д., Франко О. О. Вшанування пам'яті Івана Франка у Львові // Lwów. Miasto–Społeczeństwo–Kultura: Polsko-ukraińska konferencja naukowa. (Kraków, 29. IV–1. V. 1996). – Kraków: Wydanie Instytutu Historji Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996. – S. 63–66.

74. Франко А. Д., Франко О. О. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші / Андрій Франко, Оксана Франко // Народознавчі зошити. – Львів. – 2013. – № 3. – С. 519–531.

Див. також текст ювілейних публікацій про родака с. Підгірки (нині в межах м. Калуша), відомого художника Г. Смольського: Франко А. Д., Франко О. О. Лицар українського мистецтва (До 100-річчя від дня народж. Г. Смольського // Дзвони Підгір'я. – 1993. – 25 листоп. – № 133. – С. 3; Франко А. Д., Франко О. О. Майстер українського живопису (До 90-річчя від дня народження Г. Смольського) // Зоря Прикарпаття. – 1983. – 2 груд. – № 192. – С. 4.

75. Франко А. Д., Франко О. О. Іван Ґонта (Гамалія) – національний герой з Франкового роду / Андрій Франко, Оксана Франко // Калуські історичні студії: Збірник наукових статей, присвячений 580-й річниці першої письмової згадки про Калуш / Калуська міська рада, Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради, КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»; Краєзнавчий музей Калущини; редкол.: П. Сіреджук (гол. ред.), О. Малярчук, О. Когут, А. Франко, О. Тебешевська, А. Єфремов, І. Тимів, Б. Яневич та ін; Відп. ред. і упоряд. І. Тимів. Рецензенти: М. Литвин, І. Райківський, А. Д. Франко. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 51–64.

76. Франко А. Д., Франко О. О. Курінний УПА Іван Франко-Ґонта (Гамалія) (П'ять Іванів з Франкового роду, названих на честь письменника, загинули за волю України в рядах УПА) / Андрій Франко, Оксана Франко // Культура і життя; Міністерство культури і туризму України. – К., 2006. – № 34/35. – 30 серп. – С. 4.

77. Франко І. Я. Моя вітцівська хата / Іван Франко // Матеріяли до українсько-руської етнології. – Львів, 1918. – Т. XVIII. – С. 1–4; Його ж: Знадоби до життєписі А.-Л. Могильницького // Зоря. – 1885. – № 22–24.

78. Франко О. О. Іван Франко дав своєму сину ім'я Тарас в честь Шевченка (родинні спогади і дослідження) / Оксана Франко. – У вид.: Тарас Франко. Вибране: У 2-х томах / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ: Сеньків М. Я., 2015. – Т. 1. – С. 897–922 (Серія «Бібліотека Галицька». Вип. 4); Передрук тексту цієї статті див. у вид.: Перевал [Івано-Франківськ]. – 2016. – № 1/2. – С. 5–19.

79. *Франко О. О.* Іван Франко і Підгірки (З родинного листування) [*уперше опубліковано листи Онуфрія Яковича Франка до Івана Яковича Франка. – А. Ф., О. Ф.*] / Оксана Франко // Дзвони Підгір'я. – 1993. – № 97. – С. 2; № 101. – С. 2; № 105.– С. 3; № 111. – С. 2.

80. Франко О. О. Його рідня (До 125 річчя з дня народження І. Я. Франка) / Оксана Франко // Літературна Україна. – 1981. – № 67. – С. 2.

81. Франко О. О. Курінний УПА Іван Франко-Ґонта (Гамалія) / Оксана Франко // Дзвони Підгір'я. – 1999. – № 14/15. – 6 лют.

82. Франко О. О. Родина Франків і репресії / Оксана Франко // Дзвони Підгір'я. – 1992. – 19 серп. – С. 2–3.

83. Франко О. О. Спогади про родину Івана Франка / Оксана Франко // Зоря Прикарпаття. – Калуш, 1981. – 27 серп. – С. 3; Її ж: Послідовник Степана Бандери з родини Івана Франка // Степан Бандера та його родина в народних переказах та спогадах. Записи та упорядкування Г. Дем'яна. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2006. – С. 170–174; Її ж: З родинних стосунків Зеновії Франко. Спогади // Слово і Час. – № 8 (548). – 2006. – С. 58–65. – (З пам'яті літ).

84. Франко О. О. Франкова родина і культурно-просвітницький рух у Підгірках поблизу Калуша упродовж першої декади – 30-х років XX ст. Дослідження та спогади / Оксана Франко // Калуські історичні студії. Т. 3. Збірник наукових статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта» / Організатори видання: Інститут Івана Франка НАН України; Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, кафедра документознавства та інформаційної діяльності; Калуська міська рада; Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради; КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»; Краєзнавчий музей Калущини; Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші (Підгірках). Редкол.: О. Малярчук (гол. ред.), О. Франко, О. Когут, А. Франко, О. Тебешевська, А. Єфремов, І. Тимів та ін. Рецензенти: М. Литвин, І. Райківський, Я. Мандрик, А. Франко. За заг. ред. проф. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. [– 308 с.]. – С. 132–166.

85. Франко О. О., Франко А. Д. [Під рубрикою «Особистості»] Видатний український історик-архівіст, джерелознавець, археограф І. Л. Бутич (до 100-річчя від дня народження) / Оксана Франко, Андрій Франко // Архіви України. – 2019. – № 4 (321). – С. 168–186.

86. Франко О. О., Франко А. Д. Колядки, щедрівки з Калущини в особистому архіві Івана Франка / Оксана Франко, Андрій Франко // Дзвони Підгір'я. – 2014. – 17 січ. – № 3.

87. Франко О. О., Франко А. Д. Нащадки Івана Франка по брату Онуфрію / Оксана Франко, Андрій Франко // Культура і життя / Міністерство культури і туризму України. – Київ, 2006. – № 49. – 6 груд. – С. 2. Див. також текст ювілейної статті першого директора (у 1992–2013 рр.) Музею-оселі родини Івана Франка у Калуші (Підгір-

ках) Лідії-Христини Романівни Іваницької (народ. 6 січня 1938 р.): Іваницька Л. Оксана Франко віддала власний дім у Підгірках для Музею Каменяра. 11 квітня нашій землячці доктору історичних наук, професору Львівського національного університету ім. Івана Франка – Оксані Франко виповнюється 70 років / Л. Іваницька // Вікна, 2009. – 6 трав. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vikna.if.ua/news/category/community/2009/05/06/4345/view.

88. Франко О. О., Франко А. Д. Співак, гітарист світової слави та громадський діяч Володимир Осередчук / Оксана Франко, Андрій Франко // Вікна. – 2019. – 20 лют. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://vikna.if.ua/news/category/articles/2021/02/20/119322/view

89. Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариствва у Підгірках поблизу Калуша у першій половині ХХ ст.: мемуарно-дослідницький контекст / Оксана Франко, Андрій Франко // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. І. – Дрогобич–Нагуєвичі: Пóсвіт, 2020. [– 632 с.]. – С. 105–142.

90. Франко Р. Т. Нащадки Франка / Роланд Тарасович Франко [онука Івана Франка. – *А. Ф, О. Ф.*] // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Львів, 2008. – Вип. 8. – С. 188–205.

91. Франко Т. І. Франки в Калущині. А) В Підгірках. Б) По інших селах / Тарас Іванович Франко [син Івана Франка. – *А. Ф, О. Ф.*]. – У вид.: Тарас Франко. Вибране: У 2-х томах / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ: Сеньків М. Я., 2015. – Т. 1. – С. 844–848. Див. також текст мемуарних праць про батька, що їх написали інші діти І. Франка: Франко П. І. Іван Франко зблизька (п’ять портретів). Спомини / Петро Іванович Франко // Франко П. І. Доробок. Том І. Літературні твори: посібник / П. І. Франко; автор передмови і упорядник П[етро] М[ихайлович] Франко. – Львів: Ліга-Прес, 2010. [– 672 с.]. – С. 557–574; Франко-Ключко А. І. Іван Франко і його родина. Спомини / Анна Франко-Ключко. – Торонто, 1956. – 131 с.

92. Шалата М. Й. Життя і слово Франкової дочки / Михайло Шалата // Франко-Ключко А. Писання / Анна Франко-Ключко; Т-во «Просвіта». – Дрогобич: Посвіт, 2006. – С. 3–52; Його ж: Письменники на Франковому Підгір’ї: літературна карта // Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріялів та мемуарів / Наукове товариство ім. Шевченка.

Упоряд. і ред. Михайло Шалата. – Дрогобич: Відродження, 1997. – Т. 4. – С. 499–552.

93. Шалата М. Й. Юрій Дрогобич і його доба: історико-літературна студія / Михайло Шалата. – 2-ге, доп. вид. – Львів: Каменяр, 2000. – 89 с.

94. Шалата М. Й. Юрій Котермак – видатний українець епохи Відродження / Михайло Шалата // Добре Серце (Дрогобич). – 1994. – № 1. – С. 19–20.

95. Шкраб'юк П. В. Гідна спадкоємиця, Берегиня роду Каменяра професор Оксана Омелянівна Франко (до 80-річчя від дня народження) / Петро Шкраб'юк // Калуські історичні студії. Т. 3. Збірник наукових статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта» / Організатори видання: Інститут Івана Франка НАН України; Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, кафедра документознавства та інформаційної діяльності; Калуська міська рада; Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради; КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»; Краєзнавчий музей Калущини; Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші (Підгірках). Редкол.: О. Малярчук (гол. ред.), О. Франко, О. Когут, А. Франко, О. Тебешевська, А. Єфремов, І. Тимів та ін. Рецензенти: М. Литвин, І. Райківський, Я. Мандрик, А. Франко. За заг. ред. проф. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. [– 308 с.]. – С. 252–272.

96. Шкраб'юк П. В. До 80-річчя професора Оксани Омелянівни Франко: Ювілейне слово / Петро Шкраб'юк // Народознавчі зошити. – 2019. – № 2 (146). – С. 510–520; Його ж: Берегиня роду Каменяра. Ювілейне слово про Оксану Франко // Слово Просвіти: Всеукраїнський культурологічний тижневик. – Київ, 2019. – № 14. – 4–10 квіт. – С. 13; Його ж: [Під рубрикою «Наші славні НТШівські ювіляри»] Оксана Франко // Вісник НТШ. – Число 61. – (Весна-літо) 2019. – С. 104–106.

97. Щудлюк Є. Незламна віра, невгасима любов. В Калуші відкрито меморіальну дошку І. Я. Франку / Є. Щудлюк // Зоря Прикарпаття. – Калуш, 1981. – 15 серп. – № 130 (5695). – С. 3.

98. Якимович Б. Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Богдан Якимович. – Львів, 2006. – 691 с. Див. також цікаві інтертекстуальні матеріали про видавничі плани І. Франка у статті: Швець А. До історії одного видавничого проєкту (Іван Франко та Олександра Озаркевич) / Алла Швець // Українське літературознавство. – Львів: Вид. Центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. –

Вип. 72. – С. 119–128; Див. також текст франкознавчих праць інших фахових дослідників: Пилипчук С. «Галицько-руські приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка / Святослав Пилипчук. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 220 с.; Його ж: Фольклористична концепція Івана Франка: монографія. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – 466 с.; Лазорак Б. Наукові читання доктора Івана Франка з проблем античності та медієвістики (Самбір, 1903 р.) / Богдан Лазорак // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Н. Скотна (гол. редактор), О. Петречко та ін. – Дрогобич, 2013. – Вип. 32. Історія. – С. 138–150; Чопик Р. Переступний вік (Українське письменство на зламі XIX–XX ст.) / Ростислав Чопик. – Львів; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 196 с.; Його ж: Ecce Homo! Добра звістка від Івана Франка / Відп. ред. Є. К. Нахлік. – Львів: ЛВІЛШ НАН України, 2002. – 232 с.

99. Якимович Б. Луців Лука [Електронний ресурс] / Богдан Якимович // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла–Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ: Наукова думка, 2009. [– 790 с.] – С. 307. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Lutsiv_Luka.

100. Bònoli F., Piliarvu D. I lettori di astronomia presso lo studio di Bologna dal XII al XX secolo / Fabrizio Bònoli, Daniela Piliarvu. – Bologna, 2001. – 287 p. Тут (у книзі італійських дослідників Ф. Боньолі та Д. Пілярву «Викладачі астрономії університету Болоньї від XII до XX століть» (Болонья, 2001)) уміщено статтю про Юрія Дрогобича під назвою: Giorgio di Leopoli. – P. 115–117.

101. Drohobych or Drohobytsky Yurii // Encyclopedia of Ukraine / ed. by V. Kubijovyč. – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1984. – Vol. 1: A–F. – P. 761–762: іл. (фото рельєфа Ю. Дрогобича роботи митця Євгена Дзиндри).

102. Longo H. P. Jurij Drohobych: Georgius de Russia, rettore a Bologna nel XV secolo / Haisa Pessina Longo; prezentazione di Fabio Roversi-Monaco. – Bologna: Clueb, 1988. – 69 p. – (Memorie e documenti dello Studio bolognese; 2).

103. Polian P. Against their will: the history and geography of forced migrations in the USSR / P. Polian. – Budapest: Central European University Press, 2003. – 398 p.

104. Schreyer A. Jerzy Kotermak – Jurij Drohobycz / A. Schreyer // Ziemia Drohobycka. – 2001. – № 14. – S. 49–52.

Andriy Franko,
Oksana Franko
Lviv City

Kindred relationship between the Society chairman of the Drohobych land natives in the USA, prominent musician Volodymyr Oseredchuk (1910–1988) from the noble dynasty of Dydyns'kiy and Ivan Franko's family in Kalush region: memoir-research vision of the life and activity (to the 110th anniversary of his birth)

Abstract. *The article highlights the main aspects of the life and creative activity of the world-known guitarist and virtuoso of classical ukulele, famous singer, musicologist, publisher of five albums and collections of Ukrainian songs, researcher of motherland history, chairman of the Central Committee of the Society of the Drohobych region natives in the USA (1970–1988), of prominent Ukrainian-American public figure in the diaspora, professional teacher and engineer Volodymyr Oleksiyovych Oseredchuk (1910–1988) from the noble dynasty of Dydyns'kiy. The co-authors of this work have studied this problem mostly in the memoir-research review context through the prism of thorough multilayered, multi-vector and diverse analysis of dynastic relationship between Volodymyr Oseredchuk and Ivan Franko's family in Kalush region.*

Key words: *Volodymyr Oseredchuk from the the noble dynasty of Dydyns'kiy, famous guitarist, singer, musicologist, emigrant, chairman of the Central Committee of the Society of the Drohobych region natives in the USA, Onufriy Franko, Omelyan-Volodymyr Franko, Oksana Franko, Andriy Dmytrovych Franko, Ivan Franko's Family Museum-Residence in the city Kalush (former village Pidhirky), repressions, Lidiya Oseredchuk-Zuymag, Lidiya Shtunyak-Ivanyts'ka, diaspora.*

КРАЄЗНАВЧЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09(477. 86)

Оксана Півторак
Віталій Півторак
Дарія Півторак
м. Калуш
м. Івано-Франківськ

Безконечник творчої спадщини Йосипа Кащишина

Культуротворчо-біобібліографічна аура ремінісценцій міжчасся в контексті поезотворення митця

Анотація. *У статті проаналізовано творчий доробок відомого прикарпатського поета Йосипа Кащишина. Його поетичні книжки як краєзнавця-письменника розповідають про малу батьківщину та про князівські часи періоду Галицько-Волинської держави. Детально зосереджено увагу на характеристиці поетичного образу галицько-волинського князя Данила Галицького (1201–1264), поданого в поетичному романі письменника «Сказання про короля Данила».*

Ключові слова: *Йосип Кащишин, поема, поетичний роман «Сказання про короля Данила», Данило Галицький, ліро-епічний твір, хронотоп, безконечник творчості, онлайн-подія.*

Ціла матриця життєвих схем, за якими Творець будує макро- й мікросвіти – це Доля. Кожна творча натура душевишиває ті орнаменти, які всотує на рідній землі. Чи люди щось придумують, а чи Всесвіт, який складає і виводить назовні закладену сакральну геометрію Долі, однозначної відповіді немає. Як казав свого часу філософ Платон: «Бог діє по геометричних лініях». Зрозуміло одне: коли світ особистості виши-

ваний, а не одноманітний, то це старт для дії певних сил і енергій тонкого трансцендентного плану.

Символіку безконечника (меандра) в українській вишивці надибуємо на більшості народних сорочок і рушників як додаткові або основні елементи композиції (від найпростішої хвильки, до складних зразків, що використовуються як основний мотив; від рослинних до геометричних орнаментів. Збереглось і багато народних назв мотиву: хвильки, кривульки, вужики, змійки...

Поетично-краєзнавче «вишиття» Йосипа Кащишина (20 липня 1940 р. н.) *(фото 44)*, якому б у 2020 році виповнилося 80, – витвір його художньої уяви, канвою якої є простори рідної землі, таємниці рідної історії, світотворче сприйняття будення... Бо душа його над Сівкою розквітла, над річкою дитячих потрясінь, переживань, творчого розмаю... Вона ще від народження за ним зоріла («Плин часу» [5, с. 171–172]) – за хлопчиком, якому «сумувати не слід» [5, с. 171], котрий радий, що «хвиля так швидко пливе, В забавах і радощах днина мине» [5, с. 171].

Вона золота нитка на шитві його душетрепету. Оприявнив свої поетичні зізнання батьківщині в збірочці для юних читачів «Світе мій вишиваний» [8], і в збірці поезій-присвят працелюбним землякам – хліборобам, улюбленим учителям, ветеранам, захисникам – поезій-замальовок краєвидів батьківщини – «Душа моя над Сівкою розквітла» [5] *(фото 47)*, високохудожньому оригінальному доповненні до краєзнавчої розвідки «Над Сівкою село моє Середнє» *(фото 46)* як підсумок 50-ліття своєї літературної праці. Після прочитання вищезгаданого творчого дітища майстра стає цілком зрозуміло, що ця книга – даровизна вітцівщині, своїй Галичині, своїй Україні.

Є у Майстра пісня «Церква середнянська» *(фото 45)* (автор музики Андрій Луговий, учитель музичного мистецтва,

директор Ріп'янської гімназії Калуської районної державної адміністрації) – про духовну святиню рідного села в часі підготовки до її 150-річного ювілею, на жаль, ніде неопублікована, але збережена у нашій пам'яті, бо співавторка цієї статті була її першою виконавицею.

Там, де в'ється Сівка-річка, там, де два озерця
Залишилась в синю вічність наша давня церква *(двічі)*

Приспів

Давня і славна, давня і славна
наша церква середнянська.
Благословенна, благословенна
наша віра християнська.
Прадідів наших, прадідів наших
добрим словом спогадаймо,
Прадідів наших, прадідів наших
Молитвами прославляймо.
Як ту церкву будували, не дали пропасти...
Добру славу заслужили, а їх діти щастя *(двічі)*

Приспів

Добре, що Й. Кащишин звернув «поетичну» увагу на цю дерев'яну архітектурну пам'ятку XIX ст., бо не раз до неї простягалися руки криводухі: в 60-их роках XX ст. вона була «перетворена» на Дім панахиди, у 1990-ому її мужньо відстояли небайдужі середняни від захоплення представниками сектантського згромадження «покутників» (до речі, Михайло Маріїн у книзі «На порозі апокаліпсису…» (2003) зазначає, що періодичним виданням покутників є газета «Ідеаліст»; подають свої статті до різної періодики; мають нині свого «власного Ісуса Христа» (він теж є і «папа Петро II») і «власну Матір Божу» (його рідну сестру М. Кузьмінську); до них також пристав інший душпастир о. Антоній Поточняк, який проголосив себе архангелом Михаїлом; називають себе «католиками» неправ-

диво, бо відійшли від офіційної Вселенської Церкви) виникло на теренах Середнього 1952 р., лідером був покійний середнянин Ігнатій Солтис: себе проголосив месією, а свій центр у с. Середня, в урочищі, що називається Свята гора, новим Римом; мають у кібер-просторі свій сайт різними мовами із загальною інформацією http://www.seredne.org), які й у XXI ст. ще «плекають» надію за допомогою деяких сільських «святців»-кермувальників отримати її у своє володіння підкупом і обманом.

До того ж, Йосип Кащишин – автор поетичного роману «Сказання про короля Данила» [9], ліро-епічної поеми «Дума про Батька Богдана» [4], збірок віршів «Були віки Троянові» [3], краєзнавчих нарисів про Войнилів, Завій і про своє рідне село Середнє [7] та ін.

У «Сказанні про короля Данила» переплітаються реалістичні й романтичні події, хронікальна оповідь взаємодіє з художньою. Письменник не виступає байдужим фіксатором літописних подій, він вдається до коментарів з приводу тієї чи іншої історичної ситуації. Дозволяє собі пофантазувати, але не забуває про констатацію фактів, вдається до своєрідних авторських пророкувань. Та особливу роль у створенні естетичного ефекту відіграють простір і час, адже вони є:

а) чи не найуніверсальнішими категоріями культури, що втілюють «світовідчуття» епохи й характеризують її сукупність у взаємопов’язаності і повноті;

б) не тільки каркасом твору, але й одним із дійових засобів організації його змісту;

в) найважливішими характеристиками художнього образу, що організовують композицію твору й забезпечують його сприйняття як цілісної, самобутньої дійсності;

г) стилетворчими й жанровизначальними факторами.

Простір і час ніколи не існують окремо один від одного. Вони взаємозалежні, взаємозумовлені. На цю ознаку вказував

свого часу В. Вернадський: «Ми не знаємо жодного явища в природі, яке б не займало частини простору й часу» [2]. Хтось із дослідників, розглядаючи проблеми єдності й часу в мистецтві, казав: «Спробуйте уявити собі час як такий. Ви досягнете цього лише тим, що уявите собі простір. Ви будете змушені розташувати послідовно явища в одну пряму. Словом, для того, щоб уявити собі час, ви викличете ряд просторових образів». Очевидно, тому й запроваджено в науковий обіг термін «хронотоп» як означення часопростору. Для характеристики твору ним вперше скористався М. Бахтін. На його думку, хронотоп – це «суттєвий взаємозв'язок часових і просторових відносин, художньо освоєних у літературі. Злиття часопросторових прикмет забезпечує естетично довершене пізнання людини і світу» [1]. В основі ж написання будь-якого художнього твору на історичну тему лежать два фактори: художнього вимислу і правдивості зображення, тому, розповідаючи про діяння Данила Галицького, Й. Кащишин був змушений базувати художній хронотоп повістевого циклу на реальній історичній ситуації. До речі, автор «Сказання...» дотримується майже ідеальної хронології, спершу розповівши про Романа («самодержця Руської землі»), потім, починаючи з 1205 р., бере до уваги й життєписні історії Данила, далі розповідає про його дитячі роки (княжича Данилка), роки юності, зрілості (князя Данила) і, нарешті, про короля, доводячи твір до логічного «романного» кінця – смерті Данила. Внурішній хронотоп цього ключового персонажа аналізованого нами твору має свої особливості. Данило не є незворушною особою, він – людина, він, так само, як простий селянин, переживає, бореться, відчуває докори сумління, обурюється, любить. Незважаючи на свій привілейований стан, на відміну від більшості інших князів, зберігає досить теплі стосунки з народом.

Перед осмисленням питань вічності час і простір ніби відступають. Щодо хронотопу, то варто не оминути й проблеми

відкритості й замкненості. Відомо, що «закритий» час реалізується тільки в межах сюжету, він не пов'язаний із подіями, що відбуваються поза межами віршованого роману. Зміст твору Й. Кащишина замкнений у своїй епосі, у своєму XIII ст. Та все-таки Й. Кащишин у дуже прихованій формі виходить за рамки історичних меж життя й діяльності Данила: автор розмірковує про майбутнє, адже питання державності є і залишатиметься для людства актуальним.

Для створення образу письменник вивчав багато явищ тогочасної дійсності, узагальнював їх. У творі це узагальнення подається у вигляді конкретної особи, події, явища. Образ становить собою діалектичну єдність загального й поодинокого: широкі життєві узагальнення в ньому подаються як живі, неповторні індивідуальні постаті й картини. Велику роль у творі відіграє художній вимисел і домисел. Художній образ – не просто копія чи фотографія якогось життєвого факту чи людини, – письменник немовби заново створює життя й показує його в живій, відчутній речевності й рухові. Данило Галицький був для своєї епохи визначним державотворцем. У «Сказанні про короля Данила» Й. Кащишина [10] Данило вимальовується як вірний син своєї держави; мудрий правитель; умілий воєначальник; хороший політолог; дипломат; порядний сім'янин. За ідею єдності Данило готовий піти на все, звідси випливає і мета його діянь:

Одну він ціль стеріг в своїм житті –
З'єднати землі всіх князівств і вотчин,
Молився він і мріяв стати зодчим
Могутньої воскреслої Русі.
І подолати розбрат і розруху,
Поставити фортеці вздовж доріг,
Щоб заздрий ворог здалеку лиш нюхав
Духмяний запах руських паляниць [10].

Данило буває й нестримним, через що страждає не тільки він, не тільки вороги, а й українці, які люблять свою землю. У злобі князь нищив багато ворогів, вбивав і своїх:

А час летів, дзвенів мечами люто!
Земля навколо спрагло пила кров,
Хоча й міцні були монгольські пута,
Данило праг їх розірвати знов.
Карав усіх прислужників Батия,
У дикій люті знищував й своїх;
Криваві розгорталися події,
Щодня вогонь рвавсь в небо і з-під стріх.
Народ не знав, від кого утікати,
Наляканий, обкрадений, без прав.
Та й хан Батий, що перейшов Карпати,
(ішли чутки) от-от вертатись мав [10].

Величезне бажання Данила об'єднати Русь у творі висвітлюється неодноразово:

Ми одновірці від Дністра до Клязьми!
Разом – це сила! Спробуй зачепи! –
І зайдам легко ми б скрутили м'язи,
Не наші кості б всіяли степи,
Не наші б коні дичавіли в балках.
Живий зостанусь – Богові клянусь –
Одного тут мене навчила Калка:
Усе зроблю, щоб об'єднати Русь! [10]

Данило, прагнучи виконати поставлені завдання, робив усе можливе:

Спокійно витяг дзеркальце із бронзи –
Столиця ж бо. Не те щоб чепуривсь,
А не хотів, щоби якийсь там бонза
Смішне щось в ньому бачив і крививсь [10].

Данило став королем, об'єднав Русь. А після його смерті вона розпалася, оскільки постійні війни й неправильне кермування державою ослабили її.

Однак Й. Кащишин у наступному ліро-епічному історико-біографічному творі «Дума про батька Богдана» [4] виводить Данила як образ-символ, котрий з'являється перед Богданом Хмельницьким уві сні, умовляє його, що вже давно час закінчувати постійні розрухи та неполадки в самій Русі й навколо неї:

Тобі судилось воскресить Вітчизну
І заявить про неї ще раз на весь світ,
Щоби її як рівню собі визнав
І ворог лютий, і близький сусід [4].

Найбільшим Даниловим другом, порадником та настановником, як і для Й. Кащишина, була його матір, яка завжди допомагала, підтримувала: «Її рука в його руці тремтіла, А він усе пригадував собі, Як, притиснувши до свойого тіла, Втікала з ним, – і врятував їх Біг» [10].

Для створення держави, для підвищення рівня розвитку країни потрібне вміння бути дипломатом, але деколи й застосовувати силу. Сам автор цю думку намагається вкласти в економічні, політичні та соціальні діяння Данила Галицького. Ліричний герой уміє критично мислити, аналізувати власні вчинки, бо наділений від природи цінною рисою – сумлінням. Данило зміг об'єднати Руські землі, та не зміг надовго приборкати ворогів-сусідів, не судилося йому встановити непорушну незалежність держави, у якій живе патріотичний народ, спраглий незалежності.

Нинішні керманичі й ті, хто мав би вірою і правдою служити рідному народові, на жаль, обходяться без тих рис, які були притаманні Данилові Галицькому. Видно, вони їм абсолютно не передались. Завдяки твору сучасний читач має можли-

вість наслідувати найкращі риси Данила, вчитися будувати державу, маючи перед собою як позитивні, так і негативні приклади непересічного державного мужа. Якби найвищі посадовці України мали хоча б десяту частку державницьких рис Данила, то ми б зажили краще – жодних ситуацій, що загрожують життю українців, цілісності України не могло б і бути.

Йосип Кащишин мріяв про те, щоб історико-культурна минувшина воскресла в сьогоденні глибинними творами-розвідками маститих письменників: його боліла побіжність звернення до потужного пласту минувшини талановитих літераторів Прикарпаття, України. Він не просто мріяв, а як сівач-самоук на письменницькій ниві (бо ж за фахом навіть не вчитель-філолог, не гуманітарій, а хімік і біолог), орав перелоги минувшини, засівав їх своєю допитливістю... І вони розквітли його літературно-художніми самоцвітами на душетрепетному шитвічтиві його творчої долі, бо культуротворча аура ремінісценцій міжчасся в концепції образотворення митця не банальна данина минувшині, а прозірливий узір-символ, узір-дороговказ щасливого й повнозвучного майбуття України. Бо любив свою дідизну, бо «приріс Навіки серцем до Вітчизни» [5, с. 173]... І десь там, у засвітах Господніх, сонцеусміхом любові виціловує її, як мамине осонцене шитво!

Джерела та література

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотипа в романе. Очерки по исторической поэтике / Михаил Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. Москва: Худож. лит., 1975. – С. 234–407.

2. Из рукописного наследия В. И. Вернадского // Вопросы философии. – 1966. – № 12. – С. 112.

3. Кащишин Й. К. Були віки Троянові: [Поетича збірка] / Йосип Кащишин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 64 с.

4. Кащишин Й. К. Дума про Батька Богдана / Йосип Кащишин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 175 с.

5. Кащишин Й. К. Душа моя над Сівкою розквітла. Поезії / Йосип Кащишин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 176 с.

6. Кащишин Й. К. Завій над Луквою-рікою / Йосип Кащишин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 528 с.

7. Кащишин Й. Над Сівкою – село моє Середнє / Йосип Кащишин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2007. – 352 с.

8. Кащишин Й. К. Світе мій вишиваний: поезії / Йосип Кащишин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 85 с.

9. Кащишин Й. К. Сказання про Галицьку Русь / Йосип Кащишин; ред. В. Півторак, авт. передм. В. Горак. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 63 с.

10. Кащишин Й. К. Сказання про короля Данила: поетичний твір / Йосип Кащишин. – Івано-Франківськ, 2000. – 156 с.

11. Кащишин Й. К. Слово про рідний Войнилів / Йосип Кащишин [та ін.]. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 136 с.

12. Михайловський Р. І. Його душа в поезіях розквітла: [про Й. Кащишина і його поет. зб. «Душа моя над Сівкою розквітла»] / Ростислав Михайловський // Вікна. – 2009. – 15 трав. (№ 19). – С. 14.

13. Півторак В. Р., Півторак О. М. «Цілюще слово людям я несу»: поетична гостина з нагоди виходу (народження) книги-первістка Й.Кащишина «Сказання про короля Данила» / Віталій Півторак, Оксана Півторак // Літературними стежками Калущини: методичний порадник для вчителів української мови та літератури. Випуск 1. Калуш: Калуська друкарня, 2006. – С. 125–131.

14. Сторітелінг: історії, міфи, легенди і герої [Електронне джерело]: Режим доступу: http://studme.org/65598/menedzhment/ storitelling_istorii_mify_legendy_geroi.

Oksana Pivtorak,
Vitalii Pivtorak,
Dariia Pivtorak,
Kalush
Ivano-Frankivsk

Endless of the creative heritage of Yosyp Kashchyshyn
Cultural and biobibliographic aura of reminiscences of time in the context of the poetic creation of the artist

Abstract. *The article analyzes the creative work of the famous Carpathian poet Yosyp Kashchyshyn. His poetic books as a local historian-writer tell us about the small homeland and about the princely times of the period of the Galicia-Volyn State. Attention is focused in detail on the characteristics of the poetic image of the Galician-Volyn Prince Danylo*

Halytskyi (1201–1264), presented in the poetic novel of the writer «Legends of the King Danylo».

Key words: *Yosyp Kashchyshyn, poem, poetic novel «Legends of the King Danylo», Danylo Halytskyi, lyric-epic work, chronotope, infinity of creativity, online event.*

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09

Оксана Тебешевська
м. Калуш

Іван Франко і Голинь: від минулого до сьогодення

Анотація. *У статті розкрито тему історичної пам'яті, упредметненої в постаменті Іванові Франкові в селі Голині Калуського району; показано, як пов'язане ім'я Каменяра з цим населеним пунктом, подано цікаві факти про історію встановлення і відкриття пам'ятника, відомості про життя та діяльність жителя Канади (родом з Голиня) Миколи Жекала, який пожертвував кошти на його спорудження; розкрито найважливіші сторінки вшанування українського Мойсея; описано встановлення Пам'ятного знака на честь загиблих просвітян.*

Ключові слова**:** *Голинь, Іван Франко, пам'ятник, осередок «Просвіти», Микола Жекало, Оксана Франко, пам'ятні дати.*

Одним із головних компонентів формування української національної ідентичності є історична пам'ять. Вона упредметнюється в різних формах, зокрема й у таких, як вшанування видатних людей минулого: дослідження нових сторінок їхнього життєпису, історій встановлення пам'ятників та пов'язаних з цим подій. Саме в такому плані побудована запропонована стаття, у якій йтиме мова про великого Франка і дотичність його імені до одного із населених пунктів Прикарпаття – села Голиня, зокрема і про спорудження тут пам'ятника Каменяреві.

Чи таким важливим є ще один пам'ятник? Безперечно. Як зазначав французький дослідник П'єр Нора (праця «Les lieux de mémoire» [1]), пам'ятники покликані створювати уявлення суспільства про самих себе і свою історію. Це справді так. Пам'ятник Франкові у Голині – то не лише зафіксований у бронзі образ

українського Мойсея, а й епізод національної історії. Його «біографія» – ще одне свідчення того, якою нелегкою є наша дорога до самих себе. Тут можна згадати історію не одного пам'ятника в Україні (зокрема, наприклад, Шевченкового в Києві) [2], яка є цілою епохою боротьби за українські цінності, за нашу історію й культуру.

Про спорудження й відкриття пам'ятника І. Франкові в Голині писали журналісти Петро Шевчук [3], Ярослав Шандура [4], короткі відомості про голинський пам'ятник подають сайти Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка [5], Вікіпедії [6].

Цій темі присвячені й мої матеріали: статті «І в Голині буде пам'ятник Каменяреві» [7], «Слово про доброчинця» [8], «Слово про доброчинця. Микола Жекало» [9], кілька сторінок у першому томі книжки «Піснею доля мережана» [10].

Але це питання завжди актуальне й тому потребує детальнішого розгляду й відповідного узагальнення.

Як же пов'язане Франкове ім'я з Голинем? Його життєві дороги пролягли і через цей населений пункт Калуського району Івано-Франківської області. Роман Кирчів, описуючи «так звану українсько-руську студентську мандрівку» влітку 1884 р., ініціатором і організатором якої був І. Франко, подає відомості про те, що після перебування в Бубнищі, яке відоме велетенськими печерами й скелями (*колись Долинського, а тепер Калуського району Івано-Франківської області – О. Т.),* та Болехові, учасники подорожі «побували в селі Гошеві. Звідси поїзд повіз їх до Калуша, а далі – до Станіслава і Коломиї» [11].

Тож їхав Іван Франко через Голинь. Саме через цей населений пункт добирався не раз із Коломиї до Нагуєвичів чи з Дрогобича до Калуша, а з 1902 р. до Підгірок (передмістя Калуша), куди переселилася сім'я брата Онуфрія.

Тепер стає зрозумілим, чому голиняни вирішили спорудити пам'ятник саме Іванові Франкові.

У центрі села, неподалік від шосейної дороги, яка з'єднує Івано-Франківськ і Львів, на трьох каменях-блоках (виконано на «Калушнерудпромі» (директор Петро Підкамінний), що символізують скалу, півфігура українського Мойсея: у вишитій сорочці, з книжкою в руці, з гордо піднятою головою. Він дивиться на шлях, який веде і до його рідних Нагуєвичів, і до Лолина, і до Дрогобича, і до Львова. Зліва, при самій дорозі, – стара-престара акація. Вона, мабуть, пам'ятає Франка.

27 серпня 2000 р. відбулося відкриття пам'ятника Каменяреві *(фото 39)*.

Була сонячна і тепла днина. Закінчилася служба Божа у церкві св. Покрови, і голиняни довгою колоною, з коругвами вирушили до пам'ятника, прикритого білим полотнищем.

Почались урочистості моєю промовою про життя та діяльність велета духу, титана праці Івана Франка, якому судилося стати національним Нострадамусом, провісником духовного відродження України. Як модераторка цього величного дійства, я покликала представників трьох поколінь голинських просвітян – Василя Гонського, Дмитра Жекала і Віталія Мельника – зняти з пам'ятника полотнище *(фото 40)*. Перед зором учасників свята (а треба сказати, що, крім голинян, на урочистості прибули і калушани, і мешканці навколишніх сіл, і гості зі Львова та Івано-Франківська) постав, мов живий, молодий Франко.

Отець Володимир освятив пам'ятник, а мої вихованці – члени «Молодої Просвіти» с. Голинь Лідія Ляхович, Віталій Мельник, Людмила Притула, Ірина Грицак, Сергій Гонсерський, Оксана Жекало, Ярослав Ляхович – виконали літературно-музичну композицію «Він наш пророк, він наш Мойсей». Висо-

копатріотичні поезії «Моя любов», «Розвивайся ти, високий дубе» натхненно декламував Юрій Барна з Калуша.

Говорили про видатного українця і гості свята – голова Калуської райради Василь Прокопів, голова Калуської держадміністрації Василь Дзундза, голова Калуського міськрайонного товариства «Просвіта» Іван Ткачик, уродженець села Голинь, тепер киянин, викладач Володимир Гонський, член Національної Спілки письменників України Василь Ганущак, заступник голови обласної державної адміністрації Іван Шовковий, голова Калуської міськрайонної організації Всеукраїнського об'єднання ветеранів Богдан Мазур, директор музею-оселі родини Івана Франка у Підгірках Лідія Іваницька, автори пам'ятника – заслужений діяч мистецтв України, професор Львівської академії мистецтв, скульптор Ярослав Скакун і член Спілки архітекторів України, калушанин Петро Макогін, а також директор Голинської школи, голова голинського осередку «Просвіти» Микола Солдат.

Чудові патріотичні та ліричні пісні на слова Івана Франка вплели у вінок шани Каменяреві учасники голинського хору, фольклорного й вокального ансамблів села, народний гурт «Соколи» із Сівки Калуської (керівник Петро – Коцан, солісти – Василь Мельник і Василь Тимчишин), аматори сцени із Підмихайля.

До глибини душі схвилював присутніх виступ Дмитра Жекала, який зачитав лист свого стрийка з Канади Миколи Івановича Жекала, якому в цей день було адресовано чи не найбільше слів вдячності, бо ж саме він пожертвував гроші на спорудження пам'ятника. На нижньому камені справа на невеличкій табличці напис: «Пам'ятник виготовлений за кошти Миколи Жекала, жителя Канади, уродженця Голиня». Микола Іванович через хворобу не зміг приїхати, але його письмове звернення до односельців не залишило нікого байдужим. «Хай постать титана

праці завжди красується в моєму селі», – так закінчується лист М. Жекала.

Детальніше про доброчинця мова піде далі, а тут слід повернутися до того часу, коли в пана Миколи зародилася ідея будівництва пам'ятника. На моє запитання, з чого все почалося, він відповів: «Це рішення визріло в 1990 р., коли я після довгої розлуки, яка вимірюється сорока дев'ятьма роками, ступив на рідну землю. Україна ще не була проголошена незалежною, та вже подекуди розвівалися синьо-жовті хоругви, і ми могли заспівати «Ще не вмерла Україна». Мені дуже хотілося щось таке зробити для своїх односельців, щоб ще більше пробудити у них національний дух, пошану до своєї історії, культури, прагнення діяти. У кінці 30-х років я був членом «Просвіти» в Голині. Пам'ятаю, якою високою була активність молоді, людей старшого віку в громадському житті, як дбали ми про збереження нашої мови, наших звичаїв, традицій. Тепер ця справа дещо занепала. І це хвилює. Мені здається, що люди якось заспокоїлися і обмежуються наріканнями на погане життя, нічого не роблячи для того, щоб воно стало кращим. Сам президент, яким би він не був, нічого не зробить. Нову державу треба будувати всім, дивлячись у майбутнє і пам'ятаючи про минуле, людей, які жили для України, таких вірних і талановитих її синів, як Іван Франко».

Та шлях до втілення цієї чудової ідеї в життя був нелегким. Після обговорення питання на зборах осередку голинської «Просвіти», на якому був присутній Микола Жекало, довелося довго «відвойовувати» місце для пам'ятника.

«Нелегко вдавалося будівництво пам'ятника Івану Франку в Голині, – писав голова сільської «Просвіти», учитель Голинської середньої школи Василь Гонський. – І хоч колишній громадянин села Жекало Микола дав селові більше шести тисяч американських доларів, це ще не все. Більше року не могли

знайти місця для будівництва. Хотіли біля будинку «Просвіти», але сільська рада не виділила цієї ділянки» [12].

Вирішили спорудити його у центрі села за колишньою будівлею «Просвіти», та у місцевої влади були інші плани щодо цієї території. І Дмитро Жекало, і ветеран «Просвіти» Василь Гонський неодноразово зверталися з цим питанням до сільської ради. Їх підтримали і вчителі: Копачук Юстина Іванівна, Юрчишин Ганна Григорівна, Мазурик Світлана Петрівна, Ягілович Ярослав Іванович, авторка цих рядків. Пам'ятаю ту сесію сільської ради, на яку прийшли названі вище вчителі-просвітяни та активісти села. Ми вимагали негайно вирішити питання виділення земельної ділянки під пам'ятник Іванові Франкові.

Дмитро Дмитрович Жекало – племінник жертводавця – подбав про необхідну проектну документацію, і одразу почалася жвава робота: копали яму, возили каміння, гравій, заливали фундамент під постамент. Але розпорядженням районного відділу архітектури від 5 жовтня 1999 р. роботи було припинено, оскільки, як йшлося в ньому, «проектна документація на спорудження цього пам'ятника попередньо не погоджена з архітектурно-художньою радою при управлінні містобудування і архітектури облдержадміністрації та районною архітектурою». Крім того, до районної архітектури необхідно було подати рішення сесії сільської ради.

Перерва у будівництві пам'ятника, спричинена вирішенням всіх «паперових» питань, тривала до липня 2000 року. У кінці місяця було проведено відкриті збори просвітян, на яких ухвалили відповідне звернення до сесії сільської ради. Стару будівлю вирішили знести. Серед присутніх на зборах були Дмитро Жекало, якого було обрано головою громадського комітету зі встановлення та відкриття пам'ятника Іванові Франкові, Василь Гонський, Микола Солдат, Михайло Гладенький, Степан Мазурик, Емілія Солдатюк, Марія Жекало, Петро Шутяк, Павло

Парипа, Ярослав Ягілович та ін. Було створено й оргкомітет, який мав зайнятися питанням знесення будівлі колишньої «Просвіти».

Сесія сільської ради від 4 серпня 2000 р. нарешті позитивно вирішила всі питання, пов'язані зі встановленням пам'ятника, і знову закипіла робота: члени місцевого товариства «Просвіта», «Молодої Просвіти», «Союзу українок», ветерани ОУН і УПА, жителі села розбирали стару будівлю «Просвіти», викопували котлован під постамент (до речі, перший камінь у нього кинула наймолодша учасниця подій – трирічна Христина Іванівна Качак), робили основу для огорожі, впорядковували територію. Працівники «Калушнерудпрому» під керівництвом архітектора Петра Макогона встановлювали камені-блоки, а на них бронзову півфігуру Івана Франка. Дмитро Дмитрович тоді, здається, і днював, і ночував на будівництві. Плитку укладали навіть уночі, щоб завершити всі роботи. Ці дні назавжди залишаться в нашій пам'яті, бо то було неймовірне піднесення духу, справді величезна жертовна праця людей, єднання всіх поколінь голинян – від найстаршого мешканця села до наймолодшого.

Зробили все вчасно, і постав у Голині пам'ятник Іванові Франкові, який називають одним із найкращих у регіоні. За це голиняни щиро вдячні насамперед Миколі Івановичу Жекалові, про якого годиться розповісти більше.

Уперше я побачила цього чоловіка восени 1999 року. Він зі сльозами на очах розповідав, як у тривожні 40-ві доля закинула його, двадцятирічного сільського хлопця, у далеку Канаду, де він зумів стати на ноги, бути таким же, як і в Україні, активним і цілеспрямованим у найсвятішій справі – боротьбі за право українців бути вільними.

1 травня 1949 р. в Торонто активістами третьої української еміграції було створено Лігу Визволення України (тепер ЛУК – Ліга Українців Канади), членом якої був Микола Же-

кало. Упродовж багатьох років він очолював ЛВУ у Ватерфорді. Очолюваний ним відділ здобув заслужену популярність не тільки серед українців Канади, а й серед англомовного оточення.

Із матеріалів Миколи Жекала, опублікованих у різні роки в часописі «Гомін України» (Торонто, Канада), видно, що відділ ЛВУ у Ватерфорді завжди був діяльним. Його активісти організовували відзначення Шевченкових роковин, Свята героїв України, зокрема Степана Бандери, Романа Шухевича, річниці проголошення Соборності України, Акту 30 червня 1941 р., Свята матері, УПА і, звичайно, релігійні.

Та пана Миколу знають у Канаді не тільки як члена ОУН, голову ЛУК, а й як активного церковного діяча, члена парохіяльного комітету української католицької церкви Пресвятого Серця Ісусового, і доброчинця. Він склав пожертви на фонди Оборони України та ОУН, для церкви у Ватерфорді, а також для будівництва нової церкви у Голині, для Центру Національного Відродження імені Степана Бандери у Києві.

Пам’ятник Франкові, споруджений на його кошти у рідному селі, зміг побачити аж у 2002 р., коли знову приїхав на Батьківщину. Сльози радості й захоплення світилися в очах пана Миколи, коли він дивився на витвір рук талановитого скульптора Ярослава Скакуна.

«Як живий…» – схвильовано промовив пан Микола, коли ми прийшли до пам’ятника.

А мені тоді подумалося: пройшли десятиліття, як немилосердна доля й війна розкидала українців по цілому світові, а вони, живучи за морями й океанами, залишилися українцями і, як журавлі, линуть до тієї землі, яка їх виколисала і яку люблять понад усе, за яку вболівають усім серцем. Пізніше ці враження лягли в основу моєї поезії, яку поклав на музику калуський композитор Сергій Андрущак, – «Моя земля». Пісня увійшла до нашого спільного із Сергієм збірника «Любові цілюще джере-

ло» [13] та однойменного відеофільму [14]. Неодноразово у виконанні калуського жіночого ансамблю «Бойківчанка» пісня звучала на різноманітних заходах.

Моя земля

Свята, як «Вірую»,
Земля моя.
Лечу із вирію
До тебе я.

Мені ти снилася
В чужім краю.
Барвінком вилася
Навкруг жалю.

Приспів.

Свята земля
Сльоза моя.
Свята земля
Любов моя.

Жила ти казкою
В душі моїй,
Теплом і ласкою,
Жагою мрій.
Лечу лелекою
До рідних піль.
Лісів смерекових
Я чую біль.

Приспів.

Ногами босими
У тиху рань
Ступаю росами
У диво-рай.

Іду стежиною
Дитячих літ.
Стою провиною
Біля воріт.

Приспів.

Скажемо й про те, що Микола Жекало є почесним громадянином Голиня. Про нього, патріота зі щирим серцем і високим духом, згадуємо завжди, коли приходимо до пам’ятника, щоб відсвяткувати Франкові уродини чи провести віче в день відходу Каменяра у вічність. Згадаємо, хоч би побіжно, про ці події від 2001 й до нинішніх днів.

28 травня 2001 р., у день 85-их роковин смерті великого сина України, члени «Молодої Просвіти» с. Голинь організували віче пам’яті, на яке прийшли школярі, вчителі, жителі села.

Молоді просвітяни засвітили свічки, поклали квіти до підніжжя пам’ятника, розповіли про останні роки життя поета,

його невтомну громадську діяльність, творчість. Лідія Ляхович прочитала «Пролог» до поеми «Мойсей», а Віталій Мельник – патріотичні поезії Івана Франка. Усі присутні ще раз переконалися: померло тіло Франкове, але живуть його думки, дух, слово. Вони долають рубікони простору і часу, достукуються до наших сердець, і ми йдемо з його «духа печаттю» у майбутнє.

Широко відзначала численна голинська громада 145-у річницю від дня народження І. Франка. Урочистим ходом після Богослужіння у церкві рушили жителі села та гості до пам'ятника. Церковний хор виконав низку релігійних і патріотичних пісень, члени «Молодої Просвіти» перегорнули ще одну сторінку життя великого сина України, прочитали уривки з його прозових творів; поезії, пісні на Франкові слова звучали у виконанні народного фольклорного колективу «Молодичка» та вокального ансамблю «Барви осені», членів голинського осередку «Союзу українок».

У промовах гостей свята – членів Національної Спілки письменників України Василя Ганущака, Івана Павліхи, члена Національної Спілки журналістів України, краєзнавця Михайла Коломийця, голови просвітянського осередку с. Голинь Миколи Солдата, авторки цих рядків – звучала думка про те, що «Іван Франко – це ціла духовна епоха, втілена в одній особі», то не лише видатний художник слова, а й філософ, економіст, політичний діяч, який і досі дивує величним розмахом свого генія.

Приходили голиняни до пам'ятника і в усі наступні роки, щоб засвідчити свою глибоку шану Іванові Франкові, помолитися за його душу. Особливо запам'яталося святкове віче з нагоди 148-ої річниці від дня народження поета. Окрім виступів молодих просвітян, які виконали ряд пісень на слова Івана Франка, розповіли про його зв'язок із Калущиною, промов Дмитра Жекала, Миколи Солдата, голови місцевого осередку Союзу українок Ганни Олексюк, голинян Катерини Лесюк і Ганни

Олійник, які прочитали власні патріотичні вірші, присутні мали змогу почути змістовну і цікаву розповідь доктора історичних наук, професора Львівського національного університету імені Івана Франка Оксани Франко (онуки рідного Франкового брата Онуфрія) про те, за яких обставин її дід поселився в Підгірках, як Іван Якович відвідував свого брата, як у цьому населеному пункті було створено музей-оселю родини Івана Франка. У той сонячний день над присутніми справді витав дух нашого Мойсея, апостола Правди і Праці.

Святкування 149-их роковин від дня народження Франка було поєднане з освяченням Пам'ятного знака на честь загиблих просвітян. Отець Володимир відправив панахиду за їх душі, окропив освяченою водою камінь із гранітною плитою, на якій викарбувано імена та прізвища 14 голинян: Миколи Барана, Василя Даниліва, Степана Івахнюка, Миколи Мазурика, Петра Матрофайла, Івана Мельника, Володимира Мудрецького, Григорія Олексюка, Івана Псюка, Василя Розвори, Миколи Ткачука, Івана Яреми, Миколи Яреми, Михайла Яреми. Встановлено камінь неподалік від пам'ятника Іванові Франкові, якраз на місці колишньої будівлі читальні «Просвіти».

Про історію просвітницького руху в Голині, роль цієї масової організації в національно-визвольних змаганнях українського народу говорив голова місцевого осередку «Просвіти», депутат районної ради Микола Солдат. Дмитро Жекало повідомив громаді цікаві факти із діяльності членів голинської читальні у 30-і роки, як зародилась ідея увіковічнити просвітян, які в ім'я вільної України віддали найдорожче – життя, розповів про те, як обробляли камінь, як його встановлювали. Дмитро Дмитрович – один із тих голинян, який приклав чи не найбільше зусиль, щоб постав у селі і пам'ятник Франкові, і Пам'ятний знак на честь загиблих просвітян.

Члени «Молодої Просвіти» Оксана Жекало (дочка Дмитра Жекала), Ірина Качак, Катерина Мандрик, Уляна Гладенька, Людмила Гончарська, Ярослав Ляхович представили на суд глядачів літературно-музичну композицію за творами Івана Франка «Нам пора для України жить».

Учасниками свята були і голинські самодіяльні майстри сцени: народний колектив «Молодички», чоловічий гурт, а також дитячий церковний хор. Та найбільше оплесків отримали найменші артисти із дитячого садочка «Малятко» (керівник Оксана Мовчій) і молодша та середня групи танцювального колективу «Лілея» (керівник Тетяна Ільяшенко), які виконали танці «Рушники» й «Одна калина».

Насамкінець я як модератор заходу *(фото 41)* у заключному слові підкреслила велику роль І. Франка у суспільно-політичному та культурному житті України як у минулому, так і зараз, потребу достойно оцінити титанічну Франкову працю, оголосила перелік справ та заходів, які слід зробити і провести, щоб гідно відзначити 150-літній ювілей від дня народження того, кого називаємо своїм Пророком і Будівничим нової України.

До 150-річчя Івана Франка мої вихованці – молоді просвітяни та літстудійці – підготували літературно-музичну композицію «Лиш боротись – значить жить» та дослідження «Іван Франко і Калущина». З цим виступили на святковому вічі в неділю, 27 серпня, 2006 року у день Франкового ювілею отець Володимир відправив панахиду, а самодіяльний гурт Народного дому «Барви осені» виконав пісні на слова І. Франка.

У грудні 2013, а також у 2014 р. ми зі шкільною молоддю приходили до пам’ятника, щоб висловити свою підтримку учасникам Євромайдану в Києві, протест проти захоплення Криму, засудити вторгнення на нашу землю московського агресора, а

також розповісти про голинян – учасників московсько-української війни.

Як бачимо, пам'ятник Іванові Франкові в Голині став місцем вшанування Каменяра в його річниці, а також майданчиком для проведення патріотичних віч та літературно-мистецьких свят. Маємо право сказати, що це об'єкт культурної спадщини не тільки Калущини, а й усього Прикарпаття.

Артикулювання потреби такого місця пам'яті (знову ж таки за визначенням П'єра Нора) і важливої ролі пам'ятника, збереження й поширення «біографії» постаменту та відомостей про всі події, пов'язані з ним, цілком зрозуміле: це український простір, що дає нам відчуття зв'язку з нашими великими предками, у яких черпаємо силу (тому тоталітарний совєтський режим так нищив могили українських героїв, пам'ятні знаки їм), що повертає нас до історичної пам'яті, основною функцією якої «є передача досвіду та знань про минуле, як основи самоідентифікації» [15].

Джерела та література

1. Nora P. Between Memory and History: Les lieux de mémoire / Pierre Nora. Representations, Vol. 26 Spring, 1989. 7–24 pp. URL: http://www. staff.amu.edu.pl/~ewa/ Nora,%20Between%20Memory%20 and%20 History.pdf.

2. Стефанович Д. Л. З історії створення пам'ятника Тарасу Шевченку в Києв / Дмитро Стефанович. – Режим доступу: https:// kpi. ua/shevchenko-monument.

3. Шевчук П. Т. Став ближчим Голинь до Нагуєвичів / Петро Шевчук // Тижневик Галичини. – 2000. – 31 серп. – № 35. – С. 1–2.

4. Шандура Я. П. Пам'ятник Каменяреві в Голині: [Калус. р-н] / Ярослав Шандура // Дзвони Підгір'я. – 2000. – 2 вер. – № 100–101. – С. 1.

5. Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка. Пам'ятники та пам'ятні знаки, встановлені на честь Івана Франка. – Режим доступу: http://lib.if.ua/franko/1249815869.html

6. Пам'ятники Іванові Франку. – Вікіпедія. – Режим доступу: uk.wikipedia.org› wiki› Пам'ятники_Іванові_Франку.

7. Тебешевська О. С. І в Голині буде пам’ятник Каменяреві / Оксана Тебешевська // Дзвони Підгір’я. – 2000. – 29 лип. – № 87–88. – С. 8.

8. Тебешевська О. С. Слово про доброчинця / Оксана Тебешевська // Дзвони Підгір’я. – 2002. – 14 вер. – № 108 –109. – С. 6.

9. Тебешевська О. С. Слово про доброчинця. Микола Жекало / Оксана Тебешевська // Оксана Тебешевська // На обріях Слова. Наукові пошуки, розвідки, рецензії, відгуки, есеї, нариси. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. – С. 193–194.

10. Тебешевська О. С. Микола Іванович Жекало / Оксана Тебешевська // Піснею доля мережана / У двох книгах. Книга перша. Сторінки історії села Голиня. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 153–157.

11. Шляхами Івана Франка на Україні: Путівник / Упоряд. М. О. Мороз. Наук. ред. д-р іст. наук Ю. Г. Гошко. – Львів: Каменяр, 1982. – С. 66.

12. Гонський Василь. Зошит / Рукопис. – Архів Голинського осередку «Просвіти». – Арк. 11.

13. Тебешевська О. С., Андрущак С. М. Любові цілюще джерело / Оксана Тебешевська, Сергій Андрущак / Збірник пісень. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – С. 28–29.

14. Відеофільм «Любові цілюще джерело». Перша частина. Перша пісня. – Режим доступу: https://www.youtube.-com/watch?v= XuvElhurVy4.

15. Історична пам’ять. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.-org/ wiki / Історична_пам’ять.

Oksana Tebeshevska
Kalush

Ivan Franko and Golin: from the past to the present

Abstract. *The article reveals the theme of historical memory, in the pedestal of Ivan Franko in the Golin Village, Kalush District; shows how the name of Kamenyar is connected to this settlement, gives interesting facts about the history of the installation and discovery of this monument, information about the life and work of a resident of Canada (a native of Golin) Mykola Zhekaol, who donated money for its consumption; the most important pages of honoring the Ukrainian Moses are revealed; describes the installation of a me-morial sign in honor of the fallen educators.*

Key words: *Golyn, Ivan Franko, monument, center «Prosvita», Mykola Zhekalo, Oksana Franko, memorable dates.*

ГАЛУРГІЯ КАЛУЩИНИ

УДК 661. 42 (477. 86)

Іван Костів
м. Калуш

Галургія Калущини: наука і практика

Анотація. У стататі розглянуто вплив калію на рослини та людський організм, процес очищення калієм продуктів рослинництва від радіоактивного цезію; наукові дослідження з видобування та переробки соляних покладів на Калущині; проаналізовано діяльність калуських гірничо-рудних об'єктів та промислових комплексів із виробництва сульфатних калійно-магнієвих добрив; роль керівників та провідних фахівців, які залишили слід в історії галургійної науки і практики; висвітлено екологічні проблеми; окреслено перспективи відновлення виробництва калійних добрив на Калущині.

Ключові слова: *галургія, калійні руди, запаси, видобування, перероблення, калійні добрива, вплив на рослини і людину, сильвініт, каїніт, провідні спеціалісти.*

Слово «Галургія» походить із грецької мови «галос» і означає соляну справу, тобто перероблення багатокомпонентної соляної сировини морського походження на чисті продукти способом розчинення і кристалізації з одержанням кухонної солі, калійних добрив і магнезіальних речовин. Основним продуктом переробки галургійної сировини є калійне добриво. Із полімінеральної калійної сировини Прикарпаття його отримують у вигляді подвійної сульфатної солі калію і магнію – калімагнезії. Це добриво є дефіцитнішим і якіснішим від калію хлориду, виробництво якого у світі становить більше 90% від усього випуску калійних добрив.

Відомо, що на одиницю маси урожаю рослини споживають значно більше калію, ніж інших елементів. Калій є основ-

ним поживним елементом, який визначає споживчі якості продуктів рослинництва: вміст цукру, білків, вуглеводів. Якщо калію рослині не вистачає, то вона гірше засвоює вуглекислий газ і сповільнюється синтез вуглеводів. При цьому рослина витрачає власні цукор і білки, тобто втрачає свої споживчі якості. Продукти цього розкладу є сприятливим середовищем для розвитку грибків і бактерій. Тому при калійному голодуванні рослини легко уражаються хворобами та шкідниками.

За недостачі калію в рослині гірше засвоюються азотні добрива, що призводить до забруднення рослин нітратами. Рослини при цьому також гірше переносять посуху і морозні зими.

Калій відіграє важливу роль в житті живого організму. Він впливає на функціонування всіх м'яких тканин: клітин мозку, судин, капілярів, м'язів (особливо серцевого м'яза), печінки, нирок, селезінки, залоз внутрішньої секреції та інших. У живий організм калій надходить із рослинною їжею. За визначеням директора дослідницького інституту харчування і серцево-судинної системи департаменту національної молочної промисловості США: «Ні один із хімічних елементів не здійснює такого суттєвого впливу на нормальне протікання внутрішньоклітинної регуляції фізіологічних функцій, як калій». Дефіцит калію в організмі сприяє загостренню захворювань серцево-судинної системи, призводить до розвитку гіпертонії і діабету. Вчені США зв'язують виникнення інсультів з недостатністю калію в організмі людини [1, с. 16].

Доведено, що сполуки калію є дуже ефективним засобом для очищення флори на територіях, забруднених радіоактивними речовинами. Поглинання рослинами радіоактивного цезію-137 сповільнюється присутністю в грунті калію. Калієва «терапія» була своєчасно використана білоруськими агрохімікатами на забруднених після аварії на ЧАЕС територіях, в результаті чого вміст цезію-137 в продуктах рослинництва на більшій час-

тині Білорусії був знижений до рівня меншого за гранично допустиму концентрацію [1, с. 19].

Сировина для виробництва сульфатних калійних добрив в Україні зосереджена на Прикарпатті. Видобування і переробка соляних покладів на Прикарпатті сягає сивої давнини. Тут, починаючи ще з княжих часів, із луговень видобували ропу, із якої у казанах виварювали харчову сіль. Перша згадка про солеварню подана в письмових джерелах за 1447 рік [2, с. 15]. Пізніше вздовж правого берега річки Сівки викопували примітивні шахти – шибики, із яких черпали ропу для варіння солі. У деяких зразках солі вона виявилася гіркою, що позначилось на попиті. Як виявилося пізніше, гіркота солі була викликана наявністю калійних солей – сильвініту та каїніту.

Від 1867 р. у Калуші діяв шахтний видобуток калійних солей. Була створена акціонерна спілка «Kali». Пізніше було створено «TESP» – (Towarzystwo Ekspłoatacji Soli Potasowych) *(фото 13–14),* яке видобувало сильвінітові і каїнітові руди. Їх розмелювали, деколи добавляли борати, і продавали як добрива [3, с. 21]. Переробку сильвінітових руд на хлорид калію галургійним методом здійснювали від 1926 р. за німецькими патентами. Через високий, до 30%, вміст глинистих домішок у сировині (для порівняння у сировині Страсфуртського родовища (ФРН) міститься 1–2 % глинистих домішок) довго не вдавалось вийти на повну потужність. Технологічними проблемами переробки сильвінітових руд Калуша займались завідувач кафедри технології неорганічних речовин Львівської політехніки професор Тадеуш Кучинський (1890–1945), керівник лабораторії технології соляної промисловості цієї кафедри доктор Кароль Келіхен, а також Донат Ленгауер (29.04.1905–26.03.1945), який після закінчення Львівської політехніки працював хіміком у 1928–1929 рр. на фабриці калійних солей у Калуші, до війни

доктор кафедри Тадеуша Кучинського [4, с. 93], а також інженер Сікора в Калуші.

Виробництво калійних добрив у Калуші було другим у світі. У Німеччині у 1856 р. було відкрите Страсфуртське родовище [5, с. 316] і у 1861 р. побудований перший у світі калійний рудник [5, с. 377]. Перша продукція із його сировини була випущена у жовтні 1852 р. Ця дата є датою заснування калійної промисловості у світі [6, с. 17] .

Від 20-х років XX ст. у лабораторних умовах і на дослідних установках у Калуші, Стебнику, Львівській політехніці проводилися дослідження хімічної переробки каїнітових і сильвінітових руд на калімагнезію і сульфат калію. За безпосередньої участі Доната Ленгауера були розроблені основні технологічні норми виробництва сульфатних калійних добрив із полімінеральної калійної сировини Калуського рудника [7, с. 17]. Після 1945 р. у Всесоюзному науково-дослідному і проектному інституті галургії (ВНИИГ) (Ленінград, тепер Санкт-Петербург) продовжили дослідження із перероблення полімінеральної сировини Прикарпаття Олександр Здановський, Олег Кашкаров, Іван Пуха, Маршіда Муратова. За їх результатами ВНИИГ розробив проект дослідно-експлуатаційного цеху сульфату калію на Калуському калійному комбінаті потужністю 3000 тонн на рік калію сульфату (3,2 тонни на зміну). Досвіду промислової переробки подібних руд у світі ще не було.

Цех сульфату калію включили в роботу 4 вересня 1957 р., тільки сульфатне відділення [8 с. 3]. Відділення випарювання надлишкових шенітових розчинів пустили значно пізніше. Передбачалося спорудження відділення флотації залишку після розчинення руди, але його не здійснили. У перші місяці роботи цеху сульфату калію частими були зупинки, пов’язаними з особливостями нової технології, поломками обладнання, переробками окремих вузлів. Простоювання були значними і займали до

52 % календарного часу [8, с. 4]. Переробляли легкорозчинні каїнітову і сильвінітову руди. Поступово налагоджувалась робота цеху, одержували сульфат калію і супутні продукти: кухонну сіль і кристалічний бішофіт [9, с. 4–24]. Визначали необхідні дані для створення нового потужного комплексу з перероблення полімінеральної калійної сировини. У дослідно експлуатаційному цеху сульфату калію встановлювали параметри для проєктування потужного комплексу хімічних фабрик із випуску безхлоридних калійно-магнієвих добрив. Роботи планували і виконували спеціалісти ВНИИГ разом із спеціалістами калуської науково-дослідної лабораторії ВНИИГ і виробничниками. Саме тут були прийняті для проектування комплексу хімічних фабрик завищені техніко-економічні показники, допущені помилки. Все це призвело пізніше до збитковості в роботі потужного комплексу хімічної фабрики, його зупинки і часткового демонтажу, а також до нинішніх екологічних наслідків.

У 1948 р. на Стебницькому калійному комбінаті були проведені напівзаводські випробування нової схеми переробки каїніто-лангбейнітової породи, яка була подібна до схеми повного розчинення, закладеної у проект реконструкції калійного підприємства у Калуші у 1989 р. У цій новій схемі витяг калію із руди у добриво становив від 46,9 до 62,2 % у залежності від вмісту важкорозчинного лангбейніту у сировині [10, с. 94–112].

У 1967 р. після реконструкції сильвінітової фабрики на Калуському калійному комбінаті розпочала роботу дослідно-промислова фабрика з виробництва калімагнезії, харчової солі і каїнітових розчинів [15]. Вихідну інформацію для проектування дослідно-промислового цеху також розробив ВНДІГ, проектування виконав філіал Госгорхімпроекту, нині інститут «Гірхімпром», м. Львів. Проектна потужність фабрики становила 45 тисяч тонн за рік калімагнезії (30 % калію), 325 тонн за рік очищеного калію сульфату і 50 тисяч тонн харчової солі.

Фактичні норми витрати сировини виявились більшими, ніж проектні [15, с. 30]. Згідно з проектом витрата легкорозчинної руди (каїніту, 10 % калію на 1 тонну калімагнезії (30 % калію) становила 4,39 тонни (витяг калію 68,3 %), фактична за 1975 р. – 5,3 тонн (витяг калію 56,6 %) і у 1975 р. забезпечували випуск 37,3 тис. тонн калімагнезії. Витяг калію із руди в добриво у дослідно-експериментальному цеху, який переробляв такі ж, як і дослідно-експлуатаційний цех легкорозчинні каїнітову і сильвінітову руди, досягав не більше 62 %.

У 1959 р. розпочато проектування потужного рудного комплексу і хімічної фабрики. Його також виконував філіал проектного інституту «Госгорхімпроект». У проекті комплексу було закладено шахтний ствол за кілометр від дробильного цеху, хоча на Калуському калійному комбінаті та на шахтах Німеччини шахтні стволи розташовані безпосереднньо на заводських майданчиках. Невдалими елементами планування можна вважати окремі віддалені один від одного корпуси сульфатної, хлормагнієвої і карналітової фабрик, між якими постійно перекачували по естакадах розсоли і суспензії, що ускладнювалось, особливо взимку. Та й у самих цехах компонування вузлів було не найкращим, наприклад, фільтрування шеніту змонтували з одного боку корпусу фабрики, а наступну за ними стадію сушіння – з протилежного, куди шеніт подавали системою транспортерів.

Дослідно-експериментальна фабрика працювала лише до 1979 року (10 років) і була зупинена через вичерпування запасів сировини на руднику «Калуш».

Витрата руди (10 % калію) на 1 тонну калімагнезії (30 % калію) згідно з проектом становила 3,844 тонни (витяг калію 78,0 %), а планові за 1992–1995 рр. знаходились у межах 5,363–6,00 тонн (витяг калію 50,0–55,9 %) [11, с. 28]. Тому силами Калуської науково-дослідної лабораторії ВНДІГ потрібно було

провести обстеження роботи дослідно-еусплуатаційного цеху сульфату калію цілодобово протягом декількох тижнів, всесторонньо опрацювали зібрану інформацію й зіставити її із показниками роботи заводу. Виявлені розбіжності могли би стати основою для внесення змін до технології нових виробництв. Однією з них могла б бути технологія за схемою повного розчинення, перевірена у Стебнику в 1949 р. та в 1981 р. Після додаткових перевірок вона була закладена у проект реконструкції калійного виробництва у Калуші [12, с. 163–165] чи Стебнику [13, с. 77].

Полімінеральні калійні солі Прикарпаття містять 18 різних мінералів, які відрізняються між собою складом, розчинністю, швидкістю розчинення і характеризуються вмістом до 18 % і більше глинистих домішок [14, с. 61]. Для порівняння руди Страсфуртського родовища містять лише 4 основних мінерали і не більше 2 % глинистих домішок [14, с. 74].

Для наукового забезпечення нового виробництва у березні 1959 р. наказом Всесоюзного об'єднання «Госгорхимпром» була створена у Калуші науково-дослідна лабораторія Всесоюзного науково-дослідного інституту галургії (ВНИИГ). Першим керівником калуської лабораторії наказом по ВНИИГ 10 березня 1959 р. був призначений Микола Спірін, (19.12.1901– 05.1972). До кінця 1959 р. у штаті лабораторії було 24 працівники, у 1969 р. працювало вже 151, у 1979 – 242, із них із вищою освітою – 116. П'ятнадцять науковців за результатами досліджень за цей період захистили кандидатські дисертації. Микола Спірін навчався в 1921–1924 рр. у Казанському політехнічному інсти туті, після його закриття був переведений і навчався у 1924–1930 рр. на хімічному факультеті Нижегородського хіміко-технологічного інституту. Працював на Березниківському хімічному комбінаті технічним керівником і начальником цеху бертолетової солі (калію хлорат), на Слов'янському содовому заводі,

на різних інженерних посадах на Солікамському калійному комбінаті, який випускав калію хлорид. На калуському калійному комбінаті працював від травня 1945 р. до березня 1959 р. на посадах головного технолога, начальника технічного відділу, начальника дослідно-експлуатаційного цеху. Досвіду переробки складної хлоридно-сульфатної сировини ні у Миколи Спіріна до приїзду у Калуш, ні у спеціалістів ВНИИГ не було.

За клопотанням ВНИИГ і погодженням із Державним комітетом з науки і техніки СРСР наказом Міністерства хімічної промисловості СРСР № 337 від 24 травня 1971 р. лабораторія була перетворена у Калуський філіал ВНДІГ.

Після Миколи Спіріна науково-дослідним філіалом керували (1969–1971) Володимир Карфідов, 19.08.1939 р. н., випускник Львівського політехнічного інституту (1963 р.), спеціальність – автоматизація виробничих процесів; Іван Ковалишин (6.5.1937– 04.1991) (1971–1978), випускник Пермського політехнічного інституту (1967 р.), хімік-технолог; виробничник із досвідом роботи на калійних підприємствах Березників і Калуша; Роман Марусяк (1978–2006), випускник Чернівецького університету, від 1968 до 1978 – завідуючий лабораторією захисту від корозії, а від 08.2006 до 08.2019 р. – автор цих рядків.

В інституті були створені лабораторії геологічна, гірнича, технологічна, процесів і апаратів, які можна вважати головними для наукового забезпечення роботи калійних виробництв, які мали достатньо винаходів і публікацій у академічних виданнях та допоміжні: лабораторію захисту від корозії та газоочищення, які були галузевими, а також лабораторію автоматизації, фізико-хімічних досліджень і аналітичного контролю, техніко-економічних досліджень. Суттєвих розробок ці лабораторії не мали і в середині 90-х років, не маючи замовлень, вони припинили своє існування.

До кінця 80-х років науково-технічна бібліотека філіалу отримувала великий обсяг наукової періодики. Наприклад, лише з хімічного напрямку бібліотека отримували п'ять журналів видавництва Академії наук СРСР, журнали видавництв міністерства хімічної промисловості СРСР і союзних республік. Отримували реферативні журнали, бюлетені винаходів СРСР, винаходів зарубіжних країн. Книги і журнали отримували також із різних бібліотек по міжбібліотечному абонементу. Замовляли переклади статей із іноземних мов. Співробітники мали можливість вивчати нові розробки у світі і використовувати їх у своїй роботі. Зараз усього цього вже немає, ми користуємось застарілими матеріалами.

Указом президії Верховної Ради України від 30 вересня 1991 р. Калуський філіал ВНДІГ перетворений у Калуський науково-дослідний інститут галургії. Пізніше 26 липня 1993 р. – наказом Міністерства промисловості України був перейменований у Державний науково-дослідний інститут галургії.

Фінансування діяльності наукової установи за період до 1990 р. здійснювалось, головним чином, за рахунок Єдиного фонду розвитку науки і техніки СРСР, який був складовою частиною державного бюджету СРСР. Крім того дохід давали господарські договори із підприємствами.

Державне підприємство «Науково-дослідний інститут галургії» – єдина в Україні установа, яка здійснювала систематичне вивчення сировинної бази, розробку методів видобування, захисту і прогнозування зсуву земної поверхні над відпрацьованими гірничими масивами, а також комплексного перероблення полімінеральної сировини, соляних відкладень озер і сольових розсолів на калійні сульфатні добрива, натрію хлорид, сполуки магнію та ін.

Сьогодні питання комплексної переробки полімінеральної сировини морського типу вивчають за договорами із під-

приємствами, а також на рівні дипломних робіт і дисертацій науковці Національного університету «Львівська політехніка» та Одеського політехнічного університету.

Технологічна лабораторія в останні роки мала замовлення від зарубіжних замовників: підприємства «Батис-калій» (Республіка Казахстан) у 2012 р., Інституту загальної і неорганічної хімії Національної академії наук Білорусі у 2013 р. та деякі інші. Гірничо-геологічна мала фінансування із місцевих бюджетів робіт, пов'язаних із визначенням ділянок у зоні впливу шахтних виробіток для урахування у генпланах розвитку населених пунктів. Замовлення на виконання науково-дослідних робіт за рахунок Державного бюджету державне підприємство «НДІ Галургії» за останні 15 років не мало.

На місці нинішньої південної дільниці Домбровського кар'єру у 50-х роках був споруджений дослідний кар'єр глибиною 35 метрів і об'ємом близько 1 млн. куб. метрів для вивчення умов видобування відкритим способом каїніто-лангбейнітових руд. Видобуту в цьому кар'єрі руду у цех сульфату калію для переробки не поставляли. Зрозуміло, що із такою сировиною випуск калію сульфату різко знизиться. Очевидно очікували, що нерозчинений лангбейніт, який є основним сульфатним мінералом полімінеральних калійних руд, удасться вилучити із залишку методом флотації і наступного розчинення. Але відповідної дослідно-промислової перевірки не було виконано.

У лабораторіях ВНИИГ проводили дослідження процесів галургійного та флотаційного із рудою, доставленою із Калуша і Стебника. У цьому випадку помелена руда чи залишок після розчинення контактували із вологим повітрям. Унаслідок цього відбувалась часткова взаємодія поверхні важкорозчинних мінералів із водою. Як результатат – вони переходили у легкорозчинну гідратовану форму. Витяг цінних компонентів під час розчинення зростав.

Крім того, мінерали із свіжою поверхнею після подрібнення чи розчинення піддаються флотації гірше, ніж коли їх поверхня перебуває тривалий час у контакті з вологою чи вологим повітрям. Тому флотація нерозчиненого залишку на новому підприємстві не дала очікуваних результатів. До того ж залишки флотореагентів затруднювали основний технологічний процес. Це все треба було встановити в дослідному цеху сульфату калію. Цього не було зроблено і недопрацьована технологія з дослідно-експлуатаційного цеху з багатьма завищеними даними була перенесена на потужну фабрику, яку включили в роботу на початку листопада 1967 р. Тут ці прорахунки і проявили себе. Як наслідок, не було досягнуто проектних показників нового виробництва. У проекті передбачений витяг калію у безхлоридні добрива 83,3 %, а згідно з регламентом на пусковий період – 60,0 % [17, с. 97]. Не було потрібної якості калімагнезії і сульфату калію, фактично витяг калію із руди в добриво рідко досягав 60 %. Виробництво було збитковим. Від флотації після тривалих зусиль у 1981 р. довелось відмовитись. Назріло питання реконструкції.

Отже, основними причинами низької ефективності перероблення полімінеральної сировини на сульфатні калійно-магнієві добрива були недостатньо перевірена технологія, завищені показники витягу калію із руди у добриво, нестабільність мінерального складу видобутої руди і залежність технологічного процесу від якості руди. Була запроектована потужність фабрики 2 млн. тонн руди на рік, що для нового виробництва було надто багато. Таку потужність забезпечувала шахта «Ново-Голинь», потужність якої становила 1 млн. тонн руди, і Домбровський кар’єр, потужністю 1 млн. тонн руди. Якщо це співвідношення не витримувалось і на фабрику надходила більша частина руди із кар’єру з високим вмістом важкорозчинного лангбейніту, то витяг калію різко знижувався. Особливо під час

дощової погоди помелена мокра руда погано розсіювалась і втрати калію з нерозчиненим лангбейнітом зростали.

Були і технічні причини. Так випарні установки першої та другої стадій у дослідно-експлуатаційному цеху були однокорпусними, а на заводі калійних добрив – двокорпусними. В однокорпусних установках важко регулювати температуру випарювання, а вона є найважливішим параметром технології виділення калійно-магнієвих солей із надлишкових розчинів. Крім того, у таких установках витрачається багато пари – 1,1 тонни на тонну випареної води. Відповідно, у двокорпусних – 0,57, трикорпусних – 0,4; чотирикорпусних – 0,3 тонн на тонну води. У цих установках інший температурний режим у корпусах.

Важливим є апаратурне оформлення технологічних процесів. Так, наприклад, конструкція вакуум-кристалізаційних установок не забезпечувала неперервної роботи більше однієї доби. Їх зупинка, промивання водою, наступний пуск і виведення на режим потребували зайвих непродуктивних витрат ефектричної і теплової енергії, що збільшувало собівартість продукції. А для водяного охолодження технологічних потоків були запроєктовані кристалізатори майже сторічної давності, які часто забивались і ламались і від яких пізніше відмовились. Не виправдали себе з екологічної точки зору і апарати «зануреного горіння», які пізніше також замінили іншими.

Ще одним важливим фактором був склад руди. У проекті було закладено певний склад полімінеральної руди, у процесі експлуатації гірничого комплексу склад руди постійно змінювався, що відбивалося на технології, яка була чутлива до складу руди.

Розпочали будівництво нового рудника «Пійло», призначеного для поповнення запасів, які вибули у зв’язку з відробленням рудника «Ново-Голинь». Проектна потужність – 1,3 млн.

т/рік. Будівництво розпочалось в 1979 р. і велось 20 років. Пройдено шахтні стволи, збудовано частину поверхневого комплексу, прокладено інженерні мережі. Підземні гірничо-прохідницькі роботи велись з 1996 р. Із 30 км підземних виробок, необхідних для введення рудника в експлуатацію, пройдено тільки 3,4 км. Від 1997 р. будівництво не ведеться через відсутність інвестицій. В допоміжному стволі гірничим тиском зруйновано кріплення на глибині від 480 м до 600 м.

За період будівництва використано 124,2 млн. грн. за тодішнім курсом, виконано 47,9 % всього обсягу робіт.

У 1977 р. згідно з рішенням керівництва Всесоюзного об'єднання «Союзхлор» Калуським філіалом ВНДІГ були розроблені «Вихідні дані для проектування переводу хімфабрики в Калуші на схему «повного розчинення». Технологія передбачала розчи-нення помеленої руди, відмивання водою солі від нерозчиненого залишку після розчинення руди, виварювання харчової солі і переробку залишку сульфатних мінералів. Дослідження продовжувались. У 1981 р. на основі виконаних робіт на дослідній установці були видані вихідні матеріали для коректування робочого проекту. У другій половині 80-х років почались проектні роботи, але через кризові процеси в державі роботи припинились.

Схема «повного розчинення» забезпечувала комплексне пороблення сировини, але вона була складною, енергозатратною, багатостадійною. Калімагнезія одержувалася високої якості, витяг із руди в добрива калію і магнію досягав 82 %, але як супутній продукт утворюється біля 500 тис. тонн харчової солі. Крім того, утворювалась частина технічної солі, випуск якої вимагав окремого обладнання і складів. Збільшувалась кількість хлорид-магнієвих розчинів, на яких працював магнієвий завод.

Для реконструкції підприємства у Калуші раціональнішою могла стати технологія з попередньою гідратацією полімінеральної руди, яка передбачалася у проекті реконструкції калійного підприємства в Стебнику. Вона простіша і передбачала одержання якісної калімагнезії і як супутніх продуктів – технічної солі і хлоридмагнієвого розчину – сировини для магнієвого заводу, яку потрібно було доставляти в Калуш. Схема мала недоліки, зокрема великий термін гідратації руди, необхідність її періодичного перекидання для усунення злежуваності, окреме розчинення як гідратованої руди, так і виділених на другій стадії випарювання калійно-магнієвих солей – штучного каїніту, що збільшувало майже у два рази об'єми насичених розчинів.

Роботи з реконструкції підприємства виконані не були, збиткові підприємства в ринковому середовищі працювати не могли, у середині 90-х років загострились кризові явища і вони зупинилось. Залишились складні екологічні наслідки, які з кожним днем виправляти все важче.

Від початку роботи калійного виробництва технологія практично не змінювалась. Витяг калію у добриво не перевищував 50–55 %, а вміст хлору у калімагнезії становив 25 %. Виробництво викидало багато відходів. У технічного персоналу не було бажання щось змінювати. Байдужість провідних фахівців до свого виробництва також була причиною його неефективності і зупинки.

На сьогодні в ДП «НДІ Галургія» розроблені за участю автора цих рядків і його аспірантів нові технології перероблення полімінеральних калійних руд, які ми пропонуємо потенційним інвесторам. Зокрема розроблена технологія очищення помеленої руди від домішок глини шляхом промивання її насиченими шахтними чи кар'єрними розчинами перед стадією розчинення, за рахунок цього можна відділити біля 70 % глинистих домішок

без втрати корисних компонентів руди. Розроблена технологія гідратації очищеної від глини руди, що містить важкорозчинні калійно-магнієві мінерали, у легкорозчинні, яка не потребує перекидання із одного терикона на інший, а також скорочує тривалість гідратації із 20–30 до 3–5 діб. Відбувається конверсія руди у вологих териконах, після чого вона зрізується гірничим комбайном і подається на розчинення. Стадія розчинення регенерованих калійно-магнієвих солей не здійснюється в окремому циклі, а відбувається їх конверсія у розчині після розчинення руди, що у два рази зменшує об'єми насиченого розчину на стадії кристалізації шеніту. Значні зміни зроблені у технологіях виділення калійно-магнієвих солей із надлишкових розчинів.

Не було вирішене питання використання розчинів (32 %) магнію хлориду у Стебнику, у Калуші передбачалось їх використання для виробництва металічного магнію. У зв'язку із швидким ростом магнієвих виробництв у Китаї і освоєнням світового ринку магнію, відновлення виробництва магнію у Калуші не має перспективи. Тому утилізувати магнійхлоридні розчини можна випуском протиожеледних засобів, магнезій, магнезіальних цементів, бурових розчинів, бальнеологічних препаратів та ін.

Автором та його аспірантом [16] розроблена технологія гідратації полімінеральної руди з добавленням природного натрію сульфату (мірабіліту). У процесі перероблення конвертованої руди надлишкові магнійхлоридні розчини не утворюються і відпадає необхідність їх випарювання. Натрію сульфат можна отримати внаслідок перероблення алунітових руд Закарпаття, які сьогодні не переробляють. У тому числі і через утворення відходів розчинів натрію сульфату. У результаті перероблення алуніту утворюється алюмінію гідроксид, який може стати сировиною для виробництва алюмінію чи його сполук і розчин натрію сульфату, який придатний для гідратації полі-

мінеральних калійних руд. Сьогодні сировину для виробництва алюмінію (боксит) закуповують в Республіці Конго.

Після завершення роботи гірничо-рудного комплексу залишились у шахтах відпрацьовані камери, які на початку закриття рудників заповнили розсолами із частковим добавленням твердих залишків перероблення руди, пізніше – самими розсолами. Розсоли не є нейтральними до соляних масивів, особливо до глинистих прошарків. Тому поверхня над шахтними виробками поступово просідатиме, утворюватимуться заболочені ділянки і озера. Ці явища можна прогнозувати на території колишнього калійного комбінату і його околиць, у селах Кропивник і Сівка Калуська. Запобігти цьому можна відкачуванням концентрованих шахтних розсолів на переробку і закачуванням замість них по вертикальних свердловинах рівноцінного об'єму густих суспензій. Осади суспензій у камерах ущільняться і стануть опорою для гірничих масивів. З часом, коли відновиться видобування і перероблення полімінеральної руди, у шахтні камери можна буде закачувати суспензії із твердими залишками перероблення руд і уникнути таким чином нагромадження відходів на земній поверхні.

У результаті діяльності калійних виробництв на земній поверхні нагромаджені десятки мільйонів кубометрів соляних пород та відходів виробництва, які контактують із атмосферними опадами і перетворюють їх у високомінералізовані сольові розчини. Солевідвали Домбровського кар'єру, у яких заскладова но 26 млн. м^3 порід, накоплювачі розсолів, а також хвостосховища № 1 площею 54 га і № 2 площею 48 га є джерелами засолення навколишнього середовища. Ареал засолення підземних вод поступово розширюється і сьогодні складає близько 1000 га.

За результатами досліджень, вже протягом тривалого часу переважна більшість криниць у межах Калуша для питного

водопостачання не використовуються. Так у деяких криницях садиб, розташованих вздовж схилу тераси р. Млинівки – Лімниці, мінералізація доходить до 80 г/л. Мінералізація вод у ареалі засолення гравійно-галькового водоносного горизонту в районі новобудов східної сторони села Пійло досягає 15 г/л. Проведені у інших місцях опробування також показали підвищення засолення водоносного горизонту.

Необхідно врахувати також те, що після відновлення природного рівня вод у прилеглій до кар'єру території після його затоплення розсоли із хвостосховищ і відвалів розкривних порід будуть продовжувати стікати в нижні шари кар'єру і контактувати з водоносним горизонтом, а також витікати у водоносний горизонт і переміщатись у напрямку підземного стоку водоносного горизонту вздовж русел річок Сівки та Млинівки до Лімниці і Дністра.

За період діяльності ДП «НДІ Галургії» багато було зроблено для вивчення як рудної бази, умов видобування сировини, так і її перероблення. Сформувались фахівці, які залишили слід у галургійній науці і практиці.

Полімінеральна сировина Прикарпаття характеризується складними умовами залягання у надрах Землі. Формування цих умов, характеристику зміни мінерального складу, зміщення пластів порід і формування складок під впливом тектонічних процесів, насування Карпат, принципи підготовки видобувних камер, надходження вод до них вивчав Степан Корінь, випускник Львівського державного університету імені Івана Франка, кандидат геолого-мінералогічних наук. Вчений переконливо довів, що експлуатаційні стволи рудника «Пійло» закладені у місцях тектонічних порушень і що вони з часом будуть деформуватися. У командній економіці до нього не дослухались, можливо, його аргументи були не достатньо переконливими. У результаті два експлуатаційних стволи (діаметром по 8 метрів і глибиною

600 метрів) деформувались на глибині 120 метрів, що зробило глибші 480 метрів непридатними для використання.

В останні місяці роботи кар'єру виробничники розробляли поклади калійних солей поблизу північної частини кільцевої дренажної траншеї. Для розкривання нового пласту коштів завод не мав, тому вирішили відробляти пласт до самої кільцевої дренажної траншеї. Степан Корінь попереджав, що це кінець роботи кар'єру, його знову не послухали, не хотіли думати, що видобувати калійну сировину треба буде ще і завтра і післязавтра. До слова, у кар'єрі залишилось не видобутої ще 31 мільйон тонн калійної руди, котру фактично втрачено.

Важливими є умови видобування калійно-магнієвої сировини. Минула практика ведення гірничих робіт залишила після себе гори сольових відходів на земній поверхні, які промиваються атмосферними опадами і засолюють природні води, а також шахтні пустоти, які заповнюються водами чи розсолами і є потенційною зоною провалів земної поверхні та витіснення розсолів у водоносний горизонт. Це є важливий фактор, який негативно впливає на репутацію калійного промислу. Цю проблему пропонував розв'язати Віталій Авраменко шляхом організації розроблення калійного рудного тіла, починаючи знизу. Після використання нижньої частини пласту піднімаються на вищий горизонт, а відпрацьовані нижні камери закладають відходами, що накпичилися від проходження верхніх горизонтів, твердими відходами переробки руди, будівельним сміттям із поверхні, шлаком ТЕЦ тощо. Потім піднімаються на наступний горизонт і так до повного розроблення рудного тіла. Підземні пустоти максимально закладаються відходами гірничих робіт, а на поверхні не складуються соляні відходи.

У цьому плані добре вписуються гірничі роботи кандидата технічних наук Івана Хмари, випускника Дніпровського гірничого інституту, який спеціалізувався на буровибухових ро-

ботах із видобування руди. Полімінеральні руди Прикарпаття містять породи (лангбейнітову, кізеритові), які характеризуються високою твердістю. Через це гірничі комбайни, які використовують на вугільних та калійних шахтах сильвінітових руд (Республіка Білорусь, РФ, Канада і ін.), для переробки калійних пластів Прикарпаття непридатні, тому й видобування сировини у шахтних камерах здійснювали буровибуховим методом. Потужні підземні вибухи руйнували калійні пласти, а подрібнену породу забирали. Вибухи потрібні потужні, щоб достатньо роздробити породу із пласта. Але при цьому відбувається утворення глибинних тріщин у всі сторони, у тому числі у ціликах і верхніх масивах. На верхньому горизонті це сприяє утворенню каналів для проникнення грунтових вод, які поступово розмиваються у солях і з часом утворюють потужні джерела водопритоку у камери.

Іван Хмара та колеги-науковці розробили методики й пристрої для визначення глибини утворення тріщин у масиві гірничих робіт під дією вибуху. Під час відроблення пластів знизу час видобувних робіт на верхньому горизонті зменшується і заходи із подолання водопритоків спрощуються.

Дослідження і практичні рекомендації з гірничих проблем вивчав співробітник ДП «НДІ Галургії» Павло Гаркушин, випускник Куйбишевського політехнічного інституту. Його напрацювання стосувалися методів видобування калійної сировини, розмірів камер і міжкамерних ціликів (стійок), які забезпечують стійкість гірничого масиву і земної поверхні, а також шляхи використання шахтних камер після закінчення видобувних робіт. Це могли бути склади продовольчих продуктів, овочів, вин, алергологічні камери, туристичні об’єкти і т. п. За результатами досліджень він захистив кандидатську і докторську дисертації.

Будову шахтних виробіток Калуша вивчав на практиці Віталій Садовий, колишній геолог калійного заводу. За багаторічну роботу він побував у всіх шахтних камерах, а їх на всіх шахтах Калуша близько двох тисяч. Вивчав особливості їх будови, місця надходження води (крапель чи струмків). В останні роки він перейшов у ДП «НДІ Галургія», де займався упорядкуванням гірничої документації та підготовкою до її оцифрування.

Вода чи розсоли є згубними для соляних шахт. Це доводив своїми дослідженнями Євген Сивоконь. Глинисті прошарки під дією вологи розмокають і стають слизькими для сповзання соляних порід. А самі породи під впливом вологи зменшують свою міцність на стискання до 10 разів. Тому розсоли є антагоністами соляних порід. Євгену Сивоконю та іншим співробітникам належать розробки композицій із твердіючими закладками, які сприяють збільшенню витягу сировини із надр, удосконалення систем видобутку сировини з родовища із використанням комплексів самохідного обладнання.

За роки функціонування шахт виникали складні ситуації. У Калуші на руднику «Калуш» через закачування розсолів у камери сильвінітових порід просіла земна поверхня на північному сильвінітовому полі (1950 р.). Утворилось прісне озеро площею 30 га і глибиною 8 метрів. Через поступлення поверхневих вод у камери утворився провал земної поверхні на вулиці Д. Вітовського (1986 р.). Були й інші, менші за розмірами, провали. Тоді ж на південному полі діючого Домбровського кар’єру набралось багато розсолів, які створювали загрозу для видобувних робіт північної дільниці. Відкачати ці розсоли вирішили після донасичення і змішування із твердими породами у шахтні пустоти. У камери рудника «Калуш» закачали суспензії розсолів і твердих солей. На перших порах у камери шахти «Ново-Голинь» також закачували суспензії, які готували на

сульфатній фабриці. Але пізніше фабрика перестала працювати і у камери стали закачувати лише розсоли, не завжди потрібної концентрації. Усього закачали близько 10 млн. куб. метрів розсолів, ще залишилось зовсім мало.

Чи правильним був такий захід?

На час закінчення гірничих робіт у Калуші було 11 млн. куб. метрів пустот на руднику «Ново-Голинь», 947 тисяч куб. метрів на дільниці «Хотінь», 1720 тис. куб. метрів на руднику «Голинь». У Стебнику на двох рудниках – 30 млн. куб. метрів гірничих пустот.

Під час роботи шахт відпрацьовані камери залишали не заповненими. Відкладали невідомо кому. Підприємства були збитковими. На закладання шахтних пустот коштів не виділяли.

Шахтні поля пропонували також залишати сухими. Ділянки, де надходить вода, закласти, воду в камери не допустити, решту залишити, створивши туристичний комплекс за аналогією із шахтою «Величка» у Польщі, чи шахтою «Глюкауф» у Зондерсхаузені, ФРН. Але в такому випадку за шахтним полем потрібний постійний догляд, своєчасні тампонажні і ремонтні роботи.

Як свідчить досвід, ділянку «Хотінь», гірничі масиви якої складені легкорозчинними сильвінітовими породами, яку відділили перемичкою від рудники «Калуш», залишили сухою і законсервували, за 30 років у неї поступово просякала вода і сьогодні вона майже повність затоплена прісними водами галькового горизонту, які, розчинивши солі із гірничих несучих масивів і ослабивши їх, стали концентрованими розчинами.

Проблему усунення шахтних виробок шляхом їх затоплення розсолами і соляними суспензіями в ослаблених та небезпечних місцях запропонував розв’язати Ярослав Семчук, колишній старший науковий співробітник ДП «НДІ Галургія», випускник Івано-Франківського технічного університету нафти і газу,

нині доктор технічних наук, професор НУ «Івано-Франківський технічний університет нафти і газу». Подібним способом закрили частину калійних шахт у ФРН. Але німецькі шахтні виробітки залягають на більшій глибині, крім того соляні пласти містять у десять разів менше глинистих домішок. Спосіб усунення нагромаджених за 30 років роботи шахтних виробок методом заливання розсолами і суспензіями є найдешевшим, але шахтні розсоли гірничим тиском поступово будуть витіснятись у водоносний горизонт. Крім того, шахтні розсоли можуть утруднювати виконання гірничих робіт у ближніх масивах.

За висновками Ярослава Семчука, «насичені розсоли не розчинятимуть соляні несучі масиви, надходження прісної води у заповнені розсолами виробітки припиниться, гірничий масив стабілізується і буде повільно, сотні років, просідати. Але заповнення шахтних виробіток розсолами не зупинить просідання земної поверхні, лише сповільнить його. Глинисті прошарки соляних порід будуть розмокати, а самі породи у присутності вологи втрачати міцність. У місцях виходу на поверхню високоглинистих порід будуть виникати провалля. На земній поверхні потрібно проводити постійні вимірювання і у випадку виявлення загрозливих тенденцій вживати відповідних заходів безпеки. Тому в умовах Прикарпаття шахтні виробітки потрібно було одночасно із видобуванням сировини закладати твердими породами. Збиткове калійне підприємство цього робити не могло, бо це збільшувало затрати на видобування сировини і, відповідно, збільшувало збитковість. Крім того в останні роки функціонування сульфатної фабрики сольові суспензії у шахту подавали, лише розчини хвостосховища, й то не завжди потрібної концентрації.

Ярослав Семчук пропонував також ізолювати борти кільцевої дренажної траншеї гідроізоляційними матеріалами, а саму траншею засипати. Це дало би можливість зупинити надход-

ження підземних вод у Домбровський кар'єр навіть сьогодні, після припинення його роботи. Цього не зробили і продовжували відкачування цих вод за межі кар'єру, частина їх просочувалась у кар'єр. Зараз ці води вже не відкачують. Ярославу Семчуку належать рекомендації щодо гідроізоляції основи хвостосховища № 2 плівковими матеріалами, що забезпечило захист водоносного горизонту від засолення.

Заповнені розсолами і пусті шахтні виробітки спричиняють зсуви земної поверхні. Вони залежать від параметрів шахтних виробіток, густоти камер, кількості шахтних горизонтів міцності і несучої здатності порід, наповненості камер твердими породами чи розсолами, будови рудного тіла і покриваючих пластів. За цими процесами потрібний постійний контроль і прогнозування рівнів просідання і пов'язаних із ними небезпек, зокрема через те, що гірничі виробки залягають під житловими масивами. Це робота маркшейдерів. Сьогодні єдиним спеціалістом цього напрямку в Україні є колишня співробітниця НДІ «Галургія» Галина Цимбаліста, яка може прогнозувати на 20-30 років і на кінець просідання (100–200 років) на соляних шахтах стан просідання земної поверхні. Цей практичний досвід випускниця Ленінградського гірничого інституту і вихованка школи марк-шейдерів ВНИИГ набула за більше як 50 років роботи у ДП «НДІ Галургія» і спостережень за станом шахтних полів Прикарпаття.

Технологія переробленння видобутої сировини не була досконалою, залежала від якості руди і не давала змоги отримати якісну калімагнезію з високим витягом цінних компонентів сировини. Полімінеральна руда містила як легкорозчинні, так і повільнорозчинні мінерали. Розв'язав цю проблему Дмитро Гребенюк, кандидат технічник наук. Спільна з співробітниками розробка лягла в основу проектування калійного виробництва у Стебнику. Вона полягала у змочування подріб-

неної руди водою або розсолами і зберіганні її у териконах із періодичним перекиданням для уникнення злежуваності. За техніко-економічними розрахунками, технології калійно-магнієвих добрив після реконструкції підприємств і у Калуші, і в Стебнику були економічно вигідними.

Технологія перероблення складних соляних систем потребує постійних розрахунків як матеріальних балансів окремих стадій і процесу в цілому, так і розрахунків сольового та мінерального складів, теплових розрахунків, витратних норм сировини, реагентів та матеріалів. У цьому напрямку віртуозом став у час, коли ще не було комп'ютерів, працівник інституту, тех.-нолог Іван Окрепкий. Пізніше на доступну комп'ютерам цифрову мову програмування розрахунків цю роботу перевів працівник інституту Ростислав Козельський.

Для практичної реалізації всякого процесу потрібне відповідне апаратурне оформлення, бо процес, для реалізації якого не придуманий апарат, нікому не потрібний. Від вдало сконструйованого апарату залежить ефективність процесу, якість продукту, надійність та довговічність безперебійної роботи, що впливає на витрати матеріалів та енергоресурсів, простоту обслуговування, частоту зупинок на поточний ремонт і промивання. Апаратурні питання тривалий період розв'язували Йосип Долошицький, випускник Одеського політехнічного інституту; Степан Вовк, кандидат технічних наук; Богдан Яремчук. Обидва випускники Львівського політехнічного інституту. Основними їхніми розробками були конструкція решітки сушильного апарату, яка створювала завихрений потік димових газів у «завішеному» шарі висушуваного матеріалу, чим виключалось забивання решітки і збільшувало тривалість беззупинкової роботи печі «киплячого» шару. Ще однією важливою їх розробкою була конструкція «плаваючого» валу розчинювача, яка виключала потребу у проміжних опорних підшипниках валів, які перебу-

вали у середовищі гарячої суспензії. Для ремонту цих підшипників потрібно було дренувати вміст розчинювачів, мити їх і охолоджувати, що на декілька годин виключало цілий технологічний вузол із роботи. Ще можна назвати низку їхніх удосконалень вузлів розчинення сировини, вакуумних фільтрів, згущувачів суспензій, газоочисних систем та ін.

Перероблення полімінеральних калійних руд Прикарпаття за складністю технології не має світового аналогу. Низка процесів здійснювалась вперше у світовій практиці. Тому велика кількість розробок мали новизну і відповідали винахідницькому рівню. Винахідницьку роботу у ДП «НДІ Галургії» організувала Валентина Лаврик, випускниця Криворізького гірничого інституту. Додатково закінчила дворічні курси у Всесоюзному науково-дослідному інституті державної патентної експертизи (ВНИИГПЕ). Підготовлені науковими спів робітниками за її допомогою заявки на винаходи практично більшість отримували позитивні висновки ВНИИГПЕ і за ними видавали авторські свідоцтва на винаходи. Таких заявок подавали біля 20 на рік. Часто для з'ясування деяких важливих деталей, що стосуються винаходу, авторів викликали експерти на співбесіду у ВНИИГПЕ. Питання експертизи по заявках також з'ясовували листуванням, яким отримували позитивні рішення ВНИИГПЕ. Все це підтверджує високий професійний рівень підготовки матеріалів заявки, що є заслугою патентознавця Валентини Лаврик.

Перероблення розсолів і руд слід організувати із урахуванням нових результатів досліджень. Наприклад, кристалізація шеніту супроводжується зв'язуванням шести молекул води із розчину у кристалогідрат. У результаті цього із насиченого натрію хлоридом розчину кристалізується сіль, яка забруднює добриво. Через це з метою отримання сульфатного добрива із вмістом не більше 3 % хлору до насиченого розчину добавляють

воду: 10,8 % згідно [23, с. 70]. За потужності виробництва 1 млн. тонн руди за рік утворюється близько 400 тонн за годину насиченого розчину, до якого потрібно добавити 42 тонни в годину води. Цю воду потрібно випарити і затратити біля 23 тонн за годину або 0,63 тонни на тонну калімагнезії дорогої гріючої пари. Це збільшує собівартість добрива.

Отримувати максимально насичений розчин на стадії розчинення руди і потім добавляти воду у насичений розчин – не технологічно. Уникнути розбавлення насиченого розчину доцільно відділенням солі із згущеної шенітової суспензії методом оберненої флотації у окремому вузлі, ізольованому від основного виробництва, або із готового продукту методом електро магнітної сепарації. Ці способи ми ще не вивчали, але подібні технології існують, тому такі дослідження доцільно провести.

Пізніше, у результаті лабораторних досліджень закладені у проектах реконструкції технології були суттєво удосконалені. Важливим удосконаленням є конвертування регенерованих калійномагнієвих солей, виділених на другій стадії випарювання, із насиченим розчином після розчинення руди із одержанням шеніту. У проекті реконструкції стебницького підприємства передбачалось окреме розчинення регенерованих солей у розчиняючій рідині з охолодженням разом із розчином після розчинення руди з метою кристалізації шеніту. Удосконалення дає змогу у два рази зменшити об’єм розчинів, які подають на кристалізацію.

Отже удосконалені технології, без сумніву, є економічно вигідними і для них потрібно виконати техніко-економічні розрахунки (ТЕО).

Інститут із своїм багатим досвідом роботи виконував останнім часом роботи для зарубіжних замовників. У 2013 р. виконали роботу для казахстанської компанії «Батис-калій» із

технології перероблення важкорозчинних полігалітових руд Жилянського родовища на Калій сульфат. Подібні руди ніде у світі не переробляють, промислових технологій їх перероблення у світі також немає, хоча потужні запаси полігалітових руд є у США та Великобританії. У США проводять дослідження з перероблення цієї сировини, в Англії видобувають невелику кількість, розмелюють і реалізують як полісульфатне добриво.

У 2014 р. розробили базову інормацію для ТЕО із перероблення на калій сульфат полімінеральної руди Нівенського родовища калійних солей Калінінградської області разом із Інститутом загальної і неорганічної хімії Національної академії наук Білорусі на замовлення європейської структури.

Ще раніше інститут розробляв технологію карналіту – сировини для електролітичного одержання магнію – на основі магнійхлоридних розчинів і калію хлориду для ісландського магнієвого проекту. В Ісландії є потужні джерела тепла у вигляді гейзерів, які можуть здешевити виробництва магнію.

Виконували також роботи з технології карналіту на основі кристалічного магнію хлориду, який виявлено в озерах Південно-Східного Китаю.

Отже, інститут нагромадив великий досвід роботи із соляними системами морського типу. Однак нові напрацювання науковців, на жаль, часто ігнорувалися, й не впроваджувалися у практику гірничорудних комплекцій Калущини й Прикараття.

Зараз його потрібно використати для розробки технології перероблення нагромад-жених сольових відходів і розсолів Калуша і Стебника, і таким чином розв’язати екологічну проблему калуського і стебницького промвузлів.

Це все потенційні можливості ДП «НДІ Галургії». Але останніми роками суттєвих замовлень від вітчизняних підприємців не надходило, за рубежем також не вдавалось знайти інвесторів. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України

нашими розробками не цікавилось і не виділяло жодних коштів на нові дослідження. Хлоридні калійні добрива закуповували за кордоном. Виробництво наших, безхлоридних калійно-магнієвих із власної сировини, для згаданого міністерства виявилося нецікавим.

Сьогодні появився замовник на наші науково-дослідні роботи в Казахстані, де є потужні сольові відкладення висохлих аральських озер, за їх результатами нами розроблена технологія, за якою Державна установа «Науково-дослідний і проектний інститут основної хімії» (ДУ «НІОХІМ») виконає техніко-економічні і проектні роботи. Нещодавно Міністерство економічного розвитку і торгівлі України приєднало ДП «НДІ Галургії» на правах лабораторії до ДУ «НІОХІМ». ДП «НДІ Галургії» як юридична особа перестав існувати. На нашу думку, це рішення є неправильним і в близькій перспективі буде мати наслідком ліквідацію єдиної в Україні і країнах СНД наукової установи, яка спеціалізувалася на переробленні калійно-магнієвої хлоридно-сульфатної сировини.

Джерела та література

1. Головков Б. Ю. Калий в прошлом, настоящем и будущем / Б. Ю. Головков, А. Г. Ломакин, Л. А. Рейбман // Санкт-Петербург: ООО П.Р.П. – 2001. – 180 с.

2. Грабовецький В. Історія Калуша з найдавніших часів до XX ст. / Володимир Грабовецький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 224 с.

3. Грайнер Ю. Виробництво калійних солей в Польщі / Юзеф Грайнер. Переклад з польської. – Львів, 1938. – 40 с.

4. Яворський В. Т., Блажівський К. І. Історія хімічної, хіміко-технологічної освіти і науки у Львівській політехніці / Віктор Яворський, Костянтин Блажівський // Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2011. – 164 с.

5. Herausgeben von Dr. Erte Ullmann // Enzyklopädie der technischen Chemie. – Bd. 6. – Nr. 24. – Berlin, 1930. – 844 s.

6. Heintz B., Günter D., Hartung K. u. a. Kali im Südharz-Unstrut-Revier. – Band 1. – Bochum, 2003. – 444 s.

7. Längauer D. O siarchanie potasu z naszych złoż solnych // Przegląd gorniczo-hutniczy. – Katowice, 1935. – Том 27. – Nr 1-2. – S. 16–36.

8. Державне підприємство «Науково-дослідний інститут галургії» (далі – ДП «НДІ «Галургія»). – Фонди. ДП «НДІ «Галургія». Спирин Н. С. Первые дни работы цеха сульфата калия в Калуше. – Калуш, 1957. – 17 арк.

9. ДП «НДІ «Галургія». Фонди. Регламент виробництва сульфату калію і бішофіту в дослідно-експлуатаційному цеху Калуського калійного комбінату, Калуш, 1962. – 30 арк.

10. ДП «НДІ «Галургія»). – Фонди. ДП «НДІ «Галургія». Полузаводские испытания новой схеми переработки каинито-лангбейнитовой породы. – Ленинград, 1949. – 194 арк.

11. ДП «НДІ «Галургія»). Фонди. ДП «НДІ «Галургія». Постійнийтехнологічний регламент виробництва порошковидної калі магнезії. – Калуш, 1992. – 106 арк.

12. ДП «НДІ «Галургія». Фонди. Уточненные исходные данные для разработки ТЭР перевода химфабрики предприятия на схему полного растворения. – Калуш, 1986. – 277 арк.

13. ДП «НДІ «Галургія». Фонди. Комплексные исходные данные для рабочего проектирования реконструкции предприятия на выпуск бесхлорных калийных удобрений. – Калуш, 1989. – 290 арк.

14. Переработка природних солей и рассолов. Справочник. Под ред. И. Д. Соколова. – Ленинград: Химия, 1985. – 209 с.

15. ДП «НДІ «Галургія». Фонди. Технологический регламент производства калимагнезии, пищевой соли, каинитового щелока и очищенного сульфата калия на опытно-промышленной фабрике. – Калуш, 1976. – 78 арк.

16. Самборська М. І. Одержання безхлоридного калійного добрива сульфатною конверсією калійно-магнієвих руд / М. Самборська. – Івано-Франківськ, 2016. – 175 с.

17. ДП «НДІ «Галургія». Фонди. Пуск и наладка производства сульфата калия, поваренной соли, бишофита, карналлита на фабрике КХМК. – Калуш, 1968. – 137 арк.

Ivan Kostiv
Kalush

Galurgy of Kalush District: science and practice

Abstract. *The article considers the effect of potassium on plants and the human body, the process of potassium purification of crop products*

from radioactive cesium; scientific research on the extraction and processing of salt deposits in the Kalush District; the activity of Kalush mining and ore facilities and industrial complexes for the production of sulphate potassium-magnesium fertilizers was analyzed; the role of leaders and leading specialists who have left their mark on the history of haul science and practice; ecological problems are covered; the prospects of resumption of potash fertilizer production in Kalush District are outlined.

Key words: *galurgy, potash ores, reserves, mining, processing, potash fertilizers, effects on plants and humans, sylvinite, kainite, lead specialists.*

Ювілейні вітання

УДК 94+908]-051(477/86)

Іван Тимів
м. Калуш

Життєвий шлях історика-краєзнавця Олега Малярчука: професійна та громадська праця *(до 55-ліття від дня народження та 30-річчя науково-краєзнавчої діяльності)*

Олег Михайлович Малярчук – доктор історичних наук, професор кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, член правління Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, ради Івано-Франківського обласного об’єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, Наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові, спеціалізованої вченої ради Д 20.051.05 ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Народився 2 червня 1966 р. у смт Отиня (Отинія) Коломийського району Івано-Франківської області в родині Михайла Миколайовича та Ірини Йосипівни Малярчук.

Зі шкільних років захоплювався історією та краєзнавством. Перші спроби пера – записи спогадів бабусі Юлії про лихоліття Першої світової війни. У дитячій уяві закарбувалися безчинства царської солдатні – донських козаків, котрі грабували місцеве населення. З відступом москалі підпалили склади з про-

дуктами на залізничній станції в Отинії та облили все нафтою. Простий люд ще довго варив крупи та випікав хліб з муки, від яких тхнуло гасом і сажею. Не кращими себе показали й мадярські солдати австрійського цісаря.

З дитинства зачитувався історичними романами. На все життя запам'яталися твори Володимира Малика – «Посол Урусшайтана», «Фірман султана», «Чорний вершник», «Шовковий шнурок», Зінаїди Тулуб «Людолови», Івана Ле «Наливайко», Натана Рибака «Переяславська рада». У романтичній дитячій уяві особливе місце посіла книжна Теодора Микитина «Полковник Семен Височан», адже столицею Хмельницького Галицької землі став восени 1648 р. замок в Отинії. Це головним чином і вплинуло на вибір майбутнього фаху. З однолітками захоплювався збором набоїв і різноманітного військового спорядження, яким густо були вкриті колгоспні поля та рівчаки внаслідок боїв Першої та Другої світових війн. З братом Василем здійснювали перші подорожі «на роверах» сусідніми районами області, аж до Дністра. Особливою увагою користувався Пнівський замок біля Надвірної – 20 км польовими дорогами. 31липня – 2 серпня 1982 р. похід з класним керівником вчителем географії Боднарчуком Олексою Федоровичем в Карпати за маршрутом Надвірна – Ворохта – г. Говерла – Верховина – Косів. З літа в літо пас корову, допомагав батькам працювати на городах, ловив рибу і раків, ходив в ліс по гриби і малину, працював з братом Василем в колгоспі ім. Жданова на сінажі та скиртуванні.

У 1983 р. з золотою медаллю закінчив Отинянську середню школу. Тоді ж вступив до Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В. Стефаника на престижний історичний факультет (ректор Устенко Олександр Андрійович, 1лютого 2001 р. прийме на посаду викладача філософії в Калуський НКЦ ТАНГ). Разом з однокурсниками від 25 до 29 січня 1984 р.

подорожував Білорусією (Барановичі – Мінськ – Хатинь – Брест).

Навчання у вузі перервала строкова військова служба, яку проходив у ракетних військах стратегічного (космічного) призначення у м. Мирному Архангельської області Російська Федерація (1 липня 1984 р. – 23 травня 1986 р.). Залізницею «на північ» – вразила велика кількість занедбаних вартових веж сталінських таборів та діючих колоній. Під час служби у Збройних силах СРСР в/ч 13973 – (м. Мирний – 13) (карантин – в/ч 14003, м. Мирний – 14) мав змогу чотири рази побувати у столиці СРСР – Москві, а також ознайомитися із суворою природою Півночі (50 градусні морози). З перших днів служби в армії почув зневажливе – «бандеровец», «бандьора». Замполіт запитував: «Чи не будеш з ножем кидатися на червону зірку?». Запам'ятався видною статурою космонавт № 2 – Герман Степанович Тітов (дублер Юрія Гагаріна), який часто був інспектором від центру під час запуску космічних ракет. Як механік блоку «І» перше бойове хрещення отримав 27 липня 1984 р. Брав участь у підготовці і запуску космічних ракет – 6 серпня, 16 серпня, 22 серпня, 13–14 грудня 1984 р.; 1 березня, 16 квітня, 19 квітня, 21 червня, 9 листопада 1985 р.; 18 квітня 1986 р. У центральній пресі та по телебаченню повідомлялося про запуск в СРСР чергових штучних супутників Землі під загальною назвою «Космос-1645», «Космос-1647», «Космос-1667» і т. д. Наступні «спроби пера» – «Боевой лист» 3 групи 33 команди перше відділення механіків двигуна блока «І», який неодноразово займав призові місця в групі. У червні 1985 р. мав нагоду побувати у містах Ярославль, Вологда, Ленінград («можайці» – військовому училищі). 13 червня прибув у в/ч 67636 с. Каменка Виборгського району Ленінградської області, де відбувався набір солдатів Збройних Сил СРСР у військові училища з Архангельського військового округу.

Після закінчення служби в армії – «689 днів у чоботах», продовжив навчання в Івано-Франківському педінституті (ректор – Кононенко Віталій Іванович). Цього ж літа 1986 р. працював у студентському будівельному загоні у м. Івано-Франківську (ДРСУ – 6) по вул. Радянській. За мостом на Тисменицю споруджували автостоянку. З 3 вересня по 5 жовтня 1986 р. у складі сільськогосподарського студентського загону збирали виноград, споруджували виноградник в радгоспі «Пам'ять комунарів» Жовтневого району Миколаївської області. Проживали в степу в гуртожитках неподалік сіл Гороховка і Погорєловка. Після закінчення другого курсу – комсомольський студентських будзагін. З 7 липня по 24 серпня 1987 р. м. Снятин племптахрадгосп «Репродуктор» – загін безкорисливої праці «Юність». Зароблені загоном (24 бійці) гроші – 5375 крб. перевели на школу-інтернат № 1 м. Івано-Франківськ.

П'ятий семестр провів на будівництві нового дев'яти поверхового інститутського корпусу на вул. Пушкіна (вул. Чорновола, 1). За роботу у будзагонах нагороджений грамотами, проживанням у профілакторії, туристичною поїздкою в столицю Москву (31 січня – 6 лютого 1988 р.). Проживали в готелі «Измайлово», екскурсії по соборах Кремля, мавзолей Леніна. Студентом III курсу брав участь у звітно-науковій конференції інституту за 1987 р., розпочинав пленарне засідання науковою роботою «Міжнародне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції». Так, у вільний час подорожував по замках Галичини: Пнівський (5 травня), Олеський та Підгорецький (7 травня), Манявський скит (8 травня), Раковецький та Чернелицький замки (16 травня).

З 29 травня по 8 липня 1988 р. піонервожатий у таборі «Карпати» м. Долина. Однокурсники-друзі Альберт Аскальський (виїде в 1989 р. в Ізраїль) вожатий загону піонерки з

Калуша Оксани Когут (майбутньої дружини), а Ігор Чиж (виїде в 1996 р. в США) – старший вожатий.

IV курс розпочинався з сільськогосподарських робіт на Півдні України. Вересень – робота у радгоспі «40 лет Октября» с. Баратовка Снігірьовського району Миколаївської області. Тоді йому трапилась нагода побачити Одесу і Херсон, поплавати на моторовому човні «Колхида» по Чорному морю. З 29 грудня 1988 р. по 10 січня 1989 р. старший піонервожатий у таборі «Дружба» м. Долина. Одночасно з навчання «на стипендію – 42 крб.» активний студентський відпочинок: Осмолода (18–19 лютого), Чернівці (22 лютого), Ворохта (4–5 березня, 8–9 квітня), Почаївська лавра і замкова гора у Кременці (16 квітня), табірний збір у «Прикарпатських зорях» у с.Слобода (26–28 квітня) та ін.

З 1 червня по 14 липня 1989 р. піонервожатий у таборі «Карпати» у с. Микуличин біля Яремчі. З 4–15 серпня на відпочиноку на березі Чорного моря на базі «Прикарпатський лісник» у Кароліно-Бугаз. Екскурсії у Білгород-Дністровський фортеця Ак-Керман, Одесу, Кишинів.

19 грудня 1987 р. Олег Малярчук, як студент-історик четвертого курсу стаціонарної форми навчання в педінституті імені Василя Стефаника з товаришем Ігорем Чижем побували в актовому залі на концерті львівських бардів. У щоденнику зберігся відповідний запис: «Попав з Ігорем в інститут на половину концерту львівських бардів, особливо запам’ятався виступ Андрія Панчишина, його пісні – «Свято злодія», «Слимачок», «Брехунець», «Спід», «Відео»...». По-суті, це була перша політична акція майбутнього Івано-Франківського обласного культурно-наукового товариства «Рух», організована Маркіяном Чучуком, де він і познайомився з Ярославом Шевчуком, якого на концерт привів Зіновій Дума. Про цей епізод йдеться у рукописі книги

«Нарис історії Івано-Франківського культурно-наукового товариства «Рух».

V курс навчання – почав цікавитися політикою – самвидавом, акціями протестів, мітингами. Так, 21 січня 1990 р. в неділю здали державний екзамен з «наукового комунізму» – і на «живий» ланцюг Соборності, присвячений Дню Соборності України.

Після закінчення інституту у серпні 1990 р. розпочав трудову діяльність із посади вихователя групи продовженого дня середньої школи № 5 м. Калуш. Нова демократична влада, обрана 4 березня в Калуші в особі керівника міського управління народної освіти Анатолія Неділенка «позбавила направлення на посаду вчителя історії СШ № 10». За заявою «у відпустці по догляду за дитиною» (старшим сином – Романом), одночасно викладав предмети «історія релігії», «екологія». Зразу ж у вир суспільно-політичного життя краю. Восени вступив у Калуське товариство української мови імені Т. Шевченка «Відродження» на чолі з Василем Івасюком. Читав публічні лекції з історії України перед громадськістю Калуша, брав участь у агітаційних поїздках Україною, брав участь у спорудженні першого пам'ятника Степану Бандері в Старому Угринові (відкритий 14 жовтня 1990 р.). Учасник II Всеукраїнського з'їзду історико-просвітницького товариства «Меморіал» (Івано-Франківськ, 13 квітня 1991 р.); Великого Збору колишніх вояків ОУН і УПА (Львів, 27 квітня 1991 р.); святкування 100-річчя від дня народження Євгена Коновальця в с. Зашків Нестерівського району Львівської області (14 червня 1991 р.); урочистого відкриття пам'ятника на честь 340-річчя битви під Берестечком (16 червня 1991 р.). З 6 травня 1991 р. – член Калуської міськрайонної організації Української республіканської партії Івано-Франківської області (очолюваною Мирославом Данилюком), ведучий місцевої радіогазети «За незалежність». Свою політичну позицію від-

стоював у місцевій пресі: «Що відповімо на страшнім Суді?» («Дзвони Підгір'я» за 3 листопада 1990 р. № 47; «Комуністи-вчителі стурбовані, бо сіяти розумне, добре, вічне стало важче» («Дзвони Підгір'я» за 12 квітня 1991 р. № 57; «Соколята розправляють крила» – «Галичина» (газета Рад народних депутатів Івано-Франківської області) за 1 жовтня 1991 р. № 139.

Разом із Лідою Ружицькою був засновником дитячої спілки «Соколята» м. Калуша. Газета Калуської міської та районної Рад народних депутатів «Дзвони Підгір'я» за 20 липня 1991 р. зазначала: «Свою першу поїздку по маршруту «Калуш – Стрий, Дрогобич, село Івана Франка» здійснили члени дитячої спілки «Соколята», яку очолює вчитель історії Олег Малярчук. А утворилася вона 19 червня цього року і об'єднала хлопчиків та дівчаток віком від 6 до 15 років. Мета її – прищеплювати дітям любов до свого краю і культурної спадщини. Створені два курені: ім. Олекси Довбуша та ім. Петра Конашевича-Сагайдачного. З лекціями перед дітьми виступлять кращі вчителі-історики, мандрівники-туристи, етнографи, духовенство, спеціалісти з іноземних мов. На добрі справи дітей благословив декан УГКЦ отець Михаїл Бігун».

19 серпня 1991 р. о 9 год. мав вийти виступ у радіогазеті «За незалежність» – «Проблеми міграції і еміграції на Україні», натомість прозвучало повідомлення про створення ГКЧП у Москві.

2 вересня 1991 р. в порядку переводу призначений учителем історії СШ № 3 (7 уроків, директор Левицький С. Є.) і СШ № 10 (5 уроків, директор Олійник В. П.).

Історик Олег Малярчук свою першу краєзнавчу публікацію присвятив учаснику війни за українську державність часів Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) – Михайлу Сеніву. Стаття – «За Україну, за її волю!» (спомини січового стрільця Михайла Сеніва, який народився 23 жовтня 1901 р. в

селі Перекоси колишнього Калуського повіту, записані Олегом Малярчуком в липні 1991 року) «Дзвони Підгір'я» за 22 січня 1992 р. № 11.

18 лютого 1992 р. стаття в «Дзвонах Підгір'я» «Присягаю і прошу в Бога благословення»: «Так завершували клятву на вірність Україні 43 дітей-«соколят» минулої неділі в Народному домі. Цих дітей, зодягнутих в костюми голубого кольору, вже не раз бачили калушани на різних, здебільшого святкових, заходах міста. То – гурт «Соколята». Його створено в Калуші недавно – в червні минулого року. Нині ним опікується вчитель СШ № 5 (*неточність – СШ № 3 і СШ 10 – Авт.*) Олег Малярчук.

Отже, в неділю, «Соколята» постали перед батьками та рідними в Народному домі, аби заприсягнути на вірність Україні. Священник греко-католицької церкви святого Архистратига Михаїла о. Юрій поблагословив їх на добру дорогу, освятив їх прапори. Потім кожна дитина під супровід національного Гімну урочисто вчитувалась в рядки тексту-клятви й щиро цілувала освячене синьо-жовте знамено. Віриться, що це незабутня подія залишить добрий слід в дитячих душах. «Соколята» надовго запам'ятають щирі напутні слова, які сказали їм в той день у Народному домі п. Ольга Руда, Ірина Сохацька, голова міськрайонної філії УРП Мирослав Данилюк. Тепло вітали своїх друзів з цією подією і представники місцевого «Пласту».

22–28 липня 1992 р. міжнародний 20-й лемківський фестиваль «Ватра-92» в Ждині Польща. Маршрут: Перемишль – Жешув – Ясло – с. Святкова – Ждиня – Новий Сонч – Тарнув – Жешув – Перемишль.

1–2 серпня 1992 р. екскурсія «Соколят» (23 дітей і 13 дорослих) маршрутом Хотинський і Кам'янець-Подільський замки.

Серпень 1993 р. – Олег Малярчук виховник четвертого рою «Соколи» міжнародного табору Спілки Української Молоді

у с. Шестовиця. Газета «Дзвони Підгір'я» за 7 вересня 1993 р. стаття «Честь України – готов боронити!»: «З 8 по 21 серпня цього року п'ятнадцять юнаків і дівчат з Калуша проходили вишкіл в таборі СУМ «Деснянські хвилі», що на Чернігівщині. Вони входили в рої «Соколи», «Червона рута», «Лісові мавки»... Лісова галявина або пологий берег Десни служили за аудиторію, де черпали свої знання з історії, краєзнавства, медицини. Поряд з юнацтвом чи на купанні в річці, чи на спортивних іграх, чи на вечірніх гутірках були отець Мірчук (США), отець Августин Діткун (Бразилія), семінаристи Вищої Львівської Духовної Семінарії, гості з діаспори (Віра Гайдамака, Марія П'ятка – *Авт.*)».

1 вересня 1993 р. звільнений з посади учителя історії школи I–III ступенів № 3 в порядку переводу на посаду заступника директора з виховної роботи школи I–III ступенів № 2 (директор Томащук Г. С.) і вчителя історії 13 годин.

9 вересня 1993 р. вступ у СУМ м. Калуш, а 18–19 вересня семінар виховників СУМ у Києві.

Газета «Дзвони Підгір'я» за 1 березня 1994 р. стаття «...І навіть вчителі вчаться»: «У загальноосвітній школі I–III ступенів № 3 обласний інститут післядипломної підготовки педагогічних працівників провів відкриту педагогічну практику для слухачів курсів класних керівників, а також міський семінар для заступників директорів з виховної роботи. Гості п. Ростислав Микитюк, референт по роботі з молоддю при міськвиконкомі, засновник і керівник Пласту, гуртка «Рись», який працює при третій школі, п. Олег Малярчук, виховник СУМ м. Калуша, поділилися досвідом роботи з молоддю, розповіли про цікаві подорожі та поїздки, здійснені пластунами та сумівцями, про проблеми, які стоять перед юнню».

Газета «Дзвони Підгір'я» за 11 січня 1995 р. стаття «Гартуйсь, честь України готов боронити», – так при зустрічі вітається гурт Спілки української молоді м. Калуша...: «А в цих сло-

вах увесь зміст його роботи. На добровільних засадах працюють з сумівцями молоді інженери, педагоги Петро Кузів, Володимир Климентій, Олег Малярчук, Роман Рожик та інші».

Газета «Дзвони Підгір'я» за 7 березня січня 1995 р. стаття «Більшого щастя нема для нас, як Україні служити»: «Учасник обласного семінару директорів позашкільних установ та методистів з питань виховної роботи відділів освіти у центрі художньої творчості учнівської молоді (ЦХТУМ) побували на показовому занятті рою «Червона калина добровільної дитячої спілки «Соколята», п'ятирічний ювілей якої відзначатиметься в цьому році. На заняття рою прибули запрошені гості, члени опікунської ради спілки п. Олег Малярчук та п. Марія Волочанська, колишні соколята, а тепер сумівці Назар Злепко та Тарас Передерко».

***

З лютого 2001 р. викладач Калуського навчально-консультаційного центру (НКЦ) Тернопільської академії народного господарства (ТАНГ). З вересня 2004 р. старший викладач кафедри загальноекономічних та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту (ІФІМ) цієї академії, яку 2005 р. перейменовано у Тернопільський економічний університет (ТЕУ). У листопаді 2004 р. на Помаранчевому Майдані у Києві.

12 квітня 2005 р. в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України захистив кандидатську дисертацію на тему: «Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України) за спеціальністю – «історія України» (науковий керівник – доктор історичних наук, професор Микола Литвин). У стінах цієї провідної установи західного регіону України мав змогу зануритися у наукове життя, познайомитися і неодноразово зустрічатися з академіком Ярославом Ісаєвичем, Іваном Патером, Петром Шкраб'юком, Юрієм

Сливкою, Ігорем Соляром, Олександром Луцьким, Володимиром Бараном. Окрема сторінка – співпраця з Олександром Лисенком – заввідділом історії України періоду Другої світової війни Інститут історії України НАН України.

З березня 2006 р. до 2 червня 2010 р. доцент кафедри загальноекономічних та гуманітарних дисциплін ІФІМ Тернопільського національного економічного університету (ТНЕУ). У квітні 2007 р. отримав вчене звання доцента.

Тривалий час активно займався археографічною діяльність у центральних і обласних архівах України. Цьому сприяла співпраця з Ігорем Пилипівим, Миколою Литвином, Володимиром Бараном, Андрієм Клішем, Русланом Делятинським, Андрієм Корольком, Олегом Єгрешієм, Ігорем Райківським, Богданом Яневичем, Іваном Тимівим, Олексієм Оніщуком, Ігорем Ільницьким, Олегом Відливаним, Олександрою Малендевич, Оксаною Тебешевською, Дарією Ониськів (Мельник), Лесею Кирилович, Ольгою Кецмур, Людмилою Андрійчук.

***

З жовтня 2014 р. у Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу (ІФНТУНГ).

21 червня 2016 р. в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України захистив докторську дисертацію на тему: «Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991)» за спеціальністю – «історія України» (науковий консультант – директор Микола Литвин). З жовтня 2014 р. професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності, а з серпня 2020 р. – професор кафедри філології та перекладу ІФНТУНГ.

Олег Михайлович автор понад двох сотень праць наукового, методичного, публіцистичного спрямування та десятка монографій. І справа не лише в кількості чи друкованих арку-

шах, а в позиціонуванні цієї творчої спадщини в історичній науці загалом та краєзнавстві, зокрема. Проходив наукове стажування в навчальних закладах Польщі та Словаччини –13 червня 2016 р. знайомство з Миколою Мушинкою у Пряшеві. Учасник численних регіональних, всеукраїнських і міжнародних науково-прак-тичних конференцій. Один із ініціаторів і членів редколегій науково-краєзнавчих збірників «Світич» (2012 р.), «Нам пора для України жить» (2017 р.), «Калуські історичні студії» (2017–2021 рр., т. 1–5). Нові обрії краєзнавчих досліджень відкрила тематика, пов'язана з Франковою родиною – Оксаною Омелянівною Франко і Андрієм Дмитровичем Франком.

Невід'ємною складовою наукової роботи історика й краєзнавця О. Малярчука є ***калушезнавство як напрям історичного краєзнавства, спрямований на знайомство широкого загалу з неповторним колоритом історико-культурної спадщини міста, його відомими постатями та пам'ятками природи. Це популяризація духовних скарбів і туристичного потенціалу краю в нерозривному зв'язку з минулим України та Європи.*** До речі, саме Олегу Михайловичу й належить запровадження цього терміну в науковий обіг, його змістове наповнення та популяризація. *Ініціатор та учасник проведення з істориком-краєзнавцем Іваном Тимівим археологічної експедиції державним підприємством «Археологічна спадщина Прикарпаття» НАН України влітку 2015 р. у старій частині Калуша (вул. Грушевського, 4).*

Дослідженню минулого Калуша присвячені його краєзнавчі публікації в місцевій періодиці, збірнику наукових статей, документів і матеріалів «Калуські історичні студії», редакторами якого є Олег Малярчук та Іван Тимів. Особливість творчої натури Олега Михайловича – вміння працювати не лише індивідуально, а й командно. Вагомою рисою є розуміння своєї ролі й вміння організувати різних за уподо-баннями особистостей. За підтримки працівників «Музейно-виставкового центру Калу-

ської міської ради» на чолі з Уляною Паньо, згодом Артуром Єфремовим музей став справжнім центром краєзнавчих досліджень Калущини. Характерною рисою особистості Олега Малярчука є оптимізм, ініціативність і творча активність.

Творчим здобуткам вченого сприяє родинне оточення – дружина, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філології та перекладу ІФНТУНГ, депутат Івано-Франківської обласної Ради 8 скликання Оксана Володимирівна Когут (випускниця Прикарпатського університету 1996 р.), незмінний літературний редактор книг і часописів. Молодший син Володимир – студент другого курсу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, спеціальність – філологія та переклад.

В одній із розмов Олег Михайлович підсумовував:

«У житті прийшлося пройти через колгоспні поля, а потім про них писати, військові казарми, студентські гуртожитки, інститутські коридори та бібліотеки, вчителювання у середній школі (дев'ять років), заробітки «на чехах» (Прага), у Польщі, Ізраїлі та Палестинській автономії, все життя будуватися. У вищій школі – викладачем, старшим викладачем, доцентом, професором. Бував, і не раз, у безмежній Росії, Білорусії, Литві, Молдавії, Румунії, Болгарії, Угорщині, Словаччині, Австрії, Німеччині, Люксембурзі, Франції, Італії, Португалії, Іспанії, Туреччині. Об'їздив автомобілем «вздовж і впоперек» Балкани: Словенію, Хорватію, Сербію, Македонію, Чорногорію, Боснію і Герцеговину, Грецію, Албанію. Жили в Криму. На цих дорогах мав чимало пригод. Спотикався, помилявся, був на грані життя і смерті, але треба було вистояти».

За високий професіоналізм у роботі, значний особистий внесок у розвиток науки і освіти Прикарпаття нагороджений грамотою управління освіти і науки Івано-Франківської обласної державної адміністрації, грамотою Івано-Франківської обласної державної адміністрації та Івано-Франківської обласної ради.

Література

Андрійчук Л. І. Краєзнавчий календар Калущини / Людмила Андрійчук // Вісті Калущини. – 2021, 15 січ. – № 2. – С. 5.

Довідник членів Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України. – Івано-Франківськ, 2019. – С. 25.

Крижанівський Є. І. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу / Євстахій Крижанівський. – Київ, 2017. – С. 197.

Олег Малярчук // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 19: «Малиш-Медицина» / Редкол.: І. М. Дзюба, М. Г. Железняк та ін.; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Наукове товариствво імені Шевченка. – Київ, 2018. – С. 69.

УДК 908-051(477. 86)

Олег Малярчук
м. Калуш

Ентузіаст і невтомний подвижник – краєзнавець Богдан Яневич *(до 60-річчя з дня народження)*

Доля розпорядилася таким чином, що перш, ніж познайомитися з Богданом у Калуші, я був сусідом (через три хати) з його бабусею Петрунею Яневич в Отині (тепер – Отинії) Коломийського району. На «ставах» разом пасли корови і вона мене познайомила з міжвоєнним видавництвом «Місіонаря» отців василіян із Жовкви та різноманітною, як на той час казали – «буржуазно-націоналістичною літературою». Наприкінці 1970-х років вивчив напам'ять «Ще не вмерла Україна». У неї був невеличкий родинний архів: документ про службу батька в австрійській армії у 1870-х роках, розпізнавчі картки часів німецької окупації й т. д.

Богдан народився 31 серпня 1961 р. в с. Угорники Коломийського району Івано-Франківської області. Закінчивши в 1976 р. 8 класів Отинянської середньої школи, через скрутне матеріальне становище сім'ї, вступив до Отинянського СПТУ яке успішно закінчив у 1979 р. Строкову армійську службу проходив з 1980 до 1982 р. у м. Тбілісі. 1986 року закінчив Калуське культурно-освітнє училище з відзнакою.

У 1987–1996 рр. працював у закладах культури та освіти Калущини: інструктором-методистом, художнім керівником, ви-

кладачем музичних студій, вчителем керівником хорових колективів та гуртків.

У 1996–2006 рр. – директор Історико-меморіального музею Степана Бандери в с. Старий Угринів. У 2002 р. музей отримав статус Науково-дослідного та освітньо-виховного центру Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. З 2007 р. активний член Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, а також ВУТ «Просвіта» та осередку «Бойківщина». У 2007–2008 рр. – старший науковий працівник Івано-Франківського краєзнавчого музею. У 2008 – 2009 рр. – старший науковий працівник Історико-меморіального музею Степана Бандери МВЗПК. З 2009 р. голова калуської міськрайонної організації Історико-просвітницького товариства «Меморіал» та організатор циклу виставок про національно-визвольний рух Калущини в приміщенні калуського «Меморіалу». З 2010 р. старший науковий співробітник Музейно-виставкового центру в м. Калуші; організатор гуртка «Дослідження національно-визвольного руху» при калуському Центрі науково-технічної творчості». Це скупі рядки біографії.

Більш детально творчу особистість Богдана Яневича хотілося б розкрити на прикладі створення й діяльності меморіального музею «Калуська в'язниця», якому він присвятив чимало років своєї громадської і просвітницької праці. Мені на той час, у черговий раз безробітному, прийшлося з ним тісно співпрацювати на ниві краєзнавства в Калуші. Про це частково йдеться у колективній статті «Утворення і діяльність меморіального музею «Калуська в'язниця»: «Збір матеріалів про український національно-визвольний рух на теренах Калущини розпочало історико-просвітницьке товариство «Меморіал». На його базі розгорнули свою роботу учнівські гуртки й спільно з місцевими активістами сформували ідею створення експозиції музею в приміщенні колишньої в'язниці. Ця робота поповнила краєзнав-

чі дослідження гуртка «Юних музеєзнавців» на чолі з Богданом Яневичем, головою Калуського осередку товариства «Меморіал». Дослідникам вдалося розшукати і записати свідчення репресованих осіб, котрі зазнали тортур та принижень від каральних органів у стінах Калуської в'язниці. У документах, виявлених (Богданом – *О. М.*) в Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО), знайдено схеми розташування приміщень польського повітового суду і тюрми в Калуші.

Ініціатори за підтримки Координаційної ради політичних партій та громадських організацій демократичного спрямування звернулися до Калуської міської Ради з клопотанням щодо прийняття рішення «Про створення в колишній в'язниці музею окупаційних режимів» та юридичного надання цьому приміщенню музейного статусу. Через кілька місяців було підготовлено програму створення Калуського музею визвольного руху, згідно з якою в міському бюджеті на 2011 р. було передбачено фінансування на ремонт приміщення. Проте необхідні кошти через різноманітні обставини не були виділені.

11 грудня 2012 р. постійна комісія Калуської міської Ради з питань гуманітарної роботи розглянула пропозиції товариства «Меморіал» і дала рекомендації міському управлінню культури підготувати проект рішення «Про створення Калуського музею національно-визвольного руху», який мав бути розглянутий на черговій сесії. Можливості втілення ідеї створення музею вивчала ініціативна група, місцеві краєзнавці, історики, художники-дизайнери, архітектори, будівельники, громадські активісти і спеціалісти органів влади. Калуське товариство «Меморіал» зберегло журнали із записами про здійснення розкопок, перезахоронень закатованих та заходів вшанування пам'яті репресованих на території міста і району, у яких детально зафіксовано події впродовж 1991–1997 рр. Також зібрано кілька папок зі спогадами та свідченнями людей, сім'ї яких постраждали від дій ра-

дянських репресивних органів. Підготовлено для передачі музею велику кількість анкет репресованих та їхні заяви про реабілітацію.

У 2012 р. дослідники узгодили структуру експозиції, визначили тематику її розділів, розпочали підбирати експонати, збирати спогади, досліджувати архівні документи, формувати тексти та анотації. Громадськість сформулювала пропозиції щодо відновлення й оформлення фасадів та інтер'єрів будівлі. Завдяки подальшому збору та опрацюванню свідчень репресованих та їхніх родичів і очевидців, вдалося встановити функціональне призначення усіх кімнат колишньої в'язниці, їх облаштування, порядок та правила утримування в'язнів. На базі гуртка «Історичне краєзнавство» при Центрі науково-технічної творчості учнівської молоді (ЦНТТУМ) написано наукові дослідження про етапи створення музею у Калуській в'язниці. Їх автори – учні Калуської гімназії Богдан Михайлюк та Богдан Буняк – у 2013 р. й 2015 р. відзначені нагородами обласного конкурсу Малої Академії Наук. Науковим керівником робіт був Богдан Яневич, рецензентом – Олег Малярчук.

Калуське відділення товариства «Меморіал» і представники міської влади домовилися про поетапне створення музею та підготовку проекту відповідного рішення сесії Калуської міської ради. Ініціативна група, місцеві краєзнавці, художники-дизайнери, громадські активісти, спеціалісти органів влади узгодили план дій щодо створення музею: планування структури експозиції та тематики її розділів; здійснення пошуку та підбору експонатів, записування спогадів, дослідження архівних документів; виконання робіт з відновлення й оформлення фасадів та інтер'єрів будівлі. Спільними зусиллями узгоджено формулювання повної назви новостворюваного музею, яку треба було зафіксувати в установчій документації.

6 червня 2013 р. на сесії Калуської міської Ради депутати прийняли довгоочікуване рішення «Про створення Меморіального музею визвольного руху «Калуська в'язниця» в структурі Музейно-виставкового центру». Перший етап – створення умов для вивчення і збереження документальних та речових матеріалів, що засвідчують висвітлення подій визвольної боротьби з окупантами, проведення просвітницької діяльності серед учнівської та студентської молоді, інших верств населення – було успішно пройдено. Незабаром було зареєстровано установчу документацію та надано для потреб музею в оренду підвальні приміщення ЦНТТУМ.

У другому півріччі 2013 р. Калуська міська Рада почала виплачувати зарплату штатному науковому співробітникові, який комплектував матеріали для створення експозиції та вирішував питання ремонту й реконструкції інтер'єрів музейних залів. Протягом 2014 р. (пам'ятного Революцією гідності та початком протистояння російській агресії на Сході України) неможливо було віднайти кошти на створення музею. Роботу було переорієнтовано на проведення краєзнавчих заходів, презентацію різноманітних виставок і архівних досліджень, відзначення пам'ятних дат національно-визвольної тематики. Так, 4 листопада 2013 р. відбулася регіональна наукова конференція «Репресії тоталітарних окупаційних режимів на теренах Калущини у XX ст.», приурочена пам'яті учнів Калуської торговельної школи, підозрюваних у зв'язках з ОУН (70-і роковини розстрілу). У листопаді-грудні того ж року організовано та проведено круглий стіл, приурочений прийняттю Декларації про державний суверенітет України та Акту проголошення незалежності України. У першій половині 2014 р. у ДАІФО віднайдено велику кількість документів, пов'язаних з визвольним рухом і Калуською в'язницею, організовано й проведено презентації та круглі столи про події Першої та Другої світових війн, українсько-польського конфлік-

ту 1918–1919 рр. на теренах Калущини. У червні організовано та проведено круглий стіл «Історичні реалії подій 30 червня 1941 р. та сьогодення». З метою створення туристичних маршрутів по місцях подій визвольної боротьби на теренах Калущини, здійснено краєзнавчу експедицію в Чорний Ліс. 29 жовтня 2014 р. організовано та проведено круглий стіл, приурочений 25-річчю розкопок сталінських репресій в Дем'яновому Лазу, де обговорено результати та плани розкопок на Калущині. 18 і 30 жовтня взято участь у обласній і Всеукраїнській конференціях, приурочених 25-річчю розкопок у Дем'яновому Лазу. 4 листопада у Пійлівському лісі розпочато обстеження місць захоронення жертв репресій окупаційних режимів з приводу підготовки до розкопок й увіковічнення пам'яті загиблих та облаштування туристичних маршрутів. Одночасно проведено збір свідчень і уточнення відомостей про німецькі й радянські репресії на теренах Калущини з метою підготовки до видання збірки матеріалів. Ці події частково висвітлено у місцевій пресі.

У 2015 р. діяльність музею почала налагоджуватись: розпочато часткове облаштування приміщень, за участю наукового співробітника музею Івана Тиміва обладнано тимчасову експозицію, на переданих Краєзнавчим музеєм Калущини вітринах, розпочато упорядкування музейних фондів й проведення заходів. Одночасно проведено регулярні науково-освітні заходи та екскурсії. В 2016 р. стан підвальних приміщень, наданих в оренду музею, почав різко погіршуватись через просочення ґрунтових вод, що завдало великих збитків експозиційним матеріалам, спричинених сирістю та грибком. Це негативно позначилося і на загальному стані споруди ЦНТТУМ. Влітку розпочато археологічні розкопки замкової криниці, а в кінці того ж року управління освіти погодилось передати для потреб музею всю будівлю і територію колишньої тюрми. Процес переоформлення документації та реорганізації господарської діяльності

тривав до весни 2017 р. Влітку розпочато капітальний ремонт та проектування й розробку постійної експозиції музею...» (Грабовецький В. В. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Другі Грабовецькі історичні читання» (З нагоди 90-річчя академіка Володимира Грабовецького) (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2018 р. Івано-Франківськ, 2019. – С. 142–145).

У 2015 р. Богдан Яневич розпочав розробку концепції Калуського меморіального комплексу репресованим борцям за незалежність України, а також здійснення археологічних досліджень калуського замку. Упродовж 1997–2015 рр. учасник і співорганізатор регіональних та всеукраїнських наукових конференцій, круглих столів, теле- і радіопередач. У 2016 р. розпочав співпрацю з Івано-Франківською філією Київського інституту археології щодо вивчення археологічних об’єктів Калущини. Розробляв та впроваджував екскурсійні маршрути «Калуш – старе місто», «Калуш – Чорний ліс: ТВ 22 і 23». У 2017 р. розробка та створення експозиції Меморіального музею «Калуська в’язниця» та будівництво криївок УПА в Чорному лісі та дослідження табору УПА, де було сформовано 5 чорноліських куренів. У 2018 р. брав участь у відкритті експозиції Меморіального музею «Калуська в’язниця» як ініціатор і основний виконавець створення.

Частиною творчої спадщини Богдана Яневича є ініційовані й зреалізовані ним перші краєзнавчі збірки про увіковічення пам’ятних місць і особистостей. Він автор численних краєзнавчих та наукових статей. У 1999 р. започаткував видання культурно-просвітнього краєзнавчого альманаху «Бандерівський край» (видано 10 номерів). Підготував та видав науково-популярний бюлетень «Вісник Історико-меморіального музею Степана Бандери» (2006), один із авторів книги «Степан Бандера та його родина» (2009). У 2012 р. організував і опублікував культурно-просвітницький краєзнавчий часопис Калущини «Світич»

Ч. 1. Світич на Бойківщині – узагальнювальний символ. Слово, яким називають не тільки те, що дає світло (свічку, світильник, світло), але й знання, оновлення, суспільні відкриття. Великий тлумачний словник сучасної української мови вказує, що діалектизм «світич» (як і «світоч»), крім вище-сказаного, може означати смолоскип, а водночас і те, що є джерелом істини, правди, волі, освіти (Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь, ВТФ «Перун». Київ, 2004, с. 1108–1109). Як справедливо сказано в передмові видання: «Незважаючи на масову деградацію в суспільстві, тотальне хамство і цинізм, втрату інтересу людей до книжки, все ж таки хочеться мати в нашому краї такий узагальнювальний часопис, на шпальтах якого можна було б прочитати найвагоміші публікації. Нам, просвітянам, належить продовжувати справу своїх славних попередників, тому ми триматимемо руку на пульсі життя й не залишимо поза увагою часопису визначні історичні події та явища». Богдан Яневич і як редактор (формально – Михайло Коломиєць), і як упорядник та відповідальний за випуск зробив значно більше можливого. У 2016 р. розпочав співпрацю з Івано-Франківською філією Київського інституту археології щодо вивчення археологічних об’єктів Калущини. У 2019 р. самотужки підготував наступний випуск «Світича». Розробляв та впроваджував екскурсійні маршрути «Калуш – старе місто», «Калуш – Чорний ліс: ТВ 22 і 23». У 2020 р. видав буклет «Бережниця – Старий Угринів».

Нагороджений грамотами: Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (14.10.2003 р.); Всеукраїнського Братства ОУН і УПА (14.10.2002 р.); Калуської районної Ради (14.10.2005 р.), товариства «Меморіал» (2015 р.), ОДА і ОР за розвиток туризму (2014 р.), премія ім. М. Підгірянки за просвітянську діяльність і створення музеїв (2016 р.), Калуської РДА (2016 р.), Калуської міської ради (2018 р.).

Д о д а т к и

Фотоматеріали

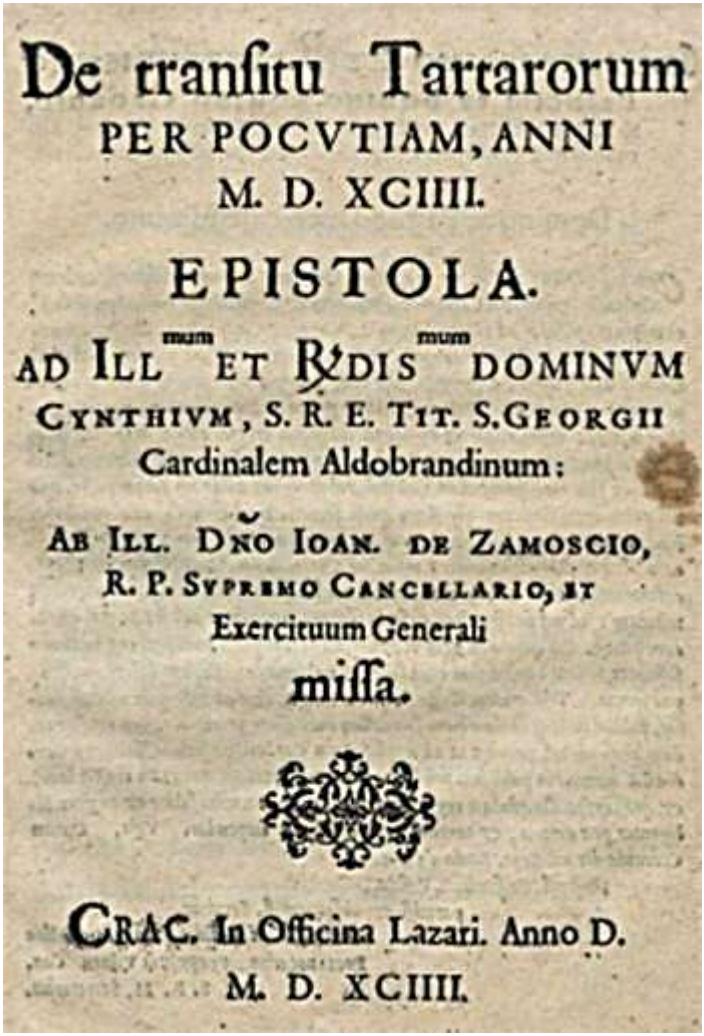
De transitu Tartarorum
PER POCVTIAM, ANNI
M. D. XCIIII.

EPISTOLA.

AD ILL^mum ET R^mDIS^mum DOMINVM
CYNTHIVM, S. R. E. TIT. S. GEORGII
Cardinalem Aldobrandinum:

AB ILL. DNO IOAN. DE ZAMOSCIO,
R. P. SVPREMO CANCELLARIO, ET
Exercituum Generali
missa.

CRAC. In Officina Lazari. Anno D.
M. D. XCIIII.

Фото 1. Титульна сторінка публікації листа гетьмана Яна Замойського з Замостя від 10 серпня 1594 р. до кардинала Георґа Альдобрандіні з описом події татарського нападу влітку 1594 р. Краків, 1594.

Фото 2. Худ. Юзеф Ришкевич Татарский авангард (49х59 см), 1909 р. Варшава, Національний музей.

Фото 3. Худ. Юзеф Брандт Сутичка козаків з татарами, 1890 р.

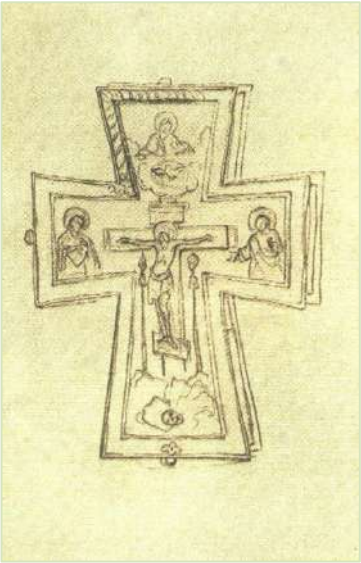

Фото 4.
Худ. Тарас Шевченко Енколпіон бронзовий натільний хрест), (28х19 см). Папір, олівець. 1846 р.

Фото 5.
Худ. Тарас Шевченко Потир (чаша) (20х19,2 см) із церкви с. Мохнатин, Папір, олівець. Чернігів, 1846 р.

Фото 6.
Худ. Тарас Шевченко Трапезна чаша Густинського монастиря (20х18,9 см). Папір, олівець.Чернігів, 1846 р.

Фото 7. Худ. Тарас Шевченко Мотрин монастир. Акварель.1845 р.

Фото 8. Худ. Тарас Шевченко Вознесенський собор в Переяславі. Акварель. 1845 р.

Фото 9. Худ. Тарас Шевченко Коло Седнева. Туш, сепія, акварель. 1846 р.

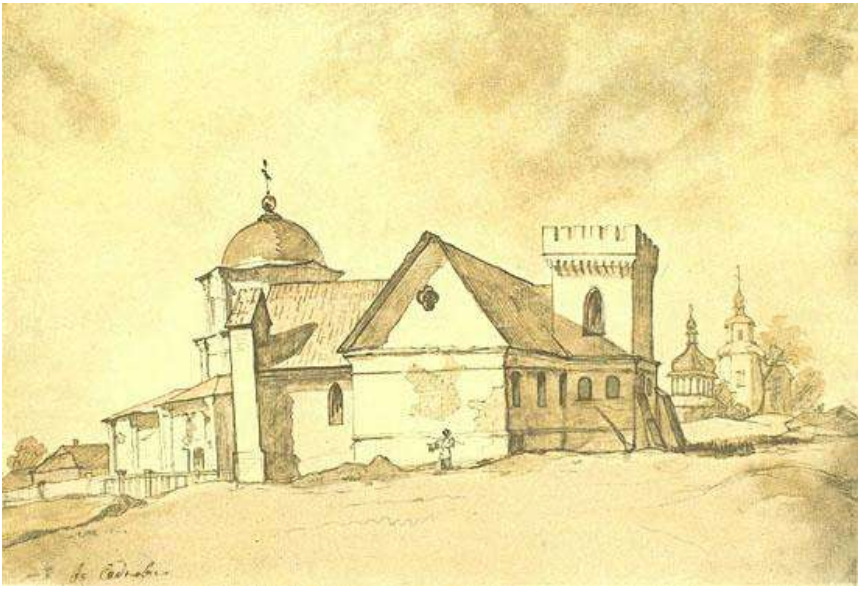

Фото 10. Худ. Тарас Шевченко В Седневі. Сепія. 1846 р.

Фото 11. Кавалерійський парад в передмісті Відня. У центрі цісар Франц-Йосиф I, за ним ад'ютант Костянтин Дидинський. Фото-репродукція геліогравюри кінця 60-х – початку 70-х XIX ст. Приватний архів Андрія та Оксани Франків. Публікується вперше.

Фото 12. Костянтин Дидинський під час виконання службових функцій ад'ютанта австрійського цісаря Франца-Йосифа I. Приватний архів Андрія та Оксани Франків.

Фото 13. Шпільгепи (замінники грошей. Сільня. Калуш, 1873 р.). Колекція Тараса Сондея.

Фото 14. Цісарсько-королівська сільня з ратушею. Калуш, 1905–1915 рр. Видавництво Е. Шреєра у Станіславові. Джерело: Калуш на давній поштівці та фотографії. Львів: Папуга, 2017. – С. 92.

Фото 15. Митрополит Андрей Шептицький у Калуші. 1927 р. Джерело: Краєзнавчий музей Калущини. – О. ф. 1.

Фото 16. Митрополит Андрей Шептицький у Калуші 1930 р. Джерело: Краєзнавчий музей Калущини. – Архів. – О. н. 27.

Фото 17. Вікентій Микласевич, суддя Калуського повітового суду. Джерело: Електронний архів М. Михайла Грушевського http://hrushevsky.nbuv.gov.ua/item/0009074.

Фото 18. Відбиток печатки Калуського магістрату 30 рр. XX ст. Приватна колекція.

Фото 19. Відбиток печатки Калуського городського суду 1942 р. Архівне фото.

Фото 20. «Союз Українок» у Калуші. 20–30 рр. XX ст.
Джерело: Краєзнавчий музей Калущини. Архів. – О. н. 12.

Фото 21. «Союз Українок» у Підгірках. 20–30 рр. XX ст.
2-ряд: 4-Сабіна Смольська, 5-(?) Ернстка.
Джерело: Музей-оселя родини Івана Франка. – О. ф. 438.

Фото 22. «Союз Українок» у с. Хотінь 1910–1920 рр.
Джерело: Краєзнавчий музей Калущини. – Д. ф. 273.

Фото 23. «Союз Українок» у с. Бережниця 20–30 рр. XX ст.
Джерело: Краєзнавчий музей родини Зайчикових
у с. Бережниця (Калущина). – О. ф. 5.

Фото 24.
Олексій Зеленюк
(24.04.1923 – 27.11.2004).
Лікар УПА («Пастер»).
Джерело: Меморіальний музей «Калуська в'язниця».
Фотодокументи.

Фото 25. Зліва направо Ярослав Мартинець («Берест»), Михайло Тимкович («Муха»), Василь Гулимчук («Комар).
Літо 1947 р.
Загинули в с. Завій 15.02.1948 р.
Джерело: КМК Ф. Архів О. н. 91.

Фото 26. Володимир Лівий («Йордан», («Митар») (3.02. 1919 – 6.12.1948). Референт СБ Карпатського проводу ОУН (1944–1948). Джерело: Меморіальний музей Степана Бандери у с. Старий Угринів. Електронний архів.

Фото 27. Дарія Цимбаліста (1924 – 6.02.1948), смт Войнилів (Калущина). Друкарка референтури СБ Карпатського проводу ОУН, дружина Володимиа Лівого. Джерело: Меморіальний музей Степана Бандери у с. Старий Угринів. Електронний архів.

Фото 28. Українські повстанці. Зліва направо третій Богдан Яцків (1919–1949) – субреферент (заступник референта) СБ ОУН Карпатського краю.

Фото 29. Ольга Гросберг-Наконечна (1923–1993). Референт жіночої сітки Калуського повітового проводу ОУН на псевдо («Степанівна») (1944). З весни 1945 р. – референт УЧХ Калуського надрайонного проводу ОУН з новим псевдо («Дарка»). Джерело: Меморіальний музей «Калуська в'язниця». Фотодокументи.

Фото 30.
Хрестик натільний, знайдений під час розкопок у смт Войнилів. Джерело: Івано-Франківський музей визвольних змагань – Дем'янів Лаз, РП-128.

Фото 31.
Металева іконка, знайдена під час розкопок у смт Войнилів. Джерело: Івано-Франківський музей визвольних змагань – Дем'янів Лаз, РП-12.

Фото 32. В центрі Марія Василівна Дидинська-Айзенбарт (бабуся В. Осередчука), поруч з нею справа Юліана Дидинська-Франко (дружина Онуфрія Франка) у третьому ряді крайня праворуч дочка Марії: Розалія Айзенбарт-Осередчук (мати В. Осередчука). Світлина бл. 1897 р. Приватний архів Андрія та Оксани Франків. Публікується вперше.

Фото 33. Батьки В. Осередчука: Олексій (1875–1964) і Розалія Айзенбарт-Осередчук. Приватний архів Андрія та Оксани Франків. Публікується вперше.

Фото 34. Всесвітньо визнаний гітарист, співак, громадський діяч Володимир Осередчук із сестрою Емілією (1908–2000), яка вийшла заміж у 1929 р. за Володимира Бучинського з Калуша.

Фото 35. Володимир Осередчук (праворуч), котрий у 1949 р. емігрував до США, з новою сім'єю: дружиною Ольгою і дочкою Романною, а також стрийком (українським емігрантом, мешканцем Канади). 12 червня 1956 р.

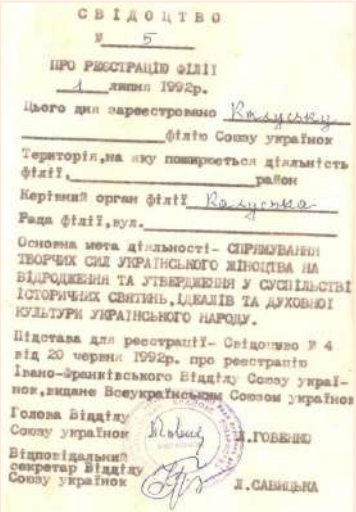

СВІДОЦТВО

№ 5

ПРО РЕЄСТРАЦІЮ ФІЛІЇ

1 липня 1992р.

Цього дня зареєстровано Калуську

філію Союзу українок

Територія, на яку поширюється діяльність філії, _____ район

Керівний орган філії Калуська

Рада філії, вул. _____

Основна мета діяльності- СПРИЯННЯ ТВОРЧИХ СИЛ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА НА ВІДРОДЖЕННЯ ТА УТВЕРДЖЕННЯ У СУСПІЛЬСТВІ ІСТОРИЧНИХ СВЯТИНЬ, ІДЕАЛІВ ТА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

Підстава для реєстрації- Свідоцтво № 4 від 20 червня 1992р. про реєстрацію Івано-Франківського Відділу Союзу українок, видане Всеукраїнським Союзом українок

Голова Відділу Союзу українок М.ГОВЕНКО

Відповідальний секретар Відділу Союзу українок Л.САВИЦЬКА

Фото 36. Свідоцтво про реєстрацію філії «Союзу Українок», 1992 р.

Фото 37. Печатка Калуської міської філії «Союзу Українок».

Фото 38. «Союз українок» у Калуші. 1994 р.

Перший ряд (сидять): Ольга Дурбак, Віра Тимцюрак, Ольга Лавринець, Стефанія Петровська, Ольга Сербинська, Ірина Сохацька, Ганна Кушлик, Катерина Мазуркевич, Надія Іванців, Анто-ніна Герасим. ***Другий ряд:*** Леся Кирилович, Марія Волочанська, Анастасія Возняк, СтефаніяСімків, Віра Масляк, Марія Чіх, Іванна Никитюк, Ольга Сербин, Катерина Рисей. ***Третій ряд:*** Наталія Забрицька, Марія Библів, Ганна Павлишин, Любов Липовська (голова), невідома, Марія Музичка, Софія Рущак, Ольга Генега, Віра Пілянська, Галина Сорока, Катерина Неборак.

Фото 39. Відкриття пам'ятника І. Франкові. Голинь. 27 серпня 2000 р. Приватний архів Оксани Тебешевської.

Фото 40. Дмитро Василь Гонський, Віталій Мельник зняли полотнище з пам'ятника. Голинь. 27 серпня 2000 р.
Фото 41. Меценат Микола Жекало з Канади та ведуча свята Оксана Тебешевська. Голинь. 27 серпня 2006 р.

Фото 42. Співавтори статті про В. Осередчука: професорка Оксана Франко та її син кандидат історичних наук Андрій Франко. Фойє Львівського національного університету ім. І. Франка, 20.05.2016 р. (День науки).

Фото 43. Андрій Дмитрович Франко – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України, член НТШ. Доповідь на науковому Конгресі 19 жовтня 2018 р. ЛНУ ім. І. Франка.

Краєзнавець і поет Йосип Кащишин

Фото 44. Краєзнавець Йосип Кащишин.

Фото 45. Церква Воздвиження Чесного Хреста УГКЦ (1854 р.) у с. Середня (Калущина).

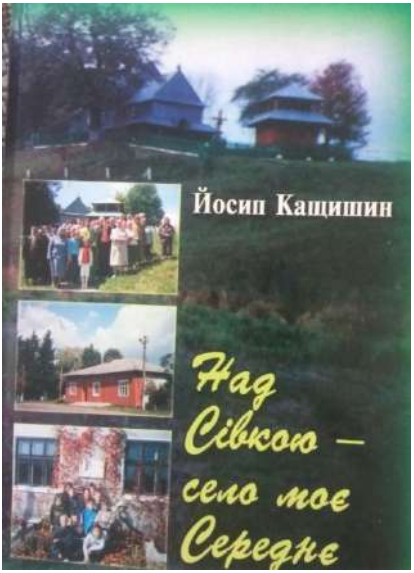

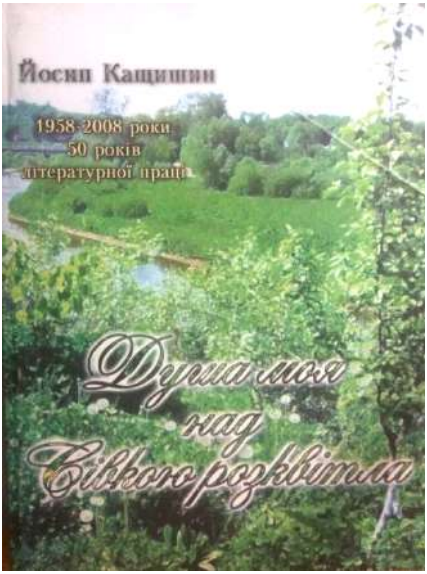

Фото 46–47. Палітурки краєзнавчих і поетичних творів Йосипа Кащишина 2007 та 2008 років видання.

Відомості про авторів

Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, член Національної спілки краєзнавців України.

Оксана Франко – докторка історичних наук, професорка кафедри етнології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Відома українська історикиня, етнологиня, архівістка, дійсна членкиня Наукового товариства ім. Т. Шевченка, почесна громадянка м. Калуша, онука рідного брата Івана Франка Онуфрія Яковича Франка.

Андрій Франко – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу франкознавства Інституту Івана Франка Національної академії наук (НАН) України. Відомий український історик, франкознавець, літературознавець, культуролог, текстолог, член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, правнук рідного брата Івана Франка Онуфрія Яковича Франка.

Андрій Королько, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, член Національної спілки краєзнавців України.

Іван Тимів, провідний науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини, історик, член Національної спілки краєзнавців України, лауреат премії імені Івана Рубчака в галузі літератури та історико-дослідницької справи.

Оксана Тебешевська, педагогиня, філологиня, заслужена вчителька України, членкиня Національної спілки письменників України, членкиня Національної спілки краєзнавців України.

Оксана Півторак, завідувачка бібліотеки Опорного навчального закладу (ОНЗ) Войнилівський ліцей селищної ради Войнилівської обєднаної територіальної громади (ОТГ), Калуського міськрайонного відділення Української бібліотечної асоціації.

Віталій Півторак, учитель української мови і літератури Калуського ліцею імені Дмитра Бахматюка Калуської міської ради Івано-Франківської області, експерт із громадянської освіти та якості освіти.

Дарія Півторак, магістерка культурології, провідна методистка Навчально-методичного центру культури й туризму Прикарпаття.

Дарія Ониськів, журналістка, членкиня Національної спілки краєзнавців України, кореспондентка ТРО «Незалежність» (м. Калуш).

Марта Ониськів, кандидатка історичних наук, архівістка, молодша наукова співробітниця Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича Національної академії наук (НАН) України (м. Львів).

Людмила Андрійчук, наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця», історикиня.

Олег Ониськів, працівник апарату Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області, викладач Калуського коледжу економіки, права та інформаційних технологій Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Анна Чорній, провідна наукова співробітниця Меморіального комплексу «Дем'янів лаз» обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери.

Степан Лесів, завідувач Історико-меморіального музею Степана Бандери у селі Старий Угринів, краєзнавець, дослідник історії національно-визвольної боротьби на Калущині, голова історичного клубу «Маґура», член правління Івано-Франківського обласного товариства «Меморіал».

Олег Відливаний, старший науковий співробітник Меморіального музею «Калуська в'язниця», історик, член Національної спілки краєзнавців України.

Іван Костів, кандидат технічних наук, головний спеціаліст державної установи «Науково-дослідний і проектний інститут основної хімії».

Information about the authors

Oleh Maliarchuk, Doctor of Historical Sciences of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Member of the National Union of Local Lore of Ukraine.

Oksana Franko, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Ethnology of the Faculty of History at Ivan Franko Lviv National University. Famous Ukrainian historian, ethnologist, archivist, full member of Taras Shevchenko Scientific Society (NTSh), honorary citizen of the city Kalush, granddaughter of Ivan Franko's brother Onufriy Yakovych Franko.

Andriy Franko, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow of the Department of Ivan Franko Studies at Ivan Franko Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv). Well-known Ukrainian historian, scholar, who has long been studying the works of Ivan Franko, literary critic, culturologist, textologist, the member of Taras Shevchenko Scientific Society (NTSh), great-grandson of Ivan Franko's brother Onufriy Yakovych Franko.

Andriy Korolko, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History of the State Higher Educational Institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», member of the National Union of Local History of Ukraine.

Ivan Tymiv, a lead researcher at the Local History Museum of the Kalush District, a historian, member of the National Union of Local Historians of Ukraine, a winner of the Ivan Rubchak Prize in the field of literature and historical research.

Oksana Tebeshevska, Teacher, Philologist, Honored Teacher of Ukraine, Member of the National Union of Writers of Ukraine, member of the National Union of Local Historians of Ukraine.

Oksana Pivtorak, Head of the Library of the Supporting educational institution «Voinyliv Lyceum» of the Voinyliv United Territorial Community, Kalush City District Branch of the Ukrainian Library Association.

Vitalii Pivtorak, Teacher of Ukrainian language and literature at the Kalush Lyceum named after Dmytro Bakhmatiuk of the Kalush City Council of the Ivano-Frankivsk Region, Expert on civic education and quality of education.

Dariia Pivtorak, Master of Cultural Studies, Leading Methodist of the Educational and Methodological Center of Culture and Tourism of Prykarpattia.

Dariia Onyskiv, Journalist, Member of the National Union of Local Historians of Ukraine, Correspondent of TRO «Independence» (Kalush).

Marta Onyskiv, Candidate of Historical Sciences, Archivist, Junior Research Fellow of the Institute of Ukrainian Studies named by Ivan Krypiakevych of the National Academy of Sciences (NAS) of Ukraine (Lviv).

Ljudmila Andriychuk, Researcher of the Memorial Museum «Kalush Prison», Historian.

Oleh Onyskiv, Employee of the apparatus of the Kalush City-Raion Court of Ivano-Frankivsk region, lecturer at the Kalush college of Economics, Law and Information Technologies of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.

Anna Chernii, the Lead Researcher at the Memorial Complex «Demianiv Laz» of the Regional Museum of Liberation named by Stepan Bandera.

Stepan Lesiv, the Head of the Stepan Bandera Historical and Memorial Museum in the Staryi Uhryniv Village, local historian, researcher of the history of the national liberation struggle in the Kalush District, the chairman of the Historical Club «Magura», the board member of the Ivano-Frankivsk Regional Society «Memorial».

Oleh Vidlyvanyi, Senior Researcheratthe Local History Museum of the Kalush District, historian, member of the National Union of Local History of Ukraine.

Yuliia Makovei, a teacher of history of the Kalush College of Economics, Law and Information Technologies of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, a specialist of the second category.

Ivan Kostiv, Candidate of Technical Sciences, Chief Specialist of the State Institution «Research and Design Institute of Basic Chemistry».

Вимоги до оформлення статей

Музейно-виставковий центр м. Калуша запрошує до співпраці науковців, учителів, краєзнавців, працівників музеїв. Однією з форм такої співпраці може буде друкування результатів індивідуальних або колективних наукових студій та краєзнавчих розвідок з минулого Калущини у науковому виданні «КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ».

Наукові студії мають бути оформлені згідно з вимогами до публікацій у фахових виданнях (структура, науковий апарат тощо) матеріали (електронну версію прохання надсилати на поштову чи електронну адресу або передати особисто (на цифровому носії) до редакції (адреси вказані на кінцевому титулі збірника).

Інформацію про автора (авторів) необхідно вмістити в правому верхньому куті перед заголовком дослідження без скорочень за таким алгоритмом: прізвище, ім'я (повністю), наукова ступінь, наукове звання; посада й місце роботи – обов'язково (для непрацюючого пенсіонера – науковий фах); електронна адреса (обов'язково) (за відсутності такої вказати поштову адресу); моб. телефон.

На e-mail бажано надсилати в заархівованому вигляді (архів із розширенням *.rar або *.zip). Архів має бути звичайний, не такий, що сам розпаковується!

Вимоги до оформлення електронного варіанту:

текст: виконаний у текстовому процесорі Word (версії 7.0 – 2003) із розширенням *.doc гарнітура Times New Roman Cyr, кегль 12, інтервал 1,5, поля 2,5 см. з усіх боків; абзац –1,25 см.

науковий апарат (посилання, зауваження тощо): – посилання і зауваження: винятково післятекстові (гарнітура Times New Roman Cyr, кегль 12, інтервал 1,15 ; індекси посилань у тексті у квадратних дужках звичайними цифрами (напр.: [2, с. 5], [арк. 15] тощо) (форму посилання оформляти згідно з виданням: Бюлетень ВАК України, № 3 за 2010 р. (для архівних джерел) та № 10 за 2007 р. (для друкованих джерел).

Післятекстові посилання подаються звичайним (не автоматичним) списком, за абеткою під заголовком **«Джерела та література»,** при цьому прізвище автора публікації подається з ініціалом його імені та по-батькові *(наприклад Пилипчук Я. Й.),* а у повторі ім'я автора зазначається повністю *(наприклад Ярослав Пилипчук).* У списку покликань вказується загальна кількість аркушів архівної справи, а в

тексті номер використаного аркуша. В газетних публікаціях зазначається автор, назва, номер випуску, сторінка.

Гарнітура Times New Roman Cyr, кегль 11, інтервал 1; індекси зауважень (приміток) позначати символами*, а покликання на джерела індексами 1, 2, 3 і т. д., де індекси та символи* виставляється вручну з клавіатури;

графіка (ілюстрації, графіки, діаграми, схеми тощо):

– у режимі «градації сірого» («чорно-біла»), окремим файлом кожна, на тому ж або окремому носію; розширення 600 dpi, формат *.JPEG або *.TIFF. Усі ілюстрації мають бути з підписами. Максимальна кількість ілюстрацій (рисунків (малюнків), світлин) разом – 4 позиції! Максимальна кількість іншої графіки (таблиць, схем, діаграм тощо) – 3 позиції разом!

Згідно з вимогами до фахових видань, ОБОВ'ЯЗКОВОЮ УМОВОЮ для публікації Вашого матеріалу є наявність УДК, а також анотацій і ключових слів українською й англійською мовами (до 400 друк. знаків кожна; переклад прізвища, ініціалів автора та заголовку публікації обов'язковий).

Загальний обсяг наукових статей 12–18 сторінок. Статті друкуються в авторській редакції.

Застереження! Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права», жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена на будь-яких носіях, розміщена в мережі Інтернет без письмового дозволу Музейно-виставкового центру Калуської міської ради й авторів. Порушення закону призводить до адміністративної, кримінальної відповідальності.

Наукове видання

КАЛУСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Том 5

Збірник наукових статей

Головний редактор – Олег Малярчук
Упорядник та відповідальний науковий редактор – Іван Тимів
Літературний редактор – Ольга Кецмур
Коректор – Оксана Керкуш

Обкладинка та фотодизайн – Артур Єфремов
Комп'ютерна верстка – Іван Тимів

Адреса редакційної колегії:
77300, м. Калуш, вул. Шевченка, 9
Краєзнавчий музей Калущини

E-mail: meckalush@gmail.com

К-90 Калуські історичні студії. – Т. 5. Збірник наукових статей / Упоряд. та відп. наук. ред. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2021. – 356 с.

Підпис. до друку 12.05.2021. Формат видання 148×210мм.
Формат паперу і частка аркуша 210×297/4.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 22,25. Тираж 50 прим. Зам. в021290/21
Віддруковано з оригіналів автора.

Друкарня "Фоліант"
76000, м. Івано-Франківськ
вул. Старозамкова, 2
www.foliant.if.ua
e-mail: foliant.drukarnja@gmail.com
тел.-факс: +38(0342) 50-21-65
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ІФ № 24 від 20.07.2004